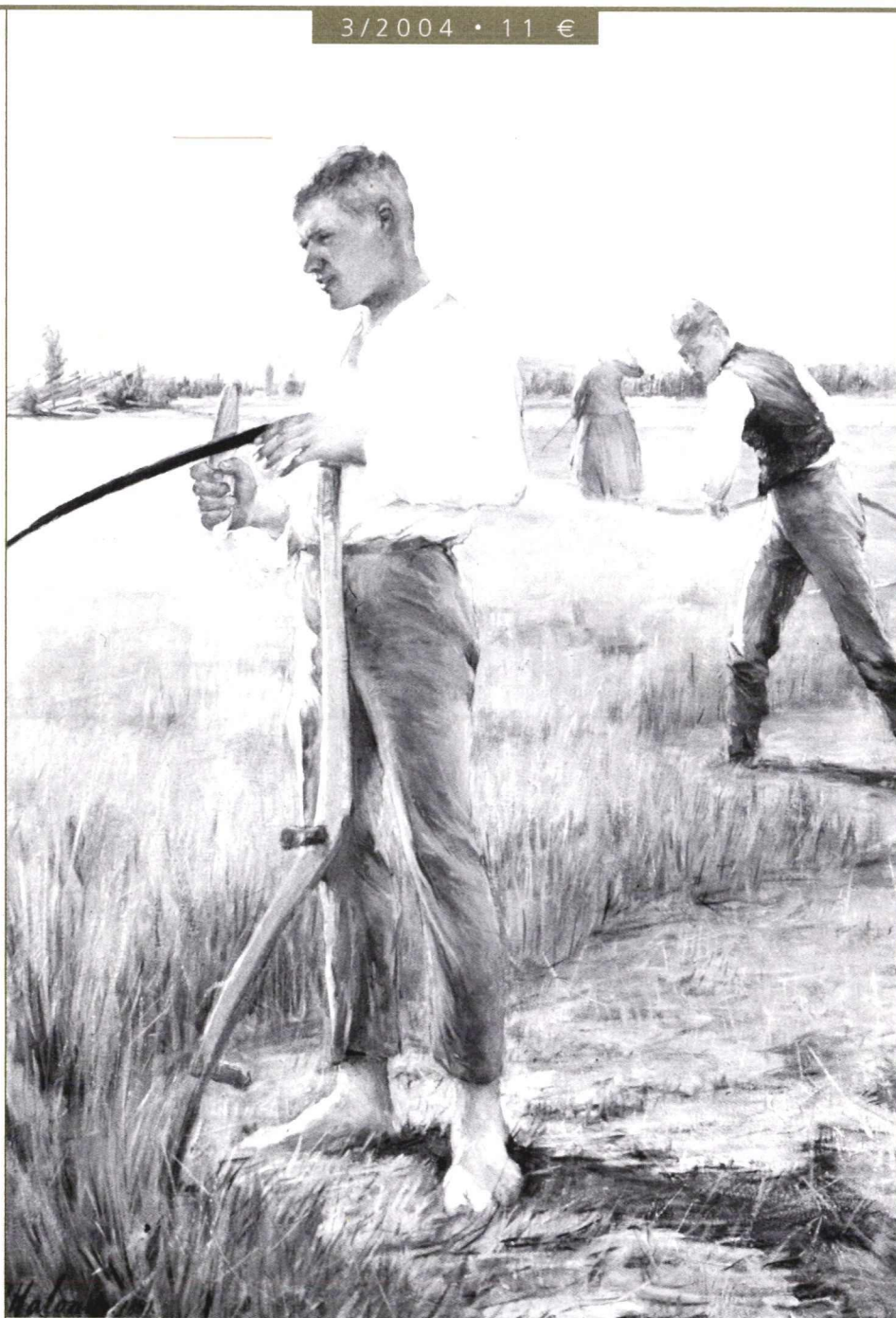

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2004 • 11 €

Maskuliinisuus ■ Rajaseutu ■ Suomi ja Ukraina

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

102. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Heikki Talvitie (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Pauli Kettunen,

Marjatta Rahikainen, Harri Rinta-aho, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Postmodernin ulkopolitiikan aika 297

Miehenä olemisen ulottuvuudet

Saara Tuomaala, Isien jäljissä itsenäisessä Suomessa. Maamme kirjan maskuliininen narratiivi ja pohjalaispoikien kokemukset 301

Ann-Catrin Östman, Samanarvoisuus ja hierarkia talonpoikaissa työyhteisössä. Luokka ja sukupuoli miesten maataloustyön kuvauksissa 315

Tom Linkinen, Sukupuolinen vieras John "Eleanor" Rykener – naisena esiintynyt miesprostituutio 1300-luvun Lontoossa 326

Marko Lamberg, Miehisyyden ongelma ja miehi-
sen auktoriteetin legitimointi Naantalın birgittalaisuostarissa 335

Ville Kivimäki, Mies, armeija ja vastarinta. Arndt Pekurisen kohtalo kriittisen mieshistorian valossa 347

Kolumni

Päivi Maria Pibblaja, Tieteen myyttiset minervat 358

Rajamaiden ongelmia

Johannes Remy ja Viktor Pylypenko, Suomi ja Ukrainan kysymys 1917–21 360

Marina Vitubnovskaja, Itä-Karjala Venäjän yleisvaltakunnallisessa politiikassa 1906–17 374

Andrei Roumiantsev, Neuvostomaatalous Karjalankannaksella 1940 384

Katsaus

Risto Degerman, Miksi Pasi Rutanen rykäisi radiossa 21.8.1968? 389

Keskustelua

Heikki Kirkinen, Salainen lisäpöytäkirjako Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa? 393

Seikko Eskola, Pari kommenttia taistolaisuudesta 406
Juha Sihvola, Oikeiston kurikulttuurista ja maailmanpolitiikan moraalista 407

Syväloutaus

Pasi Ihalainen, Uraauurtava käsitehistoriallinen tulkinta Suomen poliittisesta kulttuurista 408

Arvosteluja

Martti Häikiö, Historia ja väärät profeetat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä (*Osmo Jussila*) 418

Frank Nesemann, Ein Staat, kein Gourvenement. Die Entstehung und Entwicklung der Autonomie Finnlands im Russischen Zarenreich, 1808 bis 1826 (*Kristiina Kalleinen*) 421

Annika Latva-Äijö, Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928 (*Marja Kökko*) 424

A. M. Kollontai, Diplomatitseskije dnevniki 1922–1940 (*Tuomo Polvinen*) 426

Sinikka Wunsch, Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940 (*Martti Julkunen*) 429

Matti Salo, Pohjoinen Alma Mater – Oulun yliopisto osana korkeakoululaitosta ja yhteiskuntaa perustamisvaiheista vuoteen 2000 (*Arto Nevala*) 430

Ari T. Manninen, Näin tehtiin Suomesta tietoyhteiskunta (*Petri Paju*) 433

Tiedemaailma

Ossi Kokkonen, Keskiajan tutkimuksen voimaa Helsingin elokuussa 435

Hannu Rautkallio, Talouden kylmä sota 436

Kirjoittajat 438
Notes on the contents 439

Kansi: Pekka Halonen, Niittomiehiä, 1891. Yksityiskokoelma. Kuva: Matti Ruotsalainen.

Postmodernin ulkopoliitikan aika

■ EU:n ulkosuhteista vastaava pääjohtaja Robert Cooper vieraili elokuussa Suomessa ulkomaan edustustojen päällikkökokouksessa puhumassa turvallisuuspolitiikasta. Cooper on EU:n vaikutusvaltaisimpia virkamiehiä. Hän vaikutti olennaisesti joulukuussa 2003 hyväksytyyn, Solanan paperina tunnettuun asiakirjaan, joka luonnostelee unionin kriisinhallintaa ja yhteistyötä Naton kanssa.

Tony Blairin erityisavustajana ennen toiminut britti on erikoinen EU-byrokraatti. Hän on aktiivinen kirjoittaja, joka on muotoillut näkemyksiään kansainvälisestä politiikasta virkamieheksi persoonallisella tyylillä. Cooperin tekstit ovat sivistyneitä ja historian kannalta kiinnostavia.

Suvereniteetin mureneminen

Tuoreessa teoksessa *The Breaking of Nations* (2003) Cooper esittää, että kommunismin romahdus oli Euroopan historiassa suurempi murros kuin Ranskan suuri vallankumous, Wienin kongressi tai maailmansodat. 1990-luvulla Euroopan valtiot luopuivat vapaaehtoisesti osasta suvereniteettiaan. Valtioiden puuttumista toistensa sisäisiin asioihin ja kansainvälisten tuomioistuinten päätöksiä ei enää pidetty välttämättömänä pahana vaan turvallisuuden ja hyvinvoinnin edistäjänä. Kansainvälinen järjestelmä on Cooperin terminologian mukaan siirty-

nyt Euroopassa postmoderniin, kansainväliseen oikeuteen ja rauhanomaiseen yhteistyöhön nojaavaan vaiheeseen.

Postmoderni tila ei kata koko maailmaa. Osa on vajonnut Cooperin mukaan esimodernille tasolle, kun valtiorakenne on murtunut ja sisällissodat riehuvat. Esimoderneihin valtioihin kuuluvat Somalia ja Afganistan. Kiinan, Brasilian ja Intian kaltaisia valtioita Cooper kutsuu moderneiksi. Ne pitävät kiinni suvereniteetistaan ja tulkitsevat maailman resursseista kilpailevien toimijoiden taistelulentäksi.

Yhdysvallat on luokituksen ongelma. Se ei ole Cooperin mukaan päättänyt, perustaako se ulkopoliittikkansa moderniin unilateraalisuuteen vai valitseeko postmodernin tien. Syyskuun 11. päivän jälkeen Yhdysvaltojen modernit äänenpainot ovat korostuneet, vaikka turvallisuuspolitiikan transatlanttinen kuilu oli syntynyt jo ennen World Trade Centerin ja Pentagonin iskuja.

Cooper ei jaa maailmanpolitiikan toimijoita sankareihin ja konniin. Ei silti ole yllättävää, että Tony Blairin ulkopoliittisen ohjelman arkkitehti ymmärtää amerikkalaista näkökulmaa pitkälle. Hän ei pidä postmodernia ulkopoliittikkaa uskottavana globaalilla tasolla.

Terrorismin, joukkotuhoaseiden ja muiden globaalien uhkien takia on Cooperin mielestä oltava valmiutta sivuuttaa kansain-

väläinen oikeus ja palata voimapolitiikkaan. Sotilaallista toimintaa ilman laillisia perusteita, ennalta ehkäiseviä iskuja, jopa petosta ja valhetta tarvitaan niitä vastaan, jotka vielä elävät 1800-lukua.

Euroopan on sanottu tulleen postmoderniksi Yhdysvaltojen suojeluksessa. Cooper ei kuitenkaan väitä, että luottamus kansainväliseen oikeuteen ja luopuminen voimapolitiikasta olisivat vain heikkouden ilmauksia. Kysymys on myös tietoisesta valinnasta, jonka tulokset ovat hyviä. Globaaleihin uhkisiin Cooper suosittaa EU:n oman turvallisuusstrategiaa, ei Yhdysvaltojen kanssa kilpailemista ja sen keinojen koptointia.

Vapaamatkustajia vai erojen ymmärtäjiä?

Cooperin ajatuksia voidaan verrata kahteen muuhun kannanottoon transatlanttisesta suhteesta: yhdysvaltalaisen uuskonservatiivisen ideologin Robert Kaganin pamflettiin *Of Paradise and Power* (suom. *Paratiisin vartijat*, 2003) ja saksalaisfilosofi Jürgen Habermasin Irakin sodan jälkeen kirjoittamaan, yhdessä ranskalaisen kollegan Jacques Derridan kanssa allekirjoittamaan puheenvuoroon "Unsere Erneuerung – Nach dem Kriege: Die Wiedergeburt Europas" (*Frankfurter Allgemeine* 31.5.2003).

Kagan epäilee Euroopan rauhantahtoa, kantilaista paratiisia, heikkoudeksi ja itsepetokseksi, vapaamatkustamiseksi Yhdysvaltain hobbosilaisen turvallisuuspolitiikan suojassa. Hän vaatii Eurooppaa kantamaan osuutensa myös terroristien ja roistovaltioiden vastaisessa kamppailussa.

Habermas sen sijaan katsoo Euroopan ydinvaltioiden asenteen viisaudeksi ja tietoiseksi valinnaksi, joka perustuu totalita-

rismien, maailmansotien ja holokaustin kokemuksille. Hän suosittaa Euroopalle Yhdysvaltojen päättäväisempää haastamista linjalla, jota ilmensivät Saksan ja Ranskan irtisanoutuminen Irakin sotakoalitiosta ja massamielensäoitukset Euroopan suurkaupungeissa.

Cooper on keskittien etsijä Kaganin ja Habermasin välimaastossa, kuitenkin lähempänä amerikkalaista kaimaa. Cooperin näkemyksiä voidaan arvioida Habermasin suunnasta.

Realistisesti voidaan myöntää, että ulkopolitiikassa on ääritilanteita, jolloin tarvitaan sotilasvoimaa, ja vielä äärimmäisempiä tilanteita, joissa voiman käyttöön on turvaututtava kansainvälisen oikeuden vastaisesti. Monet hyväksyivät Kosovon sodan vuonna 1999 välttämättömäksi kansainvälisen oikeuden vastaisenakin. Cooper ei kuitenkaan sano juuri mitään siitä, miten ääritilanne tunnustetaan, eikä argumentoi niitä vastaan, joiden mielestä Irakin tilanne ennen sotaa ei perustellut yksipuolista iskuja.

Yhdysvaltojen turvallisuuspolitiikka voidaan haastaa Cooperia painokkaammin. Amerikkalaisilla linjauksilla on monia syitä. Suurvalta ajaa itsekkäästi poliittis-taloudellisia etujaan, ideologia vaatii levittämään demokratiaa ja markkinataloutta ja syyskuun 11. päivän trauma on kovettanut yleistä mielipidettä. Sotilaallinen ylivoima vahvistaa Amerikan äänen kantavuutta. Ulkopolitiikan rakenteelliset, ideologiset, sotilaalliset ja satunnaiset taustatekijät eivät kuitenkaan ole valintojen viisauden tae. Globaalista näkökulmasta ei ole suotavaa, jos Yhdysvallat nousee maailmanjärjestykseksi yksin määritteleväksi uudeksi Leviathaniksi. Vaihtoehtoja tarvitaan.

Cooper huomauttaa aivan oikein, että

ulkopolitiikalla on myös moraalinen ulottuvuus, yhteisiksi ajateltujen arvojen edistäminen. Demokratian oloissa on vaikea ajaa puhdasta machiavellismia, jossa kaikki keinot ovat sallittuja kansallisen edun nimissä ja kansainvälisen järjestyksen vakaus on riittävä tavoite. Cooper kuitenkin lioittelee Euroopan ja Yhdysvaltojen yhteisymmärrystä arvoista.

Habermas on oikeassa väittäessään, että Euroopassa on enemmän herkkyyttä moniarvoisuudelle kuin Yhdysvalloissa. Vuosien kamppailut valtioiden kesken sekä kaupungin ja maaseudun, kirkon ja maallisen vallan, tiedon ja uskon sekä eliittien ja alempien yhteiskuntaluokkien välillä ovat olleet opiksi. Ne ovat opettaneet, kuinka erimielisyyksistä voidaan keskustella, jännitteitä sovitella ja vastakohtia kanavoida. Eurooppalainen identiteetti perustuu Habermasin mukaan erojen tunnistamiseen, "Toisen toiseuden hyväksymiseen".

Ammattihistorioitsijat kenties vierastavat Cooperin jaottelua esimoderniin, moderniin ja postmoderniin. Käsitteet ovatkin enemmän analyttisiä kuin historiallisia, Max Weberin termein ideaalityyppejä. Historioitsijat saattavat myös epäillä, onko ilman aikaperspektiiviä mielekäästä verrata vuoden 1989 murroksen dramaattisuutta Ranskan vallankumoukseen ja maailmansotiin. Mistä tiedämme, kuinka pysyvä Euroopan postmoderni järjestys on?

Postmoderni Suomi?

Cooperin terminologialla voidaan ainakin leikitellä. Onko Suomi siirtynyt postmodernin ulkopoliittian aikaan? Asiaa voidaan pohtia vastikään julkistetun Valtioneuvoston turvallisuus- ja puolustuspoliittisen selonteon 2004 perusteella.

Selonteko korostaa Suomen osallistumista monenkeskiseen yhteistyöhön, YK:n ja kansainvälisen oikeuden vahvistamiseen, globalisaation hallintaan, ihmisoikeuspolitiikkaan sekä EU:n yhteiseen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Asiakirjan mukaan Suomi myös myötävaikuttaa sotilaallista toimintakykyä edistävän pysyvän rakenteellisen yhteistyön muotoutumiseen EU:ssa, rakentaa tiivistä Nato-yhteistyötä ja pitää sotilasliiton jäsenyyden hakemista mahdollisuutena sekä kannattaa EU:n perustuslakiluonnoksen artiklaa, joka velvoittaa auttamaan hyökkäyksen kohteeksi joutunutta jäsenmaata.

Toisaalta selonteko puhuu sotilaallisesta liittoutumattomuudesta, kansallisesta ja aluepuolustuksesta sekä itsenäisestä toimintakyvystä. Ulkopoliittian pitkä linja näkyy sitoutumisen ja sitoutumattomuuden kaksijakoisuutena. Joku voisi epäillä, että kyseessä on uusi versio kylmän sodan idänpolitiikasta, jossa Suomi saarnasi YYA-liturgiaa mutta pyrki vain turvaamaan kansalliset etunsa Neuvostoliittoa vastaan. Eurooppalainen ja läntinen integraatio eivät ehkä ole Suomen kannalta aina täyttä sitoutumista yhteisiin arvoihin vaan kansallisen edun tasapainoilevaa turvaamisesta. Väijyykö Suomen turvallisuuspolitiikan taustalla vieläkin Venäjän mörkö?

Suomi kokee asemansa Euroopassa erityiseksi pitkän itärajan takia. Ollaan varovaisia Venäjän sisäisiksi leimatuissa asioissa ja samalla koetaan EU:n ydinvaltioita ja jopa monia itäisen Keski-Euroopan maita enemmän itäinen naapuri uhkaksi. Natosta keskusteltaessa sekä puolustajien että vastustajien taustaoletus on usein, että kyse on itäiseen vaaraan vastaamisesta.

Idän karhuun on viitattu kiistoissa, jotka

ovat koskeneet jalkaväkimiinat kieltävään Ottawan sopimukseen liittymistä tai jopa EU:n perustuslakiehdotuksen jäsenvaltioita velvoittavia turvatakuita. Vaikka länsisuuntautuneiden ja vanhan myöntyvyshengen perillisten poliittiset tavoitteet voivat olla erilaisia, perusasenne on usein sama: Suomen turvallisuuspolitiikassa on pohjimmiltaan kyse Venäjästä. Puuttumatta siihen, onko analyysi oikea, asenne on Cooperin käyttämin termein pikemminkin moderni kuin postmoderni. Ehkä voidaan kysyä sitäkin, onko postmoderneja muuallakaan kovin paljon, kun tarpeeksi pintaa raaputetaan.

Globalistinen presidentti?

Postmoderniksi luokiteltavia äänenpainoja ja kansallisen edun ulkopoliittikan vaihtoehtojen etsimistä on suomalaisessa keskustelussa esiintynyt ehkä selkeimmin tasavallan presidentti Tarja Halosen puheenvuoroissa.

Huomiota herätti presidentin YK:n yleiskokouksessa 21. syyskuuta pitämä puhe. Halonen esitti toistaiseksi voimakkaimman virallisen tahon kritiikin Irakin sotaa vastaan. Sen mukaan kansainvälinen yhteisö ei sitoutunut riittävästi toimimaan turvallisuusneuvoston päätöslauselmien mukaisesti, vaan "osa jäsenkunnasta turvautui voimatoimiin, jotka eivät olleet kansainvälisen oikeuden mukaisia." Ilmaisui myötäili pääsihteeri Kofi Annanin vähän aikaisemmin esittämää lausuntoa. Se oli kuitenkin voimakkaampi kuin ulkoministeri Tuomiojan heti sodan jälkeinen muotoilu, jonka mukaan sotatoimet olivat vailla oikeutusta ja

kansainvälisen oikeuden kannalta ongelmallisia. Kenties Halonenkin huomasi asian, koska hän lehdistötilaisuudessa yritti hie-man lieventää sanojaan.

Presidentti esitti YK-puheessaan kovaa kritiikkiä myös globalisaatiosta, jonka pitäisi olla parempaan tulevaisuuteen vievä voima, mutta "globalisaatio siinä muodossa kuin koemme sen tänä päivänä ei täytä tätä tehtävää ja on eettisesti ja poliittisesti kestämätöntä." Kysymyksenasettelu on aivan toinen kuin suomalaisen politiikan valtalinjassa, jossa on oltu kiinnostuneita lähinnä Suomen menestymisestä globaalissa kilpailussa.

Monet pitävät presidentti Halosen puheita rohkeina ja ansiokkaina. Ne voidaan ymmärtää irtioksi kylmän sodan ulkopoliittisesta perinteestä. Saman irtioton toiseksi ulottuvuudeksi voidaan tulkita jatkosodan päättymisen 60-vuotisjuhlan puhe, jossa presidentti yllättävän selväsanaisesti määritteli jatkosodan päätösvaiheet itsenäisyyden turvanneeksi torjuntavoitoksi.

Globalistiset äänenpainot herättävät myös ärtymystä muissakin kuin EVA:n johtajassa Risto E.J. Penttilässä, joka on syyttänyt presidenttiä kansallisen edun unohtamisesta. Suomen ulkopoliittista linjaa koskeva keskustelu voi olla tiivistymässä. On kiinnostavaa nähdä, miten se näkyy vuoden 2006 presidentinvaaleissa.

Juha Sihvola

Kirjoituksen alkuosa perustuu osittain Ulkoasiainministeriön pyytämään kommenttipuheenvuoroon Robert Cooperin esitelämään "Future of Global Security and Transatlantic Relations" Edustustonpäällikkökokouksessa 26.8.2004.

SAARA TUOMAALA

Isien jäljissä itsenäisessä Suomessa

Maamme kirjan maskuliininen narratiivi ja pohjalaispoikien kokemuskertomukset

Filosofian lisensiaatti Saara Tuomaala peilaa maskuliinisuuden kokemuksia kansalliseen kulttuuripolitiikkaan, kansalaiskasvatukseen ja -ihanteeseen. Hän selvittää, kuinka Sakari Topeliuksen kuva ja tulkinta kodista, koti-seudusta ja isänmaasta yhdenmukaisti pitkään käsityksiä Suomesta, suomalaisuudesta ja kansallisista sukupuolista. Miten kansakoulun pedagogisten kertomusten sisältämät poliittiset diskurssit muotoutuivat osaksi maalaispoikien ja -miesten kokemuskertomuksia? Minkälaisia ruumiillisia, subjektiivisia ja sosiaalisia vaikutuksia koulun kertomuksilla oli kertomuksiin itsestä ja omasta elämästä?¹

■ Oppivelvollisuus astui Suomessa voimaan 1921 ja toteutui maaseudulla lopullisesti 1940-luvun kuluessa. Maalaislasten muuttuminen oppivelvollisiksi oli laaja-alainen prosessi, joka muutti yksittäisten lasten, heidän perheidensä ja kyläyhteisöjen elämää. Maalaislapset astuivat kotitiloilta, pihapiireistä, pelloilta ja metsistä koulutielle, kansakoulujen pedagogisesti ja valtiojohtoisesti määriteltyn tilaan. Se merkitsi siirtymistä perinteisestä, agraarisesta lapsuudes-

ta moderniin. Muutos oli juridinen, institutionaalinen, sosiaalinen ja laajimmillaan kulttuurinen. Kansakoulun pedagogisissa kertomuksissa luotiin kasvatusta ja opetuskäytäntöjen sukupuolittuneita ihanteita.

Muiden oppikirjojen kertomuksissa sovellettiin erityisesti *Maamme kirjan* kuvaa ja Topeliuksen tulkintaa kodista, kotiseudusta ja isänmaasta, mikä yhdenmukaisti osaltaan käsityksiä Suomesta, suomalaisuudesta ja kansallisista sukupuolista. Vuonna 1875 julkaistu ja seuraavana vuonna suomennettu *Maamme kirja* säilytti asemansa maalaiskansakoulujen peruslukemistossa aina 1950-luvulle asti.

Huolimatta muun muassa peruskoulutuksen avulla toteutusta kansallisesta eheyttämisen politiikasta Suomessa säilyi jyrkkiä alueellisia, poliittisia, sosiaalisia ja kulttuurisia kahtiajakoja. 1920- ja 1930-luvun suomalaisuusideologiassa korostettiin agraarin ja teollisen, valkoisen ja punaisen Suomen kahtiajakoa.² Kahtiajako ulottui myös sukupuoleen. Yhtäläisen ja tasavertaisen opetuksen rinnalla kasvatuksen ihanteissa painotettiin sukupuolittain jaettua maailmaa, jonka mukaan tytöt ja pojat tuli kasvattaa nais- ja mieskansalaisiksi. Kansakoulun käytän-

1. Artikkelin perustuu Suomen ja Skandinavian historian väitöskirjaan *Saara Tuomaala*, Työvätekeuvien käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939 (Helsinki 2004c, painossa) ja osittain artikkeliin *Saara Tuomaala*, How Did a Shepherd's Life Story Become a Patriotic Song? Narrating Past Rural Childhood of the 1920s and 1930s in Finland – History and Change. Toim. Kirsi Vainio-Korhonen (Turku 2004b).

2. Sirkka Ahonen (2003) *Yhteinen koulu: tasa-arvoa vai tasapäisyyttä?*, Tampere, 68–71.

nöissä erotettiin toisistaan ensisijaisesti käsityön opetus, mahdollisuuksien mukaan myös voimistelu ja urheilu. Lisäksi jatkokoulujen opetusta pyrittiin eriyttämään sukupuolittain ainakin koti- ja maataloudessa. Muussa opetuksessa sukupuolten mukaiset ihanteet ilmenivät opetussuunnitelmaan ja oppimateriaaliin sisältyvissä arvoissa ja normeissa.

Analysoimani pedagogiset kertomukset ovat 1900-luvun alkupuolen oppikirjoista, joita vertailen kokemuskertomuksiin. Esimerkkeinäni ovat paavolalaisten maanviljelijän poikien Voiton (s. 1910) ja Anteron (s. 1922) kokemuskertomukset Siikajoki-laaksosta Pohjois-Pohjanmaalta. Kyseessä on myös kahden erilaisen kokemuskertomuksen genren tarkastelu. Haastattelussaan vuonna 1992 Voitto kertoo suullisesti paimenkokemuksestaan ja laulaa siitä tekemänsä laulun. Anteron yläkansakouluaineet vuosilta 1934–35 on kirjoitettu kansakoulun kasvatusta ja opetuskontekstissa. Niitä on määriteltävä äidinkielen opetuksen opettaja-johtoinen genre. Näistä oppimista ja kasvamista käsittelevistä ”mikrokertomuksista” avautuu maskuliinisuuden historiaan narratiivinen näkökulma, jota lähestyn sekä intertekstuaalisesti että fenomenologisesti. Näkökulma kiinnittyy poikkitieteelliseen tutkimuskenttään, jossa painottuu agraarin ja modernin lapsuuden tutkimus kokemusten, kerronnan ja sukupuolen kentissä.³ Maalaiskansakoulun opetuskäytäntöjä ja ihanteita jäseni kansallisesti ja agraarisesti määriteltävä sukupuolisuus. Kysyn, miten ne vaikuttivat kokemuksiin ja kerrontaan omasta elämästä poikana ja miehenä.

Kansakoulun kasvattavan opetuksen ihanteet kiteytyivät pedagogisissa kertomuksissa. Ne muodostuivat yhdeksi lapsuudesta kertomisen narratiiviseksi kasvatusvälineeksi ja kertomusvarannoksi. Kansakoulun aapisten ja lukukirjojen kansalliset metanarratiivit visualisoivat ja havainnollistivat kertomuksillaan yksityiskohtaisesti agraarisen elinympäristön tulkintatapaa. Lapset oppivat lukien, piirtäen ja kirjoittaen, miten oma elinympäristö tuli ymmärtää ja miten siinä tuli toimia. Tähän uudenlaiseen näkemiseen, jonka omaksumista edesauttoi

maalaislasten enemmistöä koskenut oppivelvollisuus, liittyi uudenlaisen kollektiivisen ja ideologisen tunne- ja kokemistavan opettelu. Opettajien harjoittaman kansalaiskasvatuksen lähtökohtana toimivat koulun tekstit, jotka opettivat maalaislapsille uudenlaisen kansalaisuuteen liittyvien tunteiden rakentumista ja niistä kertomista. Välillisesti ne kertoivat, minkälaisia tunteita tyttöjen ja poikien oli sopiva julkisesti ilmaista. Koulun opetuskäytännöissä kertomukset sisäistyivät mielikuvien maailmaksi, joka muotoili vastaavasti tapaa muistaa ja kertoa omasta elämästä tyttönä ja poikana, miehenä ja naisena.⁴

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma ja sukupuolitettu kansalaiskasvatus

Oppivelvollisuuskoulun ensimmäiseen valtakunnalliseen opetussuunnitelmaan, vuoden 1925 ”Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmaan” vaikuttivat voimakkaasti puheenjohtajana toimineen Mikael Soinisen pedagogiset linjanvedot. Opetussuunnitelma otettiin käyttöön sekä maalais- että kaupunkilaiskouluissa 1920-luvun lopulla. ”Maalaiskansakoulukomitean mietintö” pitäytyi pitkälti vuoden 1898 oppikirjakomitean määrittelemissä linjauksissa, ja se perustui periaatteiltaan vuonna 1916 julkaistuun välimietintöön ”Suuntaviivat”. Huomattavin muutos ”Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa” liittyi agraarisen yhteiskunnan tarpeiden ja hyödyn korostamiseen, minkä Soininen esitti johdonmukaisesti omana kantanaan. Käytännöllisessä elämänläheisyydessä yhdistyivät eettinen ihanteellisuus ja pyrkimys lapsikeskeiseen pedagogiikkaan. Isänmaallisuus ja kansallisen yhtenäisyys olivat vaikuttaneet jo autonomian aikana oppivelvollisuuskoulun suunnitteluun ja ”Suuntaviivojen” lähtökohtiin, mutta vuoden sodan 1918 tapahtumat kiteyttivät kasvatusperiaatteiden nationalistista ja valkoista ”kolmikantaoppia”. ”Maalaiskansakoulun opetussuunnitelman” kasvatusperiaatteiden tinkimättömänä lähtökohtana olivat itsenäisen isänmaa, luterilainen arvomaailma ja maaseudun perinteitä kunnioittava koti.

Isänmaallisuuden painottaminen yhdisti toisiinsa ympäristöopin, kotiseutuopin, historian ja maantiedon opetusta.⁵

Leevi Launonen on todennut, että opetussuunnitelmassa korostui velvollisuusetiikka, joka perustui itsehallinnalle. Talonpoikaisen ”terveen kansanelämän” ihannoinnista tehtiin kansakoulun yhteiskuntaeettinen tavoite, jonka avulla maalaiskodeissa tehtävä työ näyttäytyisi oppilaille arvokkaana ja jalona. Kotiseutuperiaatteen mukaisesti opetus pyrittiin kytkemään välittömästi lasten kokemusmaailmaan. Elinympäristön havainnointi ja siitä huolehtiminen tarjosivat opetuksen lähtökohdan, josta tuli rakentaa asteittain persoonallinen, eettinen ja uskonnollinen tunnepohja. Se herättäisi toimintaan kodin, kotiseudun ja kansakunnan parhaaksi. Risto Rinteen mukaan maaseudun vaatimukset otettiin huomioon kansakoululaitoksessa 1920- ja 1930-luvulla jopa pelokkaasti. Kansakoulun pyrkiessä lähestymään agraarista arvomaailmaa maalaiskodin työt toimivat opetustyön mallina ja esimerkkiaineistona, jotka haluttiin ottaa huomioon erityisesti maa-, metsä- ja kotitalousopetuksessa. Niiden painottaminen näkyi muidenkin oppiaineiden aineiston ja näkökulmien valinnoissa. Kasvatuksen ihanteita konkretisoitiin oppiaineiden esikuvissa, opettajan persoonassa, opetuskäytännöissä sekä uskonnollisissa, yhteiskunnallisissa ja kansallisissa aatteissa. Niitä omaksuessaan oppilaat sisäistäisivät ”kansan elämäkäsitteiden” keskeiset piirteet ja terveet arvot, kuten raittiusihanteen.⁶

Ruumiillisen työn ja mallioppimisen vaihtuminen lukukausien ajaksi opettajan sanan valtaan ja pedagogiseen kuriin merkitsi suurta muutosta maalaislasten arjessa, heidän toiminnassaan ja identiteetissään. Avustavaan työntekoon ja leikkiin tottuneen lapsen agraarisen ruumiin käytännöt oli murettava, jotta niiden tilalle voitiin rakentaa toista ja toisenlaista kansalaisruumista.⁷ Kansakoulussa lasten edellytettiin oppivan modernin, sivistyneen kansalaisen perustiedot ja -taidot. Lähtökohtana oli aktiivinen luku- ja kirjoitustaito, jotka perustuivat lasten yksityiskohtaiselle ruumiilliselle harjaannuttamiselle.

Molemmille sukupuolille yhteisiä olivat kirjoittamisen, laskemisen ja lukemisen käytännöt. Oppimiskokemukset merkitsivät maalaistyöille ja -pojille osittain yhteisiä, osittain erillisiä ja hierarkkisia kokemisen, toimimisen ja muistamisen maailmoja. Kun uusintava hoito- ja huoltotyö kotitaloudessa haluttiin nähdä keskeisenä osana kaikkien yhteiskuntaryhmien tyttöjen sivistyspääomaa, ylempien ja keskiryhmien pojat haluttiin vapauttaa fyysisestä, toistavasta tuotantotyöstä. Henkiseen työhön, politiikkaan ja talouteen keskittyvä kansallinen toiminta nähtiin kuuluvan ennen kaikkea poikien parhaimmistolle, jonka rinnalle alettiin vähitellen hyväksyä tyttöjen kyvykkäimmät. Tämä painotus tuo esille kansalliseen projektiin sisältyneen sukupuoli- ja luokkaeron

3. Tuomaala 2004c.

4. Ks. Leena Koski (2001) *Hyvän lapsen ja kasvattamisen ideaalit: tutkimus aapisten ja lukukirjojen moraalisen kosmologian muutoksista itsenäisyyden aikana*, Turku.

5. Osmo Kivisen mukaan 1900-luvun alkupuolen opetussuunnitelmien ja komiteanmietintöjen periaatteet vaikuttivat opetussuunnitelmiin 1900-luvun loppupuolelle asti. *Maalaiskansakoulun opetussuunnitelman* vaikutus näkyi sekä vuoden 1952 julkaistussa opetussuunnitelmakomitean mietinnössä että vuoden 1970 ensimmäisessä peruskoulun opetussuunnitelmassa. Osmo Kivinen (1988) *Koulutuksen järjestelmäkehitys: peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*, Turku, 169–170, 172; *Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925*; A. V. Laitakari (1928) *Maalaiskansakoulujen opetussuunnitelmat: ohjeita ala-, ylä- ja supistetun kansakoulun sekä jatkokoulun opetussuunnitelmien laatijoille*, Helsinki; Aimo Halila (1949) *Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen. Suomen kansakoululaitoksen historia III*, Porvoo & Helsinki, 167–170; Aimo Halila (1950) *Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921–1939). Suomen kansakoululaitoksen historia IV*, Porvoo & Helsinki, 150; Urho Somerkivi (1985) 'Kansanopetuksen opetussuunnitelmat kulttuurin siirron kuvastajina', toim. Martti T. Kuikka & Jouko Kauranne & Erkki Merimaa & Urho Somerkivi, *Koulu ja kulttuuri. Koulu ja menneisyys XXIII*, Porvoo & Helsinki & Juva, 16–18; Leevi Launonen (2000) *Eettinen kasvatusajattelu suomalaisen koulun pedagogisissa teksteissä 1860-luvulta 1990-luvulle*, Jyväskylä, 168–169.

6. Launonen (2000) 173–177, 185–189; Risto Rinne (1984) *Suomen oppivelvollisuuskoulun opetussuunnitelmien muutokset v. 1916–1970: opetussuunnitelmien intentioiden ja lähtökohdienten teoreettishistoriallinen tarkastelu*, Turku, 34–37, 140, 157–159.

7. Saara Tuomaala (2004a) 'Förr tyckte man att man inte har tid att gå i skola', toim. Mats Sjöberg *Den finländska agrarbarndomens janusansikte under 1920- och 1930-talen – Jordbrukets barn*, Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria, Stockholm.

Kansakoulun opetusta määrittivät heteronormatiiviset ihanteet. Niissä mieheydellä ja naisuudella oli selkeä paikkansa. Sukupuolijako konkretisoitui käsitteiden opetuksessa, jossa korostettiin isännän ja emännän käden taitojen oppimista. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa (1925) oli keskeisellä sijalla puutyö ja kirveenkäytön oppiminen. Kansakoulupoikia veistonohjaajansa kanssa Kirijärvellä Keski-Suomessa 1930-luvulla. Yksityiskokoelma.

logiikan. Poikien ja miesten kautta luotiin maskuliinista kansalaisihannetta, jonka kautta sukupuoli- ja luokkasidonnaisia kansalaisuuksia määriteltiin ja ymmärrettiin.

Keskiluokkaisten poikien ohella erityisesti maanviljelijäperheiden lahjakkaimpien poikien toivottiin keskittyvän tulevaisuudessakin musteen ja paperin kahisevaan maailmaan. Se toteutui laajenevan modernin valtiolaitoksen ja elinkeinoelämän palveluksessa. Enemmistö maalaispojista haluttiin juurruttaa agraarista työtä tekeviksi, mutta samalla myös kansalaisyhteiskunnassa ja paikallisessa politiikassa toimiviksi päätöksentekijöiksi. Poikien ruumiin kovettumat kertoivat paitsi työnteosta myös kansalaiskunnan harjaannuttamisesta, urheilusta, johon sisältyi kilvoittelu sekä itsensä että miehiensä kansalaisyhteisön kanssa. Maskuliiniseen kansalaisihanteeseen liitettiin ”reilu kilpailuhenki”. Samaan aikaan tyttöjä ja naisia varoitettiin kilpailuun sisältyvistä terveydellisistä ja moraalisisista vaaroista. Tytönsien hiertymät syntyivät mieluummin pyykkituvassa kuin urheilukentällä.⁸

Lapsuuden kokemuksia kansakoulussa olivat luomassa sosiaaliset, taloudelliset, terveyteen ja sukupuoleen liittyvät erot sekä vanhempien ja opettajien kasvatusvalta. Sekä erilaisia kokemuksia että kasvatusta muotoilivat aikakauden poliittiset järjestelmät ja ideologiat, ennen kaikkea kansallista pedagogiikkaa määrittelevä suomalaisuusideologia. Sukupuolitettu kasvatus ulottui opetusteksteistä koulun tilan ja kouluilaisten ruumiillisuuden ritualistiseen kontrolliin ja hallintaan. Kunkin kansakoulun käytännöt ja kokemukset syntyivät lasten, opettajien, vanhempien ja kyläyhteisöjen välisessä vuorovaikutuksessa. Nais- ja mieskansalaisiksi kasvattaminen tapahtui ennen kaikkea mikropoliittisesti ja subjektiivisesti lapsuuden käytäntöjen, kokemisen ja kerronnan prosesseissa.

Siten moderni sukupuolijärjestelmä rakentui lasten sosiaalisissa suhteissa yhtä aikaa materiaalisena ja diskursiivisena.⁹ Niissä muodostuivat lapsuudenaikaiset, sukupuolituneet kokemukset, joilla oli vaikutuksia aikuisiän toimintatapoihin, arvomaailmaan ja itsemääritykseen. Lapsuu-

nessa ja myöhemmissä elämänvaiheissa koetut tunteet toimivat näiden kertomusten eri aikaulottuvuuksien yhteen liittäjinä. Ne ovat kerrostuneet omakohtaisiksi ilmaisun ja toimimisen tavoiksi, joista on jälkiä vanhuusiän muistelukerronnassa.

Lukien ja kertoen suomalaisiksi mieheksi

Yläkansakoululaisen Anteron aine joululomastaan vuoden 1934 alkupuolella edustaa pedagogista ihannekertomusta. Siinä ilmenee kansakoulun moraalinen ja isänmaallinen kansalaiskasvatus, joka oli luonteeltaan sukupuolitunutta:

”Joululomani

Nyt kerron joululomastani. Joululoman aikana kävin minä panemassa puolikymmentä tukkikuormaa isän kanssa, sen jälkeen hän vei ne Vihantiin. Eräänä päivänä kävin minä hakemassa joulukuusen, Jouluna kävin minä hevosella Paavolankirkossa, kirkon vieressä katsoin minä Paavolan sankarien hautaa, jonka vieressä paloi 4 kynttilää, sankareiden nimet olivat, Matti Kokkinen, Heikki Pietarila, Kaarlo Henrik Mällinen, ja Vilho Paltanius.

Joululoman aikana tejin minä pikkupuuta, sekä sahasin että halon. Tein myös tyhjästä lankarullista kirjajhylyn. Päivällä samoihin aikoihin minä perkkasin metsää. Joululoman aikana oli seitsemän pyhää, silloin kävin minä pyhäkoulussa, kylässä, mäenlaskussa tai muuten hiihtelemässä. Pyhinä kävi meillä muutamia vieraita. Sellaista kerron joululomastani.”¹⁰

Anteron kokemukset kertomusta sävyttää työteliäisyyden eetos. Kansakoulupoika ahkeroi loman ajan isänsä rinnalla metsä- ja puutöissä, urheili raittiissa ulkoilmassa, vietti kotikylässään sosiaalista elämää, kävi pyhäkoulussa ja kirkossa. Kohokohta oli käyminen sisällissodassa kaatuneiden valkoisten haudoilla. Miespuolisten sankarien ja koulutovereiden nimeäminen on narratiivinen keino keskeisinä pitämiensä seikkojen esille tuomiseksi, jota Antero käytti eri aineissaan.

Moderneissa kasvatusinstituutioissa työläis- ja maalaislapset tuottivat myös itse kirjallisia lähteitä osana opetustaan. Niitä arvioitaessa on otettava huomioon tekstien pedagogiset tuottamishdot ja niiden välittämä lapsuuden ihanne sekä opettajaohjoinen konteksti.¹¹ Ainekirjoitus muodosti yläluokilla keskeisen osan kaunokirjoitusta. Sen tavoitteena oli oppilaiden aktiivinen ja sisäistynyt kielen hallinta. Anteron aineessa ”Kun hanki kantaa” tulee esille kansakoulun äidinkielen opetuksen tavoitteita, joita koululainen on pyrkinyt kirjallisesti täyttämään. Aine oli lapsen omiin kokemuksiin ja havaintoihin perustuva kertomus kotiseudusta, sen luonnonympäristöstä ja vuodenajoista. Hiihtävät ja kävelevät lapset kuvataan liikkuvina, reippaina ja terveinä talvisessa maisemassa. Heidän kuvauksessaan on häivähdyksellisesti suomalaisottilaisten etenemisestä tavalla, joka oli tuttu esimerkiksi *Vänrikki Stoolin tarinoista*:

”Kun hanki kantaa

Nyt kerron siitä, kun hanki kantaa.

Pääsiäisloman jälkeen on hanki kantanut ja silloin olemme tulleet halki metsien ja nevojen.

Kun keskiviikkona tultiin kouluun niin tulimme yli suon suoraan, Kiimakankaan laidassa tultiin maantielle. Siirtolan suon tuosta laidasta taas lähdettiin koulua kohti nevojen halki. Kaikki muut olivat jalkaisin, paitsi Viljo, Heikki ja minä olimme suksilla. Toiset lähtivät Ylipäätä kohti. Minä hiihdin Siirtolankankaan ja toisen muun välistä, oli hyvä keli ja oli hauska hiihtää. Lehmimaiden välistä hiihdin Lehminevalle, kun olin tässä laidassa niin toiset laskivat Lehmämaalta ja olivat kiertäneet melkein koko kankaan. Sen jälkeen Lehmijoki kerta kulkeneet, olemme suuressa rykmentissä. Tiheimmissä viitikoissa on jalka miehiä upottaneet. Ne jotka ovat menneet maantien kautta, ovat jääneet jälempäs sillä maantiellä ei tule kultetuksi niin joutuin kuin metsässä. Muutamia vuosia sitten oli sellainen hankiainen että se kantoi hevosta. Onpa näinäkin pakkasaamuina kantanut hevosta.

Sellaista hauskuutta on hankiaisissa.”¹²

Kansakoulun aapisten ja lukukirjojen maailmassa korostuvat ahkeroivat kiltit tytöt ja valppaat uhrantuvat äidit, reippaat pojat ja raatat isät sekä miehiset kansallissankarit, jotka elivät ja toimivat pääasiassa agraarisessa Suomessa. Välillä vierailtiin kaupungissa ja kurkistettiin teollistuvaan Suomeen.¹³ J. L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* ja Sakari Topeliuksen *Maamme kirja* ovat pisimpään eri koululaissukupolviin vaikuttaneita lukukirjoja, joiden maailma opetti lapsille käsitystä ”oikeasta historiallisesta suomalaisuudesta”. Niitä käytettiin äidinkielen tunneilla ja *Maamme kirjaa* historianopetuksen oheislukemistona yläkansakoulussa ja jatkokursseilla. *Vänrikki Stoo-*

8. Ks. Henrik Meinander (1994) *Towards a Bourgeois Manhood. Boy's Physical Education in Nordic Secondary Schools 1880-1940*, Helsinki; Erkki Vasara (1997) *Valkoisen Suomen urheilijat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatus toiminta vuosina 1918-1939*, Helsinki; Mervi Kaarninen (1995) *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 30-luvun Suomessa*, Helsinki; Tuomaala (2004c).

9. Ks. Bronwyn Davies & Rom Harré 'Positioning: The Discursive Production of Selves', *Journal for the Theory of Social Behavior*, Vol. 20, No.1 1990; Tuula Gordon, & Elina Lahelma, "School is like an Ant's Nest": Spatiality and Embodiment in Schools', *Gender & Education*, Vol. 8, No.3 1996; Saara Tuomaala (2003b) "Kummaa rakkautta": Työläislasten ja kansakoulun opettajan kohtaamisia Ruukissa 1920- ja 30-luvulla', toim. Elina Katainen, *Työväki ja tunteet. Väki Voimakas 15*, Helsinki.

10. "Anteron" aineet yläkansakoulussa 1934-35. Yksityskokoelma.

11. Koulukotityttöjä tutkinut Kaisa Vehkalahti on korostanut, että sijoitettujen "ongelmalasten" koulukodista kotiin kirjoittamat kirjeet ovat syntyneet määrätyn, lapsille opetetun kirjallisen genren puitteissa. Se on vaikuttanut kirjetekstien tuottamiseen ja siihen, miten lapsia ohjattiin kirjalliseen ilmaisuun. Kirjeet tuovat myös esille, mitä ammattikasvattajat pitivät säilyttämisen arvoisena. Samalla kirjeet ilmaisevat lasten tarkoitusperä ja mielenilmauksia, mutta monikerroksisesti tulkittuina. Kaisa Vehkalahti (2003) "Tiedän paikan armahan"... Koti ja kodin ikävä 1900-luvun alun kasvatuslaitostyttöjen kirjeissä", toim. Marjo Nieminen & Minna Vuorio-Lehti *Kasvatushistoria nyt: Makro- ja mikrotasolta marginaalisuuden, sukupuolen ja tilan analyysiin*, Turku, 240-243.

12. "Anteron" aineet yläkansakoulussa 1934-35.

13. Osmo Kivinen & Sirpa Kinos & Pekka Rahkonen (1989) *Ajan henki ja lukukirjat suomalaisessa peruskoulutuksessa 1870-luvulta 1980-luvulle*, Turku, 74-75; Tuija Laine (2002) 'Kirkossa, kaupungissa, kolhooisissa. Suomalaisen aapisten arvoista Agricolaista 1960-luvulle, toim. Esko M. Laine *ABC-lukeminen esivalan palveluksessa. Läsanndet i överbetens tjänst*, Helsinki.

lin tarinoita luettiin runsaasti varsinkin 1920-luvulla.¹⁴ Viimeinen eli 57. painos *Maamme kirjasta* julkaistiin vuonna 1965.¹⁵ *Maamme kirja* kuului myös kotien peruslukemistoon aikana, jolloin suomalaiset kokivat itsenäistymisen, sisällissodan, toisen maailmansodan sekä modernisoitumisen.¹⁶

Opettajat valitsivat vuosittain keskeisinä pitämiään kertomuksia ja runoja *Maamme kirjasta* ja *Vänrikki Stoolin tarinoista*. Keskeiset runot opeteltiin ulkoa ja esitettiin luokassa tai koulun juhlissa. Antero kertoo aineessaan lempikirjoistaan, joista *Maamme kirja* oli ”hauskin”. Mieluisimpia olivat kertomukset historian suurmiehistä ja sodista, joita hän oli kuullut naisopettajansa lukevan luokalle:

”Nyt kerron mistä kirjasta eniten pidän.

Minä pidän useista kirjoista, sellaisia on muunmuassa maamme kirja. En ole itse sitä lukenut vaan olen muiden kuullut lukevan, esimerkiksi opettajan. Se on Sakari Topeliuksen sepittämä. Hauskoja on myös lainakirjat historian suurmiehet ja ajojahti viimmesessä puhutaan sodista, joita on käyty Suomen ja venäj Venäjän valiss välillä. Suomen ja Venäjän hyökkäyksistä. Se on hyvin jännittävä. Sen on kirjoittanut Jalmari Sauli. Edellisessä kirjassa kerrotaan historian suurmiehistä esimerkiksi Kristoffer Kolumbuksesta, Sokrateesta, Napoleonista ynnä muista sellaisista. Minusta on maamme kirja hauskin. Hauskoja kirjoittavat kirjoissaan Sakari Topelius Juhani Aho ynnä muita. Hauskona kirjoina minä pidän sellaisia, joissa puhutaan sodasta ja sankareista. Se oli hauskin kirja.”¹⁷

Anteron aineen mukaan maalaispoikaa innostivat lukemaan miehiset sankarit, joita löytyi muun muassa Topeliuksen kertomuksista. Kansallisromantiikan edustajana Topelius korosti satujen, runojen ja kertomusten merkitystä lasten kasvatuksessa, sillä hänen mielestään ne herättivät isänmaallisia tunteita ja mielikuvitusta.¹⁸ *Maamme kirjassa* esiintyvät hahmot ovat pääasiassa miehiä kalevalaisista uroista Väinämöisestä, Ilmarisesta, Lemminkäisestä ja Kullervosta

aina Lönnrotiin, Runebergiin, Castréniin ja Snellmaniin sekä myöhempien *Maamme kirjan* painosten kenraali Mannerheimiin ja presidentteihin.

Naiset esiintyvät vain häivähdyksinä ja lyhyinä mainintoina lukuun ottamatta alkulukujen nimettömäksi jäävää äitiä, joka opettaa poikaansa rakastamaan isiensä maata ja sivistämään itseään. Poika puolestaan pelastaa äidin kuohuvasta koskesta oppien isänmaan puolustamisen ja sille uhrautumisen merkityksen. Naisia ei lisätty miehiseen kansallisgalleriaan silloinkaan, kun *Maamme kirjaa* uusittiin. Ainoat kirjan eri painoksissa nimeltä mainitut ja oman elämäkerrallisen lukunsa saaneet naiset ovat kuningattaret Kaarina Maununtytär ja Kristiina, toisinaan Pohjan akka mainitaan Väinämöisen taisteluparina, mutta todelliseksi kansallis-sankareiksi heistäkään ei ole.¹⁹ Kirjan narratiivisessa maailmassa itsenäistyminen ja itsenäisen kansakunnan rakentaminen toteutuvat maskuliinisena, kansallisena luo-

14. Sakari Topeliuksen *Maamme kirjaa* ja J. L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoita* käytettiin Paavolas-kaikissa kouluissa. Kansakoulujen opetussuunnitelmat 1921–1939, RKA.

15. Ks. Seitsemännettäviidettä painoksen alkulause, *Maamme kirja* (Porvoo & Helsinki 1944), 3–4; Kivinen et al. (1989) 30–37.

16. Päivi Harisen mukaan Topeliuksen *Maamme kirjassa* kansallista yhteisöllisyyttä rakentaneet retoriset elementit löytyvät myös nykypäivän käsitteistä: uuteruus on tulkittu aktiivisuudeksi, karaistuneisuus ja voima itsetuntoisuudeksi ja identiteetin vahvuudeksi, urhoollisuus ja sotakuntoisuus kilpailukyvyksi ja puolustusvalmiudeksi sekä tiedonhalu ja opinrakentaminen sivistykseksi ja koulutukseksi. Tarja Palmun mukaan suomalaisen miehen arkkityypit, ”metsien miehet”, jota muun muassa Runeberg ja Topelius kuvasivat, löytyvät yhä äidinkielen oppikirjoissa esitetyissä Kalevalan miesten hahmoissa. Päivi Harinen (2000) *Valmiiseen tulleet: tutkimus nuoruudesta, kansallisuudesta ja kansalaisuudesta*, Helsinki, 10; Tarja Palmu (2003) *Sukupuolten rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä: etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*, Helsinki, 175.

17. ”Anteron” aineet yläkansakoulussa 1934–35.

18. Esko M. Laine (2002) ”Pelottava ja kauhistava lukeminen”, toim. Esko M. Laine *ABC-lukeminen esivalan palveluksessa. Läsanudet i överbetens tjänst*, toim. Esko M. Laine, Helsinki, 58.

19. Kaarina Maununtytär mainitaan ”kauniiksi”, mutta ”murheelliseksi” ja köyhäksi”, Kristiina taas ”mielettään epävakaaksi” isänmaansa hylkääjäksi, ”joka kulki maita mantereita ja himoitsi maailman ihailua”. Z. Topelius (1927) *Maamme kirja: lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille*, Porvoo & Helsinki, 324, 357.

misen ja puolustamisen projektina, jolla on miehinen menneisyys.

1920- ja 1930-luvun kansallisessa pedagogiikassa lapsi ja hänen ympäristönsä liitettiin yhteen ja tulkittiin moraaliseksi maisemaksi, joka oli perustaltaan poliittista. Sakari Topeliuksen *Maamme kirjan* avulla maalaislapsia opetettiin havaitsemaan, ymmärtämään ja muistamaan lapsuuden ympäristöään sekä kertomaan siitä. Kirjan retoriikassa isänmaa rakentuu kansallisena oppituntina.

Kati Mikkola on tarkastellut *Maamme kirjaa* teoksena, jossa isänmaallisuus ja kristillisuus kietoutuvat erottamattomasti yhteen. Sen pedagogisena päämääränä oli tuottaa sivistykselle perustuva identiteetti, jossa henkilökohtainen opinhalu sulautuisi valistuneen, kristillisen isänmaan luomiseen ja sen hyvinvoinnin edistämiseen. Tämän uuden identiteetin synty paikantui äidinkielellä tapahtuvaan lukukokemukseen.

Romantiikan näkemyksen mukaisesti Topelius näki suomen kielen olevan erityisessä yhteydessä suomalaiseen luontoon. Kansallisia tekstejä koskevan lukemisprosessin tavoitteena oli johtaa ”suomalaisen syntymiseen” kehittämällä tapa tulkita maailma isänmaallisena kulttuurimaisemana. Suomen ja suomalaisuuden ymmärtäminen tuli toteutua tämän samanaikaisesti aistimellisesti koetun, työn kautta eletyn ja ideologisesti ylevöitetyn maiseman kautta. *Maamme kirjan* tavoitteena oli opettaa, miten henkilökohtainen toiminta, tahto ja tunne johtaisivat isänmaalliseen elämään ahkeran työnteon, luonnon, historian ja kielen välityksellä.²⁰

J. L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoissa* poikia rohkaistaan eri sankarihahmojen antamin esimerkein uhraamaan fyysinen terveytensä ja henkensä. Poika, joka oli voittanut pelkonsa, saavutti miehuutensa ja kasvoi moraaliseksi esikuvaksi muille. Tämän maskuliinisen narratiivin kautta rakentui isänmaallisuus. Vastaava feminiininen narratiivi kirkasti ja vahvisti miehistä isänmaallista sankaruutta. Pojille opetettua urhoollisuutta vastasi tytöille opetettu Lotta Svärdirin reippaus ja huolenpito taistelevista miehistä tai kaatuneista poikiaan sure-

van äidin nöyrä tyytyminen Jumalan tahtoon.²¹

Vaikka esimerkiksi Anteron aineissa työt osallistuvat liikunnallisiin rientoihin koulussa ja vapaa-aikana, niissä korostui poikien ja miesten keskinäinen toiminta. Urheilevat, sotivat, työtätekevät ja kirjoittavat kansallissankarit olivat maskuliinisia esikuvia, joilla Antero rakensi omia kokemuksettomuksiinsa ja tulkitsi kansallista historiaa. Esikuvat loivat osaltaan aineiden keronnallista retoriikkaa. Kouluajan työpariksi nousi isä, jonka opastuksella Antero tutustui tulevaan ammattiinsa maanviljelijänä. Aineissaan hän eli ja kasvoi pääasiassa poikien ja miesten jakamassa kotoisessa ja kansallisessa maailmassa. Yläkoulunsa päättävä Antero kuvailee keväällä 1935 maanviljelijän töitä, joihin hän oli siirtymässä:

”Maamiehen kevätyöt.

Maamiehellä on paljon kevättöitä keväällä.

Se on talvella, kun maa alkaa sulaa, talven ja kesän välissä, siis toukokuussa. Maamies panee ensiksi perunat itämään, tekee ja muokkaa maan ja tekee kylvöt ohran, kauran ja juurikasvit sekä panee perunat maahan. Tähän aikaan pannaan perunat itään laatikoihin. Kun niissä on pitkät idut, pannaan perunat maahan kuokalla tai ajetaan hevosella vako, sitten siihen latojat panevat perunoita, sitten ajetaan vaan vierestä ja vako peittyy. Syksyllä käännetään maa, mutta keväällä se

20. Kati Mikkola (2000) *Isänmaan nousu. Isänmaallisuuden ulottuvuudet Topeliuksen Maamme kirjassa*, julkaisematon uskontotieteen pro gradu -tutkielma, Kulttuurien tutkimuslaitos, Turun yliopisto; ks. myös Maria Suutarla (1986) 'Luonto ja kansallinen itsekäsitys. Runeberg, Topelius, Lönnrot ja Snellman suomalaisten luontosuhteen kuvaajina', toim. Juha Manninen & Ilkka Patoluoto *Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa*, Oulu, 244–246; Seppo Knuutila & Anssi Paasi (1995) 'Tila, kulttuuri ja mentaliteetti', toim. Kimmo Katajala *Manaajista maalaisaateisiin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*, Helsinki, 75–76; Matti Klinge (1999), *Suomen sinivalkoiset värit. Kansallisten ja muidenkin symbolien vaiheista ja merkityksestä*, Helsinki.

21. J. L. Runeberg (2000, ruotsinkielinen alkupainos 1848/1860) *Vänrikki Stoolin tarinat*, suom. Paavo Cajander, Hämeenlinna, 157–167.

karhitaan ja muokataan, sitten siihen kylvetään siemen, joskus pelto pölkytään. Kevättöissä on hauska olla, karhita ja pölkytä. Kevättöihin kuuluu myös juurikasvien kylväminen. Sellaisia ovat maamiehen työt keväällä.”²²

”Paimenessa” – pojan kokemuksesta maskuliiniseksi kotiseutulauluksi

Paavolalaisen pienviljelijän ja kirvesmiehen poika Voitto muistelee ensimmäistä kokemustaan paimenena naapurin pojan kanssa 6–7-vuotiaana ennen kouluunmenoa. Paimenkokemuksessa yhdistyivät leikki ja työ. Äidit veivät pojat läheiselle kankaalle karjan kanssa, sillä alle kansakouluikäiset pojat kuuluivat naisten elämänpiiriin. Karjalouteen liittyvä avustava työ, erityisesti paimenessa olo, säilyi pitempään kuin kotitalousaskareet molempien sukupuolten työnä.²³ Kertomus ja laulu paimenessa olosta tuovat esille maalaislapsuuden eloisia muistoja ja kokemuksellisia tihentymiä. Voiton kerronnassa on keskeisellä sijalla on kuvaus ja tulkinta siitä, miten työnteko liitti lapsen kotiväkeen, naapuristoon ja elinympäristöön. Työ, leikki ja sosiaaliset suhteet rytmittivät lapsuuden tilallisuuden ja ajallisuuden välistä suhdetta:

” Ennen ennen, minäki, niin tuota kyllä minä muistan, ku ensimmäisen kerran paimeneen menin. Ko äiti ja sitte naapurin, Halttusen Kaisa, niin, ko sitä vietiin saki[ssa]²⁴... ne oli yhtenä meijän lehemät, niin tuota, että niitä oli, siitä Kiimalasta oli nii, eli isolta maalta nii, se oli minua pari vuotta vanahempi se Huugo. Nii sen kansa me jäimmä sitte paimeneen sinne vaa. Äiti ja, äiti ja se Kaisa veivät nii meijät ensinnä sinne. Eihän se ollu kaukanakaan kotuakkaan. Se oli jonku tuota nelijän, nelijän-, viiansaan metrin pääsä siihen kankaan laitaa. (...)”²⁵ Nii, siihen kankaan laitaa nii siinä, siittä ko oli sitte se talavitie aina. Siinoli nii mukava niin tuota sitte leikkiä, nii leikkiä siinä. Me tehtiin aurinkokelloki siihe ja sitte puusta mentii aina kattomaa, misä se karja on. Siellä ko

oli aava neva, nii, että siellei tarvinnu olla siellä nevala juuri muuta, ku seurata vaa, että misä ne ovat.”²⁶

Voiton kokemuksesta muistaminen tapahtuu tiettyjen luonnon- ja kulttuuriympäristön piirteiden kautta. Tähän liittyen hän kotoistaa luonnonpaikat.

Voitto on sanoittanut ja säveltänyt noin 80-vuotiaana omaelämäkerrallisen laulun, jossa lapsuuden paimenkokemus saa eri aikoja ja paikkoja yhdistäviä merkityksiä. Laulussa erityisestä lapsuusmuistosta muodostuu avaintapahtuma, joka laajenee elämäntulkun- ja kotipaikkakokemukseksi. Samalla tilan ja ajan painopiste muuttuu. Lapsuuden paikkojen, suhteiden ja toimintojen omakohtaisesta kokemuksesta Voitto siirtyy kollektiiviseen ja kansalliseen paikallisuuden tulkintaan. Laulussa tapahtuu paimenessaolon muistelun kiteytyminen ja lapsuuden eletyn ympäristön maisemoituminen:

” Minähän tein tämmösen laulunki tuosta Siikajokilaaksosta, että elikä minäpä laulanki sen täsä varsin, nii se siihen liittyypi tuohon lapsuuteen seki että.

Siikajokilaaksossa kotiseutuni on. Vieraaseen en tätä koskaan vaihtaa voi.

Siellon ajat mennehet, polut tutut entiset. Ne muistoissani tahdon elää uudelleen.(...)

Paimenessa leikittiin, aurinkokellot laitettiin. Tuokkoset ja tuohirasiat rustattiin.

Tuohitorvet ja pajupillit ihanat, joilla me sitten siellä soiteltiin.(...)

Illan tullen karjoineen kun sieltä palattiin, äiti otti vastaan pienen paimenen.

Naurisvellit maisteltiin, varesaappaat hoideltiin. Iltaleikit vielä leikittiin. (...)

Aikuiseksi vartun siel, tartuin työhön intomiel, taaton askeleita tarkoin seuraten.

Pellot kuokittiin, tulevaisuuteen luotettiin. Isälle ja äidille iloa tuotettiin.(...)

Pellot kuokittiin, tulevaisuuteen luotettiin. Voi-, vilja-, liha-, munavuoret tuotettiin.(...)

Elon ehtoo pian koittaa ja kuolonkellot soittaa. Päätänyt olen täällä tehtävän.

Kuolo sulkee silmäsein, tuoni kätkee kyynelein. Kotikirkon multiin tahdon uinahtaa.(...)²⁷

Voiton laulussa kodista ja lähipiiristä liitytään kotiseutuun maakunnan keskeisen elementin – Siikajoen – kautta. Paimenkertomuksessa ja siihen liittyvässä laulussa havainnollistuu muistelukerronnan prosessi, jossa eletty paikka muuttuu metaforisiksi merkityksiksi ja identiteeteiksi. Toiminta eli työ ja leikki säilyvät molempia jäsentävinä, kuitenkin siten että paimenkertomuksen leikkipainotteisuus on vaihtunut laulun työpainotteisuudeksi. Elettyä ympäristöä havainnoiva subjektiivinen ja ruumiillinen kokemuskertomus muuntuu kotiseutulauluksi, joka tosin on vahvasti omakohtainen. Anteron laulussa jalat esitetään ruumiinosina, joiden toimivuus on tärkeää agraariselle työnteolle ja sen jatkuvuudelle ”varesaappaina”²⁸ ja ”taaton askeleina”. Ruumiillisen työnteon kautta kotipaikkakunnan genealogia yhtyy perhehistoriaan, yhteiseen työhön ja hyvinvoinnin kasvuun osana elämänkulkua, jonka kiintopisteinä ovat menneen lapsuuden paikat, tilat ja ihmissuhteet. Ne syntyvät uudelleen laulaen, narratiivisena tulkintana omasta lapsuudesta ja elämästä. Samalla paimenpojan laulussa omakohtaiseen, arkiseen elämään liittyvä tapahtuma on kiteytymässä folkloreksi.²⁹

Toisena paikkoja jäsentävänä kiintopisteinä on ajankierto, joka metaforisoituu aurinkokellossa. Aurinkokellosta muodostuu paimenkertomusta ja laulua jäsentävä erityinen muisto, kokemustihentymä. Se liittyy lapsuuden subjektiivisen ja ruumiillisen ajan kokemuksen elämäntilanteeseen, vanhuuteen ja kuolemaan unahtamisena ”kotikirkon multiin”. Kuten Kari Mikko Vesala toteaa, maanviljelijöiden kokemuskertomuksissa vainajat, sukupolvienketju ja maa yhdistetään pyhitetyksi systeemiksi, jossa viljelijän suhde multaan kuvataan erityiseksi. Multa ja mullan tuoksu voi kytkeytyä luonnon ja kuoleman kohtaamiseen joko omaa kuolemaa koskevissa mielikuvissa tai läheisten poismenossa. Maanviljelyn kautta luodaan myös elämänhistoriallinen sidos jumalaan ja kristinuskoon. Jumala ilmaisee itsensä elannon ja ravinnon, symbolisimmillaan leivän antajana. Vesalan mukaan tällaisessa pyhittämisessä maanviljelijän työ saa erityisen merkityksen toimintana, työnä ja elä-

mänurana. Maanviljely on jumalalta saatua ja jumalan suojeluksessa toteutettavaa työtä, joka toteutuu oman ahkeruuden välityksellä. Toisaalta oma ahkeruus oli myös jumalan siunauksen ehtona.³⁰ Voiton laulussa tuloksena on omakohtaisesti esitetty, poeettinen elämäankaari, jossa maahan liitetty lapsuuden eletty aika ja paikka laajenevat kulttuuriseksi maisemaksi ja historialliseksi muutosprosessiksi, siirtymäksi agraarisesta elämäntavasta ja elintasosta moderniin.

Voiton laulu on performatiivisesti ruumiillistunut kokemuskertomus, joka rakentaa hänen miehistä elämäntilanteensa ja maskuliinista identiteettiä. Lapsuuden kokemukseen perustuvassa laulussa eletty paikat ovat muuttumassa yhteisöllisiksi konstruktioiksi, sekä mentaaliseksi muiston pai-

22. ”Anteron” aineet yläkansakoulussa 1934–35.

23. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa paimentaminen kuului pohjoismaisissa agraaritalouksissa lasten töihin. Paimentamisen tarve väheni luonnonniittyjen ja metsälaiduntamisen korvaututtua aidatuilla, viljellyillä laitumilla, mutta senkin jälkeen karjaa paimennettiin syksyisin heinänteon jälkeen. Vauraammilla ja suuremmilla tiloilla karjan aidattuun ulkoruokintaan siirryttiin pienviljelijä- ja mökkiläistalouksia aikaisemmin. Korkiakangas (1996) 181–184; Sjöberg (1997) 110–119.

24. [ ] haastattelijan selvitys.

25. (...) haastattelupuheenvuoroa on lyhennetty.

26. Pm102:36. Haastattelun litterointikoodi muodostuu seuraavasti: P(= Paavola), m1(= mies; haastateltava sukupuolikoodi ja numeroitu henkilökoodi) 02 (= haastattelukerran koodi): 36 (= dialogiyksikön koodi; dialogiyksikkö koostuu haastattelijan kysymyksistä ja haastateltavan vastauksesta tai haastateltavan puheenvuorosta ja haastattelijan sitä koskevista kommentteista). Haastattelu 16.10.1992, Saara Tuomaala.

27. Pm102:40. Kertosäkeet on poistettu.

28 ”Varesaappaat” = varissaappaat, paljain jaloin kulminen sulan maan aikaan.

29. Elettyjen paikkojen muuttumisesta metaforisiksi identiteetin ja muiston paikoiksi muistelukerronnan prosessissa, ks. esim. Anna-Maria Tapaninen (1996) *Kansan kodit ja kaupungin kadut: etnografinen tutkimus eteläitalaisesta kaupungista*, Helsinki; Alessandro Portelli (1997) *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*, Madison; Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat: vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*, Helsinki.

30. Kari Mikko Vesala (2004) ”Matkaeväitä ja asiaankuuluvaa hartautta: maanviljelijän uskonto”, toim. Juha Nirikko & Kari Mikko Vesala *Kirjoituksia maan sydämeiltä: tutkimusnäkökulmia maanviljelijöiden kilpakuuaineeseen*, Helsinki, 144–152; ks. Paul, Atkinson (1990) *The Ethnographic Imagination. Textual Constructions of Reality*, London & New York, 105.

koiksi että poliittisiksi diskursseiksi. Niiden yhtyessä lauluun avautuu moraalisen maiseman ulottuvuus, joka muodostuu yksilöllisenä hyvänä elämänä paikallisessa yhteisössä ja ympäristössä. Voiton lapsuutta koskeva kokemukset kertomus ja siihen liittyvä laulu jäsentävät kerrostuneesti hänen identiteettiään perheenjäsenenä, siikajokilaaksoalaisena, suomalaisena miehenä ja maanviljelijänä.³¹

Voiton laulussa omakohtainen elämänkulku ja lapsuusmuisto yhdistyvät folklooriin, paikalliseen ja kansalliseen historiaan. Kertomusta ja laulua ensimmäisestä paimeudessa olosta voi verrata retoriikaltaan ja sävyiltään *Maamme kirjan* keskeisiin kertomuksiin *Koti*, *Isänmaa* ja *Kuninkaan lahjat*, jotka jäsentävät Topeliuksen teoksen maskuliinista kansallistunnetta ja kansalaiskasvatusta. Kertomuksissa on kyseessä pojan kehityskertomus kansalliseksi toimijaksi. *Kodissa* kuvataan yksityiskohtaisesti ja aistimellisesti lapsen elinympäristöä, jonka toimintoja ja tunteita jäsentää vanhempien läsnäolo, isän työnteko ja äidin huolenpito. Lapsuuden kodinomaistettu, kokemuksellinen idylli antaa lähtökohdan topeliaanisen kerronnan retoriikalle. Kertomuksessa *Isänmaa* kotiseutu levittäytyy pojan ihaillevan katseen alla nationalistisena panoraamana, jossa kotiseutu laajenee isänmaaksi. Kansallisesti kohottavan toiminnan lähtökohdaksi on karun maan raivaaminen ja muokkaaminen. *Kuninkaan lahjoissa* poika muuttaa köyhän maansa kukoistavaksi jättäen sen perintönä seuraaville sukupolville. Työteliäisyyden ja työntöön kautta poika kasvaa äidin hoidokista ja kasvatista mieheksi ja kiinnittyy samalla kotia laajempaan paikalliseen ja ideologiseen yhteisöön. Suomalaisen kansakunnan rakentaminen tuodaan esille isänmaallisuutena, joka perustuu jumalalliselle johdatukselle ja siunaukselle. Suomalaiset muodostavat jumalan erityisesti valitseman ja siunaaman kansakunnan, joka johdatetaan köyhyydestä vaurauteen.³²

Topeliuksen muotoilemassa maisemallisessa Suomi-kuvassa on keskeistä miehisen käden työ ja sen jäljen näkyminen luonnossa, luonnonpaikkojen jatkuva muokkaami-

nen kulttuurimaisemaksi. Sitä myötäilee kulttuurinen ja poliittinen määrittely, jota perustellaan karun ja ankaran menneisyyden muuttamisella tulevaisuuden edistykseksi ja hyvinvoinniksi. Metsän raivaaminen ja soiden kuivattaminen viljelysmaaksi ja hoitometsiksi määrittyvät positiiviseksi kansalliseksi toiminnaksi, henkisen sivistyksen ja koulutuksen analogiaksi. Luontoa tuli myös varjella ja käyttää kohtuullisesti. Villi luonnonmetsä, erämaat ja erityisesti suot asettuvat kulttuurin ja edistyksen lähtökohdaksi, maaperäksi, josta on ponnistettava eroon mutta jonka kehitys toisaalta tarvitsee ponnahtuspisteekseen ja josta se lähtee liikkeelle. Muutos suhteessa metsään kuvastaa muutosta miesjohtoisesti rakentuneena kansakuntana. Samalla se korostaa metsän ja metsäisyyden keskeisyyttä suomalaisen maiseman ja maanviljelyksen viisiossa.³³

Voiton omaelämäkerrallinen laulu ja sen teemojen esittämisjärjestys vastaa Topeliuksen *Maamme kirjassa* rakentamaa kansallista draamaa. Kansallisissa pedagogisissa kertomuksissa ja niiden runebergilais-topeliaanisessa kerronnassa ihmiseksi kasvaminen tapahtuu isänmaallisesti tulkitussa elinympäristössä. Se kytkeytyy myös snellmanilais-hegeliläiseen käsitykseen yhteisöstä, jossa koti nähdään maakuntien ja laajemman kansakunnan pienoiskuvana ja jossa eri yhteisölliset kerrostumat rakentuvat toistensa kautta. Kansallisten kertomusten ytimenä on lapsena aloitettu agraarinen työ luonnon ja perheyhteisön keskellä.

Voiton laulussa yksilöllinen elämänkulku työntekijänä avaa kansallisen kehityskertomuksen, jonka päätepiste on jälkimodernissa hyvinvointivaltiossa ja omassa kuolemassa. Omaelämäkerrallisen kuoleman vision voisi ehkä tulkita myös tietyn agraarisen kulttuurin ja elämäntavan päätepisteeksi. Voitto ei esitä itseään isältä saamansa kulttuurisen perinnön, agraarisen työtehtävän eteenpäin viejänä, vaan sen loppuunsaattajana.³⁴ Laulun humoristinen ironia ”voi- ja munavuorista” rikkoo kuitenkin kansallisen draaman lähes sakralin esittämisen. Kansan kulttuurin yksi kerrontatraditio maanpäällisestä paratiisista kääntyy

jälkimodernin yltykylläisyyden parodiaksi. Tämä vastaa 1900-luvun alkupuolella syntyneiden kertojien haastattelussa esiintyvää nykyisyyden kriittistä arviointia ja vastakohtaistamista menneeseen niukkuuden kulttuuriin, joka nähdään moraalisesti korkeamman suomalaisuuden ja isänmaallisuuden aikakautena.

Voiton muistelussa ja laulussa tulee esille myös heteroseksuaalisen sukupuolijärjestelmän rakentaminen. Äiti esitetään uusintavan hoivan lähteenä ja isä miehiseen maanviljelystyöhön opastavana esikuvana. Samankaltainen sukupuolitettu elämänpörien jako tulee erityisen selvästi esille kansakoulun opetusmateriaalissa. Siinä ilmenee heteroseksuaalisen järjestyksen perustuminen maskuliinisuuden ja feminiinisuuden liitolle, naisen ja miehen työparille.

Agraarikulttuurin miesihanne ja sen isänmaallinen tulkinta

Agraariyhteisön ihmishanteeseen oli kuulunut eläminen kunnollisena perheenjäsenenä, uutterana työntekijänä ja nöyränä kristittyinä. Oppivelvollisuuskoulussa maalaislapsista kasvatettiin kansalaisia, joiden sidokset agraariseen elämäntapaan haluttiin säilyttää. Samalla kansallisessa politiikassa talonpoikainen arvomaailma tulkittiin uudenaikaisina, toimivina ja tarpeellisina malleina modernissa yhteiskunnassa. Tässä kulttuurisessa ja poliittisessa siirtymävaiheessa kansakoululaitos toimi modernisaation ja modernin politiikan välittäjänä. Erityisesti poikien ja miesten uusi maskuliininen identiteetti tulkittiin siirtymänä talonpojasta tuottajaksi, itsellisestä tai taloon pestatusta palkollisesta itsenäiseksi yrittäjäksi tai palkkatöläiseksi.

Ann-Catrin Östman on tulkinnut 1900-luvun alkupuolen modernia agraaria mieheyttä muutosvaiheessa olevana asemana ja identiteettinä, jota määritteli entistä painotetummin itsenäisen perheviljelmän omistaminen ja ammatillistuva maanviljelys. Ne liitettiin moderniin mieskansalaisuuteen ja sitä kannattelevaan ideologiseen isänmaallisuuteen. Molemmat ”maamiehen” ulottuvuudet ankkuroitiin maata viljelleiden ja puolustaneiden miessukupolvien, ”isien”

ketjuun. Toisaalta tämä hegemoninen mieheyden malli merkitsi perheviljelmän uudenaikaisesta korostumista elämäntäytännöissä ja kulttuurisissa representaatioissa. Perheviljelmän saadessa entistä suuremman painoarvon elinkeinomuotona ja perhemuotona maskuliinisuuden rakentumistapakin muuttui. Östmanin mukaan agraarisessa miehuudessa tapahtui yhtenäistymistä ja samalla siirtymä homososiaalisuudesta heterososiaalisuuteen, kohti isännän ja emännän lujittuvaa työkumppanuutta. Samanaikaisesti hegemoninen mieheyden narratiivi ”puurtavasta suomalaisesta” määritteli toisia ja toisenlaisia suomalaisuuden muotoja ja tapoja.³⁵ Perheenpään työ, toiminta ja omistusoikeus viljelemäänsä maahan määrittivät muita perheenjäseniä, vaimoa ja lapsia. Maamiehen agraarinen ja isänmaallinen eetos tulkittiin ammatilliseksi ja yksilölliseksi itsenäisyydeksi kansakunnan rakentamisen yhteisöllisessä hankkeessa.

Oman lapsuuden muisteleminen on prosessi, joka alkaa lapsena ja jatkuu vanhuuteen. Menneet tapahtumat ja elämäntapa antavat historiallisen kontekstin elämänhistorialliselle muistelulle ja kokemuksetoimuksille. Eleyt ympäristöt, sosiaaliset suhteet ja toiminta tulkitaan kulttuurisiksi merkeiksi, ja ne kerrostuvat subjektiivisiksi mielenmaisemiksi. Elinympäristön tulkitseminen ”oikein”, kansallisena tekstinä, ankkuroi maalaislapsia kansakoulussa opetettuun yhteiseen arvomaailmaan ja ilmaisutapoihin. Siten emotionaaliset ja intiimit avainkokemukset kuten Voiton ensimmäisen paimeudessa olo jäsentävät lapsuuden kokemuksetomusten omakohtaista, mutta myös kollektiivista ulottuvuutta. Kertojat soveltavat lapsuudesta kertomisen yhteisöllisiä tapoja

31. Vrt. Nira Yuval-Davis (1998) *Gender and Nation*, London, 44.

32. Topelius (1927) 7, 13.

33. Ks. Suutarla (1986) 246–248.

34. Ks. Mikko Kumpulainen (2004) 'Maanviljelyn luontosuhde ja jatkuvuus: agraarin fundamentalismin merkitys nyky-yhteiskunnassa', toim. Juha Nirkko & Kari Mikko Vesala *Kirjoituksia maan sydämelä: tutkimusnäkökulmia maanviljelijöiden kilpakeruuaineistoon*, Helsinki, 111–115.

35. Ann-Catrin Östman (2000) *Mjolk och jord: om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssambälle*, Åbo, 200–204.

ja sisältöjä, jotka ovat muodostuneet paikallisesti, kansallisesti, sukupolven tai sukupuolen mukaan jaetuissa kokemuksissa. Kertojan henkilökohtainen elämä asettuu osaksi kansallista historiaa, yhteiskuntaelämää ja kulttuuria. Samalla kokemukset kertomukset voivat vahvistaa ja tarkentaa – tai kritisoida, ristivalottaa ja murtaa – yleisiä kansallisia ja sosiaalisia representaatioita.³⁶

Pedagogiset kertomukset vaikuttivat 1900-luvun alkupuolen oppivelvollisten maailmankuvaan ja identiteettiin, joiden kautta he työstivät oman lapsuutensa kokemukset kertomuksiksi. Kuten Katri Komulainen on painottanut imatralaisia koulutus-sukupolvia koskevien haastattelujen perusteella, 1900-luvun alussa syntyneet liittyvät lapsuutensa perheen, koulun ja lähiyhteisön laajennettuna perheenä isänmaan tai kansakunnan kontekstiin. Suomalaisuutta ja suomalaisia käsitellään kodin omaisilla tai perheyhteyttä ilmaisevilla käsitteillä. Sosiaaliset suhteet erityisesti isään, äitiin ja opettajiin esitetään kansallisina ideaaleina. Oma-kohtaiset muistot limittyvät sosiaalisiin ja kulttuurisiin arvoihin, joita on opittu muun muassa kouluajan kertomuksista. Menneen lapsuuden ja haastatteluhetken ideaalit ja identiteetit, jotka liittyvät kansallisuuteen ja sukupuoleen, vertautuvat ja sekoittuvat toisiinsa. Niiden tulkinta on muotoutunut kokemukset kertomuksiksi, jotka ovat ilmaisultaan sekä kiteytyneitä että jatkuvasti varioivia.³⁷

Voimakkaan ja itsenäisen, miesjohtoisen kansakunnan muodostaminen alkoi koulun pedagogisessa tilassa, opetusteksteissä ja -käytännöissä. Ruumiillista työtä tekevä, urheileva ja terve poika muodosti suomalaisen lapsen normin, johon muut ja muunlaiset lapset vertautuivat. Joustavana sukupuolena tytöt hahmottuivat eräänlaisina kaksoiskansalaisina. Molemmat kansalaisuuden ulottuvuudet, erityinen feminiininen kansalaisuus ja maskuliinisesti määrittävä yleinen kansalaisuus rakensivat tervettä ja voimakasta lapsikansalaisuutta, joka oli etnis-kulttuuriselta perustaltaan suomalaista.³⁸ Kansalaisuuteen liittyvien sukupuolierojen ja -hierarkioiden luomisessa tuli esille kansakoulun kasvatustekstien ja -käytäntöjen hienosyinen mikropolitikka.³⁹

Eri oppiaineissa kansallinen arvomaailma yhdistettiin oppilaiden harrastuksen herättämiseen ja kansalaiskuntoisuuden kehittämiseen. Sillä estettäisiin isänmaanvastaisten ”raakojen voimien” ja ”häikäilemättömän tahdon” vaikutukset. ”Maahenki” toimi isänmaallisen opetuksen moraalisenä lähtökohtana, sillä vuoden 1918 sodassa talopoikien tulkittiin pelastaneen Suomen itsenäisyyden ja länsimaisen yhteiskuntajärjestyksen. Talonpoikaisten arvojen katsottiin jatkossakin takaavan yhteiskuntarauhan. Kansakoulun kasvatuskäytännöissä isänmaallinen maahenki tarkoitti tyttöjen ja poikien totuttamista yhteiseen järjestykseen ja sukupuolenmukaisesti kansalaisihanteisiin. Ruumiillinen työ nähtiin sukupuolia yhdistävänä elämän ytimenä.⁴⁰

1900-luvun alun kasvatusilmapiirissä talonpoikaisten, maskuliinisen suomalaisuuden hegemoninen diskurssi jätti huomiotta lasten keskinäiset erot ja vahvasti kuvaa ”eheytytystä” kansakunnasta. Taustastaan riippumatta lapset kasvatettiin näkemään itsensä suomalaisina, joiden identiteetti perustui tervehenkiselle talonpoikaisuudelle. Maalaispojat osallistuivat itse kansallisten ja pedagogisten kertomusten sisäistämiseen ja

36. Omaelämäkertojen sosiaalisista ja kulttuurisista representaatioista, ks. James Fentress & Chris Wickham (1992) *Social Memory*, Oxford & Cambridge; Luisa Passerini (1988) *Fascism in Popular Memory: the Cultural Experience of the Turin Working Class*, Cambridge; toim. Raphael Samuel & Paul Thompson (1990) *The Myths We Live By*, London & New York.

37. Katri Komulainen 'Kansallisuus, perhe ja sukupuoli sotaa koskevista kollektiivisista kertomuksista', *Nais-tutkimus-Kvinnoforskning*, Vol. 14, No.42, 2001, 24–26, 30–33; Marie-Francoise Chanfrault-Duchet (1991) 'Narrative Structures, Social Models, and Symbolic Representation in the Life Story', toim. Sherna Berger Gluck & Daphne Patai, *Women's words. The Feminist Practice of Oral History*, New York & London, 78–81.

38. Ks. Palmu (2003) 109–111.

39. Vrt. Judith Butler (1993) *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*, Londo; Kirsti Lempiäinen (2002) 'Kansallisuuden tekeminen ja toisto', toim. Tuula Gordon & Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen *Suomineitonon bei! Kansallisuuden sukupuoli*, Tampere, 20–22, 26–28.

40. Kivinen (1988) 173–175; Kaarninen (1995) 37; ks. Knuuttila & Paasi (1995); Pirjo Lyytikäinen (1999) 'Suomen kirjallisuus suomalaisuutta kirjoittamassa', toim. Tuomas M.S. Lehtonen *Suomi – outo pohjoinen maa? Näkökulmia Euroopan äärien kulttuuriin ja historiaan*, Porvoo.

luomiseen, mikä jatkui eri muodoissaan aikuisuudessa. Kansalliset kertomukset, joita lapset kansakoulussa oppivat, vaikuttivat kahdella tavalla ja kahdensuuntaisesti. Ne antoivat välineitä ja malleja kertoa myöhemmin omasta lapsuudesta ja muista elämänvaiheista. Toisaalta ne toimivat kimmokkeena suunnata ja elää omaa elämää, valita sen päämääriä ja aineksia, mutta myös perustella ”elämän pakkorakojia”.

Toisin sanoen kertomukset alkoivat muuttua osaksi elettyjä kokemuksia ja toisaalta eletyt kokemukset tulkittiin näiden diskursiivisten ja narratiivisten oppimiskokemusten kautta. Kansakoulun kertomusten ja elämänhistoriallisten keskeiskokemusten sekoittuessa syntyi kokemus itsestä suomalaisena poikana ja miehenä. Omasta elämästä tuli eräiltä keskeisiltä osiltaan kansallisesti tulkittua ja ymmärrettyä, mitä ymmärrystä vahvistivat yhteiset kriisiajat kuten sota ja jälleenrakentamisen aika. Samalla elettyjä kokemuksia pyrittiin sovittamaan kansallisten kertomusten tarjoamiin maskuliinisiin malleihin.

ANN-CATRIN ÖSTMAN

Ann-Catrin Östman, 1932/1996 Härmän aukeilta, Helsinki, 138.

Samanarvoisuus ja hierarkia talonpoikaisessa työyhteisössä

Luokka ja sukupuoli miesten maataloustyön kuvauksissa

Miten mieheyttä rakennetaan työssä? Filosofian tohtori Ann-Catrin Östman tarkastelee isännän maanviljelystyötä suhteessa muihin miehiin ja naisiin. Artikkelin perustuu peltotyönkuvauksiin ruotsinkielisellä Pohjanmaalla 1900-luvun alussa. Talonpojan työ voidaan sijoittaa erilaisia miesten välisiä suhteita valottavaan tulkintakehykseen. Miesten työn kuvaukset voidaan myös suhteuttaa käsityksiin naisten töistä.

■ ”Yhtähyvin naiset ja pojanmätsärit kuin miehetkin kelpasivat mihin toimeen tahansa. Työ oli talon työtä, työntekijät talon väkeä, ja pellostä lähti leipä koko talolle. Renkijullikka kaakerti ojaa kuin omaansa, pojanmäkki asteli aikamiehenä sontakuorman perässä, ja tyttöpahanen kuokkia toksasi ojamaita niin että juikset silmillä riepsottivat. Eikä isäntä ollut muita parempi, työntekijä vain toisten joukossa, sontakuorman kuljettaja, oli hän sitten vaikka lauttamies tai kirkkoväärti taikka itse seksmanni.”¹

Kansanperinteen kerääjän ja kirjailijan Samuli Paulaharjun kuvaus työnteosta Härmän kesantopelloilla 1930-luvulla kuvaa kovaa työn tekemistä. Kaikkien – nuorten ja vanhojen, naisten ja miesten – sanotaan tehneen samaa kovaa työtä. Myös muissa teksteissä – sekä historiallisissa että aikalaisteksteissä – miesten ja naisten työtä kuvataan kovuutta kuvaavilla termeillä. Agraariyhteis-

1. Samuli Paulaharju (1932/1996) *Härmän aukeilta*, Helsinki, 138.

kuntaa jakaneista sosiaalisista kerrostumista tietoisina suomalaiset historioitsijat ovat kuitenkin korostaneet yhtenäiskulttuurin merkitystä, on puhuttu suhteellisen tasa-arvoisista yhteiskuntamuodoista. Samassa taloudessa asui sosiaaliselta asemaltaan erilaisia ihmisiä, joilla oli yhteisiä arvostuksia ja jotka tekivät samaa työtä.²

Tässä artikkelissa nostetaan esille molempia sukupuolia koskettava työ pellolla. Miesten työ ja työyhteisö on ollut tutkimuksen kohteena. Kesällä nuoret ja vanhat osallistuiivat maatalouden ulkotöihin, esimerkiksi kylvöön, heinäntekoon ja sadonkorjuuseen. Naiset tekivät usein työtä yhdessä miesten kanssa ja saivat varsin usein tehdä osan niistä töistä, joita pidettiin miehille kuuluvina.

Sekä sukupuoliteoreettiset että mieshistoriaan liittyvät tulkinnot korostavat, että sukupuoli luodaan suhdejärjestelmässä. Joan Scott lähtee siitä, että käsitykset naiseudesta ja miehisyydestä liittyvät yhteen, ovat hierarkkisesti järjestäytyneitä ja saavat merkityksensä toistensa kautta. Sukupuolijärjestelmän käsite pitää sisällään, kuten Yvonne Hirman on formuloinut, kaksi perustavaa logiikkaa, eron teon ja hierarkkisoinnin. Maskuliinisuus on normi ja ylempi-arvoista, naiseus on erilaisuutta suhteessa mieheen.³

Useiden mieshistorian tulkintojen lähtökohtana on ollut, että miehisuus muodostuu suhteessa johonkin sellaiseen, mitä voidaan nimittää hegemoniseksi maskuliinisuudeksi, suhteessa käsityksiin ylempi-arvoisesta miehisyydestä. Tutkimuksen kohteena on siten monenlaisia maskuliinisuuksia. Monet mieshistorioitsijat ovat korostaneet, että miehisuus konstruoidaan etupäässä miehillä areenoilla, miesten ja maskuliinisuuskäsitysten kohtaamisissa homososiaalisilla alueilla.⁴ Tästä näkökulmasta erilaisten maskuliinisuuksien väliset suhteet ja niiden keskinäiset hierarkkiset suhteet ovat keskeisiä.⁵

Käsite homososiaalisuus kuvaa miehen sosiaalisuuden mallia: lähtökohtana pidetään sitä, että miehet hakevat varmennusta miehisyydelleen omasta ryhmästä. Mies suhteuttaa itsensä toisten miesten asemaan ja toimintaan. Käsitteen taustalla on oletus,

että mies ei konstruoidu yksinomaan erillaisuutena suhteessa naiseen vaan myös samanlaisuutena ja yhteenkuuluvuutena toisten miesten kanssa.⁶ Homososiaalinen sosiaalistumismalli voi pitää sisällään sekä hierarkian että tasa-arvoisuuden osatekijöitä. Kyse on siitä, kuinka lojaliteettiside muodostuu, mutta myös siitä, kuinka miesten keskinäiset hierarkiat luodaan.⁷

Talopoikaistaloudessa oli muodollisia eroavuuksia. Viljo Rasila kirjoittaa:

”Vaikka sääty-yhteiskunnan ihmiset olivatkin sosiaalisesti eriarvoisia, heidän arvo maailmansa oli yhtenäinen. He kuuluivat saman yhtenäiskulttuurin piiriin. Tämän yhtenäiskulttuurin yksi ominaisuus oli se,

2. Keskustelua ja kritiikkiä tällaisesta historianäkemyksestä ks. Matti Peltonen (1992) *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Historiallisia Tutkimuksia 164, Helsinki, 25–27; Sepo Knuuttila (1994) *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*, Tietolipas 129, Helsinki, 44–47. Vrt. Nina Sääskilähti (1997) *Kansa ja tiede. Suomalainen kansatiede ja sen kohde 1800-luvulta 1980-luvulle*, Jyväskylä.

3. Ks. etenkin Joan Scott (1988) *Gender and Politics of History*, Columbia University Press; Yvonne Hirdman 'Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning', *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 3/1988, 3–25; keskustelua Joan Scottin lähestymistavasta, ks. esim. Ann-Catrin Östman (2000) 'Joan Scott ja feministinen historiantutkimus', Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen ja Marianne Liljeström (toim.) *Feministerna. Aikamme ajattelijoita*, Tampere: Vastapaino.

4. Ks. esim. Michel Kimmel (1996) *Manhood in America. A Cultural History*, New York: The Free Press, 6–8. Keskustelusta ks. esim. Anita Göransson 'Mening, makt och materialitet', *Häftan för kritiska studier* 4/1998, 3–25; Ava Baron (1994) 'On looking at Men: Masculinity and the Making of a Gendered Working-Class History', Ann-Louise Shapiro (toim.) *Feminist Revision History*, New Jersey: Rutgers University Press, 146–171.

5. Myös suhteet naiseen ja naiseuteen (naisten ja miesten väliset valtasuhteet, hierarkkinen dikotomia miehisuus/naiseus) huomioidaan mutta ei yhtä laajasti kuin naishistoriantutkimuksen tulkinnoissa. Tarkoitan sitä, että samalla kun mies/naisdikotomia pyrkii painottamaan liiaksi esim. Joan Scottin sukupuolikäsityksissä, mieshistoria korostaa homososiaalisuutta liian suurella mittakaavassa.

6. Käsite on peräisin Jean Lippman-Blumenilta vuodelta 1976. Keskustelusta ja käsitteen käytöstä naistutkimuksessa ks. esim. Marianne Liljeström (1996) 'Sukupuolijärjestelmä', teoksessa Marianne Liljeström Anu Koivunen (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, Tampere: Vastapaino, 111–138.

7. Kimmel (1996) 7–8, 26.

että kaikki hyväksyivät ihmisen eriarvoisuuden ja pitivät sitä luonnonjärjestykseen kuuluvana”.⁸

Työätekevät miehet olivat erilaisissa asemissa; rengin ja isännän välillä oli ero, ja tärkeä rajalinja kulki tilallisten ja tilattomien välillä. Asema ruokakunnassa ja maanomistus loivat eroja miesten välille samoin kuin miesten ja naisten välille.

Ruokakunnalla on keskeinen merkitys agraariyhteiskunnan sukupuolirakenteen ymmärtämisessä. Ne sukupuolierot, joita liitettiin yksilöihin, kytkeytyivät mm. Anita Göranssonin ja Maria Sjöbergin mukaan pääasiassa yksilöiden asemiin ja rooleihin ruokakunnassa ja yhteiskuntaluokassa, eivätkä kuten myöhemmin käsityksiin sukupuolten luonteesta. Talouden piiriin mahtui useita käsityksiä ja käytäntöjä aikuisesta naiseudesta ja mieheydestä. Tätä taustaa vasten heidän mielestään dikotominen sukupuolikäsitys on vähemmän merkityksellinen.⁹ Mikä merkitys on homososiaalisella suhdemallilla ruokakuntaan perustavassa viitekehyksessä?

Sananparren mukaan ennen oli talonisäntä paras omassa työporukassaan – *en och den främste i sitt arbetslag*. Maataomistavalla talonisännällä oli muita korkeampi asema, mutta samalla häntä kuvataan työätekevän ryhmän osana. Useissa Pohjanmaan agraariyhteiskunnan kuvauksissa, sekä suomen- että ruotsinkielisissä, voi huomata tasa-arvoisuuden korostuksen: usein niissä luodaan kuva samanarvoisesta yhteiskunnasta.¹⁰ Artikkelissäni pyrin kytkemään yhteenkuuluvuuden ja samanarvoisuuden painotukset maskuliinisuuden ja homososiaalisuuden konstruoitumiseen.¹¹

Muistiinmerkitty työ

Analyysini perustuu peltotyön kuvauksiin, pääasiassa kansatieteellisiin muistiinpanoihin ja kyselyaineistoon sekä maataloustyön aikalaiskuvauksiin sanomalehtiteksteissä ja kirjoissa. Kansatieteellinen aineisto on syntynyt pitkän ajan kuluessa: vanhimmat muistiinpanot, joita on käytetty tässä artikkelissa, on kirjattu 1920-luvulla, mutta mukana on myös retrospektiivisiä kyselykaa-

vakkeita 1970-luvulta. Valtaosa materiaalista koskee muutamaa ruotsinkielisen Pohjanmaan kuntaa, Purmoa, Ähtävää ja Pederöreä. Muutamat esimerkit ovat peräisin Samuli Paulaharjun suomenkielistä naapuripitäjää Härmää koskevista kuvauksista.

”Talonpoikaisyhteiskunta” oli aikaisemmin kansatieteen keskeinen tutkimusalue. Kansatiede epäilemättä heijasteli kansanomaisia ajattelu- ja toimintamalleja, mutta se myös loi tapoja, joilla agraariyhteiskuntaa kuvattiin ja tulkittiin. 1900-luvun alkupuolen kansanelämäkuvauksia on kritisoitu siitä, että ne loivat ihannoidun kuvan menneestä yhteiskunnasta. Kansanelämä esitettiin usein myönteisenä vastakohtana modernille; yhteisöllisyys, samanarvoisuus ja pysyvyys korostuivat. Samalla kun luokkaeroille ei anneta suurta sijaa, painotetaan yhteisöllisyyttä ja tasa-arvoisuutta.¹² Myös aikakauden sanomalehtimateriaali luo myönteistä kuvaa talonpoikaisyhteiskunnasta, eräänlaista talonpoikaisuuden idealisatiota, mikä oli huomattavaa 1900-luvun alkukymmenillä.

8. *Sukupolvien perintö* (1985) 3, Talonpoikaiskulttuurin sato, Helsinki: Kirjayhtymä, 34.

9. Göransson (1998) 13–15; Maria Sjöberg 'Hade jorden ett kön? Något om genuskonstruktionen i det tidigmoderna Sverige', *Historisk Tidskrift* 3/1996, 374–376. Vrt. Pirjo Markkola (1989) *Naisten ansiotyö maatalousyhteiskunnassa. Tutkimus Hämeen maaseudun naisista 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan*, Suomen historian liseniaattitutkimus, Tampereen yliopisto.

10. Esim. Ann-Catrin Östman (2000) *Mjölck och jord. Om kvinnlighet, manlighet i ett österbottniskt jordbruksambälle ca 1870–1940*, Dissertation, Åbo Akademi förlag, 32–35. Tämä artikkelini jatkaa ja laajentaa väitöskirjani 6.lukua.

11. Miehisyyttä agraariyhteiskunnassa on tutkittu vähän. Ks. erityisesti Andreas Marklund (2004) *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*, Boré, Mark Freeman 'The Agricultural Labourer and the Hodge-stereotype, c. 1850–1914', *Agricultural Review* 49 (2) 2001; Jan Löfström (1999) *Sukupuoliero agraariyhteiskunnassa*, SKS. Miehen työtä käsitellään teoksissa Rosamari Fiebranz (2002) *Jord, linne eller träkol? Genusordning och busbällsstrategier*, Bjuråker 1750–1850, Uppsala Universitet ja Irene A. Flygare (1999) *Generation och kontinuitet. Familjejordbruket i två svenska slätthygder under 1900-talet*, Agraria 153, Uppsala.

12. Agneta Lilja (1996) *Föreställningen om den ideala upppteckningen*, Skrifter utgivna genom dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. B: 22; Knuutila (1994): Säaskilahi (1997); ks. myös Östman (2000) 42–56.

Sotien välisenä aikana kansatieteellisiä muistiinpanoja tehtiin suhteellisen vapaasti; tutkija merkitsi tavallisesti muistiin tietoja, joita hän sai suullisessa keskustelussa useiden haastateltavien kanssa. Sodan jälkeisenä aikana kyselykaavakkeista tuli tavallisempi keino kerätä tietoa, ja haastateltavat vastasivat itse valmiiksi muotoiltuihin kysymyksiin. Kansatieteellisessä aineistossa esiintyy erilaisia tapoja kuvata sukupuolten työnjakoa. Monet vanhemmat tekstit on kirjoitettu passiivimuotoon:

”Talvella lanta ajettiin ulos, ja keväällä se hakattiin ja hajotettiin joko hakuilla tai puunuijilla.”¹³

Tämäntyyppiset vastaukset tekevät työntekijöiden väliset luokka- ja sukupuolierot näkymättömiksi, ja ne voidaan tulkita eri tavoin. On mahdollista, että työnjako oli niin itsestään selvä, että sitä ei tarvinnut mainita. Toisaalta kertomistapa voi havainnollistaa ryhmän merkitystä, ts. sitä tosiasiaa, että työhön osallistui useita henkilöitä, ja heijastaa siten ryhmätunnetta, joka leimasi työtä. Tämän näkökannan mukaan ryhmä – ja suoritettu työ – on tärkeämpi kuin henkilö, yksilö, joka työn teki. On myös mahdollista, että näennäisesti sukupuoleton tapa kertoo kätkee toisinaan maskuliinisen normin, miehisesti sukupuolikoodatun kuvauksen työstä.

Osassa sodanjälkeisen ajan kyselykaavakkeista peltotyö näyttäytyy suhteellisen miehisenä. Museoviraston vuonna 1963 tekemän Maaseudun työ -kyselykaavakkeen johdannossa korostetaan miesten- ja naisten eroja. Peltotyötä käsittelevässä osiossa tehdään suoraa kysymyksiä naisten työstä, mutta miesten töitä ei mainita miehisinä.

Retrospektiivisissä kuvauksissa, jotka koskevat menneisyyttä, esiintyy usein *memuoto*. Tämä koskee ennen kaikkea itse koettuun, esimerkiksi omaan elämäntarinaankin liittyviä kuvauksia. Tällainen kertomistapa, jossa yhteisöllisyys korostuu yksilöllisyyden kustannuksella, esiintyy usein naisten elämäntarinoissa. Kyse voi olla myös tavasta kuvata nostalgisesti menneisyyttä,

johon liittyi enemmän yhteisöllisyyttä ja yhdessäoloa.¹⁴

Isännän työ: kontrolli ja symboliarvo

Kuinka isännän työtä kuvataan? Isännänsyys yhdistyy ennen kaikkea johtavaan asemaan ja työtehtäviin, jotka näyttävät symbolisesti ladatuilta. Isäntä oli se, joka tavallisesti teki päätökset työstä pelloilla ja niityillä. Hän määräsi lepotaukojen pituuden ja päätti, milloin oli sopivaa aloittaa työt:

”Sitten tuli päivällisaika ja heinä sai kuivua ja kun päivällinen oli ohi ja ruuan jälkeen oli vähän leväty isäntä meni tarkastamaan joko heinä oli kuivaa ja otti pienen heinätukon käteensä ja väänsi sitä aika kovaa jos korsista ei tullut yhtään kosteutta hän sanoi että voimme ajaa kuivan heinän latoon.”¹⁵

Lainauksessa kuvataan talonisännän päätöksentekooikeutta, vastuuta ja tietämystä: Hän on se joka päättää, milloin heinä on tarpeeksi kuivaa korjattavaksi. Isäntä johti ulkotöitä. Hän järjesti lyhteet riveihin riihesä ja johti puintia ja kutsui väen kesteihin työn päätyttyä, kuten puintia koskevissa kuvauksissa todetaan.

Yllämainituissa tapauksissa isäntää ei liitetty vain käytännön työhön, vaan myös kontrolliin ja ylempään asemaan. Kylvö- ja kyntötyötä kuvattiin ensi sijassa isännän työnä. Seuraava lainaus osoittaa, kuinka juuri isännän asema oli ratkaiseva kylvötyössä.

”Se oli niin että isäukko kylvi kunnes aloitin talonpidon ja siitä lähtien minä olen kylvänyt.”¹⁶

13. Folkkultursarkivet, Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLS) 521.

14. Ann-Catrin Östman (1998) *Jag minns att jag var en arbetsmyra*. *Arbete i agrara kvinnors livshistorier. I dialog med kvinnoliv*, Publikationer från Institutet för Kvinnoforskning Nr 11, Åbo, 151–154.

15. SLS 1013, 191. Frågelista: Jordbrukets förändring under de 70 senaste åren (1970).

16. SLS 1294, 8.

Maatalossa oli paljon työtehtäviä, jotka tehtiin pareissa. Etnologiska arkivet, Åbo Akademi.

Naiset ovat Etäimneen heidän kirkon.
Kirkon nimi on Heikki kirkon. Kirkon nimi.
Kirkon nimi on Heikki kirkon. Kirkon nimi.
Kirkon nimi on Heikki kirkon. Kirkon nimi.

Isännällä sanotaan olleen muitakin symbolisesti tärkeitä tehtäviä sadonkorjuussa ja puinnissa. Erityisesti ruiskuhilaiden ulkonäkö ja sijoitus yhdistettiin isäntään:

”Tuli komeita rivejä sillä kaikkien kuhilaiden piti seisoa tarkasti suorissa riveissä jos eivät olleet suorissa oli sellainen isäntä hutilus.”¹⁷

Oliko tällainen työ maskuliinisesti koodattu, vai liittykö se ensi sijassa isännän asemaan? Äidinäidinäsäni Karl Björnvik, joka vietti monia isännysvuosiaan ulkomailla, vastasi kysymykseen kylvötyöstä seuraavasti:

”Kylvö oli miestentyötä. Isäntä itse kylvi.”¹⁸

Työn kuvauksissa käytettiin sekä sanaa *miestentyö* että *isäntä*. Näitä näytetään käytetyn samalla tavalla; käsitteiden välinen raja on liukuva. Kuka teki isännän työt hänen poissa ollessaan – vanhin poika vai emäntä? 1940-luvulla tehdyistä vastausmerkinnöistä, joiden tekijöinä olivat vanhat miehet, selviää, että naiset kylvivät, jos ”miesväkeä” ei ollut. Vielä vanhempien tiedonantojen mukaan naiset kylvivät tietyissä pohjanmaalaisissa kylissä 1800-luvulla. Myös 1900-luvulla naiset tekivät kylvötyötä, mutta vaikuttaa tavanmukaisemmalta, että vanhin poika huolehti tästä tehtävästä isännän poissa ollessa. Tätä voi mahdollisesti pitää todisteena siitä, että isännän tehtävät yhdistettiin 1900-luvun alkupuolella kiinteämmin miehiin ja maskuliinisuuteen.

”Yhtä hyvin naiset”

”Viikate oli heinämiehen parhain ase, ja niin monta kuin oli henkeä ladolla, niin monta viikatetta lähti heti aamuarhaisena liikkeelle. Naiset niittivät niin kuin miehetkin, samoin pojanmääkäleet ja tyttötenavat toksasivat minkä jaksoivat.”¹⁹

Tässä kuvauksessa ei vain isäntä, vaan monet muutkin luettiin työkykyisiin. Kuvauk-

sessä mainittua työkalua, viikatetta, osivat käsitellä myös muut miehet ja naiset. Sitä paitsi Paulaharju mainitsee, että naiset niittivät heinää siinä kuin miehet. Naisten kyky tehdä miesten töitä kuvataan myönteisellä tavalla. Useissa sanomalehtiteksteissä 1900-luvun alkupuolelta korostetaan, että naiset tekivät monenlaisia maanviljelystöitä. Kunnan naisen oli tärkeää osata tehdä peltotöitä.²⁰

Monia työtehtäviä kuten äestämistä, viljan leikkuuta sirpillä, lannan levitystä ja varstalla puimista, tekivät sekä miehet että naiset. Kaksi tietolähdettä mainitsee, että naiset olivat puinnissa yhtä hyviä kuin miehet. Tietyt työtehtävät tehtiin usein parina: useasti käytettiin käsitettä *man går par*, mentiin parina.

Naiset kuvataan kyvykkäinä työntekijöinä, mutta tavat kertoa työstä havainnollistavat myös hierarkkisia asemia. Naisista sanotaan, että he ”tulivat miehiä vastaan” (*kom män till mötes*) eli auttoivat miehiä. Usein naiset tekivät avustavia työtehtäviä; he saattoivat esimerkiksi levittää lantaa, kun miehet äestivät. Naiset suorittivat myös rutiininomaisia ja vähemmän arvokkaita tehtäviä ulkotöissä, esimerkiksi naurismaan hoitaminen oli naisten ”puuha”, ”naisten työ” (*kvinnögöra*). Tavassa kertoa työstä painottuvat sekä samanarvoisuus että hierarkkiset asemat. Naiset työskentelivät yhdessä miesten kanssa, miehen parina ja joidenkin lausumien mukaan ”yhtä hyvin kuin miehet”. Mutta samalla korostetaan, että naiset olivat avustavissa työtehtävissä.

Modernisoituminen, joka muutti peltotyötä 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla, aiheutti myös tietyn muutoksen sukupuolten työnjaossa. Mekanisoiminen aiheutti osittain myös työtehtävien uudelleenkoodauksen, töiden miehityksen. Harava oli ollut tyyppillinen naisten työväline, kun taas hevosvetoista haravakonetta käyttivät etupäässä miehet. Naiset käyttivät, kuten Paulaharjun härmäläiskuvauksessa, silloin tällöin viikatetta, jonka niittokone sittemmin korvasi. Tämä vahvisti miesten ja naisten töiden rajalinjoja. Myös feminiinisesti koodattuja, rutiininomaisempia työtehtäviä katosi, kun koneet tulivat käyttöön; näin esi-

merkiksi lannanlevityksessä ja tietyssä määrin myös heinän haravoinnissa. Tavallaan työ sai miehemmän leiman.

Merkittävä osa sukupuolten työnjaosta kuitenkin säilyi. Edelleenkin oli tavallista, että naiset tekivät vaatimattomampia työtehtäviä. He olivat usein työvoimavaltaisissa töissä, joita ei vielä ollut mekanisoitu: he kitkivät nauris- ja perunamaan, niittivät ojissa kasvavan heinän tai haravoivat paikat, joihin haravakoneella ei päässyt. Apu- ja avustavat työt lankesivat usein naiselle.

Nainen oli pystyvä työntekijä, ja on selvää, että hänen ansiokseen voidaan lukea miehisesti koodattuja työtehtäviä ja asemia. Hän kykeni itse hoitamaan tilansa. Talonpoikaisnaisen ansioita olivat kokeneisuus, taitavuus ja voimakkuus. Ainakin voimakkuus voidaan tulkita miehiseksi ominaisuudeksi. Mutta tämäntyyppiset kuvaukset eivät näytä aiheuttaneen mitään uhkaa käsitykselle talonpojan miehisydestä.

Naiset lukeutuivat itsestään selvällä tavalla siihen ryhmään, joka tekee työtä. Seuraava lainaus, joka on otettu laajasta naisen kirjoittamasta peltotyötä vapaasti kuvaillevasta tekstistä, osoittaa, kuinka työtä ei liitetty yksittäiseen henkilöön vaan ryhmään:

”Sitten tuli korjuu aika ja meitä oli kuusi henkeä, me niitimme viljaa kahdella viikatteella /.../ ohra leikattiin sirpillä, kaura viikatteella.”²¹

Teksti käy esimerkiksi tavasta kertoa kollektiivisesti menneisyydestä. Käsittelikö nainen viikatetta ja sirppiä? Viljapellolla oli kuusi henkilöä ja ”me niitimme viljaa kahdella viikatteella”. Tämä havainnollistaa vaikeutta tunnistaa työntekijöitä.

Maitotaloutta leimasi sukupuolen mukaan määräytyneenä jäykkä työnjako. Navetatyö oli suurena määrin naisten työtä, ja miehet osallistuivat harvoin lypsämiseen. Miehelle katsottiin olevan häpeäksi, jos hän lypsi, ja häpeäksi se oli myös emännälle. Peltotöihin osallistumista ja niiden tekemistä ei yhdistetty yhtä poissulkevasti miehisyteen.

Voima

Useissa kuvauksissa ruumiinvoimat ja raskas työ selittävät työnjaon. Lukuisissa kyselykaavakkeissa huomautetaan, että miehet tekivät raskaimmat työt. Heinän ja kuhilaiden kannossa miehet saivat tilaisuuden näyttää voimiaan. Eräs 1900-luvun alussa syntynyt haastateltava puhui heinäkannosta ”tunnettuna miehisyden mittana” (*ett erkänt kriterium på manligheten*), ja korosti että tämä työ antoi jokaiselle miehelle tilaisuuden näyttää, mikä hän oli miehiään. Kun ”naisväki” teki heinäkuormaa, saattoi vahva mies sanoa ”lägg meir bara”²² – anna tänne vain.

Ruumiinvoimat ja kyky tehdä kovaa työtä yhdistettiin miehisyyteen. Mutta myös naisilta odotettiin vahvuutta ja kestävyyttä, ja kova työ oli muovannut naiselle ruumiin, jota kuvattiin maskuliinisena:

”Varhaisesta iästä jatkunut raskas ruumiillinen työ on painanut häneen leimansa. Hänestä kasvaa leveäharteinen, voimakas ja vantera.”²³

Vahvuutta ei nähty yksinomaan miehisenä ominaisuutena, mutta miehet olivat ensi sijassa niitä, joiden piti näyttää voimiaan. Tämä käy selvästi ilmi joistakin työnkuvauksista yhteisömuistuksessa olleilla mailla, joilla työhön osallistui useampia taloja. Kylän vanhin määräsi, milloin heinä kylän luonnonniityillä niitettäisiin, mutta vahvin mies (*karlen*) oli niittomiesten kärjessä. Tämäntyyppiset kuvaukset osoittavat – kuten odottaa sopii – että ruumiinvoimien eroilla luotiin eroja miesten välille. Isännälle kuului työn valvonta, mutta hän ei aina johtanut työtä.

Eräässä sitaatissa kuvataan hieman vanhempaa isäntää. Hän on ylemmässä asemassa, hän on vahva, mutta hänellä on ruu-

17. Museovirasto (MV), F37 Levnadsbeskrivningar (EK) 675.

18. SLS 565, 699. Kulturgeografiska undersökningar, Ragna Ahlbäck 1941–43.

19. Paulaharju (1996) 166.

20. Vrt. Östman (2000) 125–149.

21. SLS 1013, 103–108.

22. SLS 1013, 55–65.

23. Vasabladet 21.6.1921.

miinvamman. Niinpä hän ei onnistu täyttämään kaikkia miehille asetettuja vaatimuksia:

”... appiukko niitti aina, hän oli vahva käsistään, mutta käveleminen oli vaivalloista, sellainen ontuja kuin hän oli.”²⁴

Yhtä lailla kuin renki

Kansatieteelliset kuvaukset korostavat melko lailla miesten ja naisten välistä työnjakoa samoin kuin työnjakoa naisten kesken. Kuinka kuvataan miesten välistä työnjakoa? Näyttää siltä, että miesten töiden eroja painotetaan vähän. Eräs tietolähde Purmosta kirjoitti isännän työskentelevän samalla tavoin kuin muutkin miehet:

”Isäntä ja päiväläiset samoin kuin kaikki muutkin tekivät töitä yhtä paljon.”²⁵

Lukuisia kertoja korostetaan, kuinka isäntä ei väheksynyt palvelijoita.

Vanhimman veljen työ muistutti isännän työtä, nuorempien poikien naisten töitä. Nuoret miehet, tai pojat, ovat usein tehneet samantyyppisiä peltotöitä kuin nuoret naiset tai maanviljelijöiden vaimot. Vanhemmissa kuvauksissa kerrotaan, että isäntä kylvi ja vanhin poika kynti.²⁶

Kun vertailut koskevat erilaisissa yhteiskunnallisissa asemissa olleita miehiä, painotus on toisenlainen. Artikkelin alussa olleissa esimerkeissä Härmästä sanotaan jopa, että kirkkoväärti ja lautamies tekivät samaa työtä kuin muut talouden jäsenet. Museoviraston kyselykaavakkeessa kysyttiin renkien ja tilanomistajan poikien töiden eroja (1976). Monet kertoivat kaikkien työskennelleen yhtä pitkiä päiviä, mikä osoittaa työvelvollisuuden koskeneen kaikkia. Joissakin kuvauksissa on myös tietoja, että palkolliset tekivät raskaimman työn. Isännän poikien ajaessa hevosvetoista haravakonetta ja niittokonetta voitiin talon ulkopuolelta tulleet sijoittaa raskaimpiin töihin.²⁷

Ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta peräisin olevissa kuvauksissa korostetaan usein renkien tehneen samaa työtä kuin tilanomistajien pojat.

”Kun tilanomistajan pojat tulivat 15–16 ikään laskettiin heidät tavallisesti täysikäviksi. Omien poikien ja kasvattipojan ja ’päiväläisten’ työt olivat lapsuudenkodissani samanlaisia, päivät yhtä pitkiä”.²⁸

”Viidentoista vanhana ja ennenkin alkoivat tilanomistajan pojat tehdä täyttä työpäivää. Mitään eroa poikien ja renkien työssä ei ollut. Poikkeuksia saattoi kyllä esiintyä.”²⁹

Edellä olevat lainaukset voi nähdä tapana vahvistaa isännän asemaa: omat pojat vertautuvat renkeihin, ei isäntään. Ne voivat myös havainnollistaa työn merkitystä: kaikkien oli tärkeää näyttää pystyvyyttään, ja se tehdään vertaamalla itseä palkattuun työväkeen. Tämä korostus on myös suhteutettava kuvaan Pohjanmaan menneisyydestä, jossa yhteiskuntaluokalla katsottiin olevan vähäisempi merkitys kuin muualla maassa. Useissa pohjanmaalaisissa kuvauksissa, sekä tuoreemmissa että varhaisemmissa, samanarvoisuuden piirre korostuu. Kuten olemme nähneet, tämä on osa pohjanmaalaisen itseymmärrystä, ja on vaikuttanut myös siihen, kuinka miehet ymmärsivät suhteensa toisiin miehiin.

Katson tämän osoittavan, kuinka homososiaaliset suhteet – erilaisten maskuliinisuuksien väliset suhteet – tulevat merkitykselliseksi alueella, jossa sekä naiset että miehet työskentelevät. Tällainen kuvaustapa osoittaa, kuinka maataomistavan talonpojan suhdetta toisiin miehiin tulkittiin. Isäntä, maanviljelijä, kontrolloi muiden talouden jäsenien työtä. Hän oli ylemmässä asemassa. Samalla oli kuitenkin tärkeää korostaa, että myös hän työskenteli kuten muut miehet, jotka ehkä olivat nuorempia ja vahvempia. Hän oli yksi ryhmästä, ja rinnastui – tai rinnasti itse itsensä – muihin miehiin.

Metsätyötä ja maskuliinisuutta Norrlannissa käsittelevässä tutkimuksessaan Ella Johansson osoittaa, kuinka monimutkaisesti tasa-arvo ja sosiaalinen kerrostuneisuus ovat sekoittuneet toisiinsa. Hän tuo esiin muun muassa osittain iän mukaan määräytyvän jaon miesten ja nuorukaisten välillä. Johanssonin mukaan ”miesmaskuliinisuus” sai merkityksensä suhteessa ruokakuntaan,

naisiin ja muihin miehiin. Enemmän nuoruuteen perustuva ”nuorukais-maskuliinisuus” konstruotui suhteessa muihin miehiin, ja siinä oli voimakas kaveripainotus. Ensiksi mainittuja miehiä luonnehti vastuullisuus ja kunniallisuus, viimeksi mainitut – joilla oli korkea status metsätöissä – saattoivat osoittaa avoimesti välinpitämättömyyttään kunniallisia miehiä kohtaan. Metssä näiden erilaisten miesryhmien väliset suhteet kääntyivät usein ylösalaisin.³⁰

Pelloilla, peltotyön kuvauksissa, on miesten välinen hierarkia selvä. Isäntä on johtoasemassa. Sen lisäksi hänen asemansa saa merkitystä myös miesten yhteenkuuluvuuden painotuksista. Se osoittaa, kuinka annetun ylempi-arvoisuuden ja (miesten kesken) samanarvoisuuden kombinaatio on leimallinen näkemykselle talonpojasta.

Maskuliinisuus ja talonpoikais-yhteiskunnan sukupuolijärjestelmä

Miesten ja naisten dikotomista suhdetta agaariryhteiskunnassa korostavaa lähestymistapaa on arvosteltu polarisoituneen sukupuolikäsityksen uudelleenluomisesta.³¹ Peltotöistä tunnetaan monia esimerkkejä, jotka viittaavat ei-polarisoituneeseen sukupuolijärjestelmään. Ennen kaikkea naisten joustavuus peltotöissä on tulkittu merkiksi siitä, että sukupuolidikotomialla ei ollut suurta merkitystä. Sitä vastoin maitotalouden voimakas sukupuolen mukainen koodaus ja miesten haluttomuus lypsää voidaan tulkita toisesta näkökulmasta. Tämän työn myötä naisille luettiin erityisominaisuuksia, kun taas miesten katsottiin leimautuvan epäedullisesti, jos he lypsivät. Peltotöissä miehille ja naisille luettiin kuitenkin tietty määrä samantapaisia ominaisuuksia ja tehtäviä: naiseuden kuvauksissa naisten työskentely miesten kanssa arvotetaan positiivisesti. Josain määrin naisten katsottiin sopivan vähempiarvoisiin töihin ja avustaviin työtehtäviin.

Myös tutkimalla miesten töitä sukupuolisesti polarisoitunut malli tulee näkyville.³² Miesten töiden kuvauksissa naisten osallistumista ei kuvata negatiivisesti; naiset kuuluivat työyhteisöön, joka teki peltotyöt.

Kuitenkin kontrollin ja ylempät työtehtävät kuvataan kuuluvan ensisijassa miehille, osaksi isännän aseman kautta.

Tulkinta, jonka lähtökohtana on henkilöiden asema ruokakunnassa, on taipuvainen hämärtämään homososiaalisuuden merkitystä sukupuolen luomisessa. Toistuvat tasa-arvon ja samanarvoisuuden painotukset miesten töissä havainnollistavat homososiaalisuuden merkitystä agraarissa ympäristössä. Yhteiskunnallisen aseman eroista huolimatta homososiaalisuus oli leimaa-antava sosialisointumallille. Haluan tällä korostaa, että sukupuolta ei voida ymmärtää yksinomaan asemana ruokakunnassa, siitä huolimatta että tämä näkökanta on keskeinen.

Epilogi: Yksin työskentelevä mies

”Maamies työskentelee kovan paineen alaisena. Syksyn sato on korjattava talteen. On ilo silmälle katsella ripeää talonpoikaa niittämässä kypsävää vainiota. Vielä on ytyä ruotsalaisessa heimossa.”³³

”Perunannosto on nyt parhaillaan käynnissä. Vihreät, kauniit perunanvarret niitetään maahan ja tyytyväisenä täyttää itsenäinen viljelijä korinsa viimeisillä, kauniilla perunoilla, joita tänä vuonna maasta saatiin.”³⁴

Sotien välisen ajan sanomalehtiteksteissä keskiössä on yksinäinen mies. Lainatut tekstit ovat pohjanmaalaisista päivälehdistä soitienväliseltä ajalta, ja niissä kuvataan elämää ja työtä pienessä maanviljelijäyhteisössä. Kuvauksissa mies työskentelee yksin –

24. SLS 1013, 103–108.

25. MV F23/23.

26. SLS 562, 42.

27. MV F23/511, F23/491.

28. MV F23/211.

29. MV F/23/23.

30. Ella Johansson (1994) *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*, Stockholm: Nordiska museet, 159–62.

31. Vrt. Johansson (1994); Jan Löfström (1999) *Sukupuoli agraarikulttuurissa.*, Helsinki: SKS, 163–189.

32. Ks. myös *Flygare* 1999, 224–225.

33. *Jakobstads Tidning* 3.9.1932.

34. *Vasa Posten* 20.9.1924.

ja ankarasti – huolimatta siitä, että tiedämme sekä muiden miesten että naisten osallistuneen kesäkauden ulkotöihin. Toinen esimerkki on harhaanjohtava: juuri perunnasto oli tuohon aikaan naisten ulkotyötä, ns. ”naistentyö”. Työyhteisö on lähes näkymätön. Sen läsnäolo on ehkä lausumaton, ja lisäksi tällainen tapa puhua työstä on verrattavissa siihen kollektiiviseen diskurssiin, joka oli usein leimallinen maanviljelystä kerrottaessa.

Suhteessa työyksikköön miehisyyden konstruoidaan näennäisesti paradoksaalisella tavalla. Isännän asema, ylempiarvoinen rooli ruokakunnassa, sekä avioliitto toivat mukanaan yhteiskunnallista arvoasemaa. Mutta kuitenkin työtätekevä mies konstruoidaan yksinäiseksi mieheksi. Tämytyypiset tekstit voidaan liittää modernimpaan ja individualistisempaan näkemykseen agraarista maskuliinisuudesta. Näkymättömyyden voi myös yhdistää maamiehen ammattitaitoon ja yksilöllisyyteen. Hänet konstruoidaan itsenäiseksi ja riippumattomaksi ammattimieheksi, hän kuvaa itsensä itsenäisenä yksilönä. Pinnalta katsoten tässä on ristiriita: aikana, jolloin perhevilljely oli hyvin suuressa mittakaavassa naisten varassa, mies konstruoidaan riippumattomaksi. Tällöin on kyse teksteistä, jotka osallistuvat uudenlaisen näkemyksen muotoiluun maanviljelystä, ja tämän näkökannan mukaan peltotyö oli poissulkevasti miehistä. Naisten lisäksi myös ruokakunta ja työyhteisön muut miehet ovat näkymättömiä.

(Käännös: Rakel Kallio)

TOM LINKINEN

Sukupuolinen vieras John ”Eleanor” Rykener – naisena esiintynyt miesprostituoitu 1300-luvun lopun Lontoossa

Joulukuussa 1394 John Rykener saatiin kiinni itse teosta eräästä lontoolaisesta tallista, kun hän oli harjoittamassa seksiä toisen miehen kanssa naiseksi pukeutuneena. Molemmat pidätettiin. Kuulusteluissa Rykener, joka naisena esiintyessään käytti itsestään nimeä Eleanor, tunnusti oikeusviranomaisille joukon muita vastaavanlaisia tekoja. Mistä ja miksi John ”Eleanoria” syytettiin? Kuka tai mikä John ”Eleanor” aikalaistensa silmissä oli ja oliko hänellä paikkaa oman aikansa kulttuurissa?

■ Myöhäiskeskiajan kulttuuria voidaan luonnehtia vahvasti sukupuolittuneeksi. Ihmiset määriteltiin joko naisiksi tai miehiksi, ja heillä oli tämän perusteella omat eriliset roolinsa ja paikkansa kulttuurissaan. Sukupuolihistoriallinen näkökulma onkin uusi ja yhä yleisempi tapa tarkastella myöhäiskeskiajan kulttuuria. Kyse on sekä naisettä miestutkimuksesta, ja niiden myötä voidaan selvittää, mitä toimintakenttiä ja sopiviksi katsottuja käyttäytymistapoja naisilla ja miehillä oli.¹ Säilynyt lähdemateriaali on kuitenkin lähes yksinomaan miesten kirjoittamaa, ja siinä kommentoidut sukupuolinnormit miesten määrittelemiä. Mieheys oli julkisissa keskusteluissa normi, naiseus jota-

1. Ks. esim. Anu Lahtinen (2001) 'Sukupuolten monisävyinen historia', teoksessa Anu Lahtinen (toim.) *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 9–15, erit. 9–10.

kin muuta.² Sukupuolen kokeminen on kuitenkin moninaista, ja mieheys sukupuolena, roolina ja käytäntönä osoittautuu problemaattiseksi siinä missä naiseuskin. Näitä on mielekästä tarkastella suhteessa toisiinsa.³ John "Eleanor" Rykenerin tapauksessa sekä mieheyden että naiseuden kokemuksia haastetaan ja molempien sukupuolten roolit ja rajat asettuvat tarkasteltaviksi samalla kertaa. John "Eleanorin" tapaus haastaa vahvasti myös seksuaalisuuden normeja ja rajoja.

Esittelen ja kommentoin ensin käyttämäni asiakirjan lähdehistorian sekä sen sisällön lähdekriittisesti. John "Eleanorin" oikeustapaus kytkeytyy useisiin eri asiayhteyksiin, ja analysoin sitä osana sekä myöhäiskeskiajan oikeuskulttuuria että aikakauden sukupuoli- ja seksuaalisuuskäsityksiä, siis osana aikansa sukupuolittunutta kulttuuria. Lopuksi pohdin John "Eleanorin" paikkaa ja mahdollisuuksia omassa kulttuurissaan.

Harvinainen lähde myöhäiskeskiajalta

John Rykenerin oikeudenkäyntiä koskevan dokumentin löysivät amerikkalaiset sosiaali- ja sukupuolihistorioitsijat David Lorenzo Boyd ja Ruth Mazo Karras vuonna 1995. Teksti on myös Internet Medieval Sourcebookin kokoelmassa niin alkukielisenä latinaksi translitteroituna, nykyenglanninkosena kuin alkuperäisen käsikirjoituksen näköiskopionakin.⁴ Boyd ja Karras tarkaste-

levat tapausta myös kahdessa 1995 julkaisussa artikkelissaan.⁵ Rykenerin tapausta ovat tarkastelleet myös amerikkalainen keskiajan englantilaisiin teksteihin, sukupuolihistoriaan sekä queer-teoreettiseen lähestymistapaan erikoistunut Carolyn Dinshaw sekä australialainen sosiaalishistorioitsija Stephanie Tarbin.⁶ Keskiajan tutkijoiden ja harrastajien piirissä John "Eleanor" Rykener ja häntä koskeva kuulustelupöytäkirja ovat saaneet osakseen verraten paljon huomiota. Kyseessä on paitsi hyvin harvinainen sukupuolirajojen rikkomista koskeva lähde, myös harvinainen samaan sukupuoleen kohdistuvia seksuaalisia tekoja käsittelevä oikeudellinen asiakirja myöhäiskeskiajan Englannista.⁷

Kuten Karras ja Boyd toteavat, keskiajan kulttuureissa vallinneita käsityksiä ja kokemuksia seksuaalisuudesta ja sukupuolesta ei välttämättä voida kovin kattavasti tarkastella pelkästään teologioiden ja lakien laatijoiden teksteistä. Rykeneriä koskeva kuulustelupöytäkirja, vaikka on ainoa laatuaan, on tärkeä lisälähde seksuaalisuutta ja sukupuolta rakentaneisiin sosiaalisiin käytäntöihin. Lähteet, joista voidaan löytää keskiajalta elä-

hin. Alkuperäinen käsikirjoitus: Corporation of London Records Office, Plea and Memoranda Roll A34, m. 2 (1395).

5. David Lorenzo Boyd & Ruth Mazo Karras (1995) 'The Interrogation of a Male Transvestite Prostitute in Fourteenth Century London', *Journal of Lesbian and Gay Studies* 1, 459–465; David Lorenzo Boyd & Ruth Mazo Karras (1996) "'Ut cum muliere': A Male Transvestite Prostitute in Fourteenth Century London", teoksessa Louise Fradenburg & Carl Freccero (toim.) *Pre-modern Sexualities*, Lontoo: Routledge, 99–116.

6. Carolyn Dinshaw (1999a) *Getting Medieval. Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern*, Durham: Duke University Press; Carolyn Dinshaw (1999b) 'Queer Relations', *Essays in Medieval Studies* Vol. 16, 79–98; Stephanie Tarbinin tutkimuksesta ks: Leigh Baker (2002) 'Cross-dressing research reveals colourful history', *ANU Reporter* [Australia's National University Reporter] Volume 33 No.10, 2.

7. Boydin ja Karrasin mukaan samaan sukupuoleen kohdistuvia seksuaalisia tekoja käsitteleviä oikeusasialkirjoja on keskiajan Englannista tiedossa vain pari, ks: Boyd & Karras (1996) 102, 112 viite 4; seksuaalisuutta ja keskiajan vähemmistöryhmiä tarkastelleen Jeffrey Richardsin tietojen mukaan myöskään Lontoon kirkollisen oikeuden pöytäkirjoista ei löydy kuin yksi vastaavanlainen tapaus ennen vuotta 1518, ks: Jeffrey Richards (1991) *Sex, Dissidence, and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages*, Lontoo: Routledge, 148.

2. Esim. Meri Heinonen (2001) 'Pyhä maskuliinisuus. Heinrich Seuse ja taivaallinen ritarius', teoksessa Anu Lahtinen (toim.) *Tänssä mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 19–45, erit. 21–22.

3. Lahtinen (2001) 10; keskiajan miestutkimuksen keskusteluja avaavista näkökulmista ja teemoista ks: Clare A. Lees (1991) 'Introduction', teoksessa Clare A. Lees (toim.) *Medieval Masculinities. Regarding Men in the Middle Ages*. Minneapolis: University of Minnesota Press, xv–xxv; D. M. Hadley (1999) 'Introduction: Medieval Masculinities', teoksessa D. M. Hadley (toim.) *Masculinity in Medieval Europe*, Lontoo: Longman, 1–18.

4. Osoitteessa <http://www.fordham.edu/halsall/source/1395rykener.html>; lisäksi lähdekokoelmassa Vonor McCarthy (toim.) (2003) *Love, Sex and Marriage in the Middle Ages. A Sourcebook*, Lontoo: Routledge, 126–128. Käytän tässä alkuperäislähteenä ko. verkkosivuilta löytyvää translitteraatiota sekä nykykäännöstä, ja suorissa lainauksissa viitataan aina kyseessä oleviin rivei-

neen ihmisen kertovan ja tulkitsevan seksuaalista ja/tai sukupuolista yksilöllisyyttään, ovat harvinaisia.⁸ Rykenerin tapauksesta emme välttämättä voi lukea kovinkaan paljon John "Eleanorin" omista käsityksistä paikastaan maailmassaan, mutta siitä löytyy joka tapauksessa sellaista seksuaalisuutta ja sukupuolta koskevaa vuoropuhelua, jota kävivät keskenään myös muut kuin tuon ajan kirjallista ja julkista kulttuuria hallinneet oppineet.

Boyd ja Karras löysivät dokumentin lähdekokoelmasta, joka käsittää Lontoon kaupunginoikeuden oikeuspöytäkirjat vuosilta 1381–1412. Kyseessä on arkistoiija A. H. Thomasin vuosien 1924 ja 1932 välisenä aikana toimittama yksityiskohtainen ja monipuolisesti kommentoitu peruslähdekokoelma tämän ajan oikeudellisia asiakirjoja.⁹ Rykeneriä koskevan tekstin kohdalla Thomas on lyhytsanaisesti kommentoinut että kyseessä on kahden miehen kuulustelu: heitä syytettiin moraalittomuudesta ja toiseen miehistä liittyy useita henkilöitä, sekä miehiä että naisia ja molempia myös uskonnollisista sääntökunnista.¹⁰ Tiivistelmä on Thomasin laatimista lyhytsanaisimpia. John "Eleanor" Rykenerin tapaus on siis aikanaan 1920-luvulla huomioitu ja tarkasteltu – ja siirretty sivuun. Tätä voi pitää esimerkkinä 1900-luvun alun Englannissa sopimattomina pidettyjä asioita käsittelevien lähteiden sivuuttamisesta. Tämän päivän historian tutkimuksessa tutkimuskohteita ei jaeta sopiviin ja sopimattomiin, ja seuraavaksi tarkastelenkin kommentoiden tätä kuulustelupöytäkirjaa yksityiskohtaisesti.

John "Eleanor" Rykenerin tunnustukset

Kuulustelupöytäkirjan mukaan joulukuun 11. päivänä vuonna 1394 tuotiin Lontoon kaupunginoikeuteen tuomari John Fresshin eteen kuultaviksi herrat John Brisby Yorkin kreivikunnasta ja John Rykener, joka naisten vaatteisiin pukeutuneena kutsui itseään nimellä Eleanor. Heidät oli löydetty "eräästä tallista" Soper's Lanella "tiettyjen virkamiesten" toimesta "tekemässä inhottavaa, ääneen sanomatonta ja häpeällistä syn-

tiä".¹¹ Ennen oikeudenkäyntiä pidetyssä erillisessä kuulustelussa John Britby tunnusti puhutelleensa Rykeneriä luullen häntä naiseksi ja kysyneensä, voisiko hän "tehdä tuon himokkaan teon hänen kanssaan".¹² Britbyn sanojen mukaan Rykener pyysi tästä rahaa ja suostui, ja he menivät yhdessä jo mainittuun talliin "viemään asian loppuun".¹³ He jäivät kiinni itse teosta ja heidät pidätettiin. Rykener vahvisti omassa erillisessä tunnustuksessaan kaiken, mitä Britby oli tunnustanut. Pidätyksen syynä oli siis "inhottava, ääneen sanomaton ja häpeällinen synti", jolla tässä tarkoitettiin miesten keskenään harjoittamaa seksiä.¹⁴ Kuulustelun edetessä kävi ilmi, että kyse oli myös prostituutiosta.

Ensimmäisten tunnustusten jälkeen Rykeneriltä kysyttiin, kuka oli opettanut hänelle tuon synnin harjoittamisen sekä kuinka kauan, missä paikoissa ja keiden kanssa hän oli harjoittanut "tätä himokasta ja sanoinkuvaamatonta tekoa".¹⁵ Rykener kertoi, että eräs Anna, joka myös oli prostituoitu, oli opettanut hänelle tämän taidon. Hän tunnusti edelleen, kuinka eräs Elizabeth puki hänet naisten vaatteisiin ja otti mukaansa myös oman tyttärensä "harhauttamaan miehiä himokkuuksiin": hän asetti tyttärensä miesten vuoteisiin yön pimeydessä, piti huolta hänen poistumisestaan aamuvarkaisella ja näytti sitten miehille Rykeneriä naiseksi pukeutuneena väittäen heidän maanneen hänen kanssaan.¹⁶ Koska naiseksi pukeutuneen miehen kanssa vietetty yö oli ilmeisesti naisen kanssa vietettyä yötä vakavampi rikkomus, Rykener harjoitti tällä tavalla kiristysmielessä liiketoimintaa kumppaniensa Annan ja Elizabethin kanssa.

Rykener tunnusti edelleen erään kirkkoherra Phillipin harjoittaneen seksiä hänen kanssaan. Tekstissä kerrotaan yksityiskohtaisesti miten Rykener tunnustuksensa mukaan otti kyseiseltä Phillipiltä kaksi pukua ja tämän pyydettyä niitä takaisin Rykener valehteli olleensa naimisissa erään miehen kanssa. Jos Phillip olisi vaatinut pukujaan takaisin, Rykener olisi järjestänyt "aviomiehensä" nostamaan oikeusjutun Phillipiä vastaan.¹⁷ Tässä kohtaa käy ilmeiseksi, että Rykener näytti myös onnistuneen naisena

esiintymisessä; kirkkoherra Phillip ilmeisesti piti Johnia "Eleanorina" naisena.

Rykener tunnusti myös oleskelleensa viisi mikkelinpäivää edeltänyttä viikkoa Oxfordissa ja työskennelleensä siellä naisen vaatteisiin pukeutuneena ompelijana. Siellä "kolme pahaa aavistamatonta oppinutta [...] harjoitti usein iljettävästä syntiä hänen kanssaan".¹⁸ Kaikkien oppineiden nimet mainitaan kuulustelupöytäkirjassa tarkasti.¹⁹ Tämän jälkeen Rykener tunnusti saapuneensa Oxfordshiren Burfordiin mikkelinpäivää edeltäneenä perjantaina ja viettäneensä kuusi viikkoa erään John Clerkin kanssa työskennellen tarjoilijana. Tuona aikana Rykenerin tunnustuksen mukaan kaksi fransiskaanimunkkia, yksi karmeliittamunkki sekä kuusi ulkomaalaista miestä harjoitti seksiä hänen kanssaan maksua vastaan. Tunnustuksessa mainitaan jälleen jokainen munkki nimeltä ja yksityiskohtaisesti myös se, mitä he kukakin olivat Rykenerille tämän palveluksista maksaneet.²⁰

Tämän jälkeen Rykener tunnustuksensa mukaan matkusti Beaconsfieldiin ja harjoitti siellä seksiä "kuten mies" erään Joanin kanssa. Lisäksi kaksi ulkomaista fransiskaa-nia harjoitti seksiä hänen kanssaan "kuten naisen kanssa".²¹ Edelleen Rykener tunnusti, miten hän Lontooseen saavuttuaan "harjoitti tätä jo mainittua syntiä" entisen kappalaisen Sir Johnin sekä kahden muun kappalaisen kanssa. Tekstissä kerrotaan tarkasti, että Sir John oli St. Margaret Pattensin kirkon entinen kappalainen ja että kyseiset synninteot tehtiin kujalla St. Catherinen kirkon takana Lontoon Towerin tuntumassa.²²

Rykener kertoi vielä, miten hän, "kuten mies", usein harjoitti seksiä monien nunnien kanssa ja myös monien muiden naisten, sekä naimisissa olevien että naimattomien kanssa, mutta ei osannut kertoa naisten lukumäärää. Tässä kohtaa kuulustelua tekstissä ei enää puhuta seksistä maksua vastaan.²³ Lopuksi Rykenerin kerrotaan tunnustaneen kaiken edellä kerrotun lisäksi vielä, miten monet papit olivat harjoittaneet tätä syntiä hänen kanssaan niin kuin naisen kanssa, vaikkei osannutkaan kertoa, kuinka monta heitä oli ollut. Hän – tai kirjuri – lisäsi vielä majoittavansa pappeja mie-

luummin kuin muita miehiä, koska papit maksoivat hänelle paremmin.²⁴ Tähän asiakirja päättyy.

Rykener tunnusti kuulustelussa siis kak-sikymmentä erikseen mainittua seksuaalis-ta tekoa, yhdeksäntoista miesten kanssa "naisen tapaan", yhden naisen kanssa "kuten mies", ja lisäksi "useita muita" niin pap-pien kuin nunnien ja muiden naisten kans-sa. Kaikki nämä teot olivat "häpeällisiä ja inhottavia", joten ne olivat "väärin", ja ne sopikin tunnustaa. Kyseessä on yksittäinen kuulustelupöytäkirja, johon ei sisälly, jon-ka ohesta ei löydy ja johon ei liity – aina-kaan tämänhetkisten tietojen mukaan – mi-tään muuta tätä oikeustapausta käsittelevää tekstiä.

Mistä John "Eleanorin" tapauksessa oli kysymys?

Mitään tietoa mahdollisesti seuranneista oi-keustoimista ei ole. Emme siis tiedä, todet-tiinko Rykener lopulta syylliseksi vai syyt-

8. Boyd & Karras (1996) 101.

9. A. H. Thomas (1924–1932) *A. H. Thomas' Calendar of Select Pleas and Memoranda of the City of London A.D. 1381–1412. 3 Vols.* Cambridge: Cambridge University Press.

10. Thomas (1924–1932) 228; Boyd & Karras (1995) 459–460.

11. "[...] illud vitium detestabile, nephandum, et ignominiosum committentes": <http://www.fordham.edu/halsall/source/1395rykener.html>, rivit 6–7.

12. Rivit 7–12.

13. Rivit 12–15.

14. Miesten keskeisen seksuaalisuuden historiasta keskiajalla yleisesti ks: Vern L. Bullough (1982a) 'The Sin against nature and Homosexuality', teoksessa Vern L. Bullough & James Brundage (toim.) *Sexual Practices & the Medieval Church*, Buffalo: Prometheus Books, 55–71; Warren Johansson & William A. Percy (1996) 'Homosexuality', teoksessa Vern L. Bullough & James Brundage (toim.) *Handbook of Medieval Sexuality*. New York: Garland, 155–190.

15. Rivit 17–19.

16. Rivit 20–27.

17. Rivit 27–32.

18. Rivit 32–37.

19. "[...] dominus Willielmus Foxlee, alius dominus Johannes, et tertius dominus Walterus", rivit 35–36.

20. Rivit 37–44.

21. "ut vir concubuit", harjoitti seksiä kuten mies; "concubuerunt ut cum femina", "harjoitti seksiä kuten nainen": rivit 44–47. Sijamuotojen ja päätteiden käytöstä tarkemmin vielä tuonnempana.

22. Rivit 47–51.

23. Rivit 51–53.

24. Rivit 53–56.

tömäksi. Jos hänet tuomittiin syylliseksi, emme tiedä, millä perusteilla hänet tuomittiin, emmekä tiedä sitäkään, millainen tuomio hänelle tällöin langetettiin. Oliko Rykener uhka yleiselle järjestykselle? Karras ja Boyd epäilevät tätä oikeuskäsittelyn syyksi, joskaan dokumentissa tätä ei mainita kuulustelun syyksi – niin kuin ei mainita mitään muutakaan syytä.²⁵ Rykeneriä ei kuulustelupöytäkirjassa varsinaisesti syytetä mistään rikoksesta.

Pidätyksen synnä oli ”inhottava, ääneen sanomaton ja häpeällinen synty”, ja on siis selvää, että John ”Eleanor” oli tehnyt jotain hyvin vääriä. Luonnehdinnat ”ääneen sanomattomasta synnistä” olivat myöhäiskeskiajalla yleisiä ja yleisesti tunnettuja tapoja puhua sodomiasta. Tällöin sodomiaksi käsitettiin yleisesti kaikki se, mikä modernissa kulttuurissa on määritelty homoseksuaalisuudeksi. Nämä käsitteet eivät kuitenkaan ole synonyymejä, sillä sodomiaksi ymmärrettiin usein myös iso joukko muita sellaisia seksuaalisia tekoja, joilla ei ollut tekemistä lisääntymisen kanssa, erityisesti anaaliseksi ja kaikenlainen masturbointi.²⁶

Ei ole itsestään selvää, että John ”Eleanorin” pidättämisen ja kuulustelun synnä oli seksin harjoittaminen toisen miehen kanssa. Niin kirkolliset kuin maalliset oikeuskäytännöt Englannissa ennen uuden alkua jättivät ”ääneen sanomattoman synnin” lähes täysin huomiotta. Säilyneiden lakikirjoitusten ja oikeuspöytäkirjojen perusteella näyttää siltä, että oikeustoiimiin ei tässä asiassa ryhdytty käytännöllisesti katsoen lainkaan. Kaksi englantilaista 1100-luvulla koottua lakikokoelmaa eivät mainitse asiaa lainkaan, ja 1200-luvulla koottu seuraava kokoelma, ns. *Britton*, kyllä mainitsi sodomian tuomitavana asiana, mutta on tulkittu, että tässä lakikokoelmassa sodomialla tarkoitettiin ennen muuta noituutta ja harhaoppisuutta.²⁷ Kaksi systemaattisesti tarkasteltua oikeuspöytäkirjakokoelmaa Rochesterista huhtikuusta 1347 marraskuuhun 1348 sekä kesäkuusta 1363 toukokuuhun 1364 käsittelevät muiden rikkomusten ohella myös seksuaalista moraalia loukkaaviksi koettuja tapauksia. Näissä oli kysymys aviorikoksista ja muista avioliiton ulkopuolella tapahtu-

neista seksuaalisista teoista. Rikkomuksiin syyllistyneille langetettiin pääasiassa yön-tirangaistuksia, jotka toimivat samalla katumusharjoituksina. Kyseiset asiakirjat eivät kuitenkaan sisällä ainuttakaan sodomiaa koskevaa syytettä eivätkä siitä toimeenpan-tua rangaistusta.²⁸

”Luonnonvastaiset teot”, joihin miesten keskenään harjoittamat seksuaaliset teot lukeutuivat, tulivat rangaistaviksi Englannissa vuonna 1553 jolloin asiasta säädettiin laki yli puolitoista vuosisataa John ”Eleanorin” tapauksen jälkeen. Tällöin sodomia tuli samalla kuolemanrangaistuksen piiriin. Uuden ajan alussa tarkennetut lait ja oikeuskäytännöt sodomian suhteen on usein ymmärretty osaksi myös Englannin keskiajan kulttuuria, mutta hirsipuiden ja polttorovioiden aika alkoi Englannissa näissä asioissa vasta myöhemmin.²⁹

Rikoksena tuomittavasta sodomiasta ei Rykenerin oikeuskäsittelyssä siis näyttäisi olleen kysymys, koska sodomia ei varsinaisesti ollut rikos myöhäiskeskiajan Englannissa. Prostituutio on asia erikseen. Sen katsottiin selkeästi rikkovan yleistä järjestystä, ja tällä perusteella sitä vastaan toteutettiin oikeustoimia ympäri Euroop-

25. Boyd & Karras (1995); Boyd & Karras (1996) 102.

26. Sodomian käsitteestä ks. esim: Bullough (1982a) 61–69; Tom Linkinen (1999) *Sodomia myöhäiskeskiajan Englannissa. Samaan sukupuoleen kobdistuvien seksuaalisten tekojen ja halujen representaatiot myöhäiskeskiajan englantilaisessa kulttuurissa*. Pro gradu-tutkielma, Turun yliopisto, historian laitos, kulttuurihistorian oppiaine, 19–31; Tom Betteridge (2002) 'Introduction', teoksessa *Sodomy in Early Modern Europe*. Guidford & King's Lynn: Manchester University Press, 1–10.

27. Tästä ks: John Boswell (1980) *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality. Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*, Chicago: University of Chicago Press, 292–293; David F. Greenberg (1988) *The Construction of Homosexuality*, Chicago: University of Chicago Press, 273–274; Linkinen (1999) 44.

28. John Andrew Finch (1994) 'Sexual morality and canon law: The evidence of Rochester consistory court', *Journal of Medieval History* Vol. 20, 261–275; Linkinen (1999) 44–45.

29. Uuden ajan alun Englannin sodomiaa koskevista laeista ja rangaistuskäytännöistä, jotka käsittivät julksia häpeärangaistuksia ja kuolemantuomioita polttamalla ja / tai hirttämällä ks. esim: Colin Spencer (1995) *Homosexuality in History*, New York: Harcourt Brace & Company, 190–193.

paa.³⁰ Samanaikaisesti kuitenkin monien kaupunkien lait ja asetukset sallivat prostituution ”välttämättömänä pahana”, perusteluina esimerkiksi ”kunniallisten naisten” koskemattomuuden turvaaminen.³¹ Prostituutio liitettiin kuitenkin nimenomaan naiseen, eikä John ”Eleanor” lopulta ollut nainen, vaikka tällaisena esiintyikin.³² Saattaa hyvinkin olla, ettei John ”Eleanor” lopulta tuomittu lainkaan, koska ei ollut mitään suoranaista lakia, jota Rykener olisi rikkonut. Häntä ei ehkä voida kutsua rikolliseksi sanan oikeudellisessa merkityksessä – ei silloin eikä nyt.

Mikäli sodomia oli rangaistava teko Englannissa ennen uuden ajan alkua, rangaistuskäytäntöjen on mitä ilmeisimmin täytynyt tapahtua ripittäytymisinä ja katumusharjoituksina. Synti, ripittäytyminen, katumus ja katumusharjoitukset näyttävät olleen myöhäiskeskiajalla vielä siinä määrin voimakas väline normien vastaisten seksuaalisten tekojen hillitsemiseen, että oikeudellisille toimenpiteille ei ollut tarvetta.³³ Voisikin todeta, että synti oli tuossa kulttuurissa siinä määrin konkreettista, ettei kirkon ja oman itsen lisäksi tarvittu muita kaitsijoita. Ymmärrän synnin sellaisena vääranä tekona, jonka oman aikansa ihmiset yleisesti tiesivät olevan vääriin. Käsitukset oikeista ja vääristä teoista olivat ihmisten yleisesti jakamaa tietoa ja kokemusta kulttuurinsa normeista.³⁴ John ”Eleanor” Rykener oli ehdottomasti syntinen: hän harjoitti seksiä miesten kanssa, hän harjoitti avioliiton ulkopuolista seksiä ja hän harjoitti prostituutiota. Myöhäiskeskiajan englantilaisten mielestä nämä olivat vääriä tekoja.

John ”Eleanorin” tunnustusten suuri määrä – hänhän oli jäänyt kiinni vain yhdestä syntisestä teosta – saattaisi liittyä keskiajan katoliseen syntikulttuuriin, jossa kaikkien syntien tunnustaminen koettiin keskeisen tärkeäksi osaksi syntien anteeksiantamisen prosessissa. Tässä voisi olla kyse ranskalaisen kulttuurihistorioitsija Jean Delumeaun luonnehtimasta ”synnin kulttuurihistoriasta” sekä ”syyllisyyden mentaliteetista”, joka hänen mukaansa keskeisesti ohjasi myöhäiskeskiajan länsimaista kulttuuria. Delumeaun mukaan synnin pelko oli tuon ajan

ihmisten kokemusmaailmassa jotakin hyvinkin konkreettista, ja syntien sovittamisessa tunnistaminen eli ripittäytyminen on mitä keskeisintä.³⁵ Tällainen syyllisyyden ja tunnistamisen pakon kokemus saattoi saada Rykenerinkin tunnistamaan kuulusteluissa kaikki syntinsä.

John ”Eleanorin” tunnustukset saattoivat palvella myös muita tarkoituksia. 1300-luvun lopun Lontoossa oli käynnissä monille eri tahoille ulottuva poliittinen ja uskonnollinen valtapeli katolisten ja englantilaisten uskonnollisten uudistusmielisten, ns. lollardien välillä.³⁶ Kirkkoinstituution ja koko yhteiskunnan kattavissa valtataisteluisissa syyteltiin ja mustamaalattiin kirkonmiehiä, ja erityistä huomiota kiinnitettiin mahdollisiin seksuaalisiin rikkomuksiin. Nämä käsiteltiin yleensä kirkon omissa oikeusistuimissa, mutta niitä puitiin ajoittain muualakin. Lontoon kaupungin viranomaiset näyttävät tuohon aikaan olleen varsin kiinnostuneita kirkonmiesten seksuaalirikkomuksista, ja voi hyvinkin olla, että Rykenerin kuulustelupöytäkirja laadittiin tällaisten motiivien vuoksi. Tämä ei selitä sitä, miksi Rykener alun perin pidätettiin, mutta sillä selittyisi suuri osa kuulustelupöytäkirjan sisällöstä.³⁷ Siinähän mainitaan huolel-

30. Boyd & Karras (1996) 102, 112 viite 5; laajasti tästä aiheesta ks: James A. Brundage (1987) *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago: Chicago University Press, 248–249, 308–311, 351–352, 463–469.

31. Ks: Ruth Mazo Karras (1996) *Common Women. Prostitution and Sexuality in Medieval England*. Oxford: Oxford University Press, erit. 13–24.

32. Prostituutiosta nimenomaan naiseuteen liitetynä merkitysyhteytenä ks: Karras (1996) esim. 11–12; Ruth Mazo Karras (2004) 'Women's Labors. Reproduction and Sex Work in Medieval Europe', *Journal of Women's History*, Vol. 15 No. 4, 153–158.

33. Tästä esim: Pierre J. Payer (1996) 'Confession and the Study of Sex in the Middle Ages', teoksessa Bulough & Brundage (1996), 3–31.

34. Synneistä keskiajalla ks. esim: Jean Delumeau (1990) *Sin and Fear. The Emergence of Guilt Culture. 13th–18th Centuries*. (Alkuteos *Le Péché et La Peur*, 1983). Kääntänyt Arthur Goldhammar. New York: St Martin's Press, 245–281; Jacques Le Goff (1988) *Medieval Imagination* (Alkuteos *L'imaginaire medieval*, 1985). Kääntänyt Arthur Goldhammar. Chicago: University of Chicago Press, erit. 96–98.

35. Delumeau (1990) erit. 1–5, 219–220, 245–251.

36. Esim. Dinshaw (1999a) 55–99.

37. Boyd & Karras (1996) 102.

lisesti ja tarkasti viisi John "Eleanorin" kanssa seksiä harjoittanutta kirkonmiestä nimeltä, ja nimettömiksi jääneistä erikseen mainituistakin neljästätoista miehestä kaikki toimivat tai olivat toimineet kirkonmiehinä kappalaisesta kerjäläismunkkeihin.

Laajalti myöhäiskeskiajan englantilaisia tekstejä tutkinut Carolyn Dinshaw kysyy omissa Rykenerin tapausta koskevissa tutkimuksissaan juuri sitä, mitä sellaisia asioita saattoi olla meneillään Rykenerin ajan Lontoossa, jotka saattaisivat auttaa ymmärtämään tätä kuulustelupöytäkirjaa.³⁸ Yksi suosittu tapa mustamaalata kilpailijoita niin kirkon sisäisissä kuin kirkon ja muun yhteiskunnan välisissä valtapeleissä oli syyttää heitä sodomiasta ja/tai asiakassuhteista prostituoitujen kanssa. Mustamaalaamista harjoittivat niin katoliset kirkonmiehet ja lollardit, kuin myös kaupungin muut virkamiehet kirkonmiehiä kohtaan. Lontoossa jopa naulattiin vihamiesten ja kilpailijoiden oviin sodomianvastaisia pilkkarunoja ja julistuksia, joiden oli samalla tarkoitus viestittää ohikulkijoille sanomaa oven takana asuvasta sodomiitista.³⁹ Tätä taustaa vasten voikin olla perusteltua ajatella Rykenerin tunnustuksen toimineen välineenä näissä valtapeleissä, joissa seksuaaliset rikkomukset kuten sodomia katsottiin käteviksi aseiksi kilpailijoita tai vihamiehiä vastaan.

John "Eleanorin" vieraus myöhäiskeskiajan sukupuolittuneessa kulttuurissa

Oikeusprosessin syiden ja lopputulosten laajempaa pohdiskelua oleellisempaa on mielestäni kysyä, mitä tämän oikeuspöytäkirjan perusteella voidaan sanoa seksuaalisuudesta, sukupuolesta ja näiden rajoista myöhäiskeskiajan Englannissa. Kuka tai mikä John "Eleanor" aikalaistensa silmissä oli?

Nykykulttuurin käsittein John "Eleanor" Rykener voitaisiin määritellä ainakin kolmella tavalla. Hänet voisi nimetä transvestiitiksi, koska hän pukeutui naisen vaatteisiin, sekä prostituooiduksi, koska hän harjoitti seksiä rahasta. Lisäksi Rykeneriä voisi kaiketä luonnehtia biseksuaaliksi, koska hän harjoitti seksiä sekä miesten että naisten

kanssa. Ennen muuta Rykenerin voisi määritellä prostituooiduksi, koska ansaitseminen näyttäytyy kuulustelussa keskeisimpänä seksuaalisten tekojen motiivina. Omana aikanaan hän on saattanut ihmisten mielestä olla ainakin prostituoitu ja sodomiitti. Kuulustelupöytäkirjassa häneen ei kuitenkaan liitetä kumpaakaan näistäkään määrittelyistä.⁴⁰

Myöhäiskeskiajan ajattelussa – ainakin Englannissa – prostituutio liitettiin vain naiseuteen. Nimitystä käytettiin varsin yleisesti poltinmerkin tavoin sellaisista naisista, jotka syystä tai toisesta haluttiin mustamaalata. Kyseessä olikin selkeästi yksi niistä keskeisistä työkaluista, joiden avulla kontrolloitiin naisten käyttäytymistä.⁴¹ Prostituoitujen ja naiseuden välinen vahva merkitysyhteys sulki miesprostituutioon mahdollisuuden pois tuon ajan ajattelusta. Prostituutio saattoi olla osa "naisen luontoa", ei miehen. Ehkä näistä syistä Rykeneriä ei oikeudessa nimetty prostituooiduksi eikä häntä kyseisen dokumentin perusteella myöskään syytetty tällaisesta.⁴²

Edellä käsitelty koskee myös miesten keskenään harjoittamia seksuaalisia tekoja, sodomiaa. Mikäli tällä tarkoitettiin miesten keskenään harjoittamaa seksiä tai anaaliseksiä yleensä, John "Eleanor" mitä ilmeisimmin asettui näihin molempiin sodomiitin määritelmiin, vaikkei häntä kuulustelupöytäkirjassa näin nimettykään. Tämä ei kuitenkaan näyttäisi olleen varsinainen ongelma Rykenerin tapauksessa. Ensisijaiseksi ongelmaksi nousee sukupuoliroolien ja -rajojen rikkominen, siis se, että mies harjoitti seksiä toisen miehen kanssa "niin kuin naisen kanssa". Karrasin ja Boydin mukaan tällainen uhkasi hämärtää sukupuolittettujen ruumiiden tarkasti määriteltyjä rajoja ja eroja – ja sama koski sukupuolittettuja ruumiinaukkoja.⁴³

Kuulustelupöytäkirjassa Rykeneriin viitattavien latinan sijamuotopääätteiden suvut vaihtelevat tekstin edetessä maskuliinin ja feminiinin välillä. Tästä päätellen 1300-luvun lopun Lontoon kaupunginoikeuden virkamiesten oli hyvinkin vaikeaa suhtautua John "Eleanorin" sukupuoleen tässä kuulustelussa. Häneen viitataan kuitenkin tekstissä

vuoroin miehenä, vuoroin naisena sen mukaan, kumman sukupuolen mukaisesti hänen on katsottu kulloisessakin kohdassa käyttäytyneen. Hän harjoittaa seksiä ”modo muliebri”, ”kuten naiset”, ja miehet harjoittavat seksiä hänen kanssaan ”ut cum muliere” tai ”ut cum femina”, ”kuten naisen kanssa”.⁴⁴ Harjoittaessaan seksiä naisten kanssa hän toimii ”ut vir” sekä ”modo virili”, ”kuten mies” sekä ”miehen tapaan”.⁴⁵

Keskeiseksi Rykeneriä koskevissa määrittelyissä nousevat siis sukupuolen sijaan hänen käyttämänsä sukupuoliroolit; Boyd ja Karras kiinnittävätkin huomiota siihen, miten ”miehen tapaan” käyttäytyessään hän on tekstin latinankielisissä lauserakenteissa subjekti verbille ”concupio”, ”maata”, ja käyttäytyessään ”kuten nainen” hän on tämän verbin objekti. Toisin sanoen miehen roolissa ollessaan John ”maka”, mutta naisen roolissa ”Eleanor” ”maataan”. Näin hänen sukupuoliroolinsa naisena näyttäisi tekstissä latinan lauserakennelmien perusteella liittyvän passiivisuuteen. Sukupuoliroolien mukaan määrittynyt maskuliinisen tai feminiinisen taipumuksen käyttö kuten myös vastakohtaparit subjekti – objekti sekä aktiivisuus – passiivisuus viittaakin Boydin ja Karrasin mukaan aikanaan vakiintuneisiin sukupuoliroolien kahtiajakoon, jossa miehuus on subjektiutta ja aktiivisuutta, naiseus objektiutta ja passiivisuutta.⁴⁶

Myöhäiskeskiajan vahvasti sukupuolittuneessa maailmassa sekä miehiin että naisiin kohdistettiin toisistaan selkeästi erottuvia odotuksia ja ennakkokäsityksiä. Näyttäisi siltä, että näin muotoutuneita sukupuolirajoja ei tässä todellisuudessa saanut ylittää rangaistuksetta. Rangaistuksen tai ojenuksen täytyi tapahtua joko oikeudellisesti tai yhteisön sosiaalisen kontrollin kautta. Naiseksi pukeutunut ja naisena esiintynyt mies oli jotakin vierasta ja vääriä. Sukupuolirajoja miehestä naiseksi rikkonut Rykener rikkoi sukupuolirajojen lisäksi myös sukupuolihierarkioita.

Miehen esiintyminen naisena rikkoi sukupuolirajojen lisäksi sukupuolihierarkioita, joissa mies asettui naisen yläpuolelle. Rykenerin tapauksessa mies toimi omaa yhteiskunnallista ja sosiaalista asemaansa

vastaan ja harjoittaessaan seksiä ”kuten nainen” tuli samalla rikkoneeksi ”luonnollista järjestystä” ja ruumiinsa ”luonnollisuutta” vastaan.⁴⁷ Jos nainen toimi näin, kyseessä oli sukupuolihierarkian vastainen vakava rikkomus, mutta jos mies asettui tässä hierarkiassa ikään kuin ”luontoaan” alempaan asemaan, sen on täytynyt tuntua oudolta ja vieraalta. Sosiaalishistorioitsija Stephanie Tarbinin mukaan mies naisen roolissa olikin myöhäiskeskiajalla jotakin ”ironista”, kun taas nainen miehen roolissa nähtiin yrityksenä ottaa hierarkkista asemaa, jota naiselle ei kuulunut.⁴⁸ Tarbinin ”ironia” on tosin lievä ilmaus, kun kyseessä kuitenkin oli teko, josta tavalla tai toisella lopulta seurasi rangaistus.

Rykener oli siis omassa kulttuurissaan ainakin kahdessa mielessä ongelmallinen. Ensiksi hän pukeutui naiseksi ja esiintyi naisena, minkä vuoksi kuulustelupöytäkirjassa häneen myös viitattiin naisena. Toiseksi hän harjoitti seksiä ”kuten nainen”; tekstissä hänen katsottiin ikään kuin alituneen anaaliseksiin miesten kanssa ja otaneen samalla passiivisen roolin, joka yleisesti koettiin naisen sukupuolirooliin kuuluvaksi.⁴⁹ Rykener itsekin asettui näihin sukupuolirooleihin ja -rajoihin: hänhän harjoitti seksiä miesten kanssa vain ”kuten nainen”, ja naisten kanssa vain ”kuten mies”.⁵⁰

Vastaus kysymykseen, kuka tai mikä John ”Eleanor” Rykener omana aikanaan oli, saattaa jäädä vaille vastausta. On mahdollista, kuten Boyd ja Karras ehdottavat, ettei hänelle ollut nimeä. Sukupuolirooleja

38. Dinshaw (1999b) 80–81.

39. Dinshaw (1999b) 82–83, 97 viite 14.

40. Boyd & Karras (1996) 103.

41. Boyd & Karras (1996) 105; Karras (1996) 3, 10–12; Karras (2004) passim.

42. Boyd & Karras (1996) 105.

43. Boyd & Karras (1996) 107.

44. ”Modo muliebri” riveillä 21–22, ”ut cum muliere” riveillä 28 ja 54–55 ja ”ut cum femina” riveillä 46–47.

45. ”Ut vir” rivillä 45, ”modo virili” rivillä 52.

46. Boyd & Karras (1996) 109.

47. Boyd & Karras (1996) 109; Karras (2004).

48. Tästä ks: Leigh Baker (2002) ’Cross-dressing research reveals colourful history’, *ANU Reporter* [Australia’s National University Reporter] Volume 33 No.10, 2.

49. Boyd & Karras (1996) 110.

50. Tästä ks: Dinshaw (1999b) 86.

vaihtavana toimijana hän oli outo, epätavallinen, ja samalla jotakin, jota oman aikamme kielellä voitaisiin ehkä kutsua perovksi, määrittelyjä haastavaksi ja niitä rikkovaksi kulttuurinsa osaksi.⁵¹

John "Eleanorin" mahdollisuudet myöhäiskeskiajan kulttuurissa

Jos muita asiaa valottavia tekstejä ei löydetä, emme saa koskaan tietää, mitä Rykener tai esimerkiksi Britby itse ajattelivat teostaan ja paikoistaan maailmassaan. Lisäksi tässä suppeassa dokumentissa se, mitä he itse olivat sanoneet, perustuu siihen, mitä heiltä oikeudessa kysyttiin. Teksti on myös kirjurin englannista latinaksi kääntämää.⁵² Se, että John "Eleanorin" kaltaiset ihmiset jäivät vaille omaa ääntä ja heidät määriteltiin useimmiten vaikenemalla ja poissaolon kautta, näyttää olleen keskiajan kulttuureissa tyypillinen tapa kohdata tämänkaltaista vierautta.⁵³ Vaikeneminenhan on yksi tehokas marginalisoinnin keino ja marginalisointia oli myös useiden negatiivisten stereotyyppien niputtaminen yhteen, jolloin tarkasteltavan asian "vääränlaisuus" saatiin perusteltua samanaikaisesti useilla eri tavoilla.⁵⁴

Dinshaw'n mukaan Rykenerin tunnustus, naisten vaatteisiin pukeutuneen prostituoidun miehen seksin harjoittaminen niin monen kirkonmiehen kanssa ettei edes muista kaikkia, vahvasti osaltaan lollardien käsityksiä koko katolisen kirkkoinstituution alennustilasta. Samalla Rykener osaltaan osoitti, miten sukupuolirooleihin ja -rajoihin liittyneet varmoina pidetyt käsitykset olivat vain levottomia "toiveita" käsityksistä ja määritelmistä, jotka eivät välttämättä kestäneet tarkempaa tarkastelua.⁵⁵ Sukupuolirooleja pidettiin "luonnollisina" ja ikiikäisina, mutta kuulustelupöytäkirjan perusteella John tai "Eleanor" rikkoi niitä – kirjaimellisesti – työkseen. Samalla hän teoillaan osoitti – ja osoittaa – sukupuoliroolien ja -rajojen jatkuvaa rakentumisprosessia:

omassa molempia sukupuolia rakennettiin kuulustelupöytäkirjassa John "Eleanorin" oikeuskäsittelyn myötä uudelleen.

Jollakin tavalla John "Eleanor" Rykener oli mahdollinen omassa kulttuurissaan, vaikkakin ilmeisesti erittäin vieraana ja outona. Kuulustelupöytäkirjahan kirjoitettiin 1300-luvun lopun englantilaisten käsitys- ja kokemusmaailmojen sekä heidän mielikuvitustensa rajojen puitteissa. Rykener mahtui näihin puitteisiin, koska hänestä kirjoitettiin, vaikkakin "häpeällisten" ja "inhottavien" tekojen tekijänä. Hänellä ilmeisesti oli myös tilaa toimia, vaikkemme myöhäiskeskiajan kulttuuriin tällaisen tilan mahdollisuutta välttämättä liittäisikään. Ehkäpä tämän ja vastaavanlaisten tapauksien seurauksena monipuolistuvat käsitykset myöhäiskeskiajan ja yleisemmin koko keskiajan vuosisatojenkin kulttuureista ja niissä vallinneista erilaisuuksien mahdollisuuksista.

51. Boyd & Karras (1996) 110. Käsite "pervo" on tässä yhteydessä sama kuin queer-teoreettisen näkökulman käsite "queer", jossa mielessä myös Boyd ja Karras käyttävät käsitettä ko. tarkastelussa. Pervosta / queerista lisää keskiajan tutkimuksessa ks. esim. Dinshaw (1999b); Tom Linkinen: 'Geoffrey Chaucerin Canterburyn tarinoiden Anekauppias. Pervo myöhäiskeskiajan sukupuolittuneessa todellisuudessa', teoksessa *Pervot pidot. Homo-, lesbo- ja queer-näkökulmia kirjallisuuteen*, Like, julkaistaan lokakuussa 2004.

52. Pöytäkirjan kääntämisestä ja tulkinnasta: Boyd & Karras (1996) 105; Dinshaw (1999b) 84.

53. Tästä esim. Sarah Salih (2002) 'Sexual Identities: a medieval perspective', teoksessa Tom Betteridge (toim.) *Sodomy in early modern Europe*, Guilford & King's Lynn: Manchester University Press, 112–130.

54. Negatiivisten stereotyyppien liittämisistä toisiinsa seksuaalisten väärintekemisten kohdalla ks: Vern L. Bullough (1982b) 'Postscript: Heresy, Witchcraft, and Sexuality', teoksessa Brundage & Bullough (toim.) (1982), 206–217; aiheesta yleisemmin uutena puheenvuorona ks: Eva Johanna Holmberg (2004) *Rabbien ja rahanlainaajien salaisuudet. Juutalaisen konstruominen uuden ajan alun Englannissa*. Lisensiaatintutkimus. Turun yliopisto, historian laitos, kulttuurihistorian oppiaine, erit. 5–10, 153–158, 165–173. Haluan tässä yhteydessä kiittää Eva Johanna Holmbergia tämän artikkelin oikolukemisesta.

55. Dinshaw (1999a) 101.

MARKO LAMBERG

Miehisyyden ongelma ja miehisen auktoriteetin legitimointi Naantalın birgittalaisluostarissa

Molemmille sukupuolille tarkoitettuja kaksoisluostareita pidettiin keskiajalla ongelmallisina, mutta kyse ei ollut yksinomaan sukupuolimoraalin valvonnasta. Marko Lamberg analysoi miehisyyden ongelmaa ja miehisen auktoriteetin legitimointia Naantalın birgittalaisluostarissa.

■ Yhteiskunnan ja kirkon mieskeskeisten ihanteiden vuoksi Pyhän Birgitan suunnitellut päinvastaisesta, naiskeskeisestä sääntökunnasta eivät voineet toteutua ilman birgittalaisäännön sopeuttamista kirkon ja muun yhteiskunnan patriarkaalisiin arvoihin. Miehisten elementtien korostamisen tarpeesta huolimatta birgittalaisveljet näkyvät suuressa määrin hyväksyneen sääntökuntansa naispainotteisen tradition, johon kuului naispyhimysten roolin korostaminen. Naantalın luostarin osalta näiden näennäisesti ristiriitaisten ajatusrakenteiden tarkastelulle tarjoaa mielenkiintoisen lähtökohdan Jöns Budden, ”Suomen ensimmäisen kirjailijan”, teosten sisällön analysointi.¹

Myöhäiskeskiajalla toiminnassa ollut Pyhän Vapahtajan sääntökunta eli birgittalaisjärjestö perusti tavoitteensa viime kädessä siihen luostarisääntöön, jonka sääntökunnan perustaja Birgitta Birgersdotter (1303–73) oli laatinut näkyjensä pohjalta yhteistyössä rippi-isiensä kanssa 1340-luvun puolivälissä.² Kuitenkin jo kauan ennen kuin uuden sääntökunnan perustaminen alistettiin paavin hyväksyttäväksi, Birgitta katsoi tarpeelliseksi puuttua erinäisiin yksityiskohtiin niin kutsutuissa täydentävissä ilmestyksissään (*Extravagantes*). Yksi täydennyksis-

tä paljastaa Birgitan epäilleen sääntönsä toimivuutta, sillä hän otti ilmestyksessään esille järjestönsä astuvien miesten mahdollisen tyytymättömyyden.

Visiossaan Birgitta ilmaisi Neitsyt Marialle huolensa siitä, että naiset olisivat kyllä halukkaita noudattamaan hänen sääntöään, mutta olisi vaikea löytää miehiä, jotka haluaisivat alistua naisen johdettavaksi – ”varsinkin kun monet heistä pöyhkeilevät maailmallisella tietämyksellään ja maailma houkuttelee heitä kunnianosoituksillaan, rikkauksillaan ja nautinnoillaan”. Taivaallinen keskustelukumppani myönsi Birgitan huolen osin oikeaksi: sääntöä noudattavien miesten ohella järjestöön liittyisi myös niitä, jotka kapinoisivat sitä vastaan. Tosin Neitsyt Marialla oli tarjota myös lohdutuksen sana: ”Mutta tiedä, että tämän säännön sanat muokkautuvat menestyksekkäästi ja kantavat lopulta hedelmää.”³

Birgitan näky oli enteellinen: kysymys munkkien ja nunnien välisistä hierarkkisista suhteista koetteli hänen kuolemansa jälkeen nuoria birgittalaisyhteisöjä eivätkä sääntökunnan kaksoisluostarit olisi pysyneet koossa ilman luostarisäännön sopeuttamista. Birgitta oli jo luostarihankettaan suunnitellessaan tietoinen siitä, että aikaisemmissa sääntökunnissa, joissa miehet ja naiset olivat työskennelleet samassa yhteisössä, vaikkakin fyysisesti toisistaan erillisissä konventeissa, miesten aseman järjestäminen oli usein ollut yhteisön olemassaolon koetinkivi. Jo tällaisten yhteisöjen perustaminen oli ollut ongelmallista: sydänkeskiajan sääntökuntia koskevassa tutki-

1. Artikkelin perustuu Jöns Budden tuotantoa koskevaan tutkimukseeni. Kiitän kollegoitani Jari Eilolaa, Susanna Niirasta ja Jenni Toivasta sekä *Historiallisen Aikakauskirjan* toimitusta rohkaisevan kriittisestä palautteesta ja otan tietysti itse täyden vastuun mahdollisista asiavirheistä.

2. Claire L. Sahlén (1997) 'Submission, role reversals, and partnerships. Birgitta and her clerical associates', *Birgittiana* 3 (1997); Birger Bergh (2002) *Heliga Birgitta. Ättabarnsmor och profet*, Lund, 121–123; Birger Bergh (2003) 'Visionernas väg: de birgittinska uppenbarelsernas texthistoria', teoksessa Per Beskow & Annette Landén (toim.) *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303–1373*, Stockholm.

3. *Revelaciones extravagantes*, julk. Lennart Hollman, Uppsala 1956, Cap. 19.

muksessa on korostettu hengenmiesten hulttomuutta ottaa harteilleen naisyyhteisöjen sielunhoito ja jumalanpalveluselämä. Vastustusta ilmeni silloin, kun saarnaajaveljistöjen eli dominikaanien ja fransiskaanien yhteyteen alettiin perustaa nunnaluostareita. Vastarinta heijasteli yhtäältä käsitystä naisten alemmuudesta kirkollisessa ja maallisessa hierarkiassa, mutta sitä selittää myös selibaattiin sitoutuneiden hengenmiesten pyrkimys välttää naisten läheisyyden tuottamia kiusauksia.⁴

Selibaatin vaalimista pidettiin tärkeänä, koska se oli yksi konkreettisimmista piirteistä, joilla munkit erottautuivat niin maallikoista kuin maallisesta papistostakin. Kanoniseen lakiin kirjatusta vaatimuksista huolimatta selibaatti ei toteutunut seurakuntapapiston ja kirkkoruhtinaiden elämäntavassa samassa mittakaavassa kuin hengellisissä sääntökunnissa.⁵ Selibaatin nähtiin tuovan yksilön lähemmäksi Jeesuksen elämäntapaa, ja ylipäänsä seksuaalisuutta pidettiin hengellisyyden vastakohtana ja esteenä.⁶

Naisten mukanaolon tuomista riskeistä huolimatta osa teologeista ymmärsi ja kunnioitti vastakkaisen sukupuolen hengellisen osallistumisen tarpeita. Robert Arbrisselilainen (n. 1045–1116) ja Pierre Abélard eli Petrus Abelardus (1079–1142) hahmottelivat tahoillaan naisten ja miesten välisiä suhteita tavoilla, jotka muistuttivat Birgitan kaksisataa vuotta myöhemmin esittämiä ajatuksia. Molemmat näistä sydänkeskiajan hengenmiehistä pitivät naisten tarpeista huolehtimista miesten tärkeimpänä velvollisuutena ja esittivät esikuvaksi muun muassa Jeesuksen, joka ristille nautittuna uskoi äitinsä apostoli Johanneksen hoteisiin (Joh. 19:25–27). Pierre Abélardin mielestä munkkien rooli naisten hengellisinä ohjaajina kehitti munkkien omaa uskonnollisuutta ja hyödytti heitä muutoinkin, koska he kaitisivat itsensä Kristuksen morsiamia; siten sielunpaimenet saattoivat hyötyä Kristuksen vaikutusvallasta niin maan päällä kuin tuonpuoleisessa. Naismyönteisyydestään huolimatta Pierre Abélard oli kuitenkin sitä mieltä, että luostariyhteisössä ylimmän vallan tuli pysyä miehillä. Robert Arbrisselilainen

perustamassa Fontevrault'n kaksoisluostarisessa lähtökohtana sitä vastoin oli se, että abbedissa toimisi molempien konventtien ylimpänä johtajana.⁷

Birgitan suunnitelma ja todellisuus

Miesten mukanaolo Birgitan luostariajatuksessa perustui pitkälti käytännön syihin: nunnat eivät voineet sukupuolensa vuoksi pitää messuja tai jakaa sakramenteja eivätkä he luostarielämäänsä kuuluvan eristäytymisen eli klausuurin vuoksi periaatteessa voineet poistua luostarista, joten luostarin hengellinen elämä ja yhteydenpito ulkomaailmaan helpottuisivat, jos sen hoitaisivat sääntökuntaan kiinteästi kuuluvat, nunnia lähellä asuvat miehet, jotka klausuurista huolimatta saisivat tarvittaessa liikkua maallikkojen parissa. Birgitta halusikin järjestönsä miehien suuntaavan toimintansa myös luostarin ulkopuolelle, eikä hän sen vuoksi kutsunut heitä munkeiksi (*monachi*), vaan veljiksi (*fratres*), mikä oli myös saarnaaja- ja kerjäläisveljistöjen jäsenistä käytetty termi. Naisten aseman korostaminen kävi selkeästi esille Kristuksen nimissä an-

4. Herbert Grundmann (1961) *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, Hildesheim, 203–312; C. H. Lawrence (1985) *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, 180–186; Maiju Lehmijoki-Gardner (1997) 'Maailmaa paossa, keskellä maailmaa. Naisten yhteisöllinen osallistuminen uskonelämään' teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen (toim.) *Keskiajan kevät. Kirjoituksia eurooppalaisen kulttuurin juurista*, Helsinki, 232–233; Maiju Lehmijoki-Gardner (2002) 'Mendikanttisääntökunnat' teoksessa Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner *Keskiajan kirkko*, Helsinki, 213–214, 235–237; Fiona J. Griffiths (2004) 'Men's duty to provide for women's needs: Abelard, Heloise, and their negotiation of the *cura monialium*', *Journal of Medieval History* 2004:1, 4–5.

5. Jussi Hanska & Kirsi Salonen (2004) *Kirkko, kuri ja koulutus. Hengellisen säädyn moraalihistoriaa myöhäiskeskiajalla*, Helsinki, 55–58.

6. Thomas Füsler (2000) *Mönche im Konflikt. Zum Spannungsfeld von Norm, Devianz und Sanktion bei den Cisterziensern und Cluniazensern (12. bis frühes 14. Jahrhundert)*, Münster, 158; Tuomas Heikkilä (2002) 'Sekulaaripapisto' teoksessa Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner *Keskiajan kirkko*, Helsinki, 131.

7. Hans Cnatingius (1963) *Studies in The Order of St. Bridget of Sweden I. The Crisis in the 1420's*. Stockholm, 18–19; Fiona J. Griffiths (2004) 6, 12–14, 20.

netusta ilmoituksesta, jonka mukaan järjestö oli perustettu ensi sijassa naisille. Muutoinkin sanamuodot viittasivat enemmän pelkkään nunnaluostariin, jonka yhteydessä veljillä olisi vain oma talonsa.⁸

Sukupuolimoraalin säilyttämiseksi birgittalaisluostari jakautui kahteen toisistaan fyysisesti erillään olevaan konventtiin, joista nunnakonventti olisi 60 nunnan jäsenmäärällään suurempi; veljien konventti koostuisi täysimääräisenä 13 pappismunkista, 4 diakoniveljestä ja 8 maallikkoveljestä. Veljien konventin johtajaa sääntö kutsui apotin tai priorin asemesta kenraalikonfessoriksi, jonka voisi suomentaa päärippi-isäksi. Konventtien erillisyydestä huolimatta sääntö julisti, samoin kuin Fontevrault'ssa, abbedissan koko luostarin "pääksi ja emännäksi". Hänen auktoriteettinsa legitimoivat se, että hänet kuvattiin Neitsyt Marian edustajaksi. Abbedissan hallinnollista valta-asemaa vahvisti se, että maallisten askareiden valvonnan ohella luostarin talousasioista päättäminen ja maaomaisuuden valvonta kuuluivat hänelle. Munkkikonventille jäi sielunhoidon, jumalanpalveluselämästä vastaamisen ja kirjallisuuden tuottamisen suoma hengellinen auktoriteetti.⁹

Keskiajan teologiassa numeroallegoriat olivat tärkeitä. Pappisveljet rinnastuivat Birgitan säännössä apostoleihin ja Paavaliin, diakoniveljet evankelistoihin. Sukupuolestaan huolimatta nunnat symboloivat diakoni- ja maallikkoveljien tavoin niitä 72 opetuslasta, jotka Jeesus Luukkaan evankeliumin mukaan lähetti julistamaan ilosanomaa.¹⁰ Naiset ja miehet saattoivat siis allegorioiden tasolla kuulua samaan kategoriaan. Birgitan hierarkkisessa ryhmittelyssä ratkaisevaa ei ollut pelkkä sukupuoli, vaan se, oliko miehellä myös pappisvihkimys, joskin pappisveljienkin odotettiin maallisisa asioissa mukautuvan abbedissan, Marian edustajan, tahtoon.

Kaksoisluostarissa munkkina oleminen oli ongelmallisempaa kuin pelkästään miehistä koostuvissa munkkiluostareissa ja kerjäläisveljistöissä. Käytännössä Birgitan luostarisuunnitelma ei toteutunut missään sellaisena, kuin hän sen visioi ilmestyksissään – ei edes hänen elinaikanaan toimintansa

aloittaneessa ensimmäisessä birgittalaisluostarissa eli Vadstenan luostarissa, joka vihittiin käyttöön vuonna 1384. Katolisen kirkon johdon näkökannalta birgittalaisjärjestö oli augustiinolaissääntökunnan haara, mutta käytännössä birgittalaisuus ei perustunut mihinkään tiettyyn säännöstöön, vaan useiden eri normikokoelmien ja niiden soveltamisen pohjalta muokkautuneeseen perinteeseen, joka lisäksi toteutui eri tavalla eri aikoina ja eri luostareissa.

Paavi tarkasti Birgitan ja hänen rippisiensä laatima konstituutiot useaan otteeseen, ensimmäisen kerran vuonna 1370, eikä Birgitan ajatuksia milloinkaan hyväksytty sellaisinaan, vaan birgittalaissääntöä koskevat paavilliset bullat poikkesivat niistä monilta yksityiskohdiltaan. Yhtenä tärkeimmistä eroavaisuuksista mainittakoon se, että Urbanus VI:n vuonna 1378 antama bulla jätti pois sääntöjen ensimmäisen luvun eli juuri sen, jossa kerrottiin, että sääntökunta oli perustettu ensi sijassa naisille. Myös eri aikoina annetut bullat poikkesivat toisistaan, mikä lisäsi tulkintavaikeuksia, kun sääntöjä piti tulkita käytännön tilanteissa.¹¹ Birgittalaiset muokkasivat sääntöjään itsekkin. Eräs Birgitan rippi-isistä, Alvastran luostarin prior Petrus Olavi, sommitteli birgittalaissääntöön vielä täydentäviä lukuja (n.k. *Additiones*). Lisäksi kumpikin konventti sai sääntöjen täydennykseksi oman ohjekirjansa luostarin toimintoja varten: nunnat *Lu-*

8. *Opera Minora I: Regula Saluatoris*, julk. Sten Eklund, Stockholm 1975, Cap. I, XII–XIV; Hans Cnatingius (1963) 14–16; Tore Nyberg (1965) *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters*, Lund, 228–231; Tore Nyberg (1969) 'De birgittinska ordensmännens uppgift', *Kyrkohistorisk Årsskrift* 1968; Tore Nyberg (1991) *Birgittinsk festgåva: Studier om Heliga Birgitta och Birgittinorden*, Uppsala, 111–145.

9. Jens Cavallin (1993) 'Manligt och kvinnligt i Birgittas klostertanke' teoksessa Alf Hårdelin & Mereth Lindgren (toim.) *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden*, Stockholm, 190, 194–197; Tuomas Heikkilä (2002) 'Luostarilaitos' teoksessa Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner *Keskiajan kirkko*, Helsinki, 106–107; Päivi Salmesvuori (2003) 'Birgitta – aatellisneidosta kosmopoliitiksi' teoksessa Päivi Setälä ja Eva Ahl (toim.) *Pyhä Birgitta – Euroopan suojeluspyhimys*, Helsinki, 46–48.

10. Luuk. 9:57–62, 10:1; Hans Cnatingius (1963) 15; Jens Cavallin (1993) 195.

11. Hans Cnatingius (1963) 14–17, 22–25; Tore Nyberg (1965) 43–59; Tore Nyberg (1991) 77–89.

cidariumiksi ja munkit *Liber usuumiksi* kutsutun sääntökokoelman.¹²

1400-luvun alussa birgittalaisyhteisöjen asema kaksoisluostareina jopa kyseenalaistettiin. Kyse ei ollut vain kirkon johdon pyrkimyksistä muokata Birgitan luomusta patriarkaalisempaan suuntaan, vaan myös birgittalaisyhteisöissä vallitsi erimielisyyksiä naisten ja miesten keskinäisestä asemasta. Vadstenassa esiintyi 1400-luvun puoliväliin saakka ristiriitoja, joista osa koski nimenomaan munkki- ja nunnakonventin välisiä hierarkkisia suhteita. Harmonia saatiin aikaan, kun munkkien asema taloushallinnossa vahvistui ja abbedissan valta kaventui. Se, että Vadstenasta 1400-luvun puolivälissä säilyneissä luostarisäännöissä ei mainita Birgitan ilmestyksiin sisältynyttä ajatusta naisten ensisijaisuudesta, todistaa yhteisön mukauttamisesta muun yhteiskunnan mieskeskeiseen järjestykseen.¹³ Muualla miesten turhautuminen oli vielä suurempaa: Birgitan uumoilujen mukaisesti Etelä-Saksaan ja Italiaan perustetuissa birgittalaisluostareissa osa munkeista hyökkäsi 1400-luvun alkupuolella järjestön naiskeskeisyyttä vastaan eivätkä kelpuuttaneet rinnalleen nunnakonventtia.¹⁴

Jöns Budden kirjoitukset kertomuksina Armon laakson oloista

Päätös birgittalaisluostarin perustamisesta Suomeen tehtiin vasta vuonna 1438, ja kesti vielä muutaman vuoden, ennen kuin laitoksen toiminta saattoi toden teolla alkaa.¹⁵ Vallis Gratiaen eli Naantalın luostarin sisäiset tapahtumat tunnetaan huonosti jo sen vuoksi, että luostarista ei ole säilynyt *Diarium Vadstenensen* kaltaista kronikkaa. Naantalın luostaria koskevat tiedot perustuvat pääasiassa yksittäisiin asiakirjoihin kuten Vadstenan emoluostarin kanssa käytyyn kirjeenvaihtoon ja luostarin hyväksi tehtyihin lahjakirjoihin.

Birgitan aikomusten ja patriarkaalisen todellisuuden välinen ristiriita oli varmasti tuttu Armon laaksoksi nimetyssä luostarisakin jo sen vuoksi, että uuden birgittalaisyhteisön ensimmäiset asukit olivat Vadstenasta saapuneita veljiä ja sisaria, ja luosta-

rien välillä tapahtui henkilövaihtoa vielä myöhemmin.¹⁶ Naantalissa konventtien välinen hierarkia perustui kaiken todennäköisyyden mukaan Vadstenassa 1440-luvun alkuun mennessä saavutettuun harmoniaan, joka supisti abbedissan valtaa. Naantalın luostarin maaomaisuutta koskevat asiakirjat osoittavat, että maakaupoista huolehtivat lähes aina luostarin miespuoliset edustajat: joko maallinen asiamies tai munkki-veljet. Vaikka asiakirjoihin liitettiin myös nunnakonventin sinetti, kyseessä lienee ollut vain nunnakonventin nimissä esitetty muodollinen hyväksyntä. Abbedissa mainitaan näissä asiakirjoissa vain harvoin.¹⁷

12. *Additiones (constitutiones) prioris Petri* ja *Lucidarium* ovat luettavissa muinaisruotsiksi lähdejulkaisussa *Heliga Birgittas uppenbarelser V*, julk. G. E. Klemming, Stockholm 1883–1884. Latinankieliset *Additiones*-säädökset sisältyvät myös Tore Nybergin julkaisemaan lähdekokoelmaan *Dokumente und Untersuchungen zur inneren Geschichte der drei Birgittenklöster Bayerns 1420–1570*, T. 2, München 1974. *Liber usuum* on luettavissa latinaksi englanninkielisiin selityksiin teoksessa *Liber usuum fratrum monasterii Vadstenensis. The Customary of the Vadstena Brothers. A Critical Edition with an Introduction*, julk. Sara Risberg, Stockholm 2003.

13. *Wadstena kloster-reglor*, julk. Carl Ferdinand Lindström, Stockholm 1845, XLIII–XLV; Torvald Höjer (1905) *Studier i Vadstena kloster och birgittinsk historia intill midten af 1400-talet*, Uppsala, 35–45, 283–300; Lars-Arne Norborg (1958) *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning*, 58–60, 112–140, 272–283; Hans Cnattingius (1963); Tore Nyberg (1991) 238–274; Ruth Ruth Rajamaa (1992) *Systrarnas verksamhet, undervisning och uppfostran i Vadstena kloster 1384–1595*, Stockholm, 108–111, 114–117, 119–133; Louise Berglund (2000), 'Abbedissorna i Vadstena – en dynamisk makthistoria', teoksessa Gunnar Dahl & Eva Österberg (toim.) *Renässansens eliter. Maktmänniskor i Italien och Norden*, Lund, 57–58, 69–74.

14. Hans Cnattingius (1963); Tore Nyberg (1981), 'Kvinder og mænd i birgittinerorden. En middelalderlig tolkning af opgavefordeling og æresfortrin' teoksessa Karsten Fedelius (toim.) *Middelalder, metode og medier*, København, 208, 212; Tore Nyberg (1991) 146–178.

15. Naantalın luostarin perustamisesta ks. Seppo Suvanto (1976) *Naantalın historia, I. Keskiaika ja 1500-luku.*, Turku, 86–114; Birgit Klockars (1979) *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*, Stockholm, 12–18 ja Christian Lovén (2000) 'Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner', *Fornvännen* 2001:4, 248–249.

16. Birgit Klockars (1979).

17. Anu Lahtinen (2000) *"Mies ballitkoon vaimonsa maata". Sukupuoli ja maaomaisuus keskiaikaisessa suomalaisessa yhteiskunnassa*. Suomen historia pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto, 51, 87–91.

Rekonstruoidessaan Naantalin luostarin olojen kehitystä aikaisempi tutkimus on unohtanut yhden tärkeän lähteen, luostariin ainakin vuosina 1459–91 kuuluneen pappisveli Jöns Budden kirjallisen tuotannon.¹⁸ Kaiken kaikkiaan Jöns Budden nimiin viety tekstimassa koostuu kahdeksasta Naantalin luostarin maanomistusta koskevasta asiakirjasta ja kahdestakymmenestä viidestä hengellisestä teoksesta tai niiden osasta, joista suurin osa tunnetaan Vadstenassa laadittuina jäljennöksinä. Jokainen Jöns Budden teoksista on saanut painoasun tieteellisissä lähdejulkaisuissa. Tunnetut kirjoitukset edustanevat vain pientä osaa hänen koko tuotannostaan, sillä uskonpuhdistus ja myöhempinä vuosisatoina tapahtuneet tulipalot ovat ankaralla kädellä verottaneet keskiaikaisten kirjoitusten määrää. Jöns Budden tuotteliaisuudesta kertoo se, että hänen tiedetään kääntäneen jopa viisi eri kirjoitusta yhdessä vuodessa. Ne Jöns Budden kääntämät teokset, jotka voidaan ajoittaa käännöksiin tai niiden jäljennöksiin sisältyvien dateerausten ansiosta, sijoittuvat vuosien 1469 ja 1491 välille. Jöns Budden identifioituja kirjoituksia on suhteellisesti laskien enemmän hänen tuotantokautensa loppupuolelta, ja varsinkin 1470-luvun osalta hänen käännöstoimintansa tunnetaan huonosti.¹⁹

Jöns Budden kirjoitusten sivuuttaminen historiallisena aikalaislähteenä on johtunut kirjailijan käsitteen anakronistisesta tulkinnasta: koska Jöns Budden tekstejä voidaan pitää käännöksinä latinankielisistä alkupe- räisteoksista, häntä on usein tyydytty luonnehtimaan ”vain” kääntäjäksi eikä hänellä ole nähty olleen itsenäisen tekstintuottajan roolia. Hänen teoksensa on tyydytty luokittelemaan luostarikirjallisuudeksi, ikään kuin kirjoitukset sisältäisivät vain alkupe- räiskirjailijoiden sanoman, joka vanhimmista kirjoituksista puhuttaessa saattoi ruotsinnok- sen valmistuessa olla jopa yli tuhat vuotta vanha. Tällöin on unohdettu paitsi Jöns Budden eräisiin käännöksiinsä tekemät lisäykset ja muut muokkaukset myös se, että sanatarkkakin käännös voi olla kääntäjän yritys vaikuttaa ympäristönsä samanaikaisiin tapahtumiin tai ainakin niitä koskeva kan- nanotto.

Nykyisessä tutkimuksessa on alettu ko- rostaa keskiajan kirjallisuuden alati muok- kautuvaa luonnetta, siis jäljentäjän ja kää- ntäjän merkitystä alkuperäisteoksen laatijan rinnalla.²⁰ Kansankielinen käännös oli sitä paitsi usein edellytys tekstin sanoman laa- jemmalle levittämislle: esimerkiksi birgit- talaisyhteisössä vain harvat nunnat ja maal- likkojäsenet lienevät olleet latinantaitoisia, joten vain kansankielinen – tässä tapauk- sessa ruotsinkielinen – käännös tai selitys saattoi tuoda hengellisen tekstin heidän ulottuvilleen.²¹ Käsityönä etenevään kallii- seen ja aikaa vievään käännöstöyöhön ei varmastikaan ryhdytty ilman tarvetta, ja sen vuoksi Jöns Budden käännöstöiden motii- veja pitäisi tarkastella hänen kirjoituksistaan esiin nousevien teemojen kautta.

Yleisen kristillisen motiivin ohella Jöns Budden kirjoituksista on löydettävissä bir- gittalaisyhteisöihin ja mahdollisesti erityises- ti Naantalin luostariin liittyviä piirteitä. Tar- kasteluni metodisena innoittajana on Pame- la Gehrken vuonna 1993 esittämä tulkinta siitä, että keskiaikaisten kansankielisten käsikirjoitusvolyyymien epäyhtenäisyys ver- rattuna latinankielisten käsikirjoitusten sys-

18. Jöns Buddesta ks. esim. Anja Inkeri Lehtinen (1988) 'Suomen ensimmäinen kirjailija: Jöns Budde', teoksessa Esko Häkli (toim.) *Kirja Suomessa* ja siellä mainittu kirjallisuus sekä Tuomas M. S. Lehtonen (1999) 'Keskiajan kirjallinen kulttuuri' teoksessa Yrjö Varpio & Liisi Huhtala (toim.), *Suomen kirjallisuus- historia, 1: Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*, Helsinki, 26–29; Tuomas M. S. Lehtonen (2002) 'Jöns Budde, "Suomen ensimmäinen kirjailija"', teok- sessa Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim.) *Suomen kulttuurihistoria, 1: Taivas ja maa*, Helsinki, 190–193 ja Eskil Hummelstedt (2004) *Jöns Buddes här- komst. Om österbottnisk dialekt från 1400-talet*, Vasa.

19. Erik Noreen (1944) 'Studier i Jöns Buddes ordför- råd', *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* 6 (1944); Olav Ahlbäck (1952) 'Jöns Buddes språk och land- mansskap', *Studier i Nordisk filologi* 40–41 (1952); Christer Laurén, 'Buddeforskningen – en historik och en blick framåt', *Finsk Tidskrift* 1973:3–4.

20. Jürg Glauser (1998) 'Textüberlieferung und Text- begriff im spätmittelalterlichen Norden. Das Beispiel der Riddarasögur', *Arkiv för Nordisk filologi* 1998; Lars Wollin (2000) 'Birgittine Biography at Vadstena: a Bi- lingual Affair?', teoksessa Bridget Morris ja Veronica O'Mara (toim.) *The Translation of St Birgitta of Swe- den into the Medieval European Vernaculars*, Turn- hout.

21. Birgittalaisnunnien kirjallisia ja kielellisiä taitoja koskevista tulkinnoista ks. Ruth Rajamaa (1992) 213, 227.

Porthans Skrifter III, pag. 148.

Jöns Budden kotiluostarilleen lahjoittamansa ehtoilisleipälautanen eli pateeni. Lautasta reunustaa teksti: "Ihenne kalk loth brodher jones budde aff nadbendal góra by stokholm – Tämän kalkin antoi veli Jöns Budde Naantalista tehdä Tukholmassa". Keskellä näemme miehen joka asustaan ja viittaa koristavasta rististä päätellen oli birgittalaispappi, todennäköisesti Jöns Budde itse. Kuva on peräisin teoksesta Henrik Gabriel Porthan (1867) Opera Selecta III, Åbo 1867. Alkuperäinen lautanen on edelleen Naantalin seurakunnan käytössä.

temaattisuuteen on näennäistä. Gehrken mukaan sisällöltään ensi näkemältä epäyhtenäiset ja kirjavat käsikirjoitusvolyymit ehkä sittenkin muodostivat aikalaisten silmissä temaattisia kokonaisuuksia, vaikka kysymyksessä olikin "vain" sekalainen joukko erityyppisiä jäljennettyjä tekstejä.²² Jöns Buddenkin tuotannosta on epäilemättä löydettävissä punainen lanka, kääntäjän sanoma, jolloin näennäisen kirjavat ja toisistaan

sisällöllisesti suuresti poikkeavat kirjoitukset näyttäytyvät loogisena kokonaisuutena. Tarkastelussa on tosin muistettava, että yli puolet Jöns Budden käänöksistä on säilynyt Vadstenassa tehtyinä jäljennöksinä, eli ne saattavat pitää sisällään myös jäljentäjän sanoman.

Konventtien erillisyyden vuoksi kansankielisen kirjallisuuden tuottaminen tarjosi pappismunkeille ripin ja saarnan ohella

väylän, jota kautta he saattoivat yrittää vaikuttaa nunnien toimintaan ja ajatteluun. Tekstin pyhyys ja ulkopuolinen alkuperä antoivat sanomalle ehkä enemmän painoarvoa, kuin jos sanoma olisi esitetty saarnassa tai rippiä vastaanottaessa. Tarkasteluni lähtökohta on hypoteesi, että uskonnollisessa yhteisössä hengelliset tekstit olivat sisältämiensä positiivisten ja negatiivisten henkilöhahmojen vuoksi tehokas vaikuttamisen väylä, ja ne tavoittivat yleisössä monin tavoin: hiljaisen yksinluesselun, kollektiivisen esiluennan ja saarnan kautta. Esikuvien seuraamista on korostettu osana keskiajan uskonelämää, ja jäljiteltäviksi malleiksi sopivat ainakin uskonnollisen kasvattajan näkökulmasta varsinkin pyhimykset.²³

Siksi on olennaista tarkastella, millaisia esikuvia Jöns Budde tarjosi yleisölleen käännöksissään ja miten sukupuolten väliset suhteet niissä esitettiin. Sukupuolirooleja koskevien kuvausten voi katsoa heijastelleen birgittalaisyhteisön rakennetta ja sukupuolten välistä työnjakoa koskevia ihanteita. Jöns Budden kirjoitukset ovat ahtaasti ymmärtäen vain yhden yksilön tulkintoja, mutta tulkintani mukaan ne voidaan yleistää koskemaan munkkikonventissa vallinneita käsityksiä olkoonkin, että lähintä vertailuaineistoa eli muiden naantalilaisveljien tuottamaa kirjallisuutta ei ole säilynyt. Sen sijaan voin verrata tulkintojani vadstenaalaimunkkien toimintaa ja mentaliteetteja tarkastelevien tutkimusten tuloksiin.

Sukupuolitetut esikuvat

Jöns Budden kääntämien ja muokkaamien teosten joukossa on raamatunkirjojen ruotsinnoksia, pyhimyslegendoja, tuonpuoleiseen keskittyvää visiokirjallisuutta, elämäntapaoppaita ja -tutkielmia, kristinuskon opinkappaleita selventäviä kirjoituksia samoin kuin mahdollisesti osa latinan kielen termejä selittävää sanakirjaa. Teoksista kuudessa eli noin neljäsosassa on naispäähenkilö, joista kolme oli pyhimyksiä (Birgitta, hänen tyttärensä Katarina ja Mechtild Hackebornilainen) ja loput raamatullisia hahmoja (Ester, Juudit ja Ruut).

Lisäksi kahdessa marttyyrilegendassa nainen esiintyy tasaveroisena toimijana miespuolisen päähenkilön rinnalla. Miespuolisiin päähenkilöihin keskittyviä teoksia tunnetaan viisi, joskin tähän kategoriaan voisi lukea myös Firenzen piispan Antoninuksen (1389–1459) tutkielmaan perustuvan kirjoituksen nimeltä *Opetus rippi-isille*.²⁴ Vastaavasti saksalaisen mystikon Heinrich Suson eli Henrik Suson (n. 1300–66) *Jumalallisen viisauden mittaaajan* ruotsinnos pitää sisällään erityisesti hengenmiehiä puhuttelevia osuuksia, joskin mukana on myös nunnille tarkoitettuja kohtia.²⁵ Loput Jöns Budden teoksista ovat sellaisia, joissa ei ole selkeää päähenkilöä. Tunnetun tuotantonsa valossa Jöns Budde näyttäisi siis tuottaneen kirjallisuutta kummallekin konventille tasapuolisesti, molempien esikuvalliset tarpeet muistaen. Koska hänen kirjoituksiaan tiedetään kopioidun ainakin Vadstenaassa nimenomaan abbedissan toimeksiantosta, on todennäköistä, että kummallakin konventilla oli yhtäläinen pääsy hänen käännöstensä äärelle.²⁶

Myöhäiskeskiajan ruotsin kieli tunsikin termin *renlifues mäenniskia*, 'puhtaan elämän ihminen', jota Jöns Buddekin on käyttänyt käännöksissään ja jonka vaihtoehtoisia ilmauksia olivat hänen kirjoituksissaan *closter mäenniskia* 'luostari-ihminen', *closterfolk* 'luostariväki' ja sanapari *munker eller nunna* 'munkki tai nunna'.²⁷ Terminologia kertoo ensinnäkin Jöns Budden samastaneen

22. Pamela Gehrke (1993) *Saints and Scribes. Medieval Hagiography in Its Manuscript context*, Berkeley, 98.

23. André Vauchez (1997) *Sainthood in the Later Middle Ages*, Cambridge, 532–533; Pekka Tolonen (2000) 'Väärin tulkittu esikuva ja harhaopin synty' teoksessa Meri Heinonen (toim.) *Ikuisuuden odotus – uskonto keskiajan kulttuurissa*, Tampere, 146.

24. *Skrifter till läsning för klosterfolk*, julk. G. E. Klemming, Stockholm 1874–1875. Tässä artikkelissa Jöns Budden käännöksiin viitataan käyttämällä hänen käännöksissään tai niiden jäljennöksissä mainittuja mahdollisimman sanatarkkoja suomennoksia tai tutkimuskirjallisuudessa vakiintuneiden nimien suomennoksia.

25. *H. Susos gudeliga snilles väckare*, julk. Rich. Bergström, Stockholm 1868–1870, 145–158, 353–355.

26. *Skrifter till läsning för klosterfolk*, 136.

27. Esim. *Jöns Buddes bok*, julk. O. F. Hultman, Helsingfors 1895, 109; *Skrifter till läsning för klosterfolk*, 3; *H. Susos gudeliga snilles väckare*, 355.

yhteisönsä perinteisiin luostarijärjestöihin, vaikka Birgitan laatimat säännöt tarkasti ottaen puhuivat kerjäläisveljistöjen tavoin järjestön miehistä veljinä eikä munkkeina. Vaikka luostarisäännön hengestä poikkeavan munkki-termin käyttöä osin selittää niiden esiintyminen Jöns Budden käyttämissä alkuperäisteksteissä, sen samoin kuin luostarisidonnaisuutta kuvastavien termien pääsy käännöksiin tukee birgittalaishistorioitsija Tore Nybergin tulkintaa siitä, että 1400-luvun birgittalaisveljet olivat etääntyneet Birgitan hahmottelemasta modernimmasta saarnaajaveljen ja maallikoiden sielunhoitajan toimenkuvasta ja kohdistivat päähuomionsa luostariyhteisöön.²⁸

On myös olennaista, että edellä mainitut termit koskivat kumpaakin sukupuolta olevia birgittalaisyhteisön jäseniä – *renlifues mænniskia* sisälsi kaikille yhteisön jäsenille asetetun moraalisen velvoitteen, johon jokainen sääntökuntaan liittynyt oli periaatteessa sitoutunut sukupuoleen katsomatta. Tekstien kohdeyleisölle sälytetyistä yhtäläisistä moraalisisista velvoitteista huolimatta Jöns Budden kirjoituksissa esiintyvien henkilöihahmojen kuvaamistavat ovat selvästi sukupuolitettuja pitäen sisällään paljastavan eroavaisuuden: siinä missä naispäähenkilöt ovat uskossaan vakaita sankarittaria ja pyhimyksiä ja saattavat parissa tapauksessa enintään hairahtua tilapäisesti tottelemattomuuden syntiin, miespuolisista päähenkilöistä vain marttyyripyhimys Julianus ja pyhä Albert-piispa, joka todennäköisesti tulkittiin 1200-luvulla eläneeksi arvovaltaiseksi teologiksi Albertus Magnukseksi, täyttävät nämä kriteerit. Loput miespäähenkilöistä ovat inhimillisten heikkouksien ja epäilysten täyttämiä, jopa synneissä rypeviä kuten kirkon omaisuutta haaskaava ja nunnien kanssa haureutta harjoittava Udo-piispa, joka lopuksi päätyykin helvettiin.²⁹

Sivuhenkilöiden joukossa esiintyy myös turmeltuneita naisia, mutta huomattavasti harvemmin kuin syntien raskauttamia miehiä. Vaikka Jöns Budden käännökset painottivat myös köyhyyden- ja kuuliaisuuden lupauksen säilyttämistä, turmeluksen kuvaukset koskivat pääsääntöisesti sukupuolirikoksia tai ainakin sukupuolisia haluja.

Kirjoitusten välittämä kuva vastaa hyvin sitä todellisuutta, jonka tutkijat ovat rekonstruoineet paavillisen katumusviraston arkistojen avulla: vaikka selibaattirikkomukset eivät työllistäneet virastoa määrällisesti eniten, munkit näyttävät langenneen lihan himoihin nunnia useammin, mikä osaksi johtui hengellisen säädyn naisten tiukemmasta eristämisestä luostareihin.³⁰

Kuvaamistapa heijasteli epäilemättä kirkonmiesten omakohtaista huolta selibaattivelvollisuutensa täyttämistä eli samaa ilmiötä, joka oli saanut sydänkeskiajan saarnaajaveljistöt vastustamaan naisyhteisöjä koskevia sielunhoitovelvoitteitaan. Sukupuolisuutta käsiteltiin miehistä puhuttaessa avoimemmin ja jopa groteskein varoitavain esimerkein, esimerkiksi esittämällä *Tundaluksen näyssä ja ilmestyksessä*, kuinka paitsi langenneet nunnat myös haureelliset hengenmiehet tulevat vastoin biologista sukupuoltaan helvetissä raskaiksi ja synnyttävät kaikenlaisia epäsiikiöitä.³¹ Armon laaksokaan ei säästynyt selibaattirikkomuksilta. Pappismunkkien arvovalan on täytyntä joutua koetukselle ainakin 1460- ja 1470-luvun vaihteessa, jolloin paljastui, että luostarin pääriippi-isä Johannes Philippi oli vierailut luvatta nunnakonventissa ja ollut sukupuoliyhteydessä kahden nunnan kanssa, jotka olivat lisäksi sukulaisia keskenään. Kristuksen morsiamiin kajoaminen oli sakrilegio eli yksi raskaimmista rikoksista. Kun Johannes Philippi yritti jatkaa virkansa hoitoa, vaikka rikos oli tullut ilmi, hänet tuomittiin kirkonkiroukseen. Paavillisen katumusviraston päätöksellä hän sai jatkaa kirkonmiehenä, mutta hän menetti joka tapauksessa pääriippi-isän asemansa.³²

Tosielämän pappisveljien tavoin Jöns Budden kirjoituksissa esiintyvät munkit eivät olleet kiusauksista vapaita erehtymättömiä esikuvia, mutta he yrittivät kamppailla niitä vastaan kuten Bernhard Clairvauxlainen nimissä esitetyissä itsesyytöksissä tulvillaan olevissa mielitelmissä.³³ Kiusauksiin joutumisessa ei ollut sinänsä mitään häpeällistä, jos jaksoi vastustaa niitä; tällöin voittoa ruumiin haluista tuntuisi sitäkin suuremmalta. Vaikka seksuaalisuus piti tukahduttaa muiden ruumiillisten tarpeiden muka-

na, hengellisessäkin säädössä maskuliinisuus oli miehisyyttä normittava piirre. Hengenmiehen oli periaatteessa oltava fyysisesti täydellinen, siis teoriassa kykenevä sukupuoliaktiin, vaikka hänen tietysti piti pidättäytyä siitä kuten muistakin synninteoista.³⁴

Jöns Budden kirjoitusten mieshahmoissa oli kokonaisuutena ottaen selvästikin kyse pyhiä naishahmoja inhimillisemmistä esikuvista, joiden kautta birgittalaisveljet saattoivat hakea tukea omaan kilvoitteluunsa. Se, että nunnille tuotettiin pikemminkin positiivisia esikuvia, kertonee pappismunkkien käsityksestä, että realistiset ja jopa varoittavat esikuvat johtaisivat nunnakonventissa pikemminkin lankeemukseen kuin tervehdyttävään itsereflektioon.

Miehen auktoriteetin legitimointi

Negatiivisista miehisistä esikuvista huolimatta yksi Jöns Budden kääntämän kirjallisuuden selvimmistä tendensseistä oli miehen auktoriteetin vahvistaminen. Saulin eli Paavalin kääntymys tarjosi esimerkin, jonka avulla miehen hengellinen auktoriteetti voitiin legitimoida, olipa kyseisen yksilön moraalinen tausta millainen tahansa. Näin todetaan eksplisiittisesti marttyyrilegendassa *Pyhästä Justinasta ja Cyprianus-velhosta*, jonka miespuolinen päähenkilö esiintyy aluksi hyvin kielteisessä valossa, paholaisen kanssa vehkeilevänä maagikkona. Cyprianuksen kääntymys kuvataan hyvin traumaattiseksi, ja kuvauksen naiivista sävystä huolimatta hänen hahmonsa sisältää tiettyä psykologista uskottavuutta verrattuna Justinaan, joka vankkumattoman hyveellisenä pysyy naimsmarttyyriin perikuvana. Passiivinen, rukouksiin keskittynyt Justina soveltui birgittalaisnunnan esikuvaksi, kun taas nunnaluostarin rakennuttajaksi ryhtyvä Cyprianus rinnastui apostoli Paavaliin, joka hänkin oli aluksi ”Jumalan ja kristinuskon pilkkaaja”, kuten asia ilmaistaan legendan päättävässä tiivistelmässä.³⁵

Jöns Budden kirjoituksista on luettavissa, että hän näki itsensä kaltaisen kiusausten koetteleman sielunpaimenen välttämättömänä nunnan sielun pelastukselle. Pelastukseen kuului ensinnäkin patriarkaalin valvonta – myös sen suhteen, mitä nunnien

sopi lukea ja kuulla. Varsinkin uskonnollinen mystiikka ja siihen liittyvät väkevät viisiot tuottivat ongelman, ja birgittalaisjärjestyksessä ongelma korostui, koska sääntökunnan perustajan kirjoitukset olivat suurimmaksi osaksi mystissävytteisiä visioita. Myös monet Jöns Budden ruotsintamat tekstit pitivät sisällään visioita, ja varhaisin *Johanneksen ilmestyksen* ruotsinno on sekin kielellisin perustein yhdistetty häneen. Jäljennöksenä säilynyt teos alkaa pitkäköhällä johdannolla, jossa kääntäjä antaa ymmärtää nimenomaan nunnien pyytäneen häntä ruotsintamaan kyseisen teoksen. Silti hän ei voinut päästää nunnia kirjan äärelle ilman opastusta, vaan hän kehotti sisariaan olemaan liiaksi pohtimatta sitä, mitä eivät kirjasta ymmärtäneet – olihan se ”varsin pimeä ja käsittämätön ymmärtää maallisin aistein”. Vaikeaselkoihin kohtiin tuli suhtautua Jumalan pelolla ”ilman mitään viisasta pohdiskelua tai uteliasta mietiskelyä tai keskustelua”.³⁶ Teologia oli siis jätettävä pappismunkeille.

Toinen piirre, joka saattoi vahvistaa pappisveljien hengellistä auktoriteettia, oli useimpiin käännöksiin sisältyvä sakramenttien, varsinkin ehtoollisen ja ripin, esittäminen lähes taianomaisina riitteinä, joiden avulla ihminen saattoi varmistaa itselleen tuonpuolisen menestyksen. Tällaisten kuvausten esiintyminen kertoo siitä, ettei raja kirkon hyväksymien dogmien ja kansanomaisen uskonnollisuuden välillä ollut välttämättä selvä edes hengenmiehille.³⁷ Sakra-

28. Tore Nyberg (1991) 124.

29. *Jöns Buddes bok*.

30. Jussi Hanska & Kirsi Salonen (2004) 166–167.

31. *Jöns Buddes bok*, 108–109.

32. Kirsi Salonen (2003) 'Armon laaksosta Armon lähteille' teoksessa Päivi Setälä & Eva Ahl (toim.) *Pyhä Birgitta – Euroopan suojelepsyhimys*, Helsinki, 162–163; Hanska & Salonen (2004) 163.

33. *Jöns Buddes bok*, 159–177.

34. Meri Heinonen (2001) 'Pyhä maskuliinisuus. Heinrich Seuse ja taivaallinen ritarius' teoksessa Anu Laitinen (toim.) *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*, Turku, 29.

35. *Jöns Buddes bok*, 95.

36. *Svenska medeltidens bibelarbeten II*, julk. G. E. Klemming, Stockholm 1853, 331–332.

37. Robert Scribner (1987) *Popular Culture and Popular Movements in Early Modern Germany*, London, 15, 22–23, 28, 45; Michael D. Bailey (2001) 'From Sor-

menttien merkityksen korostaminen oli omiaan lujittamaan niiden jakajien asemaa; toihan se esille, että nimenomaan pappismunkilla – siis periaatteessa tavallisella kuolevaisella – oli yhteys supranormaaleihin voimiin, mikä muodosti vastapainon pyhien naihahmojen vaikutusvallalle. Birgittalainen papisto näyttääkin pitäneen itseään ”jumalallisten mysteerien jakajina”, niin kuin asia ilmaistaan kahden vadstenalaisen munkin 1480-luvun alussa Naantalissa laatimassa kirjeessä.³⁸

Luonteva seuraus edellisestä oli se, että monissa Jöns Budden teoksissa tuotiin esille kunnioitus, jota naiset osoittivat hengellisille opastajilleen. Selkeimmin tätä kunnioitusta käsitellään Birgitan tyttärestä Katarina Ulfsdotterista kertovassa legendassa, joka pohjautui vadstenalaismunkki Ulf Birgerssonin viimeistään vuonna 1427 loppuun saattamaan latinankieliseen elämäkertaan. Jo Ulf Birgerssonin luomusta voitiin lukea birgittalaisen luostarielämän allegoriana, ja Jöns Budde vahvisti tätä piirrettä lisätessään omaan käännökseensä kohtia, jotka entisestään korostavat rippi-isän roolia. Niinpä ruotsinnoksen johdannossa luetellaan Birgitan ja hänen tyttärensä Katarinan rippisät ja heidän aikaansaannoksensa. Tuonempana Birgitan kerrotaan suorastaan totelleen rippi-isäänsä: ”[H]än ei tahtonut olla päivääkään ilman johtajaa, jota hänellä oli tapana totella ja jolle hän osoitti suurinta kunnioitusta.” Katarinan nöyryys saa kääntäjän puhkeamaan moitteisiin ”kopeaa” nunnaa eli pääasiallista kohdeyleisöä vastaan, ja legendaan on vielä lisätty Katarinan tottelemattomuudesta ja katumuksesta koskeva luku, jossa katuva pyhimys kehottaa nunnia aina tottelemaan esimiehiään ja rippi-isiä.³⁹ Siten birgittalaisten keskeisimmät naispyhimykset voitiin esittää myöhemmille nunnasukupolville patriarkaalisia auktoriteetteja kunnioittavina esikuvina.

Nöyryyden korostamisen tarve sai Jöns Budden myös lisäämään vuonna 1480 kääntämäänsä *Sielun luostariin* viittauksen birgittalaissääntöön. Kyseisessä kohdassa käsiteltiin neitsyyttä, joka oli niin kirkon kuin maallisen yhteiskunnan naimattomalle naiseuteen liittämistä ominaisuuksista ensiar-

voisin. Uskon alalla neitsyys määrittäi rajaa pyhän ja epäpyhän välille ja edesauttoi kommunikoimista tuonpuoleisen kanssa.⁴⁰ Siksi nunna ei voinut olla seksuaalisesti aktiivinen, vaan joko neitsyt tai leski kuten Birgitta oli ollut. Jöns Budden *Sielun luostariin* tekemä lisäys muistuttaa Kristuksen ilmoittaneen, että häntä miellyttää enemmän nöyrä leski kuin ylimielinen neitsyt: ”Neitsyt oli Luciferkin, jonka ylimielisyys syöksi helvetiin, ja neitsyitä olivat hekin, jotka tottelemattomuus ajoi paratiisista.”⁴¹

Nöyryyden vaatimus ei sinänsä ollut tyyppillistä vain Jöns Buddelle tai birgittalaisjärjestölle, vaan kaikki sääntökunnat ja hengelliset auktoriteetit painottivat nöyryyttä jo Jeesuksen tarjoamaan esikuvaan vedoten. Luostarisäännön rytmittämässä arjessa nöyryys oli välttämätöntäkin yhteisön toimintakyvyille. Jöns Budden kirjoituksissa nöyryyden sanoma kiertyi luontevasti esimiehille osoitettavan kuuliaisuuden vaatimukseen, mikä palveli hänen ja hänen pappisveljiensä patriarkaalisia pyrintöjä.

Rippi-isän roolia korostaessaan Jöns Budde oli samoilla linjoilla Vadstenan luostarissa tapahtuneiden patriarkaalisten kehityskulkujen kanssa, joiden myötä Birgitan miespuoliset avustajatkin saivat sijansa sääntökunnan traditiossa. Näistä monitahoisista piirteistä voidaan mainita muun muassa se, että Birgitan täydentävissä ilmestyksissä annettiin Kristuksen suulla kunniaa myös Skänningen priorille Petrus Olaville ja että munkkikonventtien yleisohjeeksi hyväksytty *Liber usuum* muistutti heti ensimmäisessä luvussaan Birgitan apulaisista, joihin kuului hänen tyttärensä Katarinan ohella kaksi miestä, priori Petrus Olavi ja Vadstenan ensimmäinen päärippi-isä Magnus Olavi. Vadstenan nunnakonventissa 1500-luvun alussa taltioitu Pyhälle Katarinalle osoitettu ruotsinkielinen rukous sai peräänsä lyhyen latinankielisen lisäyksen, jossa muistetaan autuasta rippi-isä Petrusta.⁴²

Miehille auktoriteetille osoitettava kunnioitus kuvattiin ansaituksi: joistain käännöksistä välittyy miehiseen auktoriteettiasemaan sisältyvä velvoite eli vastuu paimennettavista. Legendassa *Pyhän Julianuksen ja Pyhän Basilissan aviolyhteydestä* marttyy-

ripyhimys Julianus valvoo peräti tuhatpäiseksi kasvavan nunnajoukon siirtymistä tavaan autuuteen ja Katarinan legendaan kuuluvassa ihmekertomuksessa selitetään elämäkerran laatiminen erään pappisveljen, siis Ulf Birgerssonin, yritykseksi pelastaa sairaan nunnan henki. *Vita Katherinen* mukaan vadstenalaismunkki lupasi tuonpuoleiseen siirtyneelle Katarinalle laatia tämän elämäkerran, jos tämä myötävaikuttaisi siihen, että muuan sairaana oleva nunna tervehtyisi. Munkki näki pian työn aloitettuaan kolmena peräkkäisenä yönä unen, jossa hän kohtasi Birgitan ja tämän tyttären Katarinan. Birgitta istui veljien konventtivassa pääriippi-isän istuimella Katarinan palvellessa pöydän ääressä istuvia. Katarinalta munkki kuuli, että sairastunut nunna saisi terveytensä takaisin, jos munkki pitäisi lupauksensa elämäkerran laatimisesta. Sen kirjoittaminen kesti kaksi vuotta, ja jos munkki hetkeksikin laiminlöi lupaustaan tai unohti jotain, taudin merkit palasivat sairaaseen nunnaan. Kun elämäkerta oli valmis, tauti hellitti. Ruotsinnoksessaan Jöns Budde korosti munkin yleviä ominaisuuksia luonnehtimalla häntä ”jumaliseksi veljeksi”, joka oli sairaan nunnan ”uskottu sielun kaitsija ja ainoa lohduttaja heti Jumalan jälkeen”.⁴³

Jöns Buddekin uskoi ilmeisesti saaneensa ainakin kerran apua naispyhimykseltä. Kun hän jäljensi aiemmin ruotsintamansa Mechtild Hackebornilaisen ilmestyksistä kertovan teoksen kesällä 1480, hän lisäsi käännöksensä loppuun epätavallisen pitkän henkilökohtaisen osuuden, jossa hän kertoi käännöksen syntyhistorian.⁴⁴ Jälkisanoinaan Jöns Budde kertoo oleskelleensa Vadstenan luostarissa alkuvuodesta 1469 ja jäljentäneensä siellä latinankielisen *Liber Gratiae spiritualis Sanctae Mechtildiksen*. Kahdessa viikossa suoritettu työrupeama uuvutti hänet siinä määrin, että hän joutui viettämään muutamia päiviä vuoteenomana. Vadstenan nunnien pyynnöstä hän alkoi kuitenkin kääntää samaa teosta ruotsiksi – tosin epäillen kykyjään, koska hän piti teoksen kieltä haastavana. Kaksi päivää ruotsinnoksen parissa työskenneltyään Jöns Budde oli suurella vaivalla saanut kuusi tai

kahdeksan lukua käännettyksi. Uurastus jatkui unessakin, sillä nukkuessaan Jöns Budde näki itsensä työnsä äärellä. Hänen ympärillään vallitsi kuitenkin sellainen pimeys, ettei työstä tullut mitään. Pimeyden keskelle ilmestyi kaunispiirteinen nunnanhahmoinen neitsyt, joka piteli käsissään taidokkaasti valmistettua taulua ja joka ilmoitti: ”Katso, veljeni, tällä peilillä olet näkevä ja ymmärtävä kaiken, mikä kirjassa lukee.” Konkreettisen peilin ohella kyseessä saattoi olla intellektuaalisen ymmärtämisen metafora, sillä peili, latinaksi *speculum*, oli hyvin yleinen eri aiheita koskevien tutkielmien otsikoissa. Jöns Budde kertoo uurastaneensa herkeämättä seuraavat kaksi viikkoa, joiden jälkeen käännös oli valmis, mitä niin munkit kuin nunnat hänen mukaansa suuresti hämmästelivät. On tietysti mahdotonta sa-

cery to Witchcraft. Clerical Conceptions of Magic in the Later Middle Ages’, *Speculum* October 2001, 965; Jari Eilola (2003) *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*, Helsinki, 90–101.

38. *Finlands Medeltidsurkunder VIII*, julk. Reinh. Haausen, Helsingfors 1935, n:o 6689.

39. *Jöns Buddes bok*, 191–192, 199, 202, 210–211. Vrt. Den heliga Katarinas av Vadstena liv och underverk efter medeltida handskrifter översatta av Tryggve Lundén, *Credo – katolsk tidskrift* 1950:2. Ks. myös Marko Lamberg (2002) ’Isänä ja esimiehenä – pappismunkin sukupuolisidonnainen auktoriteetti birgittalaisyhteisössä’ teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.) *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöbäiskeskitalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, Helsinki. Katarinan elämäkerran eri toisinoista ks. Christer Laurén (1973) *Den fornsvenska legenden om den heliga fru Karin. Studier i handskrifter och översättningsteknik*, Helsingfors.

40. Irma-Riita Järvinen (1990) ”’Sydämiltään tahrattomat ja ruumiiltaan puhtaat”. *Legenda aurean* naispyhimysten elämäkerrat’ teoksessa Aili Nenola & Senni Timonen (toim.) *Louben sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista*, Helsinki, 124. Neitsyydestä myös Birte Carlé (1991) *Sköger og jomfruer i den kristne fortællekunst*, Odense.

41. *Skrifter till läsning för klosterfolk*, julk. F. A. Dahlgren, Stockholm 1875, 75. Vrt. *Reuelaciones extrauagantes*, julk. Lennart Hollman, Uppsala 1956, Cap. XXI.

42. *Additiones*, Cap. VI; *Liber usuum*, 86; *Svenska böner från medeltiden*, julk. Robert Geete, Stockholm 1907–1909, 425.

43. *Jöns Buddes bok*, 227–229. Vrt. Den heliga Katarinas av Vadstena liv och underverk (*Credo* 1950:2), 107–108.

44. Henrik Gabriel Porthan (1867), *Opera Selecta III: Historia Bibliotheca R. Academiae Aboënsis*, Helsingfors, 143–145.

noa, oliko uni todellinen vai jälkepäin lisätty koriste, jolla Jöns Budde halusi lisätä joko teoksensa tai oma uurastuksensa arvostusta.

Sukupuolten välinen vastavuoroisuus koski siis myös pappismunkin suhdetta naispyhimyksiin. *Vita Katherinen* ja *Mechtildin ilmestysten* syntyhistoriat osoittavat, ettei birgittalaisille pappismunkeille tuottanut vaikeuksia myöntää omaa erehtyvyyttään tai riippuvaisuuttaan naispuolisista supranormaaleista toimijoista silloin, kun kyseessä oli heidän oma viranhoitonsa – edesauttoivathan he naispyhimysten kulttia tuottaessaan heistä kertovia kirjoituksia. Suomessa naispyhimysten hyväksymistä myös miehisen toiminnan sfääreissä edesauttoivat ehkä kansanomaiset käsitykset naisen väestä eli naisen sukupuolisuuteen liittyvistä maagisista ominaisuuksista, joskin on epävarmaa, missä määrin nämä uskomukset tunnettiin ruotsinkielisillä seuduilla, jollaiselta Jöns Budde oli kotoisin.⁴⁵ Ainakin niissä kuvauksissa, joissa naispyhimysten toimintakenttä ylitti nunnien elämänpäiriin, he kuuluivat ”kolmanteen sukupuoleen” eli he saattoivat neitsyytensä, leskeytensä, moraalisen ylemmyytensä ja – tuonpuoliseen siirtyneinä – supranormaalin asemansa vuoksi ylittää biologiselle sukupuolelleen asetetut rajat.⁴⁶ Siksi naispyhimykset saattoivat Ulf Birgerssonin ja Jöns Budden visioissa liikkua myös sellaisissa luostarin tiloissa, jonne nunnat eivät päässeet.

Vita Katherinen syntyä koskevassa ihmekertomuksessa naispyhimyksen rooli oli kuitenkin niin dominoiva – esittihän hän pappisveljelle suorastaan uhkavaatimuksen elämäkertansa laatimisesta –, että Jöns Budde katsoi aiheelliseksi lisätä ruotsinnokseensa seuraavan toteamuksen: ”Niin pakottaa joskus Kaikkivaltias Jumala joitakuuta pyhimyksillään taivaaseen ja hyviin tekoihin ja

täyttämään sen, minkä Hän itse sanoo kirjoituksessa: *’Compelle jntrare* – Pakota ja aja surulla ja murheilla taivaaseen ne, jotka eivät muutoin halua astua hyvinvointiinsa.’⁴⁷

Jöns Budde korosti siis taustalla olleen viime kädessä korkeimman patriarkaalisen toimijan eikä yksittäisen naispyhimyksen tahdon. Siksi hän kuvasi kirkon virallisen kannan mukaisesti pyhimyksen Jumalan tahdon välikappaleeksi.

Jöns Budden säilynyt tuotanto osoittaa, että Naantalin luostarissa luettavaksi tarkoitettulla käännöskirjallisuudella oli todennäköisesti yhteys birgittalaisyhteisöjen todellisuuteen ainakin sellaisena kuin se näyttyi Jöns Budden kaltaisten pappisveljien kokemana. Pappismunkkina ja viime kädessä – tai ehkä ensi sijassa – miehenä Jöns Budde näkyy tunteneen tarvetta korostaa niin itselleen ja pappisveljilleen kuin luostarisisarilleen miesten ja erityisesti rippisien roolia nunnien ja naispyhimysten kasvattajina, opastajina ja yhteistyökumppaneina. Rippi-isille osoitettava kuuliaisuus olisi se palkkio, jonka pappismunkit saivat maan päällä vastineeksi nunnille tarjoamastaan ohjauksesta. Luostaria ympäröivistä muureista ja matriarkaaliseksi aiotusta hierarkiasta huolimatta Armon laakson asukkaiden sukupuolirooleja koskevat henkiset rakenteet eivät ainakaan pappismunkkien kokemina juuri poikenneet ympäröivän yhteiskunnan arvomaailmasta. Naantalin luostari oli yhteisönä ilmeisesti patriarkaalisempi kuin birgittalaisjärjestöön usein liitetty mielikuvat antavat ymmärtää.

45. Naisen väestä ks. Satu Apo (1995) *Naisen väki*, Helsinki.

46. ”Kolmannen sukupuolen” käsitteestä ks. Päivi Salmesvuori (2000) ’Hildegard Bingeniläinen miesten maailmassa’ teoksessa Meri Heinonen (toim.) *Ikuisuuden odotus – uskonto keskiajan kulttuurissa*, Tampere, 85–86.

47. *Jöns Buddes bok*, 229. Vrt. Luuk. 14:23.

VILLE KIVIMÄKI

Mies, armeija ja vastarinta

Arndt Pekurisen kohtalo kriittisen mieshistorian valossa

Aseistakieltäytyjä Arndt Pekurinen kärsi 1930-luvulla kolme vankilatuomiota. Marraskuussa 1941 hänet kuljetettiin rintamalle ja ammuttiin. Tapaus avaa näköaloja 1930- ja -1940-luvun suomalaisiin miesihanteisiin, armeijaan ja valtiovaltaan. Samalla Pekurisen pasifismi ja sen aiheuttama reaktio ympäristössään tekevät näkyväksi niitä käsityskyvyn ja toimintamahdollisuuksien rajoja, joiden sisään ensimmäisessä tasavallassa sulkeuduttiin.

■ Arndt Pekurisesta (1905–41) on julkaistu useita laajoja tutkimuksia. Erno Paasilinnan kirjoittama elämäkerta *Robkeus. Arndt Pekurisen elämä ja teloitus* käy lähdeaineistoon tukeutuen läpi Pekurisen kohtalon.¹ Jukka Lindstedt on suonut Pekuriselle paljon huomiota väitöskirjassaan *Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*, ja lisäksi hän on julkaissut Pekurisen ampumisesta artikkelin *Valtio näyttää voimansa – Arndt Pekurisen viimeiset päivät syksyllä 1941*.² Juha Siltala on väitöskirjassaan *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* kuvannut Pekurisen kyydittämisen ja häpäisemisen Etelä-Pohjanmaalla syyskuussa 1930.³ Aiemmassa tutkimuksessa ei ole käytetty Lapinlahden mielisairaalan potilastietoja.

Artikkelissani keskityn tapahtumahistorian sijaan tapauksen tulkintaan mieshistorian näkökulmasta. Käyttämäni käsite ”kriittinen mieshistoria” on nimenä suora johdos kriittisestä miestutkimuksesta. Erotuksena muuhun miestutkimukseen kriittinen miestutkimus on luonteeltaan profeminististä ja suhtautuu kriittisesti yhteiskunnan sukupuolittuneisiin valtarakenteisiin, miehiin käytäntöihin ja miehiksi kasvamisen prosessei-

hin.⁴ Omana lisäänään feministiseen tutkimukseen kriittinen miestutkimus pyrkii tarkastelemaan myös miesten keskinäisiä valtasuhteita ja osoittamaan miehisyyden historiallisuuden – sen kulloisenkin sisällön riippuvuuden ajasta, paikasta ja kulttuurista.⁵

Järjen ja vapauden riisto – järjestelmä kieltäytyy dialogista

Marraskuussa 1929 sotilassairaala Tilkan lääkäri Helander anoi potilaana olleelle Arndt Pekuriselle siirtoa Lapinlahden mielisairaalaan mielentilatutkimuksiin. Potilas oli rauhallinen ja sävyisiä, hänen käsityskyvynsä oli tolkullinen ilman harha-aistimuksia. Sairausedäilyjen syynä oli ”päähänpintymä”. Siirtoanomuksen kohtaan ”Sairauden synty ja kulku” oli merkitty: ”15/XI sotapalvelukseen astuessaan kieltäytynyt pukeutumasta sotilaspukuun ja suorittamasta asevelvollisuuttaan periaatteellisista syistä.” Sairautta selittävinä lisätietoina Helander antoi seuraavan lausunnon:

”Sanoo olevansa Suomen antimilitaristisen liiton puheenjohtaja ja periaatteensa vuoksi kieltäytyy pukemasta ylleen sotilaspukua ja kieltäytyy myös suorittamasta asevelvollisuuttaan. (Ei pidä kommunisteja vihollisi-

1. Erno Paasilinna (1998) *Robkeus. Arndt Pekurisen elämä ja teloitus*, Helsinki: Otava.

2. Jukka Lindstedt (1999) *Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*, Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 99, 555–556, 562–563, 566, 604; Jukka Lindstedt (1995) ”Valtio näyttää voimansa – Arndt Pekurisen viimeiset päivät syksyllä 1941”, *Lakimies* 6/1995.

3. Juha Siltala (1985) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*, Helsinki: Otava, 245–247.

4. Englanniksi varsin vakiintuneet käsitteet ovat ”critical study on men” vastakohtanaan ”men’s studies”, joista jälkimmäisen suhde feministiseen tutkimukseen on kielteinen ja jonka sukupuolikäsitys on lähinnä essentialistinen, miehisyyden ytimen muuttumattomuutta korostava.

5. Kansainvälisesti keskeisimpiä yksittäisiä teoksia kriittisen miestutkimuksen teoriasta on R. W. Connellin *Masculinities* (1995), Cambridge: Polity Press. Suomessa ensimmäisiä alan julkaisuja oli Jorma Sipilän ja Arto Tiihosen vuonna 1994 toimittama *Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan*, Tampere: Vastapaino. Uudempi suomalaista tutkimusta esittelevä koelma on Arto Jokisen toimittama *Mies ja muutos. Kriittisen miestutkimuksen teemoja* (1999), Tampere: Tampere University Press.

Arndt Pekurinen serkkuineen 1930-luvulla. Kansan arkisto.

naan) Ei ole saapunut kutsuntaan v. 1924, vaikka siitä ollut tietoinen. Nyt poliisin toimesta sotaväkeen 15/XI 29.”⁶

Joutuessaan virkavallan kouriin Pekurinen oli 24-vuotias kuljetustyöläinen, juvalaisesta torppariperheestä kotoisin oleva Suomen Antimilitaristisen Liiton puheenjohtaja. Hänet oli pidätetty kotoaan Helsingin Hakaniemestä 15.11.1929 ja kuljetettu Helsingin kutsuntapiiriin toimistoon. Siellä hän oli kieltäytynyt riisuutumasta lääkärintarkastusta varten, jolloin hänet oli riisuttu väkivalloin – Pekurisen mukaan käskyllä ”Repikää sen lurjuksen vaatteet rikki.” Hänet toimitettiin Uudenmaan Rykmenttiin Santahaminaan, jossa seurasi uusi lääkärintarkastus. Santahaminassa Pekurinen kieltäytyi sotilaspuvusta ja varusteista, vaikka niitä tarjottiin väkipakollakin. Useiden kuulustelujen ja putkavuorokausien jälkeen hänelle tehtiin

vielä kolmas lääkärintarkastus, jossa sotilaslääkäri V. J. Karvonen kirjasi niskoittelun syyksi epäilyn ”Psychopathia???” Tilkan kautta Pekurinen päätyi Lapinlahteen 26.11.1929.⁷

Rutiininomaisten kokeiden ja tarkastusten lisäksi Lapinlahden lääkärit olivat kiinnostuneet Pekurisen uskonnollisista näemyksistä, hänen suhteestaan kommunismiin ja vuoden 1918 sotaan. Pekurinen kielsi olevansa kommunisti, mutta sanoi kannattavansa ”oikeaa työväenaatetta”. Vuoden 1918 sota oli ”yksi niitä kansalaisonnettomuuksia, joihin joudutaan, kun olot kiristyvät.” Luterilaista kirkkoa hän piti sotauskontona ja militarismin tukena. Kahden ja puolen viikon tutkimusten jälkeen Pekurinen päätettiin pois Lapinlahden sairaalasta. Toisin kuin aiemmassa tutkimuksessa on esitetty, Pekurinen ei saanut terveen papereita.⁸ Hänelle diagnosoitiin ”constitutio psycho-

pathica gravis”, vakava rakenteellinen persoonallisuushäiriö. Diagnoosin pohjana oli varsin erikoinen kehäpäätelmä, sillä taudin syyksi oli merkitty tutkittavan mielentila, koska hän kieltäytyi astumasta sotapalvelukseen.⁹

Palattuaan Lapinlahdesta varuskuntaan ja vastarinnan jatkuessa Pekurinen lähetettiin Suomenlinnaan ns. kurikomppaniaan. Siellä hänet omien sanojensa mukaan puettiin useampaan kertaan väkivalloin sotilaspukuun. Pakkokeinot eivät auttaneet; Pekurinen riisuutui ja veti päälleen siviilivaatteet heti kun vain mahdollista. Alkoi Pekurisen vankilakierre, jonka aikana hänet tuomittiin kolmeen peräkkäiseen tuomioon – neljäksi, kuudeksi ja yhdeksäksi kuukaudeksi. Kärsittyään kaksi ensimmäistä tuomiotaan hänet kuljetettiin takaisin joukkoyksikkönsä, jossa hän jälleen kieltäytyi pukeutumisesta univormuun. Pekurinen vapautui ehdonalaiseen 12.1.1932.¹⁰

Mielisairaaksi ja sotilasrikolliseksi tekeminen oli tapa kiistää Pekurisen selkeästi esittämät aseistakieltäytymisen eettiset ja yhteiskunnalliset motiivit, jotka hän toi ilmi niin lääkärintarkastuksissa varuskunnassa kuin Lapinlahden mielisairaalassakin.¹¹ ”Hullun” kanssa ei tarvinnut ryhtyä tasaverlaiseen dialogiin armeijasta ja asevelvollisuudesta, vaan hänet voitiin työntää marginaaliin ja näin eliminoida uhka, jonka vaihtoehtoinen käsitys miehisyyden ja asevelvollisuuden kytköksestä aiheutti yhteiskunnan poliittiselle, kulttuuriselle ja sukupuolijärjestelmälle.¹²

Astuminen asepalvelukseen – initiaatio kansalliseen miehuuteen

Historioitsija Ute Frevertin mukaan tulevan sotilaan rakentaminen alkaa pukeutumisesta univormuun.¹³ Itse pitäisin ensimmäisenä vaiheena asevelvollisille tehtyä lääkärintarkastusta. Tarkastuksen tehtävänä oli luonnollisesti karsia joukosta fyysisesti asepalvelukseen kelpaamattomat miehet. Kyseessä oli samalla siirtymä siviilistä sotilasviranomaisten alaisuuteen, jolloin myös pojan holhousvastuu – vaatetus ja ruokinta – siirtyi kodilta ja eritoten äidiltä valtiolle. Siviilivaatteiden riisuminen, kehon kontrollointi

ja arviointi sekä sukuelinten tarkastaminen olivat osa miehiseksi sotilaskansalaiseksi muuntumista, palvelukseen hyväksyty keho voitiin sitten pukea univormuun. Tarkastus, jossa lääkärit asevelvollisia luokitellessaan käyttivät huomattavaa valtaa heitä kohtaan, tehtiin Suomessa vuosina 1918–39 noin 600 000 miehelle.¹⁴

Asevelvollisten lääkärintarkastus on esimerkki miehisyyden ja sukupuolittuneen kansalaisuuden tekemisestä tähän tehtävään

6. Arndt Pekurisen potilastiedot Lapinlahden keskuslaitoksesta, No. 475/1929, Lapinlahden sairaalan arkisto (LSA), HUS.

7. Arndt Pekurisen valituskirjelmä Korkeimmalle Oikeudelle sotaylioikeuden 23.1.1930 antaman päätöksen johdosta, valitus- ja anomusaktit, Ea. 1082 (227/30), Korkeimman Oikeuden arkisto (KOA), KA; Etsivän keskuspoliisin etsivän Kosti Eerolaisen ilmoitus n:o 803/29 Pekurisen pidätyksestä, 20.11.1929, Arndt Pekurisen henkilömappi 2011, EK/Valpo I:n arkisto, KA; Pekurisen potilastiedot, LSA, HUS; Arndt Juho Pekurisen (29.8.1905–5.11.1941) sotilaskantakortti, Sota-arkisto (SA).

8. Lindstedt (1995) 1046; Paasilinna (1998) 59. Lindstedt ja Paasilinna eivät ole töissään käyttäneet Lapinlahden sairaalan potilastietoja. Tuntemattomasta syystä diagnoosi on kadonnut Pekurisen sotilaskantakortista ja hänen on todettu kelpaavan palvelukseen. Muissa Pekurisen henkilötietoasiakirjoissa hänellä ei ole todettu olleen mielisairauksia.

9. Pekurisen potilastiedot, LSA, HUS.

10. Arndt Pekurisen valituskirjelmä Korkeimmalle Oikeudelle, Ea. 1082 (227/30), KOA, KA; Arndt Juho Pekurisen henkilömappi 2.728, kansio Ha 143, oikeusministeriön vankeinhoito-osaston arkisto (VhoA), KA; *Suomen Sosialidemokraatti* 22.12.1929.

11. Pekurisen potilastiedot, LSA, HUS; Pekurisen sotilaskantakortti, SA.

12. Vrt. Jeannette Schmid (1991) 'Die Wahrnehmung des Anderen. Sozialpsychologische Anmerkungen zu Ethnozentrismus und Marginalisierung', teoksessa Marie Theres Fögen (toim.) *Fremde der Gesellschaft. Historische und sozialwissenschaftliche Untersuchungen zur Differenzierung von Normalität und Fremdheit, Ius commune, Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte* 56, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 157–158; esimerkki aseistakieltäytyjien patologisoinnista Saksassa 1930–1940-luvuilla ks. Ulrich Bröckling (1997) *Disziplin. Soziologie und Geschichte militärischer Geborsamsproduktion*, München: Wilhelm Fink, 262–264.

13. Ute Frevert (2001) *Die kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland*, München: C.H. Beck, 246.

14. Suomessa vuoden 1919 väliaikaisen asevelvollisuuslain mukaan tarkastuksen tekivät kutsuntatilanteessa kaksi lääkäriä, joista toisen piti mikäli mahdollista olla sotilaslääkäri. Jarl Kronlund (1988) *Suomen puolustuslaitos 1918–1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXIV*, Porvoo: WSOY, 182–185, 434–435.

määrätyssä tuotantopaikassa. Sanattomana toistona sen merkitys kansalaisuuden rakentamisessa ja sen näkyväksi tekemisessä on yleensä tiedostamaton, mutta juuri siksi hyvin voimakas.¹⁵ Lääkärintarkastus rakensii eroa niin siviiliin ja sotilaan kuin naisen ja miehenkin välille. Yhteiskunta- ja sukupuolijärjestyksen ytimeen käyvässä rituaalissa valtio ei voinut tehdä kompromisseja oman valtansa suhteen: Pekurisesta tehtiin sotilas ja sotilaslainsäädännön alainen pakolla. Kamppailu paikantui kehoon, sen väkivaltaiseen riisumiseen ja pukemiseen. Armeijaviranomaisten kannalta käsittämätön identiteetti – ”mies, joka kieltäytyi asepalveluksesta muuhun kuin uskonnolliseen ’omantunnonarkuuteen’ vedoten” – pyrittiin tekemään olemattomaksi kontrolloimalla keho ja pukemalla se univormuun. Näin Pekurinen luokiteltiin ”niskoittelevaksi sotilaaksi”.

Univormussa miehisten siviili-identiteettien tuli korvautua sotilasidentiteetillä. Yksityiset kehot puettiin julkisiksi sotilaskansalaisiksi, joiden tuli toimia tämän identiteetin mukaisesti. Simonetta Falasca-Zamponi on tutkiessaan italialaisten mustapaitakulttuuria 1920- ja 1930-luvulla tulkinut univormun ruumiiseen paikantuvien henkilökohtaisten halujen, nautinnon ja onnellisuuden tukahduttajaksi. Totalitaariselle fasisitihallinnolle elämän yksityinen sfääri oli vihollinen, joka oli voitettava ja alistettava poliittiselle kontrollille. Falasca-Zamponi etenee tästä tulkitsemaan univormuissa näyttäytyneen soturikulttuurin kontrolloimattomien ”naisellisten” massojen haltuunotoksi ja muokkaamiseksi homogeeniseksi ykseydeksi, joka totteli johtajaa. Ajatus lähenee Klaus Theweleitin psykoanalyyttistä tulkintaa saksalaisista Freikorps-joukoista ensimmäisen maailmansodan jälkeen; heillä univormuissa ja sotilasjoukoissa ilmeni eheyden säilyttämisen pakko ympärillä vellovan ”naisellisen” kaaoksen ja kumouksen keskellä.¹⁶

Vaikka sekä Falasca-Zamponin että Theweleitin tulkinnat kumpuavat fasisisesta tai profofasisisesta tutkimuskohteesta, kansallisen yhtenäisyyden vaaliminen kuului olennaisesti myös porvarilliseen käsitykseen

valtiosta ja kansakunnasta. Suomessa tätä ykseyden vaatimusta tehosti vuoden 1918 kahtiajako sekä kommunismin ja Neuvostoliiton välittömäksi koettu uhka.¹⁷ Suojeluskunnissa ja Lotta Svärd -järjestössä toteutui puhtaan valkoinen, univormuihin puettu ihanne kansakunnasta, mutta myös armeijan harmaat sotilaspuvut kuvastivat unelmaa yhtenäisestä kansasta.¹⁸ Alistuminen armeijalaitoksen valtaan oli vähimmäisvaatimus jokaiselle suomalaiselle miehelle. Tällä oli tietenkin selvä ulko- ja turvallisuuspoliittinen tehtävänsä, mutta se oli myös osa kansakunnan tekemistä olevaksi ja näkyväksi sen omille jäsenille. Kuten Frevert toteaa, asepalveluksesta puhuminen ei ole koskaan pelkkää puhetta turvallisuuspolitiikasta. Se kertoo kansalaisyhteiskunnan itseymmäryksestä, suhteesta väkivaltaan, kansalaisuu-

15. Ks. Ruth Seifert (1993) *Individualisierungsprozesse, Geschlechterverhältnisse und die soziale Konstruktion des Soldaten. Eine theoretische und empirische Studie zur soldatischen Subjektivität und zu ihrer Wechselwirkung mit der Gesellschaft, Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr, Berichte* 61, München, 132–134; Kirsti Lempiäinen (2002) 'Kansallisuuden tekeminen ja toisto', teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*, Tampere: Vastapaino, 19–20; samassa teoksessa myös Tuula Gordon (2002) 'Kansallisuuden sukupuolittuneet tilat', 37–38, 40 ja Elina Lahelma (2002) 'Isänmaa, armeija ja tasa-arvo', 205–206, 210.

16. Simonetta Falasca-Zamponi (2002) 'Peeking under the Black Shirt: Italian Fascism's Disembodied Bodies', teoksessa Wendy Parkins (toim.) *Fashioning the Body Politic. Dress, Gender, Citizenship*, Oxford & New York: Berg, 148, 151, 154–157; ks. myös Eugenia Paulicelli (2003) 'Fashion, the Politics of Style and National Identity in Pre-Fascist and Fascist Italy', teoksessa Barbara Burman & Carole Turbin (toim.) *Material Strategies. Dress and Gender in Historical Perspective*, Malden & Oxford: Blackwell Publishing, 174–178, 184–185; Klaus Theweleit (1977) *Männerphantasien 1. Frauen, Fluten, Körper, Geschichte*, Frankfurt am Main: Verlag Roter Stern; Klaus Theweleit (1978) *Männerphantasien 2. Zur Psychoanalyse des Weissen Terrors*, Frankfurt am Main: Verlag Roter Stern.

17. Ks. Siltala (1985) 441–453. Siltala puhuu ennen kaikkea Lapuan liikkeen toimijoiden isänmaa-käsityksestä ja ykseyden tavoittelusta, mutta mielestäni huomiot pätevät laajemminkin valkoiseen, porvarilliseen Suomeen. Tästä ks. Pauli Kettunen (1986) *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*, Helsinki: SHS, 259–262.

18. Ks. Kaarle Sulamaa (1999) *Lotta Svärd– Uskonto ja isänmaa*, Helsinki: Yliopistopaino, 64–65, 69–70, 125–126, 128.

den ihanteista, sosiaalisesta integraatiosta ja sukupuolipoliittisista asetelmista.¹⁹

Suomalaisessakin asevelvollisuusjärjestelmässä ja kansalaisten puettamisessa univormuihin armeijassa, suojeluskunnissa tai lottajärjestössä on nähtävissä valtiokontrollin ulottaminen yksityisimpään sfääriin, kansalaisten kehoon. Sotilaiden ja lottien harmaat asut kuvastivat pidättyvyyttä, itsekontrollia ja uskonnollista hartautta. Tiukasti säädeltyyn asuun peitetyn ruumiin tehtävä oli palvella ja uhrautua.²⁰ Erotuksena lotista sotilaiden ja suojeluskuntalaisten pukuun liittyivät vielä väkivallan konnotaatiot. Univormun kautta niiden kantajat olivat valtion väkivaltamonopolin edustajia ja – vaikkakin tarkasti kontrolloituina – siviiliyhteiskunnan ankarasti sanktioiman tappamisen tabun ulkopuolella.²¹

Pekurisen kohdalla kieltäytyminen univormusta oli keskeinen kysymys niin vuosina 1929–31 kuin talvi- ja jatkosodankin aikana. Vielä rintamalle vietynä marraskuussa 1941 hänelle tarjottiin mahdollisuutta pelastua, jos hän pukeutuisi sotilaspukuun ja ottaisi aseensa. Juuri ennen teloitusta häntä käskettiin tähän kolmesti.²² Lain mukaan Pekurinen olisi voinut anoa jatkosodan aikana pääsyä aseettomaan palvelukseen, mutta tällöinkin hänen olisi pitänyt kantaa sotilaspukua, mihin hän ei voinut suostua.²³ Pekurisen ankaraa kohtelua olisi helppo tulkita toteamalla, että sotaikäyvä Suomen oli mobilisoitava kaikki voimavaransa eikä yhden yksilön kohdalla voitu tehdä poikkeusta. Pekurinen olisi kuitenkin ollut paljon hyödyllisempi sairaalatyössä, väestönsuojelutehtävissä tai siviiliammattissaan autonkuljettajana kuin vastaanhangoittelevana sotilaana. Loka-marraskuussa 1941 kaikille oli täytynyt olla jo selvää, ettei Pekurisesta hänen vannoutuneen pasifisminsa ja olemattoman sotilaskoulutuksensa vuoksi tulisi edes keskinkertaista sotilasta. Taistelumoraalin ylläpitämiseksi olisi ollut turvallisempaa pitää Pekurinen suljettuna vankilaan kuin tuoda hänet rintamakomppaniaan rivimiesten nähtäväksi.

Tulkintani mukaan sotilasviranomaisten tärkein motiivi Pekurisen kohtelussa olikin vakuuttautua valtiovallan ehdottomasta auk-

toriteetista ja säilyttää eheänä unelma yksituumaisesti taistelevasta, asepuhuisesta kansakunnasta. Pekurisen kieltäytyessä tappaminen oli välttämätöntä armeijan ja kansakunnan omakuvan säilymisen kannalta. Sotilaspukuinen, miehinen keho edusti ideologisesti järjen ja hengen voittoa ”alhaisesta” ruumiillisuudesta ja taistelevan kansakunnan pyrkimystä yhteiseen päämäärään, sen saavuttamisen instrumenttia. Siviilipukuinen Pekurinen häiritsi tätä kuvaa. Hän oli kahlitsematon keho, joka vaaransi sekä isänmaan vapauden että tätä abstraktiota aseellisesti puolustaen saavutetun miehisen autonomian ja identiteetin.²⁴

Pekurisen aatetoveri Tauno Tamme sai nähdä ystävänsä ruumiin Malmin siunauskappelissa ennen hautausta. Hän kertoi tuntemuksistaan seuraavaa:

”Kun arkun kansi oli avattu näin että toinen korva oli saanut niin rajun iskun, että se oli pään sisässä. Hiekkaa oli liimautunut ruhjottuun päähän ja vaatteisiin. Vaatteet. – Niin, Arndilla [sic] oli omat siviilivaatteet päällään. – Silloin minä tulin sisimmässäni riemullisen liikuttuneeksi! Arnd! Sinä voitit sittenkin! – Nyt ei ole enää mitään väliä sillä seikalla miten Sinulle täällä ajallisessa elämässä kävi. Sinä voitit.”²⁵

19. Frevert (2001) 10.

20. Vrt. Mary Vincent (2002) 'Camisas Nuevas. Style and Uniformity in the Falange Española 1933–43', teoksessa Wendy Parkins (toim.) *Fashioning the Body Politic. Dress, Gender, Citizenship*, Oxford & New York: Berg, 168–169, 172–173, 175–176.

21. Frevert (2001) 241–245.

22. Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston ylimääräisen toimistosihteerin Aito Alsin sodan jälkeen laatima tutkintapöytäkirja Pekurisen tapauksesta, T 20106/3(5a.), SA.

23. Olavi Antila (1977) *Puolustuslaitoksen ulkopuolella palvelleiden aseettomien subtautuminen asevelvollisuuteen 1930-luvulla*, painamaton pro gradu, Turun yliopisto: Suomen historia, 145–146.

24. Vrt. Joshua S. Goldstein (2001) *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge: Cambridge University Press, 282–283; Victor J. Seidler (2003) 'Men, Bodies and Identities', teoksessa Søren Ervø & Thomas Johansson (toim.) *Bending Bodies. Moulding Masculinities, volume 2*, Hants & Burlington: Ashgate Publishing, 77–80, 83; Sulamaa (1999) 33–34.

25. Lyhennelmä Tauno Tammen puheesta Arndt Pekurisen haudalla 5.11.1977, Arndt Pekurisen henkilömappi, 7, Kansan arkisto.

Pyrkimys Pekurisen haltuunottoon ja määrittelyyn

Pekurisen ja valtiovallan välienselvittely 1930-luvulla tapahtui aikana, jolloin nuori tasavalta vahvasti määritteli itseään ja rakensi suhdetta yksilön, kansalaisen ja valtion välillä. Kansallisen projektin edellytyksenä oli yhteisesti jaettu käsitys todellisuudesta, joka vaati tuekseen käsitteistön ja normiston. Yksilöitymisprosessi kansalaiseksi oli vahvasti sukupuolittunut – naiset ja miehet kasvoivat erilaiseen kansalaisuuteen. Armeijalla oli tärkeä tehtävä kytkä yhteen miehisuus, kansalaisuus ja asevelvollisuus.²⁶ Pekurisen eettiseen pasifismiin pohjaava vastarinta oli hämmentävä ennakkotapaus, joka osui poliittisen ja sukupuolijärjestelmän ytimeen ja pakotti rajanvetoon kansallisen normin ja toiseuden välillä.

Aluksi Pekurisen toiminnan taustalla halettiin nähdä uskonnolliset syyt, jotka oli vielä mahdollista ymmärtää ja sisällyttää valtiovallan hyväksyttävään arvojärjestelmään. Kun Pekurinen kieltäytyi vetoamasta uskontoon, hänet toimitettiin mielisairaalaan.²⁷ Kieltäytyminen astumisesta sotapalvelukseen riitti täyttämään vakavan rakenteellisen persoonallisuushäiriön kriteerit. Myös haluttomuus vihata kommunismia näytti vaikuttavan diagnoosiin. Myöhemmin mielisairauden tilalle tulivat toiset vähätelymuodot, joilla keskustelu ohjattiin pois varsinaisista kieltäytymisen syistä. ”Avuton” Pekurista kuvattiin ”miespahaksi [jonka] puhetta on mahdoton selostaa asiallisessa järjestyksessä, sillä siitä puuttui alkeellisenkin johdonmukaisuus.”²⁸ Hän oli ”hoopolta vaikuttava” ja ”älyllisesti hyvinkin keskinkertainen henkilö”.²⁹

Viranomaisten ja oikeistolehdistön puheessa hän oli rettelöitsijä, vikuri, niskuroija, huonosti kasvatettu vekara, raukka, asevelvollisuuspelkuri, loiseläjä ja niin edelleen. Pekurisesta rauhanystävänä, omantunnonmiehenä ja uhrina puhuttiin lainausmerkien kanssa – näiden taustalla nähtiin todellisuudessa piilevän alhaisia ja petollisia motiiveja.³⁰ Tästä oli vain lyhyt matka kommunismiin. Huolimatta Pekurisen selväsanaisista lausunnoista, joissa hän kertoi vastustavansa ääriivasemmiston aseellisen val-

lankumouksen oppia ja kielsi olevansa kommunisti, hänet työnnettiin tähän joukkoon.³¹ Joko hän oli kommunisti ja ”bolsevikikäytyri” tai vähintään kommunistien manipuloima ja harhaanjohtama yksinkertainen hölmö.³² Kommunismien näkeminen tervettä yhteiskuntaruumista hajottavana voimana toimi myös toisinpäin: koska Pekurisen toiminta rikkoi kansallisen yksituumaisuuden, hänen täytyi olla kommunisti.³³

Syyskuussa 1930 Lapuan liikkeen iskujoukkolaiset kaappasivat Ilmajoen varavankilasta varuskuntaan matkalla olleen Pekurisen vanginvartijan käsistä. Pekurinen pahoinpideltiin, häntä peloteltiin pistoolinlaukauksilla ja puettiin väkisin univormuun. Tässä asussa hänet valokuvattiin ja pako-

26. Ks. Ute Frevert (1996) 'Soldaten, Staatsbürger. Überlegungen zur historischen Konstruktion von Männlichkeit', teoksessa Thomas Kühne (toim.) *Männergeschichte – Geschlechtergeschichte. Männlichkeit im Wandel der Moderne*, Frankfurt & New York: Campus Verlag, 78–84; Karen Hagemann (1998) 'Venus und Mars. Reflexionen zu einer Geschlechtergeschichte von Militär und Krieg', teoksessa Karen Hagemann & Ralf Prüve (toim.) *Landknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel, Reihe Geschichte und Geschlechter* 26, Frankfurt & New York: Campus Verlag, 23–24; Seifert (1993) 118–119, 132; Schmid (1991) 152.

27. Pekurisen sotilaskantakortti, SA; Pekurisen valitus sotaylioikeudella 8.1.1930 ja Korkeimmalle oikeudella 26.2.1930, Ea. 1082 (227/30), KOA, KA; Pekurisen potilastiedot, LSA, HUS.

28. Valtiollisen poliisin etsivän ilmoitus n:o 1157, 8.5.1939, 2011, EK/Valpo I, KA.

29. Ilmoitus Pekurisen joutumisesta Santahaminan varuskuntaan ja hänen edesottamuksistaan siellä, alkikirj. ”R”, 2011, EK/Valpo I, KA; Ilmajoen varavankilanjohtajan Aarno Karin arvio Pekurisesta Ilmajoen nimismiehen toimittamassa kuulustelussa 5.–6.9.1930 liitteen Pekurisen kyyditykseen ja häpäisemiseen 4.9.1930, Ilmajoen tuomiokunnan talvikäräjien ptk. 1931 tk II, § 335, liite C, Vaasan maakunta-arkisto (VMA).

30. Ks. esim. varatuomari Ilmari Talvitien puolustuspuhe Pekurisen kyyditsijöille ja varavankilanjohtajan Aarno Karin arvio Pekurisesta Ilmajoen talvikäräjillä 1931, Ilmajoen talvikäräjien ptk. 1931 tk II, § 335, liitteet F ja C, VMA; *Ilkka* 5.9.1930; *Iltalehti* 19.2.1930, 23.4.1930 ja 9.9.1930; *Uusi Suomi* 7.9.1930; Siltala (1985) 246.

31. Ks. esim. Pekurisen potilastiedot, LSA, HUS; Arndt Pekurisen ilmoitus Ilmajoen talvikäräjillä 1931, Ilmajoen talvikäräjien ptk. 1931 tk II, § 335, VMA; EK:n etsivän Freedy Kekäläisen ilmoitus 2159/25.10.34 Pekurisen toiminnasta Työväenopiston puhekerhossa, 2011, EK/Valpo I, KA.

32. Pekurisen henkilötiedot, 2011, EK/Valpo I, KA; lisäksi ks. viite 30.

33. Ks. Siltala (1985) 441–442.

tettiin allekirjoittamaan anteeksipyyntö ja lupaus, jossa sanottiin mm. ”Minä Arndt Pekurinen lupaan kunniani ja omantunto- ni rippeiden kautta suorittaa asevelvollisuuteni niin kuin jokaisen isänmaataan rakastavan Suomen kansalaisen tulee se suorittaa.” Lopulta Pekurinen kyyditettiin Seinäjoen juna-asemalle. Univormun hihojen läpi työnnettiin heinäseiväs ja kaulaan ripustettiin häpäisevät plakaatit, joissa luki mm. ”Pekurinen sotaisena!”. Tapauksen oikeuskäsittelyssä syylliset korostivat suorittaneensa asevelvollisuutensa moitteettomasti, ja puolustusasianajaja Ilmari Talvitie painotti syytettyjen isänmaanrakkautta ja uhrivalmiutta puolustaa maataan. Kyyditsijät selvisivät pienillä rangaistuksilla, joiden pääsyyntä oli virkamiehen, Pekurisen vanginvartijan, väkivaltainen estäminen virantoumituksessa.³⁴

Halutessaan häpäistä ja tehdä Pekurinen naurunalaiseksi kyyditsijät tulivat samalla osoittaneeksi toteen oman kansalaisihanteensa. Se oli väkivaltainen ja aseistettu mies, joka vaali univormupukuiseen sotilaan symboloimaa kansakunnan yhtenäisyyttä vaikka omankädenoikeuteen turvautuen. Maltillinen porvaristo eittämättä vieroksui lapualaisten radikaaleja toimintatapoja, mutta sen käsitykset itse ihanteesta eivät olleet kovinkaan erilaisia. Porvarillisen Suomen idealistiseksi omakuvaksi oli noussut univormupukuinen reservinupseeri,³⁵ joka tulkintani mukaan piti sisällään itsekontrollin ja auktoriteettikuuliaisuuden kahlitsemaa väkivaltaa ja tappopotentiaalia.

Pekurinen ei silti vielä 1930-luvulla jäänyt yksin puolustamaan omaa aseetonta miehuuttaan. Hänen määrittelynsä ei ollut yksipuolinen, totaalinen prosessi. Sosiaalidemokraattinen lehdistö tuki tai vähintään ymmärsi häntä kiinnittäen huomionsa Pekurisen toiminnassa nähtäviin positiivisiin miesihanteisiin.³⁶ Pekurisen saama kotimainen ja kansainvälinen julkisuus ajoi armeijaa kohti kompromissia kiusallisessa tapauksessa: tammikuussa 1931 Pekurisen kärsittyä jo kaksi vankilatuoimiota hänelle tarjottiin mahdollisuutta palvella Suomenlinnan varuskunnan palokunnan puhelinpäivystäjänä siviilivaatteissa. Pekurinen kieltäytyi,

koska katsoi työn olevan sotalaitosta hyödyttävää.³⁷ Suomessa Pekurisen tapaus toi esiin ristiriidan, joka laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa vallitsi porvarillisenationalistisen (ja eritoten fasistisen) militantin miesihanteen ja sosialistisen kansainvälisyyttä ja pasifismia painottavan miesihanteen kesken. Näistä jälkimmäinen tosin alkoi saada yhä vahvempia militantteja piirteitä ääriivasemmiston radikalisoituessa ja toisaalta sosiaalidemokraattien integroitua porvarilliseen yhteiskuntaan.³⁸

Suomessa porvarillinen ihanne dominoi kansallisen omakuvan rakentamista. Kaikki suomalaiset miehet eivät tietenkään sopineet ideaalin sisälle. Miesihanteen vastapuolena olivat toiseuden kategoriat – eräänlaiset vertailupinnat ja varaventiilit, jotka tekivät järjestelmän kestävämmäksi.³⁹ Kun yksilö nousi vastarintaan porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen perusteita vastaan, hänet pyrittiin sovittamaan näihin kategorioihin. Pekurinenkin oli siis vuoroin uskon-

34. Ilmajoen talvikäräjien ptk. 1931 tk II, § 335, VMA; Ilmajoen välikäräjien ptk. 1931, § 12, VMA; *Ilkka* 6.9.1930.

35. Henrik Meinander (1994) *Towards a Bourgeois Manhood. Boys' Physical Education in Nordic Secondary Schools 1880–1940, Commentationes Scientiarum Socialium* 47, Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 164–165, 205–207; ks. myös Aimo Reitala (1983) *Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet*, Keuruu: Otava, 124–128. Monografia suomalaisen mies- ja sotilasideaalin rakentumisesta 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan puuttuu, mutta Åbo Akademiassa FM Anders Ahlbäck tekee aihepiiristä kiinnostavaa tutkimusta, ks. Anders Ahlbäck (2004) 'Där pojkar blir män. Manlighetskonstruktion i finländska tidskrifter för värnplikiga 1890–1940', *Historisk Tidskrift för Finland* 2/2004, 135–165.

36. Ks. esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 22.12.1929, 18.7.1930, 25.1.1931 ja 31.1.1931.

37. Korkeimman Oikeuden päätös 11.6.1931 Arndt Pekurisen valitukseen sotaylioikeuden 26.3.1931 antamasta päätöksestä, henkilömappi 2.728, kansio Ha 143, VhoA, KA.

38. Ks. George L. Mosse (1996) *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York & Oxford: Oxford University Press, 107–130.

39. Armeijajärjestelmän suvaitsevaisuudesta virallisesta ideaalista poikkeavia ominaisuuksia ja käyttäytymistä kohtaan ja tämän piirteen suhteesta järjestelmän vahvistumiseen ks. Thomas Kühne (1996) "...aus diesem Krieg werden nicht nur harte Männer heimkehren." Kriegskameradschaft und Männlichkeit im 20. Jahrhundert', teoksessa Thomas Kühne (toim.) *Männergeschichte-Geschlechtergeschichte. Männlichkeit im Wandel der Moderne*, Frankfurt & New York: Campus Verlag, 178–189.

nollisesti ”omantunnon arka”, mielisairas, pelkuri, rettelöitsijä, kommunisti ja typerys. Nämä identiteetit eivät olleet erityisen miellyttäviä, mutta ne oli yhtä kaikki sisällytetty yhteiskunnan ja armeijan kategoriajärjestelmään. Sellaisena ne olivat ymmärrettäviä, ja vaikka näin luokiteltuja yksilöitä halveksittiin ja kohdeltiin kaltoin, saattoi tällainen ”toinen” identiteetti suoda myös rajoitettua turvaa. Jos Pekurinen olisi vedonnut uskonnollisiin syihin, hänen kohtelunsa olisi ollut lievempää.⁴⁰ Kommunistina hänet olisi varmasti vangittu, mutta hyvin epätodennäköisesti ammuttu aseistakieltäytymisen johdosta – ainakaan tällaisesta ei ole esimerkkejä.⁴¹ Uskonnolliset syyt valtiovallan ja armeijan oli mahdollista hyväksyä; käytiinhän sotaa kristinuskon nimissä jumalatonta bolshevismia vastaan. Kommunistit puolestaan olivat selkeitä vihollisia, mutta sellaisenaan myös kategoriajärjestelmään sopivia.⁴²

Viimeisenä sotilaallisen miehuuden vastakategoriana pidän ”akateemista pasifistia”. Hypoteesini mukaan korkeasti koulutetun, yläluokkaisen miehen pasifismi saatettiin ymmärtää (joskaan ei hyväksyä) ideologisen kannanottona, jollaista työväenluokkaiselta Pekuriselta ei suvaittu. Häntä lukuun ottamatta suomalaisen 1920- ja 1930-luvun rauhanliikkeen keulahahmot olivatkin tällaisia ”akateemisia tai sivistyneitä pa-

40. Ks. esim. päämajan komento-osaston kirjelmä N:o 1232/Kom.1/a./16.5.1940 koskien omantunnon syistä kieltäytyviä, T 13577/14, SA; Äänislinnassa 29.–30.8.1942 pidetyn sotatuomarikokouksen ptk, § 17, sota-uomari S.S. Salon alustus uskonnollisista syistä kieltäytyneiden rankaisemisesta, T 20104/4, SA; Antila (1977) 37, 196, 214–215.

41. Kommunisteja koskien lähelle Pekurisen tapaus-ta tulee ns. Pärmin pataljoonan perustaminen, johon sijoitettiin lähes 300 turvasäilössä ollutta kommunistia. Rintamalla suuri joukko ”pärmiläisiä” loikkasi neuvostoliittolaisten puolelle. On hyvin tulkinnanvaraista, voidaanko tässä passituskesä nähdä pyrkimys eliminointiin. Ks. Jussi Nuorteva (1987) *Suomen vankeinhoidon historiaa osa 4: Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana*, Helsinki: Valtion painatuskeskus, 132–141; Lindstedt (1995) 1063–1064; Kimmo Rentola (1994) *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunisti ja sota 1937–1945*, Porvoo: WSOY, 361–364.

42. Ks. Ossi Heinänen (2003) ”*Tunnetusti kommunisti ja kansalaiskunto avan beikko.*” *Kommunistin pelko ja asevelvollisten poliittisen luotettavuuden kontrollointi 1930-luvun Suomessa*, painamaton pro gradu, Helsingin yliopisto: yhteiskuntahistoria, 130–131.

sifisteja”; esimerkkinä Arvid Järnefelt, Arvi Grotenfelt, Felix Iversen, Aarne Selinheimo ja Karl Nickul.⁴³ Heidän pasifisminsa oli ”oppineiden haihattelua”, mutta suhteellisen harmitonta, kunhan ”kansaa” ei siihen hai-rahtuisi. Pekurisen pasifismi oli puolestaan proletaarista ja siksi vaarallista – se toi pelottavasti mieleen vuoden 1918, jolloin osa kansaa riistäytyi eliitin kontrollista ja alkoi itse määrittellä itseään ja tulevaisuuttaan.

Pekurisen ”nimettömyys” ja sen uhka yhteiskunnan koheesiolle

Marraskuussa 1941 Arndt Pekurinen vietiin rintamalle ja ammuttiin. Kyse ei ollut hetkellisestä, sattumanvaraisesta onnettomuudesta, jossa yhden henkilön arvio ja mielipide olisivat johtaneet teloitukseen, vaan pitkällisestä päätöksentekoprosessista, joka eteni aina armeijan päämajaan saakka. Kyse ei myöskään ollut lain ja ohjeiden noudattamisesta, sillä Pekurisen passitus rintamalle oli vastoin päämajan itsensä kesäkuussa 1941 antamia ohjeita ja menettelynä harvinaisen ellei ainutlaatuinen.⁴⁴ Kun päämajan komentotoimisto Helsingin suojeluskuntapiiriin aloitteesta antoi määräyksen toimittaa Pekurinen kenttäoikeuden sijaan taistelujoukkoihin, oli selvää, että Pekurinen todennäköisesti kieltäytyisi univormusta ja aseesta ja joutuisi näin tilanteeseen, jossa upseerilla olisi sotilaslakia ankarasti tulkiten oikeus tappaa hänet. Käsitykseni mukaan päämaja pesi kätensä itse ampumisesta, mutta määräystä tulkinneet upseerit Helsingin suojeluskuntapiiriin esikunnasta etulinjaan saakka lukivat sen hengen – pyrkimyksen Pekurisen eliminoimiseen – rivien välistä.⁴⁵

Pekurinen ei ollut ainut aseistakieltäytyjä jatkosodan aikana, mutta tietävästi ke-

43. Paasilinna (1998) 36–44, 119–120.

44. Lindstedt (1995) 1056–1063.

45. Vrt. Lindstedt (1995) 1047–1049; Helsingin sk-piiriin esikunnan aloite I/2157/D/1e/25.10.1941 Kotijoukkojen esikunnalle, Päämajan creedsanoma N:o 2192/Kom.2/8/sal./29.10.1941 Kotijoukkojen esikunnalle ja Kotijoukkojen esikunnan puhelinsanoma N:o 1821/järj.1A sal./29.10.1941 Helsingin sk-piiriin esikunnalle, T 21402/F3, SA; Everstilutnantti Matti Ranisen, kapteeni Kalle Ilovaaran ja majuri Ruben Nummen kuulustelut, tutkintapöytäkirja Pekurisen tapauksesta, T 20106/3(5a.), SA.

tään muuta ei ammuttu pasifistisen vakaumuksen vuoksi.⁴⁶ Mielestäni Pekurisen ainutlaatuisen ankaraan kohteluun olivat syynä kaksi tekijää, joita armeijajärjestelmä ei voinut sulattaa, kun sen toimintavapaus saavutti huippunsa vuonna 1941.⁴⁷ Ensinnäkin Pekurinen kieltäytyi millään tavoin tunnustamasta armeijan auktoriteettia, mikä vähimmäisvaatimuksena oli pukeutua univormuun tai luovuttaa päätösvalta asepalveluksesta vapautumisesta sotilasviranomaisille. Sota-ajan oloissa armeija oli joutunut tekemään kompromisseja miehisen sotilasihanteensa ja käytännön realiteettien välillä. Purnaavat, ryyppäävät ja rujot rintamamiehet olivat jotain muuta kuin mistä kansallisesta ylönousemuksesta ja Suur-Suomesta unelmoivat ideologit olivat haaveilleet. Kompromisseista kertovat mm. aseettoman palvelun hyväksyminen uskonnollisista syistä ja joidenkin kapinointitapausten varsin lievä kohtelu.⁴⁸ Tuula Juvonen on tutkimuksessaan havainnut, että myös homoseksuaalisuutta siedettiin joissain rintamajoukoissa.⁴⁹ Mutta kompromisseista

46. Aseistakieltäytyjien ylivoimaisesti suurimman enemmistön muodostivat kolmeen uskonnolliseen lahkoon, Jehovan todistajiin, helluntailaisiin ja adventisteihin kuuluvat kieltäytyjät. Näillä "omantunnon aroilla" oli ainakin periaatteessa mahdollisuus palvella armeijassa aseettomina, ja osa heistä sai jatkaa siviili-työssään. Ehdottomimpia näyttävät olleen Jehovan todistajat, jotka kieltäytyivät univormusta ja kaikesta yhteistyöstä sotaväen kanssa ja joutuivat siksi istumaan rangaistuksensa vankilassa. Antila (1977) 168; Olli Muttilainen (1984) *Kieltäytymisrikoksista Suomessa jatkosodan 1941–1944 aikana*, Aikansa rikos-projektin painamaton tutkielma, Helsingin yliopisto: oikeushistoria, 28, 46–47; Paasilinna (1998) 183–185.

47. Ks. Lindstedt (1995) 1064–1065; Rentola (1994) 337–338, 347, 349.

48. Ks. Kulomaa (1995) *Käpykaartiin? Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana, 1941–1944*, Helsinki: Painatuskeskus, 141–142, 147–148, 171–182.

49. Tuula Juvonen (2002) *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*, Tampere: Vastapaino, 145–152. Armeija joutui tekemään kompromisseja myös maanpuolustussellisten intressien vuoksi; harkittiin mm. alaikäiseen sekaantumisesta, raiskauksesta ja taposta tuomittujen vankien ottamista palvelukseen. Armeijan miesideaalin kannalta kiinnostava on päämajan hallinnollisen toimiston päällikön Paavo Kekomäen lausunto kriminaalivankien sopivuudesta rintamapalvelukseen: "Ja vaikka onkin myönnettävä, että varsinkin henkeen ja ruumiilliseen koskemattomuuteen kohdistuvista rikoksista tuomittujen joukossa saattaa olla hyvinkin käytökelpoista rintama-ainesta, on toiselta puolen kuitenkin huomattava, että myös monet näistä rikollisista ovat moraalisesti rappeutuneita taikka sitten psykopaatteja, sairasmielisiä henkilöitä, joiden rikoksissa ilmenyt näennäinen maskuliininen voima on itse asiassa ollut vain heikkoutta ("die reizbare Schwäche") ja joiden on sen vuoksi peräti vaikea sopeutua sotilaalliseen järjestykseen ja kuriin." Päämajan linnoitusosaston kirjelmä N:o 6480/Lin.1/1d1/27.5.1942, T 20104/5, SA; Majuri Paavo Kekomäen promemoria 21.5.1942, T 20104/5, SA; Kulomaa (1995) 224–225.

huolimatta armeija piti kiinni oman ylimmän auktoriteettinsa tunnustamisesta ennen kaikkea univormun kautta. Tämän auktoriteetin Arndt Pekurinen toiminnallaan kielsi.

Toinen syy Pekurisen kohtalolle oli hänen merkillinen sopimattomuutensa militantin maailmankuvan pohjana olleeseen kategorijärjestelmään. Selvää tietenkin on, ettei hän ollut millään lailla sopiva sotilas-kategoriaan eikä etenään sen ideaaliin. Tämän vastapuolena olivat aiemmin esitellyt kielteiset kategoriat. Pekurista oli kuitenkin vaikea sovittaa uskottavasti näihin luokkiin. Hän kielsi olevansa kommunisti tai toimivansa uskonnollisesta vakaumuksesta. Hänen pasifisminsa ei ollut "sivistynyttä ja akateemista", mutta vaikei hänellä ollut koulusivistystä, mikään typerys hän ei näytä olleen. Hän oli suorittanut neljässä vuodessa kuutta vuotta vastaavan kansakoulun oppimäärän, opiskellut työväenopistossa, sai Ilmajoen varavankilassa ollessaan kiitettävät arvosanat järjestetystä opetuksesta ja myöhemmin vankilassa hänet vapautettiin kokonaan opetuksesta, koska hänellä jo oli riittävät tiedot.

Pekurinen ei ollut työtä välttelevä, vaan sai ahkeruudesta hyvät arviot vankilaviranomaisilta. Rettelöitsijän rooliin hän ei asetunut, koska oli absolutisti, kahden lapsen isä ja käyttäytyi vankilassa moitteettomasti.⁵⁰ Pelkuria tai karkuria hänestä oli vaikea

kin huomattava, että myös monet näistä rikollisista ovat moraalisesti rappeutuneita taikka sitten psykopaatteja, sairasmielisiä henkilöitä, joiden rikoksissa ilmenyt näennäinen maskuliininen voima on itse asiassa ollut vain heikkoutta ("die reizbare Schwäche") ja joiden on sen vuoksi peräti vaikea sopeutua sotilaalliseen järjestykseen ja kuriin." Päämajan linnoitusosaston kirjelmä N:o 6480/Lin.1/1d1/27.5.1942, T 20104/5, SA; Majuri Paavo Kekomäen promemoria 21.5.1942, T 20104/5, SA; Kulomaa (1995) 224–225.

50. Pekurisen potilastiedot, LSA, HUS; Ilmajoen varavankilan koulun arvostelulehti 226/30, vangin henkilölehti N:o 7652/1931, Sukevan vankilan johtokunnan lausunto 2.10.1941, vangin nimilehti 273/40, vankilakoulun arvostelulehti 57/1932, Arndt Juho Pekurisen henkilömappi N:o 728, kansio Ha 143, VhoA, KA; jäljennös 8.11.1977 päiväystä Aarne Aarte Sundbergin käsikirjoituksesta "Arndt Pekurisen vankitoverina militarismin sortamina", Arndt Pekurisen henkilömappi, 7, Kansan arkisto. Ainoa poikkeus, jossa Pekurinen kuvataan rettelöitsijäksi, on Ilmajoen varavankilasta, vangin henkilölehti 226/1930, Arndt Juho Pekurisen henkilömappi 2.728, kansio Ha 143, VhoA, KA.

Arndt Pekurisen hautajaiset Malmin hautausmaalla Helsingissä helmikuussa 1942. Ruumis luovutettiin leski Alexandra Pekuriselle haudattavaksi vasta pitkän kamppailun jälkeen. Kansan arkisto.

tehdä, sillä hän ei talvisodan sytyessä mitenkään yrittänyt vältellä viranomaisia ja pysyi niin väkivallan, vankilatuomioiden kuin lopulta välittömän ampumisenkin edessä järkkymättä linjallaan.⁵¹

Pekurinen oli kävelevä paradoksi, jollaista ei olisi pitänyt olla olemassa. Hänen luonteenpiirteissään oli yhtä aikaa jotain hyvin tuttua ja silti käsittämätöntä. Työtehläänä, raittiina ja kunnollisena perheenisänä, joka piti kiinni periaatteistaan horjumatta, hän oli itse asiassa aikansa ihannemies, jollaisia koululaitos ja isänmaalliset kansalaisjärjestöt halusivat kasvattaa.

Syksyllä 1941, kun Pekurinen joutui viimeisen kerran päättämään, ryhtyäkö yhteistyöhön armeijan kanssa, hän oli jo 36-vuotias. Korkean ikänsä vuoksi ja ilman minäkäänlaista varusmieskoulutusta hänet olisi mitä todennäköisimmin sijoitettu johonkin suhteellisen turvalliseen tehtävään, mikäli hän olisi suostunut pukemaan ylleen uniformun ja luopunut ”uhmailusta”. Kotona hänellä oli vähävarainen, kaksilapsinen perhe, joka olisi tarvinnut häntä. Ilmeisesti Pe-

kurinen ei koskaan edes harkinnut tällaista kompromissimahdollisuutta huolehtiakseen perheestään ja pelastaakseen henkensä.

Tässäkin hän muistutti aikansa miesihannetta, jonka tuli kuolemaa uhmaten asettaa periaatteensa, ideologinen kamppailu ja julkinen toiminta perheen edelle. Vain Pekurisen periaate oli väärä – häneltä puuttui valmius aseelliseen maanpuolustukseen, jonka olisi pitänyt itsestään selvästi kuulua tähän kokonaisuuteen. Hän ei kuulunut käsitettyyn ”toiseuteen”, vaan pikemminkin johonkin outoon ja määrittelemättömään luokkaan.

Pohjimmiltaan Pekurisessa oli positiivista identifoitumispintaa niille ”rivimiehille”, joiden varassa maanpuolustuksen nähtiin olevan. Hänessä ilmeisen kunnollinen mies rikkoi sukupuolikonstruktion, jossa miehisyyteen liitettiin sotilaallisuus ja tätä kautta kansalaisuus, auktoriteetti ja johtajuus naisten jäädessä perheen piiriin tai miesten työn tukijoiksi. Tällaisen uuden miesideaalin syntyminen olisi vaarantanut niin militanttiin

miesideaaliin samaistuneiden identiteetin kuin yhteiskunnan sukupuolituneen työnjaon, jossa patriarkaalinen valtarakenne perusteltiin ainakin osaksi miesten asevelvollisuudella.⁵² Jos kerran kelvollinen mies saattoi kieltäytyä aseista, joutuisivatko armeija-aikanaan mudassa ryömineet ja sodassa henkensä kaupalla rintamalla sinnittelevät miehet naurunalaisiksi? Tätä armeija ei voinut hyväksyä, ja ”uhmailija” oli eliminoitava.⁵³

Sota-ajan sensuurin vallitessa ja Pekurisen ollessa suljettuna vankilaan pelko hänen kaltaisensa esimerkin taistelukuntoa heikentävästä vaikutuksesta oli teoreettinen. Ennen kaikkea se oli abstraktia pelkoa armeijan omakuvan ja sen ilmentämän yhteiskunnan sukupuolijärjestelmän säilymisestä. Fantasia yhtenäisestä, sotilaspukuisesta kansakunnasta, armeijan ehdottomasta auktoriteetista ja kansallisesta miehisyyden ihan-teesta vaativat Pekurisen tappamista.

Pekurisen tapaus ei ollut poikkeuksellisuudestaan huolimatta pelkkä oikku tai häiriö 1930-luvun ja sotien ajan Suomen historiassa. Miehisuus ja sotilaallisuus olivat tuolloin niin itsestään selvästi kytköksissä, että Pekurisen pasifismi ja poikkeava mieskuva näyttäytyivät käsittämättömänä vierautena. Väitteeni on, että äärimmäisenä esimerkkinä aseistakieltäytyjän ampuminen osoitti ne normaalisti näkymättömät ja puhumattomat toimintamahdollisuuksien rajat, joiden sisällä yhteiskunnan jäsenten oli pysyttävä ja joiden ulkopuolella valtio saattoi käyttää kansalaisiinsa jopa äärimmäistä väkivaltaa. Se ei ollut outo poikkeama, vaan looginen seuraus yhteiskunnan valtaperustan, miesten asevelvollisuuden kyseenalaistamisesta. Tämä perusta ilmeni univormuun puetussa sotilaassa. Pekurisen tapauksen ainutkertaisuus ei kerro yhteiskunnan erityisestä suopeudesta vastarintaa kohtaan, vaan mm. tämän esimerkin aikaansaamasta rajojen sisäistymisestä osaksi kansalais-ten itsekontrollia.

Ennen kuolemaansa Pekurinen vietti muutaman tunnin teltassa tavallisten rintamasotilaiden kanssa. Hänen kieltäytymisensä motiivit vaikuttivat miehistä vierailta ja hänen otaksuttiin pelkäävän rintamalle joutumista. Siksi sotilaat pyrkivät rohkaisemaan ja tukemaan häntä. Itse teloituksessa tulivat näkyviin valtion ja armeijan käyttämän institutionaalisen vallan ja eliminoimisen rajat käytännössä. Kaksi ensimmäistä miestä, joille komppanianpäällikkö antoi käskyn ampua Pekurinen, kieltäytyivät tehtävästä. Kun kolmas sotilas lopulta ampui, käänsivät muut paikalla olleet tapahtumalle selkensä tai kulkivat mielenosoituksellisesti pois paikalta.⁵⁴ Yhdessä vietetty, liki sanaton tuokio teltassa oli rakentanut ihmisten välille siteen, jonka edessä ideologiset kategorisoinnit ja sotaiset miesideaalit menettivät voimaansa.

51. Pekurisen teloituksen nähneet todistivat hänen rauhallisuuttaan ja ”kylmäverisyyttään”. Jäljennösote 3. Divisioonan valvontapuseerin viikkokertomuksesta ajalta 2.11.–9.11.1941, Pekurisen sotilaskantakortin liite, SA; everstiluutnantti Matti Ranisen, sotilaspastori Veikko Kontion, korpraali Otto Asiaisen ja sotamies Kaarlo Kinnusen kuulustelut, tutkintapöytäkirja Pekurisen tapauksesta, T 20106/3(5a.), SA.

52. Ks. R.W. Connell (2003) 'Men, Gender and the State', teoksessa Søren Ervø & Thomas Johansson (toim.) *Among Men. Moulding Masculinities, volume 1*, Hants & Burlington: Ashgate Publishing, 15–20; Frevert (1996) 81–84; Goldstein (2001) 251–253, 266, 272–274, 283, 301, 306–309; Seija-Leena Nevala (2002) 'Kansakunta pienoiskoossa – lotta- ja suojeluskuntaperhe', teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*, Tampere: Vastapaino, 93–95, 97–98; Seifert (1993) 118–119, 138–141, 145–148; Nira Yuval-Davis (1997) *Gender & Nation*, London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications, 108, 110–111.

53. Ks. Helsingin sk-piirin esikunnan oikeusupseerin Tauno Tirkkosen laatima aloite I/2157/D/1e/25.10.1941 Kotijoukkojen esikunnalle, T 21402/F3, SA.

54. Ryhmänjohtaja Sulo Lepistön, lääkintäkorpraali Antti Seppäsen, sotilaspastori Veikko Kontion, korpraali Otto Asiaisen, sotamies Kaarlo Kinnusen, kersantti Joonas Kivelän, sotamies Kaarlo Takkisen, sotamies Aimo Lämsän ja sotamies Sulo Karppisen kuulustelut, tutkintapöytäkirja Pekurisen tapauksesta, T 20106/3(5a.), SA.

TIETEEN MYYTTISET MINERVAT

PÄIVI MARIA PIHLAJA

on Suomen Akatemian projektitutkija.

■ Tiede ja myytit ovat tekemisissä toistensa kanssa enemmän kuin luulisi. Pohdinnan ei tarvitse ylittää fenomenologisiin ulottuvuuksiin, vaan voidaan tarkastella – kuten tieteenhistoriassa nykyään on muodikasta – sen toimijoita.

Kuten tunnettua, tiede annettiin aikanaan Minervan – Pallas Athenen suojeluspiiriin. Tämän vastuualalle kuuluivat paitsi sotataito, myös opinnot eli viisaus. Molemmissa tarvittiin jo tuolloin ”strategiaa”. Kun toimiala kattoi niin tieteen, opettajat kuin käsityöläiset, eli nykytermein teknologian, voitaisiin ehkä pienellä yrityksellä kehittää antiikista juuret vaikkapa yliopiston ”kolmelle tehtävälle” – tai sitten nykyajan ongelmalliselle töiden kasautumiselle tiedemaailmassa.

Tiedemiehen rooliin on liitetty eräänlainen heroisen sankaruuden aura – joka myös muistuttaa siitä, kuinka jumalattarien sijaan tiedettä tekivät useimmiten ”uroot”. Muun muassa ruotsalaisessa tieteenhistoriassa on nähty tiedemiehen etsimisprosessin mukailevan kuvaustavoiltaan klassisia odyссеioja, vaiherikkaita sankaritarinoita, joissa vaikeuksien ja erilaisten kiemuroiden kautta edetään maailmoja järjestyttäviin voittoihin. Samaistammeko sisäänrakennetussa

käsikirjoituksessamme laboratoriossaan partikkelien kanssa painiskelevan kemistin urotekojen sankariksi? Erityisen hyvin kehystarina sopii 1800-luvun napatutkimukseen. Aikalaisesitykset loihivat naparetkikunnista luontoa uhmaavia sankareita, saagojen kunnian kentille purjehtivia ”viikinkilaivoja”. Tämä tyydytti myös nationalistis-ideologisia kasvatuksellisia tarpeita. Arktinen Pohjoinen oli jo sinällään miehuuskokeille sovelias suunta.

Pohjoiseen pyrkineitä tiedemiehiä tavattiin toki paljon aiemmin – tunnetuimpana ranskalainen akateemikko Maupertuis, joka teki mittauksiaan Tornionlaaksossa 1736–37. Tuona aikana tieteiden kehitys ja tavoite kartoittaa ja luokitella maailma ilmiöineen vaati useinkin oppineiden poistumista kammiostaan ja karaistumista sitkeiksi tutkimusretkeilijöiksi. Matkojen rasitukset saattoivat tarjota käytännössä tiedeakatemian nuorille miehille pikatien onneen – kansainväliseen kuuluisuuteen, seurapiireihin ja oppineiden ykköskastiin. Ura eteni toki älynlahjoillakin, mutta nousu tiede-eliittiin voitiin saavuttaa nopeammin ilmoittautumalla vapaaehtoiseksi Tiedeakatemian hankkeisiin. Nuorten akateemikkojen ryhmä otti pois peruukkinsa ja jalkautui pohjoisiin erämaihin. Palattuaan Pariisiin käytti se hyödykseen kaiken *Laponien* villistä kaiusta.

Mutta pohdittaessa tieteen heroista puolta ei kuva saa pelkistä liikaa. Yksi sumea piste ovat sukupuoleen liittyvät myytit. Myytti on sekin, että naiset olisivat olleet täysin suljettuja tieteen ulkopuolelle. Maineen saaminen vaati toki poikkeuksellista kykyä tai onnekasta sattumaa. Silti kotiin jääneet Penelopet eivät tyytyneet vain odot-

telemaan Odysseuksiensa palaamista. Niin klassiset oppineisuuden lajit kuin uusi luonnontiedekin tarjosivat 1700-luvulla paitsi muodikasta ajanvietettä, myös mahdollisuuksia ylittää naispuolisen diletantin rooli. Uuden EU:n *Tiede ja yhteiskunta* -ohjelman naislähettiläät, joiden tehtävänä on kitkeä nuorista mielistä käsityksiä tieteen miehisyydestä, eivät ole vailla varhaisia esikuvia. Salonkien emännät olivat kulttuurivaikuttajia. Maupertuis'n ystävätär Emilie de Chatélet oli aikansa varteenotettavia newtonilaisia ja 1800-luvun alussa Sophie Germain sai osallistua Pariisin tiedeakatemiaan istuntoihin.

Mutta jos akatemijäsenyyksiä tai yliopistovirkoja pidetään tieteellisen tunnustuksen mittareina, oli hyvin harvoilla naisilla pääsy näihin piireihin, jotka puolestaan samastuivat baconilaiseen Atlantis-myyttiin tai Herodotoksen Apolloa palvoviini hyperborealaisiin (jälleen pohjan perillä). Eivät akatemiatkaan silti olleet täysin maskuliinisuuden linnakkeita. Tietävästi ranskan femiiniimuoto sanasta *akateemikko* luotiin 1600-luvulla Arlesin kielenhuoltoakatemiaan valittua Madame Deshoulièresia varten. 1700-luvulla sai Euroopassa jokunen nainen kyseisen arvonimen luonnontieteissäkin. Tukholmassakin valittiin trendin mukaan 1748 ensimmäiseksi naisjäseneksi Eva Ekeblad, joka oli ansioitunut taloudenpidollisilla tutkielmilla perunasta.

Usein kunnia-asetat olivat kyllä muodollisia ja naisten paikka lähinnä suojelijana, ei vakavan tieteen tekijänä. Eräät menestyivät piirtäjinä tai maalareina, tai tiedettä sivuavissa käsityöammateissa, joiden arvostus oli nousussa. Kiinnostava poikkeus oli Bologna. Etenkin kardinaali Lamborghini (tuleva paavi Benediktus IV) pyrki palauttamaan eloon keskiajan ja renessanssin perinteen, jolloin naisia luennoi Bolognan ja Padovan yliopistoissa filosofiassa ja juridikassa. Laura Bassille kaavailtiin aluksi muodollista julkisuusroolia "uutena Minervana". Fyysikko kuitenkin riistäytyi irti neitsytjumalattaren roolistaan avioitumalla kollegansa kanssa, joka ryhtyi tutkijavaimonsa assistentiksi. Huvittava käänteisesimerkki historian monista tiedemiesten taustalla tuntemattomaksi jääneistä vaimoista.

Eipä silti etteikö Bolognassa olisi tuoloin noussut epäilijöitä esittämään teorioita, joissa materialistis-fysiologisin perustein evättiin, että lasten kantamiseen suunniteltu naisen keho voisi taipumuksiltaan antaa valmiudet korkeampaan sielulliseen kehitykseen. Oppineen yhteenlaskun ytimeksi nostettiin, oliko *uterus pensant* mahdollinen yhtälö. Keskusteluissa tästä perinteisestä pienestä erosta lukeutui naisten puolustajiin Bolognassa muista yhteyksistä naissukupuolen ystäväksi tunnettu Giacomo de Casanova.

Suhtautuminen alalla näyttäytyneisiin naisiin jakaa nykyäänkin mielipiteitä. Toisaalta vaaditaan, ettei historiaa kaunisteltaisi anekdootein liikaa muttei heitä myöskään kategorisesti sivuutettaisi pelkkinä poikkeuksina, jotka jotenkin hämärtäisivät sukupuolten välisiä epäoikeudenmukaisuuksia. Bologna oli toki vain harvinainen esimerkki siitä, että naiset ylipäänsä saattoivat harjoittaa tiedettä institutionaalisissa puitteissa. Toisinaan asia sivuutetaan nimitämällä sitä aikalaisille luonnolliseksi.

Sen sijaan että asioiden välille luotuja assosiaatioita pyritään aina suhteuttamaan jonkinlaiseen absoluuttiseen totuuteen, on tieteentutkimuksessa ajankohtainen Bruno Latour käsitellyt niitä jopa luonnontieteissä eräänlaisena sosiologiikkana tai tottumuksina, ja tällaisina meille näkymättöminä ja havaitsemattomina. Kun nämä kuitenkin jossakin nousevat kiistanalaisiksi, vetävät ne samalla näkyville kysymystä ympäröivät ääneen lausumattomat uskomuksemme. Samalla ne nousevat myös myöhempien aikojen tutkijoiden ulottuville. 1700-luvulla naisista ja tieteestä käydyn kiistelyn myötä asia ei piiloudu katseilta, vaan saa näkyvän muodon kiistanalaisuutensa kautta.

Aikakautensa normaalin toimintakentän ylittäneiden minervejen olemassaolo tarjoaa siis särön, josta tarttua naisia ja tiedettä yhdistäviin kysymyksiin. Kun omana aikanamme polemiikki jatkuu, voi senkin nähdä, ei ikuisuuskyseksenä tai vastakkainasetteluna, vaan näkyväksi tekemisenä, jonka kautta ehkä ajan myötä paljastuvat ja kari-sevat myös itse mukana kantamamme myytit.

JOHANNES REMY –
VIKTOR PYLYPENKO

Suomi ja Ukrainan kysymys 1917–21

Johannes Remy ja Viktor Pylypenko esittelevät artikkelissaan Suomessa vähän tunnettuja Ukrainan tapahtumia ja suomalais-ukrainalaisia suhteita Venäjän vallankumouksen ja ensimmäisen maailmansodan jälkiselvittelyiden vuosina. Suomen ulkopoliittinen johto suhtautui tuolloin vakavasti itsenäisen Ukrainan selviämismahdollisuuksiin ja piti sitä reunavaltioliton yhtenä mahdollisena jäsenenä.¹

■ Venäjän keisarikunnan romahtamisen ja kommunistivallan vakiintumisen välisenä aikana itsenäistyivät Suomen, Puolan ja Baltian maiden lisäksi myös eräät muut keisarikuntaan kuuluneet maat, jotka eivät siten kyenneet säilyttämään itsenäisyyttään. Niiden joukossa oli Ukraina, jonka toisiaan seuranneet hallitukset kontrolloivat yhtäjaksoisesti vähintään osaa maansa alueesta marraskuuhun 1920 asti.

Osin kansainvälisestä tilanteesta johtuen, osin Ukrainan kansallisen liikkeen merkittävyyden vuoksi Ukrainan valtio sai kansainvälisen tunnustuksen de facto muun muassa Saksalta ja joksikin ajaksi myös Neuvosto-Venäjältä.

Ukrainan itsenäistyminen

Ukrainan kehitys itsenäiseksi valtioksi alkoi,

kun maaliskuussa 1917 kaikkien ukrainalaisten puolueiden ja eräiden muiden järjestöjen edustajat muodostivat Keskusneuvoston (*Tsentralna Rada*), jonka rooli oli aluksi epäselvä. Keskusneuvosto oli vasemmistopainotteinen, mutta mukana oli myös kansallismielisiä porvarillisia ryhmiä ja elokuusta lähtien kansallisten vähemmistöjen edustajia. Maan olojen kehittyessä yhä sekasortoisemmaksi Keskusneuvostosta muodostui Ukrainan kansallisen liikkeen pääedustaja, joka vaati maalle autonomiaa Venäjän yhteydessä. Väliaikainen hallitus taipui elokuussa vastahakoisesti Keskusneuvostoon pohjautuneen autonomian myöntämiseen toistaiseksi perustuslakia säätävään kokoukseen saakka, mutta kiista autonomian alueellisista ja hallinnollisista rajoista jatkui.²

Lokakuun vallankumouksen jälkeen 25.10./7.11.1917 Keskusneuvoston pääsihteeristöstä tuli tosiasiallinen hallitus suuressa osassa maata. Sen linja suhteessa bolshevikkeihin oli aluksi haparoiva: väliaikaisen hallituksen joukkoja estettiin hyökkäämättä paikallisten bolshevikkien kimppuun, mutta kansankomissaarien neuvostoa Pietarissa ei myöskään tunnustettu. Keskusneuvoston kanta hyödytti enemmän bolshevikkeja, ja väliaikaisen hallituksen joukot vetäytyivät Kiovasta.³ Pian Keskusneuvosto kuitenkin omaksui linjan, jonka mukaan se oli valmis tunnustamaan Kansankomissaarien neuvoston Venäjän tosiasialliseksi hallitukseksi, mutta ei katsonut sen vallan ulottuvan Ukrainaan. 7.11./20.11. Keskusneuvosto julisti Ukrainan Kansantasavallan perustetuksi, mutta julistuksessa todettiin liittovaltiosuhteen tulevaan demokraattiseen

Venäjäan säilyvän.⁴ Ukrainassakin järjestyksessä Venäjän perustuslakia säätvän kokouksen vaaleissa ukrainalaiset puolueet saivat 53 % äänistä, kun bolshevikkien osuus jäi noin 10 prosenttiin.⁵ Neuvosto-Venäjä esitti 4./17.12.1917 Keskusneuvostolle ultimaatumia, jossa vaadittiin bolshevikijoukkojen vapaata kauttakulkua Ukrainassa, mihin Keskusneuvosto ei suostunut. Näin alkoi Neuvosto-Venäjän ja Ukrainan välinen sota. Bolshevikkiosapuoli käytti nimeä "Ukrainan Sosialistinen Neuvostotasavalta", jonka pääkaupunkina oli Harkova. Keskusneuvosto julisti 9./22.1.1918 Ukrainan Kansantasavallan täysin itsenäiseksi, mutta itsenäisyysjulistuksenkin teksti jätti auki mahdollisuuden liittyä myöhemmin perustettavaan Venäjän liittovaltioon.⁶

Naapureiden puristuksessa

Keskusneuvoston itsenäinen ulkopoliittika alkoi jo ennen muodollista itsenäisyysjulistusta. Aluksi Ukraina pyrki tukeutumaan Ranskaan ja Britanniaan, jotka marraskuussa 1917 asettivat edustajansa Kiovaan. Ympärysalloille kyseessä oli käytännöllinen ja improvisoitu yritys pitää edes osa itärintamaa toiminnassa. Vaikka ne pitivät yhteyttä Keskusneuvoston pääsihteeristöön Ukrainan hallituksena, ne eivät muodollisesti tunnustaneet Ukrainaa.⁷ Ilman tuntuvaa sotilaallista apua Ukrainan oli kuitenkin mahdotonta sotia sekä Saksaa että Neuvosto-Venäjää vastaan.

Kun Venäjä solmi aselevon ja lähetti Brest-Litovskiin valtuuskunnan, jonka oli määrä solmia myös Ukrainaa koskeva rauha keskusvaltojen kanssa, Keskusneuvoston oli etsittävä tukea Saksasta.⁸ Ukrainan valtuuskunta allekirjoitti ensimmäisenä rauhansopimuksen keskusvaltojen kanssa 27.1./9.2.1918, mutta samana päivänä bolshevikit valtasivat Kiovan. Ukraina pyysi Saksan ja Itävalta-Unkarin apua, joten siitä tuli Saksasta hyvin riippuvainen liittolainen. Saksan ja Neuvosto-Venäjän välisen rauhansopimuksen seurauksena Saksan ja Itävalta-Unkarin joukot valtasivat koko maan samalla kuitenkin tunnustaen sen itsenäisyyden.⁹

Saksalaiset halusivat Ukrainasta etenkin elintarvikkeita, joita vasemmistolainen Pää-

sihteeristö ei kyennyt heidän mielestään toimittamaan riittävästi. Siksi Saksa järjesti 29.4.1918 vallankaappauksen. Valtionpäämieheksi tuli suurmaanomistaja, Venäjän keisarillisen armeijan kenraali Pavlo Skoropadsky. Hän hallitsi virkanimikkeellä *hetmaani*, jota oli edellisen kerran käytetty 1700-luvulla autonomisen Ukrainan hallitsijasta. Muodollisesti hetmaanin valtaoikeudet olivat sängen suuret, mutta käytännössä hänen täytyi ottaa saksalaisten tahto huomioon.

Maan nimeksi tuli Ukrainan Kansantasavallan, *Ukrajinska Narodna Respublika*, sijasta Ukrainan Valtio, *Ukrajinska Deržava*. Lähes kaikki ukrainalaiset poliittiset ryhmät oikeistosta vasemmistoon vastustivat saksalaisista riippuvaista hetmaanihallintoa. Sko-

1. Pylypenkon osuus on ukrainalaisiin arkistolähteisiin ja Dmytro Dorošenkon muistelmiin pohjautuva teksti, muun on kirjoittanut Remy. Aiheesta ei juuri ole ilmestynyt tutkimusta. Mikko Hautala (2000) *Vieninedistämistä vai ulkopoliittikkaa? Suomen Ukraina-subteet poliittisena ja kaupallisena kysymyksenä 1917–1919*, poliittisen historian pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto 2000. Vanhempi lähdejulkaisu: Herman Gummerus (1931) *Ukrainan murrosajoilta. Kuusi kuukautta lähetystön päällikkönä Kieivissä*. Jyväskylä: Gummerus.

2. John S Reshetar Jr (1952) *The Ukrainian Revolution, 1917–1920. A Study in Nationalism*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 48–82. Wolodymyr Stojko (1977) 'Ukrainian National aspirations and the Russian Provisional Government', teoksessa Taras Hunczak with the assistance of John T. von der Heide (toim.) *The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 4–32. V.F. Soldatenko (1999) *Ukrajinska revoljutsija. Istoryčnyj narys*, Kyjiv: Lybid', 134–309.

3. Ihor Kamenetsky (1977) 'Hrushevskyy and the Central Rada: Internal Politics and Foreign Interventions', teoksessa Hunczak (toim.) 37–38. Reshetar (1952) 82–85. Soldatenko (1999) 317–323, 328–336. Soldatenko kiistää keskusneuvoston osallistuneen sotilaallisesti bolševikkien ja väliaikaisen hallituksen välisiin taisteluihin Kioivassa.

4. *Ukrajins'ka tsentral'na rada. Dokumenty i materialy I–II*, (1996) Kyjiv: Naukova Dumka, I: 398–401.

5. Kamenetsky (1977) 40.

6. Kamenetsky (1977) 38–40. Reshetar (1952) 89–97, 101–113. *Ukrajins'ka tsentral'na rada I*: 102–104. Soldatenko 1999 383–434.

7. George A Brinkley (1977) 'Allied policy and French intervention in the Ukraine, 1917–1920', teoksessa *The Ukraine, 1917–1921...* 323–326.

8. Oleh Fedyshyn (1977) 'The Germans and the Union for the Liberation of the Ukraine, 1917–1920', teoksessa *The Ukraine, 1917–1921...* 305–322.

9. Kamenetsky (1977) 44–51. Reshetar (1952) 112–119. *Ukrajins'ka Tsentral'na Rada I*: 137–151.

Kenraali Paul von Hindenburg ja hetmaani Pavlo Skoropadsky Span konferenssissa Belgiassa elokuussa 1918. Keskellä kenraali Kruber. Suomen Kuvapalvelu.

ropadskyn kannatusta eivät nostaneet yksityisen suurmaanomistuksen palauttaminen ja saksalaisten maaseudulla tekemät elintarvikkeiden takavarikot. Lukuun ottamatta ukrainalaismielistä ulkoministeriä Dmytro Dorošenkoa hallitus koostui enimmäkseen venäläisistä lokakuulaisista eli maltillisista liberaaleista ja kadeteista. Ulkoministeri itse kuului sosialistifederalistiseen puolueeseen, joka nimestään huolimatta oli liberaalipuolue ja vastasi linjaltaan lähinnä Venäjän kadetteja. Ennen lokakuun vallankumousta sosialistifederalistit olivat ajaneet Ukrainalle osavaltion asemaa Venäjän tasavaltaisessa liittovaltiossa.¹⁰

Saksan romahdettua ensimmäisessä maailmansodassa Skoropadsky yritti nojautua länsiliittoutuneisiin. Kun näiden suhtautuminen Ukrainan täyteen itsenäisyyteen oli vastentahtoinen, hetmaani julisti 14.11.1918

Ukrainan muodostavan liittovaltion "tulevan ei-bolsevistisen Venäjän kanssa". Tämä oli viimeinen laukaiseva syy vasemmistolaisten kansallismielisten ukrainalaisten puolueiden yhtenäiseen avoimeen aseelliseen kapinaan, jota johtamaan asetettiin yhteiselimeksi Direktorio. Hetmaani luopui vallasta, ja Direktorio saapui Kiovaan 19.12.1918. Ukrainan Kansantasavallan nimi palautettiin. Yhdistyminen aiemman Itävallan alueelle kuuluneen Länsi-Ukrainan Kansantasavallan kanssa julistettiin juhlallisesti Kiovaan 22.1.1919. Tämä merkitsi sotaa myös Puolan kanssa, joka katsoi koko aiemman Itävallan Galitsian kuuluvan itselleen. Vaikka Direktorio yritti pitää yllä asiallisia suhteita Neuvosto-Venäjään, bolshevikkijoukkoja tunkeutui maahan, ja alkoi Ukrainan toinen sota Neuvosto-Venäjää vastaan. Se oli osin Ukrainan sisäinen konflikti, koska Direkto-

rion maltillisuuteen pettyneitä talonpoikia siirtyi bolshevikkien puolelle.¹¹

Hankalassa tilanteessa joka ilmansuunnalta löytyi Direktoriolle vihamielisiä naapureita: Donin valkoiset venäläiset, Puola ja Romania. Odessassa maihin nousseet ranskalaiset suhtautuivat Direktorioon aluksi vihamielisesti, mutta yrittivät sitten taivuttaa sitä yhteistyöhön kenraali Denikinin armeijan kanssa.¹² Denikin ei kuitenkaan halunnut kuullakaan mistään sopimuksesta ukrainalaisten kanssa, joten nämä jouduit käymään sotansa yksin.

Helmikuun 5. päivänä 1919 Direktorion oli pakko siirtyä Kiovasta Vinnitsaan bolshevikkien edetessä, mutta Ukrainan Kansantasavalta piti silti edelleen hallussaan osaa Dnjeprin länsipuolisesta alueesta. Välit venäläisiin valkoisiin kärjistyivät lopulta niin huonoiksi, että Direktorio julisti Denikinille sodan 24.9.1919, ja Direktorio ehti heti sen jälkeen olla lyhyesti liitossa bolshevikkienkin kanssa.¹³ Vähitellen itsenäisen Ukrainan tilanne muodostui toivottomaksi, ja joulukuussa 1919 sotilasjohtaja ja Direktorion jäsen Symon Petljura siirtyi puolalaisten hallitsemalle alueelle. 22.4.1920 Varsovassa solmittiin puolalais-ukrainalainen sopimus, jossa sovittiin maiden välisestä rajasta puolalaisten pyrkimysten mukaisesti. Samalla osapuolet sopivat myös sotilaallisesta yhteistyöstä Neuvosto-Venäijää vastaan.¹⁴

Ukrainalaisten avustamat puolalaiset joukot valtasivat toukokuussa Kiovan, mutta niiden täytyi jo kesäkuussa jälleen peräntyä bolshevikkien vastahyökkäyksen tieltä. Lokakuussa Puola solmi Neuvosto-Venäjän kanssa aselevon, joka asetti Ukrainan tukalaan asemaan. Marraskuussa Ukrainan armeijan rippeet vetäytyivät Puolan puolelle aselepolinjaa. Lopullisessa Riian rauhansopimuksessa 18.3.1921 Puola tunnusti Ukrainan Neuvostotasavallan ja Neuvosto-Venäjä puolestaan Ukrainan länsiosien kuuluminen Puolaan. Tämän jälkeen Ukrainan Kansantasavalta oli enää pakolaisorganisaatio.

Ukrainan ja Suomen diplomaattisuhteet

Itsenäisyyden vuosina yksi Ukrainan ulkopoliittikan tärkeimmistä suunnista oli vi-

rallisten suhteiden luominen aiemman Venäjän keisarikunnan alueelle syntyneisiin uusiin valtioihin. Hetmaanin ulkoministeri Dorošenko muisteli myöhemmin:

”Suhteet reunavaltioihin ... eli Puolaan, Suomeen, Liettuaan, Valko-Venäijään, Doniin, Kubaniin, Gruusiaan ja Krimiin riippuivat ensisijaisesti siitä, oliko Ukrainalla mitään kiistoja mainittujen valtioiden kanssa, etenkin alueellisia. Naapurivaltioihin luotiin enemmän tai vähemmän vakinaiset diplomaattisuhteet. Suomen, Liettuan ja Gruusian suhteen kysymys ratkesi helposti. Ukrainalla ei ollut niiden kanssa mitään kiistoja. Niiden kanssa vaihdettiin diplomaattisia edustajia.”¹⁵

Dorošekon maininta tuo esiin sekä yhtäläisyyden että eron Suomen ja Ukrainan kansainvälisessä asemassa toisiinsa nähden. Toisaalta kumpikin valtio muodostui Venäjän keisarikunnan hajottua ja kummallekin oli ratkaisevan tärkeää, miten Venäjän kysymys lopullisesti ratkeaisi. Toisaalta Ukraina oli keskellä vallankumouksen myllerrystä aivan eri tavoin kuin Suomi kansalaissodan päättymisen jälkeen. Ukrainalaisten oli pakko pitää yhteyttä jokaiseen lähiseudun hallitukseen ja armeijaan, jolla oli todellista merkitystä. Suomalaiset saattoivat soveltaa ukrainalaista kapeampaa käsitystä reunavaltioista ottaen huomioon eri maiden kansain-

10. Hetmaanihallinnon kaudesta ks. Gummerus (1931) 20–37. Taras Hunczak (1977) 'The Ukraine under Hetman Pavlo Skoropadskyi'. Teoksessa *The Ukraine...* 61–81. Reshetar (1952) 145–191.

11. Gummerus (1931) 53–92, 100–117. Reshetar (1952) 191–225.

12. Brinkley (1977) 334–341.

13. Sodanjulistuksesta Denikinille ks. Martha Bohachevsky-Chomiak (1977) 'The Directory of the Ukrainian National Republic', teoksessa *The Ukraine...* 99. Ukrainaan myönteisesti suhtautuvat tutkijat vaikenevat sen liitosta bolshevikkien kanssa, mutta Ukrainan omat edustajat kuitenkin avoimesti kertoivat siitä suomalaisille diplomaateille. KA RHK 28. J.J.Mikkolan matkakertomus Varsovasta 9.11.1919. UAH 5 C 13. I. Mazepan, Ukrainan ulkoministerin muistio 8.2.1920, joka on liitetty Suomen Varsovan lähettilään Boris Gyllenbögelin raporttiin 15.2.1920.

14. Reshetar (1952) 299–306 sisältäen myös englanninkielisen käännöksen sopimustekstistä.

15. Dorošenko D. (1930) *Istortja Ukrainy 1917–1923rr.* I–II, Užhorod 1930, I:144.

välisen aseman ja olojen vakauden. Ukrainana itse oli rajatapaus, jota saatettiin pitää itsenäisenä valtiona poliittisen tilanteen tai taloudellisten etujen niin vaatiessa.

Ensimmäinen yritys Suomen ja Ukrainan välisten virallisten suhteiden solmimiseksi tehtiin Tukholman kautta siellä oleskelevien aktivistien ja Ukrainan Vapautuksen Liiton sikäläisen toimiston aloitteesta. Ukrainan Vapautuksen Liitto oli keskusvaltoihin nojannut Venäjän-vastainen itsenäisyysmielinen järjestö, joka olemukseltaan muistutti aktivisteja, paitsi että ukrainalaisten aseellisten yksiköiden muodostamiseen päästiin vasta vallankumousvuonna 1917. Liiton Tukholman-toimiston johtaja Mykola Zalijnjak esitteli 9.12.1917 aktivisti Herman Gummerukselle suunnitelman, jonka mukaan Venäjän eri kansallisuudet järjestäisivät omat perustuslakia säätävät kansalliskokouksensa, ja koko Venäjän perustuslakia säätävässä kansalliskokouksessa vaadittaisiin niin laajaa autonomiaa, että vaatimuksesta seuraisi kiistoja, jotka hajottaisivat Venäjän imperiumin.

Gummerus informoi senaattia, joka päätti 14.1.1918 lähettää valtuuskunnan pyytämään Ukrainalta tunnustusta, mikä myös sisälsi Ukrainan tunnustamisen de facto, siis jo ennen kuin Ukraina itse oli julistautunut itsenäiseksi.¹⁶ Motiivina oli hankkia Ukrainan tuki Suomen itsenäisyydelle Venäjän perustuslakia säätävässä kansalliskokouksessa, joka ei kenties pitäisi Suomen kansankomissaarien neuvostolta saamaa tunnustusta itseään sitovana. Oli myös jo tiedossa, että Saksa oli hyväksynyt Ukrainan erillisen osanoton Brest-Litovskin neuvotteluihin. Yhtä aikaa Ukrainan kanssa päätettiin pyytää tunnustusta Saksalta, Itävalta-Unkarilta, Bulgarialta ja Turkilta. Ukrainan sekasortoiset olot kuitenkin estivät Suomen edustajia J. J. Mikkolaa ja Jalo Kalimaa pääsemästä perille.¹⁷

Suomen ja Ukrainan viralliset suhteet solmittiin lopulta suomalaisten aloitteesta kansalaissodan jälkeen hetmaanihallinnon aikana elokuussa 1918. Edustuston perustamista Kiovaan tukivat nyt ensisijaisesti kauppapoliittiset näkökohdat. Ukrainasta haluttiin tuoda elintarvikkeita ja sinne ha-

luttiin viedä paperia. Kummassakin maassa vallitsivat tuolloin suhteellisen rauhalliset olot. Suomen asiainhoitaja Herman Gummerus saapui Kiovaan 20.8.1918. Hänet vastaanottanut hetmaani Skoropadsky totesi diplomaattisuhteiden solmimisen merkitsevän molemminpuolista itsenäisyyden tunnustusta. Todellisuudessa kumpikin osapuoli oli tunnustuksen suhteen varovainen, koska pelkkä diplomaattisuhteiden solmiminen oli helpommin peruttavissa kuin täydellinen tunnustus de jure, johon ei oltu valmiita kummallakaan puolella. Syyskuun lopussa Kiovaan solmittiin kauppasopimus, jonka mukaan Suomi oli vievä Ukrainaan miljoona puuta paperia 250 000 sokeripuuta vastaan (puuta=16kg).¹⁸

Ukrainan ja Venäjän sisällissota teki myöhemmin sopimuksen toteuttamisen mahdottomaksi. Suomen edustaja ei enää palannut Kiovaan sen jälkeen, kun Direktorio evakuoivat ulkomaiset edustustot bolshevikien tieltä helmikuussa 1919. Toisin kuin olettaa saattaisi, Suomen ja Ukrainan viralliset suhteet eivät kuitenkaan loppuneet sen kummemmin Saksan romahtamiseen kuin Direktorion vaihtelevaan sotaonneenkaan. Suhteita ylläpidettiin vuoteen 1921 saakka.

Ukrainan edustusto Suomessa

Ukrainalaisten ensimmäinen epävirallinen edustaja Suomessa oli rakennusinsinööri Petro Slyvenko, joka oli pitkään asunut Helsingissä ja työskennellyt Viaporissa. Helmikuun vallankumouksen jälkeen Slyvenko erosi Venäjän armeijan palveluksesta ja alkoi puolustaa Suomeen sijoitettujen ukrainalaisten sotilaiden asemaa. Ei ole tiedossa, valittiinko hänet jotenkin toimeen vai toimiko hän omasta aloitteestaan. Ukrainalaisia sotilaita oli eniten Viaporissa ja Viipurissa. 16.4.1917 Ukrainan autonomiavaatimusten tueksi järjestettiin Helsingin Senaatintorilla mielenosoitus, jossa *Izvestijan*, Helsingin sotilas- ja työläisneuvostojen äänenkannattajan, mukaan oli 5 000–6 000 osanottajaa.¹⁹

Väliaikaisen hallituksen ja Ukrainan Keskusneuvoston välisen autonomiasopimuksen nojalla muodostettiin ukrainalaisten kansalliset joukko-osastot keisarikunnan eri

osissa. Viipurissa ukrainalaistettiin yksi linnoituksen tykistön komppania. Suunniteltu ukrainalaistamisprosessi keskeytyi elokuussa 1917, kun ukrainalaistettu komppania siirtyi Suomen ulkopuolelle ja liitettiin Ukrainan armeijakuntaan. 8./21.12.1917 Pohjoisen rintaman toimeenpaneva ukrainalainen komitea, Pihkovassa toiminut keskusneuvostoon yhteydessä ollut elin, nimitti Slyvenkon ukrainalaisten asioiden komissaariksi Suomessa, ja paikallinen venäläinen sotilashallinto tunnusti hänen virkansa. Slyvenko alkoi organisoida ukrainalaisten sotilaiden pikaista paluuta kotimaahansa, ja hänen mukaansa 2./15.1.1918 mennessä ”kaikki kansallisesti tietoiset” ukrainalaiset lähtivätkin Venäjän kautta kotimaahansa. Venäjän ja Ukrainan välinen sotatila keskeytti kuljetukset, joista viimeinen lähti Helsingistä helmikuun alussa. Punaisten vallan ajaksi Slyvenko lopetti kokonaan toimintansa, koska otaksui, ettei kansanvaltuuskunnalta Neuvosto-Venäjästä riippuvaisena hallituksena löytyisi myötätuntoa ukrainalaisille.²⁰

Ukrainalaisten asema nousi uudelleen esiin valkoisten voiton jälkeen. Senaatin 15.4.1918 tekemän päätöksen mukaan kaikki Suomessa tavattavat Venäjän alamaiset piti karkottaa maasta.²¹ Slyvenkon mukaan venäläisille annettiin Helsingissä viisi tuntia aikaa koota tavaransa. Päätös ei kuitenkaan koskenut Ukrainan ja Puolan kansalaisia. Viipurin valtauksen yhteydessä huhti-toukokuun vaihteessa tapahtui venäläisen siviiliväestön summittaista murhaamista. Näissä oloissa ihmisille oli ensiarvoisen tärkeää tulla kohdelluiksi ukrainalaisina. Suomalaiset viranomaiset tunnustivat Slyvenkon johtaman Helsingin ukrainalaisen komissariaatin antamat henkilötodistukset, joita myönnettiin noin tuhat.

Saksalaiset sotilasviranomaiset myöntivät ukrainalaisten kotiinpaluun järjestämiseen Baltian ja muiden Saksan miehittämien alueiden kautta. Kesäkuun 12. päivänä kaikkiaan 700 Ukrainan kansalaista lähti Helsingistä Rus-laivalla Libauhun, joukossa oli myös Slyvenko. Kotiin Helsingin ukrainalaiset pääsivät vasta heinäkuussa.²²

Ukrainalaisten erottelu venäläisistä toimitettiin myös Viipurissa. Viipurin kuvernööri-

rin virkaa toimittanut varalääninsihteeri Walfrid Suhonen muodosti 13.5. Ukrainan kansalaisten komission, jonka johdossa oli L. Konstantinovitš. Komissio myönsi ukrainalaisille henkilötodistukset (348) ja lähetti halukkaat takaisin Ukraina. Kesäkuun alussa (8.6.) lähti noin 100 ukrainalaista mukanaan komission jäsenet, heinäkuun 14. päivänä lähti toinen 74 hengen ryhmä. Ukrainalaisten asioita Viipurissa alkoi hoitaa V. Skobeltsyn.²³

Slyvenkon lähdön jälkeen Helsinkiin jääneet ukrainalaiset perustivat Ukrainalaisen Komitean, jota johti laivastoinsinööri, kapteeni Valentin Vitsted, joka oli palvellut armeijassa Viaporissa syyskuuhun 1917 asti. Vaikka Vitstedin nimi viittaa ruotsin- tai saksankieliseen alkuperään, hän itse asiassa oli kotoisin Pultavan kuvernementista.²⁴ Vitsted itse kirjoitti ulkoministeri Dorošenkolle 26.7. saksalaisen sotilashallinnon hyväksyneen Komitean muodostamisen ja tukevan hänen valintaansa Ukrainan viralliseksi konsuliksi. Vitsted perusteli pyyntöään virallisesta nimityksestä konsuliksi sillä, että hän jo muutenkin teki konsulin työtä asioiden saksalaisten ja suomalaisten viranomaisten kanssa. Hän kertoi puolustavansa ukrainalaisten oikeuksia: ”Puoleeni on kääntynyt muun muassa pidätetyksi joutunut hetmanin veljenpoika, mutta ilman virallista asemaa minun oli mahdotonta tehdä mitään hänen hyväkseen”.²⁵

16. UAH Caa. Senaatin pöytäkirjat ulkoasiaintoimikunnan esittelystä, 14.1.1918.

17. Hautala (2000): 48–54.

18. Suomen edustajien vastaanotosta ja kauppasopimuksesta ks. Gummerus (1931) 23, 32–35, 45–49. Hautala (2000) 93–100.

19. Izvestija Gelsingforskiego Soveta Deputatov Armii, Flota i Rabotšyh Sveaborgskogo porta 20.4.1917. Ukrainskaja manifestatsija.

20. Tsentral'nyj deržavnyj arhiv vyštšyh orhaniv vladny i upravlinnja Ukrajiny TsDAVOVU. Ukrainan korkeimpien valtioelinten ja hallinnon keskusarkisto, Kiova. F. 3512, op. 2, spr. 9, ark. 36–41. Slyvenkon raportti Ukrainan ulkoministeriölle.

21. Pekka Nevalainen (1999) *Viskoi kuin Luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 742, 58–59, 345.

22. TsDAVOVU f. 3512, op. 2, spr. 9, ark. 45–47.

23. TsDAVOVU f. 3512, op. 2, spr. 12, ark. 52–54.

24. TsDAVOVU f. 3512, op. 2, spr. 12, ark. 45.

25. TsDAVOVU f. 3766, op. 1, spr. 140, ark. 15.

Kirjettä kirjoittaessaan Vitsted ei tiennyt, että Slyvenko oli jo 28.5. nimitetty konsulliksi Helsinkiin. Slyvenko ei itsekään tiennyt sitä, sillä hän oli poistunut Helsingistä ennen nimitystiedon saapumista. Saatuaan tiedon nimityksestä Vitsted yritti mitätöidä sen saksalaisten avulla. 20.8. Saksan lähettiläs lähetti Suomen ulkoministeriöön kirjeen, jossa totesi Slyvenkon toiminnan ukrainalaisten edustajana Suomessa olleen liian hidasta ja varovaista. Vitsted oli jo Ukrainan edustajan tointa hoitaessaan hyväksii havaittu. Nykyisessä tilanteessa oli lisäksi tärkeää, ettei ketään uutta henkilöä Ukrainasta päästettäisi Suomeen edustamaan maata. Saksan edustaja Suomessa yritti siis määrätä, kenet Suomi ottaisi Ukrainan edustajaksi! Tämä oli liian pitkälle menevä pyyntö, ja ulkoministeriö ilmoitti ottavansa vastaan Slyvenkon.²⁶

Elokuun 15. päivänä 1918 ulkoministeri Dorošenko antoi määräyksen Ukrainan konsuliedustustoista. Helsinkiin määrätyn 1. asteen konsulitoimiston konsuliagentiksi nimitettiin Slyvenko. Hän tapasi 23.9. ulkoasiainsenaattori Otto Stenrothin, jolle hän ilmoitti tarkoituksenaan olevan hoitaa konsulin tehtäviä kunnes Helsinkiin nimitettäisiin lähettiläs. Lokakuun 8. päivänä hetmaani vahvisti lain, jolla Helsinkiin perustettiin alimman mahdollisen tason diplomaattiedustusto ja jonka johtoon tuli virkaatekevänä asiainhoitajana Kostjantyn Losky. Alkuperäisen suunnitelman mukaan Loskyn oli määrä olla Suomessa vuoden 1918 loppuun, mutta paluu Kiovaan vuoden lopussa osoittautui mahdottomaksi.²⁷

Huolimatta edustuston alhaisesta virallista statuksesta, Loskyn nimitys osoitti, ettei suhteita Suomeen pidetty merkityksettöminä. Hän oli Ukrainassa sangen tunnettu poliitikko, joka oli julkaissut muun muassa kansanvalistuskirjallisuutta ukrainaksi ja toiminut Puolassa Holmin seudun ensimmäisen ukrainankielisen sanomalehden päätoimittajana vuonna 1905. Hän oli 1917–18 saksalaisen hallinnon alaisuudessa Holmin kuvernementin ukrainalaisen komissaarin tehtävässä sekä myöhemmin Galitsian kuvernementinkomissaarin avustajana. 16.7.

1918 alkaen Losky hoiti myös ulkoasiainosaston päällikön tehtäviä.²⁸

Losky saapui Helsinkiin 15.10.1918. Saksassa oli tuolloin jo pyytännyt ympärysvalloilta aselepoa. Ranska ja Britannia olivat reagoineet voimakkaasti Hessenin prinssin Karl Friedrichin valintaan Suomen kuninkaaksi. Harkinnan alla jo ollut Suomen ulkopoliittinen täyskäännös ei kuitenkaan vaikuttanut Ukrainan edustajan kohteluun. Valtionhoitaja Svinhufvud ja pääministeri Paasikivi ottivat Loskyn vastaan 22.10. Kohteliaisuuksien vaihtamisen jälkeen päästiin puhumaan molempia osapuolia kiinnostaneesta kaupan elvyttämisestä. Losky raportoi Suomen voivan myydä ”rajoittamattoman määrän” paperia ja maatalouskoneita viljaa ja sokeria vastaan.

Ukrainaan kirjoittamissaan raporteissa Losky piti kaupan mahdollisuuksia Ukrainalle erittäin edullisina. Se saattoi näet saada haluamansa tavarat monesta muustakin lähteestä kuin nimenomaan Suomesta, kun taas suomalaisten oli pakko ostaa juuri Ukrainasta. Ajatus oli ylioptimistinen, koska Suomi oli jo avaamassa kauppaansa länsivaltojen suuntaan. Kaavaillut neuvottelut kaupan laajentamiseksi haudattiin vähiin äänin tammikuussa 1919 Suomen yleisen kauppapoliittisen aseman parannuttua ja Ukrainan ajaututtua sisällissotaan.²⁹

Helsingin Sanomat julkaisi 21.10.1918 Loskyn haastattelun, jossa uusi asiainhoitaja puhui maansa tilanteesta viralliselle edustajalle jokseenkin epätyypillisesti. Losky kiisti Ukrainan olevan maailmansodassa kummallakaan puolella. Saksalle oli syytä olla kiitollinen siitä, että se oli pelastanut maan bolshevikeilta, mutta toisaalta Saksa oli järjestänyt suurmaanomistajia edustavan hetmaanihallinnon valtaan. Losky sanoi olevansa optimistinen maansa tulevaisuuden suhteen, koska talonpoikien maanomistus oli yksityistä. Yksityisomistukseen perustuvan suurtiloja jakavan maareformin avulla vallankumous oli Ukrainassa vältettävissä. Suomen ja Ukrainan suhteilta Losky odotti ennen kaikkea vilkasta kauppavaihtoa.³⁰

Vuoden 1918 lopulla Suomessa olleet venäläiset emigrantit järjestäytyivät ja alkoi-

vat ajaa Suomen osallistumista hyökkäykseen Pietaria vastaan. Heidän keskuudessaan suhtautuminen Ukrainan itsenäisyyteen oli pääsääntöisesti kielteinen. Hyökkäyssuunnitelmat saivat pontta Mannerheimin valinnasta valtionhoitajaksi joulukuussa 1918. Losky suhtautui valkoisten pyrkimykseen kielteisesti ja julkaisi vuoden 1918 lopussa salanimellä ”K. Vyševitš” venäjänkielisen vihkosen ”Ukrainan kysymys, Venäjä ja entente”, jossa hän esitteli kansallismieliseltä näkökannalta Ukrainan lähistoriaa ja ajankohtaista poliittista tilannetta. Hetmaanihallinnon kaaduttua Loskyn asenne siihen oli muuttunut yksiselitteisen kielteiseksi johtuen sekä sen epäukrainalaisuudesta että oikeistolaisuudesta. Kirjainen oli kohdistettu ensisijaisesti ei-venäläiselle lukijalle, jota Losky yritti saada luopumaan valkoisten venäläisten tukemisesta ja suhtautumaan myönteisesti Direktorioon. Kirjoittaja tunsii antipatiaa venäläisiä kohtaan sinänsä, ja myös Ukrainan Sosialistivallankumouksellisen Puolueen politiikka sai tuomion epärealistisen vasemmistolaisena.³¹

Losky päätti suhtautumisestaan valkoisiin omin neuvoin, koska hänellä ei pitkään ollut mitään yhteyttä Ukrainan ulkoministeriöön. 3.12. hän pyysi Ukrainan edustustoa Tukholmassa kertomaan maan tapahtumista, sillä hän ei siihen mennessä ollut saanut Kiovasta ensimmäistäkään kuriiria.³² Suorin tie Helsingistä Ukrainaan oli poikki, sillä Neuvosto-Venäjä ei sallinut ukrainalaisten kuriirien kulkua alueensa läpi. Tammikuussa 1919 Losky silti ilmoitti kielteisestä kannastaan valkoisiin nähden myös Suomen ulkoministeriölle. Tämä osoittautui jälkikäteen myös Direktorion yleiseksi linjaksi. Vastauksena Slyvenkon kysymykseen Ukrainan ulkoministeriö ilmoitti helmikuussa 1919 Helsingin edustustolle, että viisumi Ukrainaan oli evättävä kaikilta venäläisiltä, koska he voisivat toimia Ukrainan etuja vastaan. Tällä viitattiin mahdolliseen pyrkimykseen liittyä Donilla muodostettuihin valkoarmeijoihin.³³

Hetmaanihallituksen lyhytaikaisen venäläismielisen käänteiden aikana marraskuussa 1918 Dmytro Dorošenko sai lähteä Ukrai-

nan ulkoministerin tehtävästä. Hänen tilalleen tuli venäläismielinen Juri Afanasjev, joka suhtautui kielteisesti Suomen itsenäisyyteen. Hän kertoi Gummerukselle, että Losky tultaisiin pian vaihtamaan,³⁴ mutta Direktorio määräsi 17.1.1919 Loskyn Helsingistä käsin vastaamaan suhteista kaikkiin pohjoismaihin.³⁵ Vasta 25.7.1919 tuolloin Kamjanets-Podolskissa Länsi-Ukrainassa toiminut ulkoministeriö määräsi väliaikaiseksi asiainhoitajaksi Helsinkiin Mykola Zaliznjakin.³⁶

Uusi asiainhoitaja Zaliznjak oli tunnettu poliitikko ja lehtimies, joka kuului Ukrainan Sosialistivallankumouksellisen Puolueen perustajajäseniin. Venäjän keisarillisen hallituksen aikana hänet oli monta kertaa vangittu poliittisista syistä. Ensimmäisen maailmansodan aikana hän oli toiminut Saksan ulkoministerin ja sotaministerin neuvonantajana sekä Ukrainan Vapautuksen Liiton tiedotustoimiston johtajana Tukholmassa. Hän kuului Ukrainan valtuuskuntaan Brest-Litovskin rauhanneuvotteluissa. Zaliznjakin ansiot yrityksessä Suomen tunnustuksen hankkimiseksi Ukrainalle talvella 1917–18 olivat Ukrainan ulkoministeriössä tiedossa. Zaliznjak oli myös ukrainantanut Herman Gummeruksen kirjansen *Itsenäinen*

26. UAH O 19 b. Saksan lähettiläs Suomen ulkoasiain-toimituskunnalle 14.8.1918 siellä tehtyine päätösmerkintöineen.

27. TsDAVOVU f. 3766, op. 1, spr. 140, ark. 7. F. 3696, op. 1, spr. 35, ark. 1, op. 2, spr. 233, ark. 1, f. 3766, op. 1, spr. 140, ark. 20 Deržavnyj Vistnyk 13.10. ja 19.10.1918.

28. Deržavnyj Vistnyk 1918, 24.10. Entsyklopedija ukrainoznavstva, tom 4. Lviv 1994, s. 1378.

29. TsDAVOVU f. 3696, op. 1, spr. 35, ark. 41–42.

30. HS 21.10.1918. Ukrainan valtiollinen asiamies saapunut Suomeen.

31. Kostjantyn Losky salanimellä K. Vyševytš (1918) *Ukrainskij vopros, Rossija i antanta. Gelsingfors.*

32. TsDAVOVU f. 3512, op. 2, spr. 7, ark. 13.

33. TsDAVOVU f. 3512, op. 2, spr. 9, ark. 11. Slyvenko Ukrainan ulkoministeriöön 28.11.1918. F. 3512, op. 2, spr. 2, ark. 25, 27. F. 3696, op. 2, spr. 312, ark. 2. Losky Ukrainan ulkoministeriöön 20.1. ja ulkoministeriön vastaus 21.2.1919. Valkoisista ks. Tuomo Polvinen (1971) *Venäjän vallankumous ja Suomi I–II*, Porvoo: WSOY, 2: 130–132, 137, 140–147, 186–188.

34. Gummerus (1931) 88–89. Loskyn virkakausi oli jo alunperin ajateltu ulottuvaksi vain vuoden 1918 loppuun.

35. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 233, ark. 1.

36. Ibid. f. 3696, op. 1, spr. 35, ark. 16.

Suomi (Samostijna Finljandija), joka ilmestyi Kiovassa maaliskuussa 1918.³⁷

Ukraina, Suomi ja reunavaltio politiikka

Ukrainan lähettiläille eri maissa järjestettiin konferenssi Karlsbadissa (nyk. Karlovy Vary) 6.–14.8.1919. Siihen osallistuivat sekä entinen lähettiläs Losky että vastanimetty Zaliznjak. Konferenssissa puheenvuoron käyttänyt Losky piti Suomea Ukrainan kannalta tärkeimpänä pohjoisena maana. Kuten Ukraina, Suomi oli aluksi noudattanut saksalaissuuntausta, mutta bolshevikkien uhan vuoksi lähentynyt ympäröivä valtoja. Mannerheim oli ollut yksi tärkeimmistä Suomea länsisuuntaukseen johdattaneista poliitikoista. Mannerheimia ei valittu presidentiksi, koska häntä kannattivat vain ruotsalaiset, kun taas suomalaiset ja sosiaalidemokraatit olivat häntä vastaan. Mannerheimin tavannut Losky piti vaalin tulosta hyvänä, koska tämän asenne Ukrainaan oli ollut ”ironinen”. Losky arvioi myönteisesti Rudolf Holstin tuloa ulkoministeriksi, koska Holsti oli reunavaltio politiikan keksijä ja suurvenäläisen ajattelun vankkumaton vastustaja. Loskyn perehtyneisyys Suomen ulkopolitiikkaan ilmeni siis hänen puheenvuorossaan, vaikka arvio Mannerheimin kannatuspohjasta olikin hieman yksioikoinen.³⁸

Nimityksensä aikaan Mykola Zaliznjak oleskeli Itävallassa. Heinäkuussa 1919 ulkoministeri Volodymyr Temnytsky kehotti kuitenkin häntä lykkäämään Suomen matkaa, mikä johtui Itävallassa olleiden ukrainalaispoliitikkojen Zaliznjakin nimityksestä antamista kielteisistä lausunnoista. Zaliznjak ei välittänyt ulkoministerin kiellosta, ja hän saapui Helsinkiin 1.10. ja kahta päivää myöhemmin ukrainalaisten sisäisistä kämmistöistä tietämätön Holsti otti hänet vastaan.

Holstia kiinnosti Ukrainan suhtautuminen valkokenraali Denikiniin. Zaliznjak raportoi kertoneensa Holstille Ukrainan julistaneen sodan Denikinille ja luonnehtineensa ”Denikinin toimintaa asianmukaisella tavalla”. Holsti oli pyytänyt asiansuostajaa kertoamaan kaikesta saamastaan Denikiniä kos-

kevasta materiaalista, ”minkä säännöllisesti teenkin”.³⁹

Helsingin Sanomien 4.10.1919 julkaisemassa haastattelussa Zaliznjak arvosteli voimakkaasti Denikinin johtamaa vapaaehtoisarmeijaa, jolla hän kiisti olevan mitään kannatusta Ukrainassa. Hän sanoi Ukrainan ehdottomasti vastustavan bolshevismia omalla alueellaan, mutta että maa ei millään tavoin halunnut sekaantua Venäjän sisäisiin asioihin. Hän piti Venäjistä irtautuneiden valtioiden sotilasliiton aikaansaamista välttämättömänä.⁴⁰

Zaliznjakin kuvaus Holstin kiinnostuksesta pitäneen paikkansa. Tuossa vaiheessa Suomen ulkoministeri oli asettunut vastustamaan sotilaallista yhteistyötä venäläisten valkoisten kanssa, vaikka valkoisten voitto oli vielä aivan mahdollinen. Sen sijaan Holsti kallistui yhteistyöhön reunavaltioiden kanssa. Ukrainan mukaan ottamista reunavaltioiden kanssa suunniteltuihin neuvotteluihin ajoi voimakkaasti entinen Kiovan asiansuostaja Gummerus, mikä tulee esiin tämän 8.8.1919 päivätyssä muistiossa. Yhteistyön esteenä saattaisi olla korkeintaan Ukrainan ja Puolan viileät suhteet.⁴¹ Ukrainan ottamista mukaan kannatti myös Latvian ulkoministeriö, joka johdonmukaisesti pyrki reunavaltio liiton muodostamiseen.⁴² On syytä muistaa, että tässä vaiheessa Direktoriolla vielä oli käytössään toimiva armeija ja hallussaan osa Ukrainan aluetta, eikä Holsti pitänyt kiireellisenä rauhan solmimista Venäjän kanssa.

Marraskuussa 1919 Holsti lähetti J. J. Mikkolan Varsovaan tunnustelemaan Puolan halukkuutta yhteistyöhön reunavaltioiden kanssa. Keskusteluissaan puolalaisten kanssa Mikkola sisällytti Ukrainan reunavaltioihin. Koska Ukraina ei vielä ollut alistunut Puolan nukkevaltioksi, Mikkola sai puolalaisilta tuolloin skeptisiä vastauksia. Pääministeri Ignacy Paderewski toi esiin Puolan ja Ukrainan välisen kiistan Itä-Galitsian hallinnasta, ja valtionhoitaja Józef Pilsudski epäili Ukrainan elinkelpoisuutta itsenäisenä valtiona.⁴³ Suomen kiinnostus Ukrainaa kohtaan ei siis suinkaan ollut puolalaisten inspiroimaa. Holstin mielessä oli tavoiteltavana mahdollisuutena reunavaltioiden ns.

diagonaaliliitto, joka ulottuisi Itämereltä Mustallemerelle sisältäen paitsi Ukrainan myös Romanian ja Valko-Venäjän. Tätä osoittaa myös Suomen täysin oma-aloitteisesti myöntämä de facto tunnustus Valko-Venäjälle 15.12.1919. Se sai puolalaiset protestoimaan.⁴⁴

Direktorio suhtautui tällöin liittosuunnitelmiin Baltian maiden kanssa skeptisesti pitämällä niitä vain väliaikaisena keinona Ukrainan asian esillä pitämiseksi. Heinäkuun 31. päivänä 1919 kaikille maan diplomaattiedustajille lähetetty viesti lienee tarkoitettu suurimman innon hillitsemiseksi.⁴⁵ Syynä saattoi olla välien kiristyminen valkoiisiin venäläisiin, mikä pakotti Ukrainan harkitsemaan rauhan ja yhteistyön mahdollisuutta bolshevikkien kanssa. Mikkola keskusteli marraskuussa Varsovassa myös Ukrainan paikallisen edustajan Leonid Myhailovin kanssa, joka kertoi hänelle maansa olevan salaisessa liitossa bolshevikkien kanssa Denikiniä vastaan. Tulevaisuudessa Ukraina kuitenkin toivoi yhteistyötä Suomen kanssa siinä vaiheessa, kun Neuvosto-Venäjään kanssa solmittaisiin rauha.⁴⁶

Myhailovin toiminta ei anna mairittelevaa kuvaa ukrainalaisen diplomatian tasosta, mutta se kuvastaa hyvin käynnissä olutta muutosta, jossa Ukraina ajautui lyhytaikaisesta epäonnistuneesta pyrkimyksestä hyviin suhteisiin Neuvosto-Venäjän kanssa läheisiin suhteisiin ennen kaikkea Puolaan, mutta myös muihin reunavaltioihin. Muita mahdollisia keskustelukumppaneita ei juuri enää ollutkaan tarjolla. Ukraina osallistui Puolan tavoin tarkkailijana toiseen Tartossa järjestettyyn reunavaltiokonferenssiin 10.–16.11.1919, jossa Suomi ei ollut mukana.⁴⁷

Zalijnjak raportoi Ukrainan ulkoministeriölle toiminnastaan lokakuussa 1919. Asiainhoitaja kertoi yhteyksiensä olevan kiinteimmät Maalaisliittoon, joka oli puolueista venäläisvastaisin ja jolla oli hänen mukaansa suurin kannatus kansanjoukkojen parissa. Judenitšin hyökkäyksen aikaan Zalijnjak onnistui välttämänsä mukaan inspiroimaan artikkeleita hänen auttamistaan vastaan etenkin Maalaisliiton kautta. Myös *Suomen Sosialidemokraatti* oli pääkirjoituksessaan lainannut Zalijnjakin lausuntoa

perustellessaan, miksi Venäjän valkoisia ei ollut syytä auttaa. Lähetystössä tuotettiin jatkuvasti Ukrainan tilanteesta kertovaa materiaalia, jota V. J. Mansikka käänsi ja toimitti lehdistölle.⁴⁸

Zalijnjak määritteli raportissaan lähetystön tehtävät seuraavasti. Omien agenttien kautta ja yhteistyössä Suomen pääesikunnan kanssa oli seurattava tapahtumia Venäjällä. Oli informoitava länsieurooppalaista yleisöä Ukrainan tilanteesta. Edelleen oli pyrittävä solmimaan sotilaallis-poliittinen liitto Baltian maiden kanssa, saada kosketus Pohjois-Venäjän bolshevisminvastaista taistelua johtavien englantilaisten kanssa ja vaikuttaa Britannian hallituspiireihin Ukrainan asian hyväksi. Oli myös seurattava venäläisten monarkistien ja ei-bolshevististen puolueiden toimintaa Helsingissä.⁴⁹

37. Ibid. f. 3696, op. 1, spr. 35, ark. 59. Herman Gummerus (1918) *Samostijna Finljandija*, Kyjiv: Serp i Molot.

38. Ibid. 3696, op. 2, spr. 6, ark. 14. Holstin merkitys Pietarin-suunnitelmien kariutumisessa oli ratkaiseva. Ks. Polvinen (1971) 2:214–215.

39. F. 3696, op. 1, spr. 35, ark. 59. Zalijnjakin raportti Ukrainan ulkoministeriölle.

40. HS 4.10.1919. Nykyinen tilanne Ukrainassa. Ukrainan täkäläinen lähettiläs kertoo.

41. Herman Gummeruksen muistio Venäjän taholta uhkaavan vaaran torjumisesta 8.8.1919. KA Juho Venolan kokoelma 45.

42. Marko Lehti (1999) *A Baltic League as a Construct of New Europe. Envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the First World War*, Frankfurt am Main: Peter Lang, European University Studies, Series III, Vol. 817, 205, 207.

43. KA Rudolf Holstin kokoelma 28. Mikkolan matkakertomus, jonka päiväyksen 9.11.1919 virheellisyys ilmenee siitä, että siinä kuvataan keskusteluja myös kyseisen päivän jälkeen.

44. UAH Caa Valtioneuvoston pöytäkirjat ulkoministeriön esittelystä 15.12.1919. Puolan protesteista Kallervo Hovi (1984) *Interessensphären im Baltikum. Finnland im Rahmen der Ostpolitik Polens 1919–1922*, Helsinki: SHS, Studia Historica 13, 107. Diagonaaliliiton ajatuksesta Holstillä Hovi 104–105, Marko Lehti (1999) *A Baltic League as a Construct of New Europe. Envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the First World War*, Frankfurt am Main: Peter Lang, European University Studies, Series III, Vol. 817, 239–240. Polvinen 1971, 2: 258–259, 263–265.

45. F. 3696, op. 1, spr. 35, ark. 28.

46. KA RHK 28 Mikkolan matkakertomus.

47. Lehti (1999) 239–240.

48. TsDAVOVU f. 3696, op. 1, spr. 35, ark. 59.

49. TsDAVOVU f. 3696, op.1, spr. 35, ark. 36–37.

Asiainhoitajan suurista suunnitelmista huolimatta Ukraina ei päässyt osallistumaan Helsingissä 15.–22.1.1920 järjestettyyn reunavaltiokonferenssiin. Ennen konferenssia laatimassaan muistiossa Holsti piti kyllä toivottavana Ukrainan ja Valko-Venäjän kehittymistä itsenäisiksi valtioiksi, mutta vielä Ukrainasta ei voinut puhua ”edes puolivalmiina valtiona”. Toisaalta muut Venäjästä irtautuneet valtiot olivat myös vain jokin aika sitten olleet samankaltaisissa, toivottomilta näyttäneissä tilanteissa, joten ei pitänyt hätäillä ja määritellä lopullisesti liian ahtaasti yhteistyöhön kelpaavia maita. Holstin suhteellisen varovaiset sanakäänteet muuttuivat hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa selkeäsanaiseksi kehotukseksi korostaa muille osanottajavaltioille Ukrainan ja Valko-Venäjän itsenäistymisen tärkeyttä, jotta ne voisivat vastaisuudessa osallistua reunavaltioyhteistyöhön ja solmittavaan diagonaaliseen puolustusliittoon.⁵⁰ Päivää ennen konferenssia Britannian lähettiläs lordi Acton pyysi Holstilta, etteivät Ukraina ja Valko-Venäjä osallistuisi kokoukseen, mutta tämä ei voi olla niiden poissaolon syy, koska niitä ei siihen mennessäkään ollut kutsuttu.⁵¹ Slyvenko raportoi hallitukselleen Ukrainan poissulkemisen johtuneen Puolan lähettilään vastustuksesta,⁵² mutta Ukrainan tilanne teki kyllä kutsumisen muutenkin vaikeahkoksi.

Ukrainan kysymys nousi jälleen Suomelle jonkin verran merkityksekkääksi pyrittäessä läheiseen yhteistyöhön Puolan kanssa keväällä 1920. Tällä välinhän Ukrainan hallitus ajautui Puolan tosiasialliseen alaisuuteen. Suomen edustaja Varsovassa, Boris Gyllenbögel, puolsi Ukrainan ainakin puolivirallista osanottoa reunavaltioiden yhteisiin neuvotteluihin. Gyllenbögel ilmaisi näkemyksensä tammikuun lopulla, siis ennen Puolan ja Ukrainan välistä lopullista sopimusta, mutta maiden välien jo parannuttua. Hän oli valmis syventämään suhteita Ukrainaan vain, jos puolalaisilla ei olisi mitään sitä vastaan.⁵³

Varsovassa 4.–24.3.1920 pidetyssä suomalais-puolalaisessa konferenssissa sovittiin maiden välisestä puolustusliitosta, jonka Suomen hallitus sitten epäsymmetrisenä

hylkäsi.⁵⁴ Sopimuksessa Suomi lupautui otamaan huomioon Puolan näkökannat Lietuan ja Ukrainan suhteen. Ainoa vihje näiden näkökantojen laadusta on Gyllenbögelin ulkoasioihin lähettämä ennakkotieto, jonka mukaan konferenssissa todennäköisesti ehdotettaisiin Ukrainan jakamista kolmeen osaan, joista yksi olisi Puolan miehittämä, toinen ulottuisi vuoden 1772 rajaan eli Dnjeprille ja kolmas sijaitsisi siitä itään.⁵⁵ Sähkeessä ei sanota sitä selvästi, mutta keskeinen Ukraina lienee ajateltu itsenäiseksi, kun itäinen voitaisiin jättää bolshevikkeille. Vaikka konferenssin päätöksistä peruttiinkin erillisrauhan kieltävät ja sotilaallista yhteistyötä koskevat kohdat, Ukrainan suhteen Suomi silti vielä myöhemminkin toimi Puolan hallituksen toiveiden mukaisesti.

Toukokuussa Gyllenbögel vieraili puolaisten venäjänvastaisella rintamalla ja tapasi siellä Józef Pilsudskin. Tämä pyysi Suomea tunnustamaan Ukrainan de facto, jotta ”se saisi tukea rakennustyössään”. Gyllenbögelin vastatessa Suomen jo 1918 tunnustaneen Ukrainan de facto, Pilsudski sanoi olevan suotavaa, että tunnustettaisiin nimenomaan Petljuran hallitus.⁵⁶

Pilsudskin pyytämän kaksinkertaisen de facto tunnustuksen merkitys on jäänyt suomalaisille tutkijoille hämäräksi.⁵⁷ Taustalla on puolalais-ukrainalaisen sopimuksen sanamuoto ja Petljuran asema Ukrainan kansallisessa liikkeessä. Puolan ja Ukrainan välisessä sopimuksessa Puola ei itse asiassa tunnustanut Ukrainaa valtiona, vaan vain sen ”oikeuden itsenäisyyteen”, kun taas Petljuran johtama Direktorio tunnustettiin Ukrainan Kansantasavallan hallitukseksi. Kuten lähes kaikki muutkin sopimuskohdat, tämäkin sai osakseen murskaavaa kritiikkiä niiltä ukrainalaisilta poliitikoilta, jotka eivät hyväksyneet sopimusta. Direktorion saama epämääräinenkin tunnustus ei enää pitäisi, mikäli sitä johtaisi joku muu kuin Petljura. Direktorion toimintasääntöjen nojalla Petljuralla ei myöskään ollut valtuuksia yksinään allekirjoittaa sopimusta, joka astui voimaan välittömästi ilman ratifiointia tai edes keskustelua Direktorion muiden jäsenien kanssa. Seurauksena tunnettuja

ukrainalaisia poliitikkoja sanoutui irti Petljurasta ja kieltäytyi yhteistyöstä hänen johdettamansa hallituksen kanssa. Pyytämällä Suomelta tunnustusta nimenomaan Petljuran hallitukselle Pilsudski halusi siis lähinnä vahvistaa Puolasta riippuvaisen Ukrainan hallituksen kansainvälistä ja sisäistä asemaa.⁵⁸

Valtioneuvosto päätti Tarton rauhanneuvottelujen alkamispäivänä 12.6.1920 tunnustaa Petljuran hallituksen Ukrainan tasavallan de facto hallitukseksi.⁵⁹ Suomen ja Puolan kesken näyttää vallinneen yhteisymmärrys siitä, että Puola vastavuoroisesti tunnustaisi Viron.⁶⁰ Puolan tuolloin vaikuttavan sotamenestyksen lisäksi päätökseen vaikutti myös Lontoosta saatu tieto, jonka mukaan Britannia oli valmis tunnustamaan Ukrainan de facto, jos Puolan menestys jatkuisi.⁶¹ Samana päivänä Holsti ilmoitti Ukrainan ulkoministerille Andrij Nikovskylle Suomen hallituksen uudistavan viralliset suhteensa Ukrainaan Kansantasavaltaan, ”jonka hallituksen johdossa on nyt hetmaani Petljura”, eli virkanimikkeeseen lipsahti virhe.⁶² Kolme päivää myöhemmin Gyllenbögeli määrättiin edustamaan Suomea Puolan lisäksi Ukrainassa.

Tässä vaiheessa puolalais-ukrainalainen hyökkäys oli alkumenestyksen jälkeen vaihtunut perääntymiseksi, ja bolshevikit olivat vallanneet Kiovan takaisin päivää aiemmin. Ukrainan hallitus oleili silti vielä omalla maallaan Länsi-Ukrainan Proskurovissa (nykyinen Hmelnytskyj). Gyllenbögeli halusi matkustaa Proskuroviin luovuttamaan valtuuskirjeensä. Ukrainan hallitus kehotti Varsovan lähettilästään estämään lähettilään lähdön, jos suinkin mahdollista, ”koska sotatilanteesta johtuen emme voi tarjota hänelle tarvittavia mukavuuksia”. Tämä olikin erittäin totta.⁶³

Kovin merkittävänä ei vahvistettuja Ukrainan-suhteita Suomessa pidetty. Kun Neuvosto-Venäjästä edustajat Tarton neuvottelussa esittivät paheksuntansa Ukrainan tunnustamisen johdosta, asia tuli täytenä yllätyksenä Suomen valtuuskunnalle, joka epäuskoisena tiedusteli Helsingistä, oliko Ukraina todella tunnustettu.⁶⁴ Suomi hyväksyi Ukrainan täysivaltaisen osanoton Latvian

Buldurissa 6.8.–6.9.1920 järjestettyyn reuna-valtiokonferenssiin.⁶⁵ Siellä sovittiin osanottajavaltioiden tunnustavan toisensa de jure, käynnistävän sangen pitkälle menevän taoudellisen integraation ja ryhtyvän välittömiin toimiin sotilasliiton aikaansaamiseksi.⁶⁶ Ottaen huomioon Ukrainan tuolloisen tilanteen, päätökset olivat sen osalta sangen epärealistisia. Suomen hallitus katsoi konferenssin muutenkin menneen yhteistyössä liian pitkälle ja vaati mm. tunnustamista ja sotilasliittoa koskevien pykälien hylkäämistä. Suomen valtuuskunnan saadessa tästä tiedon sopimuksen sanamuodot oli kuitenkin jo neuvoteltu valmiiksi.

Valtuuskunnan johtaja L. Åström vaati silloin Suomelle oikeutta ratifioida sopimus vain osittain, käyttäen yhtenä argumenttinaan Ukrainan epäsovinnuutta tulla tunnustetuksi de jure. Suomen vastalauseet kon-

50. KA RHK. Holstin muistio 7.–8.1.1920, sen ulkoasiainvaliokunnassa 12.1.1920 korjattu versio.

51. UAH 12 A 2 Helsingin konferenssi 15.–22.1.1920, Acton Holstille 14.1.1920.

52. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 233, ark. 17. Slyvenko Ukrainan ulkoministeri Andrij Nikovskylle 24.9.1920.

53. UAH 5 C 13 Varsovan lähetystön raportit. Gyllenbögeli ulkoministeriöön 26.1.1920. Hovi 1984 108 katsoo Gyllenbögelin raportin kuvastavan sitä, miten Suomi hiljaisesti tunnusti Ukrainan kuulumisen Puolan etupiiriin.

54. UAH 12 A 3 Suomalais-puolalainen konferenssi Varsovassa 1920, poliittisen ja sotilaallisen komission päätöspöytäkirjat. Hovi (1984) 109–113. Polvinen (1971) 2:336–342.

55. UHA 12 L Puola lähtevät salaiset sähkösanomat ulkoministeriölle. Gyllenbögeli ulkoasioihin 20.3.1920.

56. UAH 12 L. Kopio Gyllenbögelin raportista 22.5.1920.

57. Hovi 1984 132 väittää virheellisesti kyseessä oleen Ukrainan tunnustaminen de jure.

58. Reshetar (1952) 300–307. Soldatenko (1999) 838–843, 847–852, 856–858.

59. UAH Caa valtioneuvoston pöytäkirjat ulkoministeriön esittelystä 12.6.1920.

60. Hovi (1984) 132–133.

61. UHA 12 L Puola 1920. Holstin päiväämätön muistio, joka kuitenkin selvästi liittyy Ukrainan toiseen tunnustamiseen.

62. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 375, ark. 2.

63. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 375, ark. 3.

64. UHA 12 L Ukraina 1920–1923. Westerlund ulkoasioihin 15.6.1920.

65. UHA 12 A 5 Riian konferenssi elok. 1920. Ulkoasiat Åströmille Riikaan 11.8.1920. Åströmin päiväämätön raportti No 15.

66. Buldurin konferenssista yleensä ks. Lehti (1999) 260–296.

ferenssissa kuitenkin hylättiin.⁶⁷ Siksi hallitus päätti 17.12.1920 jättää sopimuksen ratifioimatta sillä perusteella, että osanottajamaat eivät kaikki olleet solmineet rauhaa Neuvosto-Venäjän kanssa eivätkä niiden kaikki keskinäisetkään välit eivät vielä olleet täysin selvitettyt. Holstin aluksi esittämässä sanamuodossa osanottajamaille lähetettäväksi selitykseksi viitattiin nimenomaan siihen, että yhden sopijamaan kohdalla oli kyseenalaista, oliko se "saavuttanut itsenäiseltä demokraattiselta valtiolta vaadittavan järjestysmuodon ja vakavuuden".⁶⁸ Valtioneuvoston käsittelyssä tämä kohta muutettiin toteamukseksi, jonka mukaan vielä oli "melkoista eroa edustettuna olleiden maiden muussakin kansainvälisessä asemassa sekä järjestysmuodon ja olojen vakiinnuttamisessa".⁶⁹ Näin vältettiin viittaamista suoraan Ukrainan pakolaishallituksen sopimuskelvottomuuteen.

Vähin äänin loppuun

Mykola Zaliznjakin virkakautensa alussa laatima raportti ulkoministeriöön jäi viimeiseksi. 20. joulukuuta 1920 ulkoministeriö lähetti Zaliznjakille viestin, jossa sanottiin: "Tekniset vaikeudet eivät ole antaneet Teille mahdollisuutta yhteydenpitoon ministeriön kanssa, arvoisa herra. Vain siten voi ministeriö selittää itselleen sen tosiasian, että se ei ole Teidän Suomessa oloikananne saanut Teiltä ainuttakaan raporttia".⁷⁰

Zaliznjak ei lukenut ulkoministeriön moitteita, koska hän jo 25.8.1920 matkusti Helsingistä Wieniin sanoen matkansa syyksi lähetystön raha-asioiden järjestämisen. Todennäköisesti lähtö johtui siitä, että asiainhoitaja vastusti Petljuran hallitusta, kun taas Suomi saattoi hyväksyä vain sen edustajan. Ukrainan Sosialistivallankumouksellinen Puolue, johon Zaliznjak kuului, tuomitsi Petljuran sopimuksen Puolan kanssa ja kehotti jäseniään toimimaan Petljuran hallintoa vastaan.⁷¹ Lähtiessään Zaliznjak informoi henkilökuntaa siitä, että heinäkuun palkka olisi viimeinen, ellei lisää rahaa saataisi. Lähetystön asioita hoitamaan jäi Petro Slyvenko.⁷²

Lähtiessään Zaliznjak saattoi tietää, ettei hän enää ollut diplomaatti. Päivä hänen läh-

tönsä jälkeen Slyvenko tapasi Suomen ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkö Pontus Artin, joka kertoi juuri saaneensa Ukrainan pakolaishallitukselta Varsovasta kirjeen, joka sisälsi pyynnön pitää Zaliznjakia yksityishenkilönä. Artti lisäsi omasta puolestaan Zaliznjakin lähdön olevan onneksi sekä Zaliznjakille itselleen että Ukrainan maineelle. Äskeisen lähettilään viisuminhaku yksityishenkilön ominaisuudessa olisi pantu merkille sekä Suomen paikallisessa "mustassa" venäläisessä emigranttilehdistössä että Neuvosto-Venäjän punalehdistössä.⁷³

Lähetystösihteeri Slyvenko oli nyt joka suhteessa vaikeassa tilanteessa. Lähetystön toimitila Konstantininkatu 15:ssä oli samalla Slyvenkon asunto, jonka vuokran hän maksoi omasta pussistaan. Slyvenko raportoi (17.9.1920) vaikeuksistaan ulkoministeriölle Varsovaan valittaen, ettei hänellä ollut laillista perustetta lähetystön sulkemiseen, mutta sen toiminnassa pitäminenäkään ei onnistunut ilman hallituksen tukea.⁷⁴ Muutamaa päivää myöhemmin Slyvenko anoi virkaeroa ulkoministeri Nikovskylta. Yritykset solmia suhteita Puolan lähetystöön Suomessa eivät olleet onnistuneet, sillä puolalaiset eivät olleet kiinnostuneita Ukrainan lähetystöstä.⁷⁵ Vajaata viikkoa myöhemmin 30.9. Slyvenko kysyi sähköitse, oliko hän vielä virassa vai ei. Tiedon saaminen heti oli hänelle välttämätöntä, koska muussa tapauksessa saattaisi sattua, että Suomen viranomaisilla olisi asiasta eri käsitys kuin hänellä itsellään, mikä voisi johtaa epämiellyttäviin tilanteisiin. Sittenkään hän ei saanut vastausta.⁷⁶

Slyvenkon pelkäämien epämiellyttävien tilanteiden laatu selviää suomalaisista asiakirjoista. 17.9. Etsivä Keskuspoliisin päällikkö Ossi Holmström otti yhteyttä ulkoministeriöön kertoen toistaiseksi vahvistamattomista tiedoista, joiden mukaan Slyvenko oli bolshevikkien agentti. Kun ulkoministeriö ei reagoinut ensimmäisiin ilmoituksiin, EK alkoi sängen sinnikkäästi pommittaa sitä ilmiannoilla Slyvenkosta useamman kuukauden ajan. EK:n tietojen mukaan Slyvenko kävi usein Tallinnassa, missä hänellä oli epäilyttäviä yhteyksiä. Slyvenko myös käytti

hyväkseen diplomaattiasemaansa tuodakseen maahan tullitta kauppatavaraa. Lisäksi hänellä oli yhteyksiä *Suomen Sosialidemokraatin* toimitukseen, mitä EK myös piti raskauttavana asianhaarana. 28.10. EK suosittelee Slyvenkon karkottamista, vaikka suosia todisteita häntä vastaan ei ollutkaan.⁷⁷

Syyskuussa 1920 Ukrainan hallitus päätti nimittää Puolan-lähetystönsä varajohtajan Leonid Myhailovin asiainhoitajaksi Suomeen.⁷⁸ Tässä vaiheessa Puolan ja Neuvosto-Venäjän kesken ei vielä ollut solmittu aselepoa, joten ei ehkä ole yllättävää, että Suomi oli valmis ottamaan uuden edustajan vastaan. Gyllenbögeltä tiedusteltiin Myhailovin sopivuutta, ja vastaukseksi saatiin myönteinen arvio: *”Själståndighetsman ryssbatare och möjligt icke vensterman förhållandevis väl uppfostrad.”*⁷⁹ Myhailovia ei kuitenkaan Helsinkiin kuulunut. Ulkoministeriön poliittisissa tilannekatsauksissa Ukrainaa käsiteltiin yhtenä varteenotettavana toimijana vielä marras-joulukuussakin.⁸⁰

Slyvenko oli kuitenkin saanut tarpeekseen Ukrainan edustamisesta. 13.12.1920 hän kirjoitti Ukrainan ulkoministerille Puolan Tarnoviin todeten Suomen olevan itsessään sangen tärkeä maa. Se oli yksi niistä harvoista maista, jotka olivat tunnustaneet Ukrainan. Se oli myös lähes ainoa entisen Venäjän keisarikunnan maa, jonka oli todella onnistunut saavuttaa itsenäisyys. Helsingistä käsin voitaisiin hoitaa myös suhteita Ruotsiin, Norjaan ja Viroon. Pietarin läheisyys teki mahdolliseksi hankkia tietoja Venäjän tilanteesta. Siksi oli erittäin tärkeää ylläpitää maahan virallisia suhteita. Kun Myhailov ei ollut saapunut maahan ja kun Slyvenkolla itsellään ei ollut tietoa siitä, oliko hänellä valtuudet edustaa Ukrainaa vai ei, lähetystön toiminta oli kuitenkin toistaiseksi mahdotonta.⁸¹

Ukrainan hallitus reagoi 15.12. ilmoittamalla Slyvenkolle Zaliznjakin välittömästi virallisesta virkaerosta sekä siitä, että vuoden 1921 alusta lähtien lähetystössä olisi vain lähetystösihteerin virka.⁸² Slyvenko siis oli pyynnöstään huolimatta virassa, mutta ainoa konkreettinen osoitus siitä oli hänen saamansa sähkö. Päivää myöhemmin ulkoministeri Nikovsky ilmoitti Suomen ulkomi-

nisteriöön Ukrainan Latvian lähetystön päällikön Volodymyr Kedrovskyn nimityksestä asiainhoitajaksi Suomeen.⁸³ Slyvenkon kannalta tervetullutta oli, että Suomen ulkoministeriötä pyydettiin vastaamaan hänen kauttaan, joten kävi täysin selväksi pakolaishallituksen tunnustavan hänet edustajakseen. Vielä tässä vaiheessa Tarton rauhansopimuksen solmimisen ja Ukrainan reuna-
valtioyhteistyöstä pudottamisen jälkeen Suomi ylläpiti virallisia suhteita Ukrainan pakolaishallitukseen, ja ulkoministeriö ilmoitti 5.2.1921 ottavansa Kedrovskyn vastaan.⁸⁴ Uuttakaan asiainhoitajaa ei kuitenkaan kuulunut Suomeen.

Etsivä Keskuspoliisi jatkoi ulkoministeriön pommittamista kirjeillä, joissa Slyvenkoa epäiltiin bolševikkiagentiksi esittämättä kuitenkaan mitään todisteita. Ulkoministeriössä päätettiin tiedustella, tunnustiko Ukraina Slyvenkoa edustajakseen. Ilmeisesti myöntävä vastaus saatiin, koska Slyvenkon jahtaamisesta joksikin aikaa luovuttiin.⁸⁵

67. UHA Caa Valtioneuvoston pöytäkirjat ulkoministeriön esittelystä 1.9.1920. UHA 12 A 5 Riian konferenssi. L. Åström Suomen valtuuskunnan puolesta Holstille 11.9.1920.

68. KA RHK 29. Holstin päiväämätön esitys valtioneuvostossa.

69. UHA Caa valtioneuvoston pöytäkirjat ulkoministeriön esittelystä 17.12.1920.

70. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 339, ark. 11.

71. Soldatenko (1999) 850.

72. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 233, ark. 16.

73. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 233, ark. 19.

74. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 375, ark. 8.

75. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 233, ark. 17.

76. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 233, ark. 21.

77. UAH 6 O 19 b. Petro Slyvenko. Ossi Holmströmin kirjeet 17.9, 13.10, 28.10, 19.11.1920.

78. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 312, ark. 8. UAH 6 O 19 b. Mikhailov, Ukrainan edustaja Suomessa. B. Weikhelmann Ukrainan ulkoministeriöstä Suomen ulkoministeriöön 25.8.1920.

79. UAH 6 O 19 b Gyllenbögelin sähkö ulkoministeriöön 25.9.1920.

80. UAH Ddf ulkoministeriön poliittiset tilannekatsaukset 29.11. ja 10.12.1920.

81. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 312, ark. 13.

82. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 233, ark. 48.

83. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 339, ark. 12. UAH 6 O 19 b Kedrowsky Woldemar. Nikovsky Holstille 16.12.1920.

84. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 527, ark. 10. UAH 6 O 19 b Kedrowsky. Holsti Nikovskylle 5.2.1921.

85. UAH 6 O 19 b Slyvenko. Ossi Holmström EK:sta ulkoministeriön kansliapäällikkö Pontus Artille 18.2.1921. Artti Holmströmille 19.2.1921. Sähkö ulkoministeriöstä Varsovan edustustolle 15.3.1921.

15.1.1921 hän ilmoitti hallitukselleen, ettei lähetystö selviydy edellisenä vuona tekemistään veloista, mutta rahaa hallitukselta ei saapunut. 6.5.1921 Slyvenko ilmoitti Ukrainan ulkoministeriöön sulkeneensa lähetystön, jolla oli velkaa 31 420 Suomen markkaa, mutta omaisuutta vain 1500 markan arvosta.

”Tilanteeni on erittäin huono, koska lähetystön sulkemisen jälkeen johtuen taloudellisista ja poliittisista syistä minun on lähdettävä Suomesta. Saatan näet joutua henkilökohtaiseen konkurssiin ja siten lisätä niiden maallemme vaarallisten skandaali- maisten tapausten määrää, joita maamme viholliset käyttävät hyväkseen pyrkiessään osoittamaan Ukrainan kansallisen uudestisyntymisen aatteen kestämyttömyyden. Minun on mahdotonta jäädä, koska en halua antaa vihollisille, etenkin venäläisille poliittisille piireille kostaa niitä esteitä, joita lähetystön toiminta asetti Venäjän jakamattomuuden puolesta tehdyille propagandalle.”⁸⁶

Vastoin viestiään Slyvenko kuitenkin jäi Helsinkiin. Viimeinen merkki hänestä ulkoministeriön arkistossa on 14.6.1922 päivätty virallinen ilmoitus lähetystösihteerin ja konsulin tehtävien hoitamisen lopettamisesta.⁸⁷ Suomen hallitus ehti hieman aiemmin, 21.10.1921, valtioneuvoston päätöksellä lakkauttaa Suomen diplomaattiedustuksen Ukrainassa sillä perusteella, että se oli käynyt tarpeettomaksi.⁸⁸

86. TsDAVOVU f. 3696, op. 2, spr. 233, ark. 52. Slyvenko Ukrainan ulkoministeriöön 6.5.1921.

87. UAH 6 O 19 b Slyvenko.

88. UAH Caa valtioneuvoston pöytäkirjat ulkoministeriön esittelystä 21.10.1921.

MARINA VITUHNOVSKAJA

Itä-Karjala Venäjän yleisvaltakunnallisessa politiikassa 1906–17

Marina Vituhnovskaja käsittelee ns. ”Karjalan kysymyksen” ratkaisuyrityksiä Venäjän imperiumin yhteydessä. Itä-Karjala joutui venäläisen ja suomalaisen nationalismin väliin Venäjän kansallisuuspolitiikan koealueeksi 1800-luvun lopulla.

■ Venäjän etnis-kansallinen kuva 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa oli erittäin monenkirjova. Keisarikuntaa asuttaneet kansat puhuivat yli 130 kieltä, kuuluivat eri uskontoihin ja niiden kulttuuriperinteet, yhteiskunnalliset rakenteet ja taloudelliset elämäntavat olivat monesti täysin erilaisia. Tämä kuva tulee vielä monimutkaisemmaksi, jos ajatellaan, että keisarikunnan kansat olivat kansallisen muotoutumisen eri vaiheissa.

Nationalismin tutkijat erottavat toisistaan niin sanotut ”suuret” eli ”vanhat” ja ”pienet” eli ”nuoret” kansat.¹ Heidän mielestään ”vanhoihin” kansoihin kuuluivat ne, joilla oli oma eliittinsä ja valtiojärjestelmän perinteet, muun muassa oma ”korkea” kielellinen kulttuuri. Sveitsiläisen Andreas Kapplerin mielestä ”vanhojen kansojen” ryhmään kuuluvat esimerkiksi venäläiset, puolalaiset, georgialaiset sekä Krimin tataarit. ”Nuorilla” kansoilla ei tutkijoiden mielestä ollut omia eliittejä, valtiojärjestelmän perinteitä, kirjakieltä ja hyvin kehittyntä ammattikulttuuria. Nämä olivat ”talonpoikaiskansoja”, joita hallitsivat muut etniset eliitit.² Tähän ryhmään kuuluivat monet etniset ryhmät Venäjän länsi-, pohjois- ja itä-alueilla. Samaan ryhmään kuuluivat myös karjalaiset.

”Vanhojen” ja ”nuorien” naapurikansojen väliset suhteet olivat monimutkaisia ja vaihtelevia. Usein ”vanhat” kansat vaikuttivat ”nuoriin”, erityisesti jos ne olivat kulttuu-

rintsa ja/tai kielensä puolesta läheisiä. Joskus tapahtui niin, että ”nuori” kansa joutui kahden ”vanhan” kansan vaikutuksen alaiseksi. Sellaisia prosesseja tapahtui eri puolilla Venäjää, esimerkiksi Volgan alueella (sekä venäläiset että tataarit vaikuttivat marilaisiin, mordvalaisiin, tshuvaseihin ja udmurteihin), ukrainalais- ja valkovenäläisalueilla (venäläiset ja puolalaiset vaikuttivat ukrainalaisiin ja valkovenäläisiin). Samankaltainen tilanne oli 1900-luvun alussa Venäjän Karjalassa,³ joka historiallisesti on aina sijainnut venäläis- ja suomalaisalueiden välisellä rajalla.

Moneen vuosisataan Venäjä ei noudattanut yhdenmukaista yleisvaltakunnallista politiikkaa. Kansalliset alueet olivat taloudellisesti, kulttuurillisesti ja uskonnollisesti niin eritasoisia, että keskushallinnon oli pakko luoda erilaisia kansallisuuspolitiikan keinoja ja metodeja. 1800-luvun loppuun saakka keinot eivät tavallisesti olleet niin brutaaleja kuin esimerkiksi Espanjan tai Portugalin imperiumeissa. Venäjän valtion periaatteena oli perustaa ja pitää hyvät suhteet kansallisten eliittien kanssa, ja näin antaa niiden itse hallinnoida omilla alueillaan. Esimerkiksi tataarieliittien edustajia otettiin ”panttivangeiksi” ja naitettiin venäläisen aateliston lapsien kanssa. Joskus sor-to koventui kuten 1700-luvun puolivälissä tataareja vastaan: moskeijat purettiin ja siirryttiin pakkokristillistämiseen. Katariina II kuitenkin lopetti muslimien pakkokristillistämisen jo vuonna 1755.

Todellinen käänös tiukkaan venäläistämislinjaan tapahtui 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa, Aleksanteri III:n ja Nikolai II:n aikana. Tällöin venäläinen nationalismi kasvoi voimakkaasti ja vanhoilliset suuntaukset nousivat esiin. Tärkeänä syy-nä oli myös yleinen nationalismin nousu eri puolilla maailmaa. Sama prosessi eteni nopeasti myös Venäjällä. Valtakunnan johtoryhmät uskoivat, että jos nationalistiset liikkeet saisivat edelleen kasvaa, seurauksena olisi jonain päivänä imperiumin romahdus. Venäläisen tutkijan A. J. Avreh'in mukaan imperiumi oli vaarassa, ”kysymys imperiumin säilyttämisestä ja Venäjän jakamattomuudesta oli tärkein selviytymiskysymys.”⁴

Kaikki virkamiehet eivät olleet samaa mieltä venäläistämispolitiikan välttämättömyydestä. Esimerkiksi Sergei Juljevitsh Witte, Aleksanteri III:n ja Nikolai II:n aikainen valtiovarainministeri ja eräs Venäjän johtavia poliitikkoja, kirjoitti, että ”on mahdotonta silloin, kun lähes 35 % maan väestöstä on ei-venäläisiä [...] pitäytyä edelleen politiikkaan, joka sivuuttaa tämän perustavan tosiasian [...] Tällaisen imperiumin tunnuslauseena ei voi olla ’käännyttä kaikki ihmiset tosivenäläisiksi’.”⁵

Yksi imperiumin kansallispolitiikan pääkohteista oli Suomi, jota tuli yhdenmukaistaa Venäjän kuvernementtien kanssa. Venäjällä syntyi Suomen kysymyksestä suuria riitoja.⁶ Venäläiset nationalistit olivat jyrkästi Suomen autonomiaa vastaan, mutta oli myös ryhmiä, kuten venäläiset liberaalit ja sivistyneistö, jotka yrittivät puolustaa Suomea.

”Karjalan kysymyksen” synty

Karjala oli tavallaan Suomen kysymyksen sivutuote, samalla tavalla kuin karjalainen kansallinen liike oli vahvasti sidoksissa Suomen kansallisidentiteetin muodostumiseen. 1800-luvun toisella puoliskolla Suomessa

1. Katso esimerkiksi: Jozef Chlebowczyk (1980) *On Small and Young Nations in Europe*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo; Andreas Kappeler (2001) *The Russian empire: a multiethnic history*, Harlow: Pearson Education.

2. Andreas Kappeler (2001) 141.

3. Venäjällä on olemassa seuraavat karjalaisten etniset ryhmät: ns. vienankarjalaiset, jotka asuivat Arkan-gelin kuvernementin Kemian *ujezd*'in (kihlakunnan) länsiosassa, ”aunuksenkarjalaiset”, jotka asuivat Aunuk-sen kuvernementin länsi- ja lounaisosassa (Petroskoin, Aunuksen ja Povenstan *ujezd*'eissa); tverinkarjalaiset, jotka asuivat Keski-Venäjän Tverin kuvernementissa. Vuoden 1897 väestönlaskennan mukaan Venäjällä asui 78 517 karjalaista, joista 19 236 asui Arkan-gelin kuvernementissa ja 59 281 Aunuksen kuvernementissa.

4. A. Ja. Avreh (1968) *Stolypin i Tretja Duma*, Moskva: Nauka, 21.

5. S. Ju. Witte (1960) *Vospominanija, Tom 3 (17 okt-jabrja 1905–1911), Tsarstvovanije Nikolaja II*, Moskva: Izdatelstvo sotsialno-ekonomitsheskoj literatury, 274.

6. Katso esimerkiksi: A. Ja. Avreh (1968); E. B. Oshe-rov, L. V. Suni (1986) *Finljandskaja politika tsarizma na rubezhe 19–20 vekov*, Petrozavodsk: RIO Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta; I. M. Solomeshhtsh (1992) *Finljandskaja politika tsarizma v gody pervoi mirovoi voiny (1914-fevral 1917gg.)*, Petrozavodsk: Izdatelstvo PGU.

syntyi "karelianismin" liike, jonka pohjana oli Suomen kansallisidentiteetin muotoutuminen. Tässä prosessissa suuri, jopa ratkaiseva rooli oli Kalevalalla, jonka runot oli kerätty ennen kaikkea Itä-Karjalasta. Koska suomalaisen kulttuurin varhaisimmat muodot olivat säilyneet Karjalassa ja mikäli suomalaiset halusivat olla kansakunta, oli välttämätöntä etsiä ja rekonstruoida tämä varhaisperintö. Perinnön etsimisen parhaana paikkana pidettiin Itä-Karjalaa.⁷

Hannes Sihvo osoittaa perusteellisessa tutkimuksessaan karelianismin historiasta karelianismilla olleen kaksi muotoa – kulttuurillinen ja kansallis-ideologinen. Niin sanotun Suur-Suomen poliittisen ohjelman ytimenä oli itämerensuomalaisten kansojen vähittäinen yhdistyminen (ensiksi kulttuurillinen, sitten poliittinen). "Suur-Suomen" doktriini oli samankaltainen ilmiö kuten monet muut kansalliset poliittiset doktriinit, esimerkiksi panslavismi tai panturkkilaisuus. "Poliittisen karelianismin" kannattajien mielestä kaikki karjalaiset olivat Suomen kansan luonnollinen osa, vaikka he olisivat ortodokseja. Sen takia piti pyrkiä yhdistämään kaikki suomalaiset ja karjalaiset maantieteellisesti ja poliittisesti. Sitä varten tuli alkuvaiheessa valistaa karjalaisia rajan takana, ja sen jälkeen viedä sinne poliittista agitaatiota. Mutta agitaatio Venäjällä ei ollut mahdollista ennen vuotta 1905, koska maassa ei ollut kansalaisvapauksia. Sen takia "poliittisen karelianismin" idea jäi vain ideaksi.

Tilanne muuttui 1905, kun Venäjällä alkoi vallankumous, ja tsaari pakotettiin allekirjoittamaan manifesti, jossa hän antoi omalle kansalleen kansalaisvapaudet. Myös Karjalassa kansallinen liike aktivoi toimintaansa. Joulukuun 21. päivänä 1905 Vienan Karjalassa Uhtuan kylässä⁸ pidettyyn ensimmäiseen vienankarjalaisten kokoukseen osallistui 300 edustajaa. Myöhemmin 3–4. elokuuta 1906 Tampereella perustettiin Vienan karjalaisten liitto,⁹ jonka päätehtäviin kuului sekä Suomen kulttuurin että taloudellisen vaikutuksen vahvistaminen Karjalassa. Ohjesäännön mukaan piti perustaa ja tukea Karjalassa kansakouluja ja kirjastoja, julkaista karjalaisia lehteä sekä karjalan- ja suomenkielistä kirjallisuutta, järjestää sään-

nöllisesti suomalaismielistä ja luterilaista agitaatiota Itä-Karjalassa (sen takia koko suomalaisten toiminta rajan takana sai nimen "suursuomalainen propaganda").

Toimenpiteet huomattiin pian Venäjän puolella. Valtiovallan eri tasot ja ortodoksinen kirkko alkoivat ryhtyä vastatoimiin. Konfrontaatio levisi talouden, politiikan, kirkon ja kulttuurin alueille keskus- ja paikallishallinnossa. Karjalaisten tuli tuntea asemansa hyödylliseksi valtakunnassa. Valtionuskonnon propagoinnilla voitiin syventää ja tukea kansan uskonnollisuutta. Taavoitteena oli kulttuurillinen sopeutuminen ja vähittäinen integraatio valtakulttuuriin. Voimakeinot, joista tärkeimpänä oli kansallisen agitaation kieltäminen ja estäminen, pyrkivät eristämään massat agitaatiosta.

Vuonna 1906 Venäjän lehdistössä ilmestyi pappismunkki Kiprianin artikkeli "Luterilainen sotaretki Karjalaan",¹⁰ jossa hän kertoi "Vienan karjalaisten liiton" perustamisesta. Kiprianin analyysi oli tarkka ja paljasti ainakin kaksi tärkeää syytä, miksi karjalaiset pyrkivät lähestymään Suomea. Kiprianin mielestä "suursuomalaisen propagandan" syynä oli Karjalan heikko talous, minkä tuloksena karjalaiset pyrkivät luomaan vahvoja suhteita Suomeen. Suomesta karjalaiset saivat perustoimeentulon. Laukkukauppiat toivat tuloja kotikyliin, ja suomalaiset metsänhakuut antoivat työpaikkoja Itä-Karjalan Repolassa ja Porajärvellä. Toinen tärkeä syy Kiprianin mielestä oli vienankarjalaisten kirkollisen sivistyksen erittäin matala taso. He eivät tunteneet Raamattua eivätkä ymmärtäneet kirkkoslaavin kielellä pidettyjä jumalanpalveluksia. Sitä

7. Karelianismin historiasta ja muodoista ks. Hannes Sihvo (1973) *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 314*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

8. Uhtua (nykyään Kalevala) oli Vienan Karjalan suurin kylä, jota nimitettiin "Vienan Karjalan pääkaupungiksi". Itse kylässä asui 1905 1 206 henkeä, kunnassa yhteensä 2 960 henkeä (N. A. Golubtsov (sost.) (1907) *Spisok naseļjonnyh mest Arhangelskoi gubernii k 1905 godu*, Arhangelsk).

9. Vienan karjalaisten liiton historia tutkittu hyvin, ks. esimerkiksi: Raimo Ranta (1997) *Vienan Karjalaisten liitosta Karjalan sivistysseuraksi v. 1906–1922*, Tampere: Cityoffset Ky.

10. *Missionerskoje obozrenje* (1906) 10.

paitsi papit karjalaisissa kylissä olivat huonosti koulutettuja eivätkä tavallisesti osanneet karjalan kieltä. Näin papiston ja kansan suhteet olivat kehnot.

Venäjän valtiovallalle oli siis alun alkaen selvää, että ongelman ytimenä oli karjalaisen taloudellinen tilanne ja suhteet Suomen kanssa. Yhtäältä piti parantaa karjalaisen taloudellisia oloja, mutta toisaalta oli ryhdyttävä toimiin jotka samalla lisäisivät venäläisten taloudellista vaikutusta alueella. Tämä oli vaikeaa, koska Suomi oli taloudellisesti vahvempi ja maantieteellisesti lähempänä. Repolan alueen elinkeinoelämässä päärooli oli suomalaisilla metsäyrityksillä, jotka maksoivat karjalaisille työläisille palkkaa puolet enemmän kuin tavallisesti maksettiin venäläisissä firmoissa Aunuksen kuvernementissa.¹¹

Itä-Karjalaa yritetään taloudellisesti suunnata Venäjään

Itä-Karjalan huonon tieverkosto oli syynä oli alueen taloudelliseen kehittymättömyyteen ja elintarvikkeiden kalleuteen.¹² Suomi oli voittamassa myös kilpailun rautateiden rakentamisessa, kun se 1910 ulotti rautatiensä jo Pielisjärvelle noin 40 km:n päähän Venäjän rajalta. Tästä johtuen Repolan *volost*'in oli helpompi hankkia leipää ja muita tavaroita Suomesta.¹³ Vastatoimena Aunuksen kuvernementin johto alkoi suunnitella tarmokkaasti rautatietä Pietarista Vienanmerelle.¹⁴ Aunuksen kuvernementin *zemstvo* ja kuvernööri Nikolai Protasjev lähettivät ministerineuvostoon Pietariin rautatiesuunnitelman,¹⁵ jonka toteuttamisen tavoitteena oli taistella ”suursuomalaista propagandaa” vastaan. Pietarista saatiin kielteisiä vastauksia, sillä Venäjän rautateiden rakentaminen keskittyi muualle suurella valtakunnassa, varsinkin Siperiaan ja Kauko-Itään. Vasta 1911 saatiin Aunuksen myönteinen vastaus ja Pietari–Petroskoi-rautatien rakentamisen suunnittelu alkoi. Kuitenkin itse rautatien rakentaminen aloitettiin vasta vuoden 1914 toukokuussa, juuri ennen ensimmäistä maailmansotaa ja se saatiin valmiiksi tammikuussa 1917.

Rahaa oli myös vaikea saada Vienan Karjalan sorateiden rakentamiseen. Vienan (eli

Kemin) Karjalassa tiestö oli paljon huonompi kuin Aunuksen Karjalassa, käytännössä siellä ei ollut yhtään soratietä. Jo vuonna 1903 oli suunniteltu soratie Kemin kaupungista Jyskyjärvelle, mutta 1904 alkanut Japanin sota tyrehtytti hankkeen. Elokuussa 1907 Vienan Kemissä kokoontui ns. venäläisten vaikuttajien kokous, jossa katsottiin ”suursuomalaisen propagandan” takia olevan välttämätöntä pikaisesti rakentaa tie karjalaisten kylien ja venäläisten keskusten välille. Arkangelin kuvernementti anoi tarvittavan summan 438 746 ruplaa sisäministeriöstä, jonka päällikkö pää- ja sisäministeri Pjotr Stolypin lähetti anomuksen edelleen valtiovarainministeriöön. On mielenkiintoista, että kun Stolypin ymmärsi ettei koko summaa ei kuitenkaan saataisi, hän pyysi antaa ”vaikkapa 10 tuhatta ruplaa”.¹⁶ Mutta

11. Ks.: Ju. A. Zhukov & N. A. Korabljov & V. G. Makurov & M. V. Pulkin (1999) *Rebolskii kraj. Istoritsbeskii otsherk*, Petrozavodsk: Tehtsentr RISO, 11–12.

12. Esimerkiksi leivän, jonka Poventsan *zemstvo* (eräänlainen maalaishallinto) kuljetti oman *ujezd*'in kyliin, jos se tulisi suoraan Venäjältä, piti kulkea 383 virstaa (406 km) käytännöllisesti ilman kulkuteitä. Sen takia yhden jauhokulin (noin 9 puutaa) hinnaksi tuli 18 ruplaa (vertaa: Keski-Venäjällä jauhokulin hinta oli alle 9 ruplaa – ks.: (1995) *Rossija 1913 god. Statistiko-dokumentalniy spravotsbnik*, Sankt-Petersburg: Russko-baltiiskii informatsionnyi tsestr ”Blits”, 319.) Sen takia leipä tuli Poventsan *ujezd*'iin Suomesta, mutta tilanteen hassuus oli siinä, että tämäkin leipä oli alkuperältään venäläistä. Sitä Suomi sai Syvärin, Laatokan ja Pietarin kautta. (Ks.: NA RK (Natsionalnyi arhiv respubliki Karelija – Karjalan Tasavallan kansallisarkisto), f. 1, op. 1, d. 106/61, l. 24ob.)

13. Ju. A. Zhukov & N. A. Korabljov & V. G. Makurov & M. V. Pulkin (1999) 11–12.

14. Käytännöllisesti sellaisen tai samankaltaisen rautatien rakentamisen idea syntyi Venäjän valtiovaltassa aikaisemmin, jo 1890-luvulla (ks.: Alpo Juntunen (1997) *Valta ja rautatiet. Luoteis-Venäjän rautateiden rakentamista keskeisesti ohjanneet tekijät 1890-luvulta 2. maailmansotaan*, Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy, 14–23). Mutta vasta vuodelta 1906 alkaen Aunuksen paikallisvallat saivat uuden inspiraation nimenomaan ”suursuomalaisuuden” uhasta ja alkoivat uuden kampanjan rautatien puolesta (Alpo Juntunen (1997) 34).

15. Eri aikoina rautatien suunnitelmat vaihtelivat. Esimerkiksi v. 1908 päätettiin yhdistää sivuradat Venäjän keskusalueilta (Tihvinästä, Tsherepovetsista tai Moskovasta) vesitiehen Repolan *volost*'iin (NA RK, f. 1, op. 1, d. 106/61, l. 23–29ob.).

16. RGIA (Rossiiskii Gosudarstvennyi istoritsheskii arhiv – Venäjän valtion historiallinen arkisto), f. 565, op. 5, d. 19584 (O prodolzhenii ustroistva Sibirskih koljosnyh dorog i v Arhangel'skoi gubernii), l. 51.

tässäkin, kuten muissakin tapauksissa, valtiovarainministeriön vastaus oli tyyli: on tärkeimpiäkin projekteja! Niitä olivat esimerkiksi Siperian soratiet.¹⁷ Venäjän vallanpitäjät myöhästyivät tässä tapauksessa – kuten monissa muissakin.

Kirkollinen toiminta

Venäjän ortodoksinen kirkko reagoi ”suurusomalaiseen propagandaan” nopeammin kuin muut vallan instituutiot. Jo vuonna 1906 Suomen hiippakunnan piispa (tuleva Venäjän patriarkka) Sergii ja hiippakunnan missionääri pappismunkki Kiprian järjestivät papiston kokouksia, joissa käsiteltiin ”luterilaista sotaretkä Karjalaan”¹⁸ ja kehiteltiin puolustuskeinoja. Organisoitiin lähestyötöitä ja vahvistettiin kirkkopropagandaa sekä pyrittiin parantamaan papiston taloudellista asemaa. Tavoitteena oli myös Karjalan veljeskunnan järjestäminen. Hankalin ongelma oli kielikysymys, jossa edettiin vuoteen 1917 mennessä vaihtelevasti, voisi sanoa ”yksi askel eteenpäin ja kaksi askelta taaksepäin”.

Aluksi Vienan Karjalassa päätettiin pitää jumalanpalvelukset ja kouluopetus osittain ”karjalais-suomeksi”. Sen sijaan Aunuksen Karjalassa, joka oli enemmän venäläistynyt, säilytettiin kirkkoslaavinkielinen jumalanpalvelus (ja päätettiin pitää vienalaisseurakunnissa väliaikaisesti jumalanpalvelukset suomeksi). Myöhemmin nämäkin puolinaiset ratkaisut muutettiin, kun ”suurusomalaisen propagandan” vastustajat törmäsivät elämän tosiasioihin.

Vuoden 1907 lopussa ja vuoden 1908 alussa luotiin kaksi Karjalan ortodoksista veljeskuntaa: myöhemmin Pyhälle Suurmartyyri Georgios (Yrjänä) Voittajalle omistettu Aunuksen kuvernementissa ja Suomesa, ja arkkienkeli Mikaelille omistettu Arkangelin kuvernementissa.¹⁹ Veljeskuntien tehtäviin kuului toteuttaa kaikki kirkollisvallan suunnitelmat. Mutta ennen kuin veljeskunnat alkoivat toimia ne päättivät tutkia alueen uskonnollista ja ideologista tilannetta – missä määrin ”suurusomalainen propaganda” vaikutti karjalaisiin, ja kuinka syvää heidän tietoutensa ortodoksisuudesta oli. Paikalliset papit ja opettajat lähetti-

vät veljeskunnille huomioitaan, joista monia julkaistiin hiippakuntien lehdissä. Tulokset olivat hämmästyttäviä: suomalainen ja ennen kaikkea luterilainen vaikutus karjalaisten piirissä oli suhteellisen vähäistä, mutta heidän ortodoksinen uskonsakaan ei ollut vahvaa ja syvälle juurtunutta. Tuli siis selväksi, että karjalaiset olivat pääosin hyvin kaukana emämaasta.

Selityksiä olivat maantieteellinen etäisyys valtakunnan keskuksista, toinen kieli²⁰ ja kulttuuri, vanhauskoisuuden suuri vaikutus ja usein läheiset taloudelliset suhteet Suomeen. Tuloksena oli karjalaisten eristymisen emämaasta; heistä tuli venäläisille vieras, sulkeutunut piiri, jota venäläisten valanpitäjien oli vaikea ymmärtää ja johon oli vaikea vaikuttaa. Karjalaisten ortodoksisuus oli pääosin pinnallista, sillä he eivät ymmär-

17. Ibid, s.62, 84.

18. Ensimmäinen kokouksista tapahtui 10–13.12.1906 Uhtualla; samanlainen kokous tapahtui vähän myöhemmin, 20.–24. 1. 1907 Viteleessä (Aunuksen kuvernementissa). Kokouksiin osallistuivat myös kuvernementtien maallisen vallan edustajat.

19. Alustavasti oli suunniteltu luoda yksi yhtenäinen Karjalan ortodoksinen veljeskunta, mutta myöhemmin syntyi konflikti Arkangelin hiippakunnan piispan Ioannikii'n ja Suomen hiippakunnan piispan Sergii'n välillä. Ioannikii halusi pitää veljeskunnan oman kontrollinsa alla ja oli jyrkästi pyhien kirjojen suomenkielisiä käännöksiä vastaan (oman hiippakunnan territoriossa). Sergii'n mielestä ”joutavanpäiväinen kontrolli” tappaa veljeskunnan aloitetta ja että Vienan Karjalassa on välttämätöntä levittää pyhien kirjojen suomenkielisiä käännöksiä. Hän kirjoitti mm.: ”Kieltää suomenkielisen Pyhän Raamatun levittäminen Vienan Karjalassa merkitsee täydellistä jättäytymistä pois karjalaisten henkisen ruokinnan johdosta.” Jos karjalaiset eivät saa suomenkielisiä ortodoksia kirjoja, jatkoi Sergii, niin he tulevat ottamaan luterilaisilta agitaattoreilta suomalaisia luterilaisia kirjoja. (Suomen ortodoksinen kirkon arkisto, FD6VI/1907, I.27)

Piispojen konfliktin tuloksena tuli kahden veljeskuntien perustaminen. (Ks. tästä: M.A. Vituhnovskaja (2000) 'Karelskije pravoslavnye bratstva: formirovaniye i pervyje gody sushtstestvovaniya', teoksessa V.M. Pivoev (toim.) *Pravoslavije v Karelii. Materialy respublikanskoi nautshnoi konferentsii (24–25 oktjabrja 2000g.)*, Petrozavodsk: Izdatelstvo PetrGU, 80–89).

20. Monet venäläiset – matkailijat, paikalliset opettajat jne. – todistivat, että monissa paikoissa karjalaiset eivät ollenkaan osanneet venäjää. Esimerkiksi M.A. Krukovskii kirjoitti, että ”jos ei olisi kytymistä (joka osasi venäjää – M.V.) [...] minun olisi pakkoa kommunikoida karjalaisien kanssa eleillä ja ilmekielillä kuin australialaisien tai neekerien kanssa” (M. A. Krukovskii (1904) *Olonetskii kraii. Putevyje otsberki*, Sankt-Peterburg, 23–24).

täneet opin ydintä eivätkä päärukouksien tekstejä.

Tilanne herätti kirkon johdon piirissä suurta huolta, koska huonot suhteet emämaan kanssa voisivat muodostua pohjaksi karjalaisten ”petokselle”. Valtiovallan edustajien mielestä karjalaiset eivät olleet vielä Suomen vaikutuksen alla, mutta eivät olleet myöskään uskollisia Venäjän vallan alamaisia. Siksi veljeskuntien mielestä heidän päätehtävänänsä oli karjalaisten ”kääntäminen” Venäjän ja ”venäläisen uskonnon” puolelle.

Kieli oli avainasemassa. Karjalaisten ortodoksisuutta oli mahdollista syventää vain sillä ehdolla, että he pystyisivät ymmärtämään Raamatun tekstejä karjalaksi tai suomeksi. Se kuinka tärkeä suomenkielinen jumalanpalvelus oli karjalaisille, kävi ilmi Uhtuan kokouksen (1906) aikana, kun paikallisessa kirkossa liturgiapalvelus pidettiin suomeksi. Seurakuntalaiset tulivat pappien luokse ja kiittelivät: ”Tänään kuulimme itse Jumalan äänen”.²¹

Toisaalta karjalan ja suomen kielen vahvistaminen lähentäisi karjalaisia Suomeen. Kirkolliset vaikuttajat ymmärsivät tämän, ja se aiheutti veljeskuntien toimintaan ristiriitaisuutta. Jos Uhtuan kokous päätti tehdä jumalanpalvelukset ”karjalais-suomeksi”, niin hieman myöhemmin ”venäläisten vaikuttajien” kokous Kemin kaupungissa lähes yksimielisesti asettui venäjän kielen puolelle ja suomen kieltä vastaan. Kokouksen pöytäkirjassa sanotaan, että suomen kieli voi tulla ”suursuomalaisten ideoitten” levittäjäksi.²²

Suomen kielen pelko aiheutti välikoh-
tauksia, jopa tragikoomisia. Esimerkiksi jou-
lukuussa 1908 Pyhän Georgioksen veljes-
kunnan puheenjohtaja pappismunkki Kip-
rian, joka oli yksi aktiivisimmistä sotureista
”suursuomalaista propagandaa” vastaan, piti
Vienan Karjalan Kontokin kylässä jumalan-
palveluksen suomeksi. Paikallinen pappi
N. Odinokov lähetti sen jälkeen Kemiin il-
miannon Kiprianin toiminnasta, jossa hän
syytti pappismunkkia ”suursuomalaisuuden”
tukijaksi.²³ Saman vuoden keväällä Uhtu-
alla tapahtui ikävämpi välikohtaus. Pai-
kallinen opettaja Pekka Lesojev (Pjotr

Lezhev) innosti talonpoikia allekirjoittamaan
vaatimusta suomenkielisistä jumalanpalve-
luksista. Paikallinen pappi Ioann Tshirkov
kirjoitti hänestä ilmiannon, jonka tulokse-
na Lesojevin oli pakko jättää työpaikkansa
ja muuttaa Suomeen.²⁴ Tapahtumien jälkeen
paikalliset papit, jotka osasivat karjalan tai
suomen kieltä, pelkäsivät käyttäviä näitä kie-
liä jumalanpalveluksessa.²⁵

Arkisto- ja lehdistömateriaalista näkyy
selkeästi se kamppailu, jota veljeskunnissa
käytiin kielikysymyksessä. Kirkolliset ja
maalliset vallanpitäjät yrittivät ”istua kahdel-
la tuolilla”, yhtäältä tehdä karjalankielisiä
käännöksiä, mutta toisaalta lähentää niitä
venäjän kieleen. Kääntäjät perustivat kään-
nöksensä karjalan arkikielelle, mutta tästä
kielestä ei löytynyt abstrakteja tai teologi-
sia käsitteitä. Ongelma oli jo Venäjällä tut-
tu. Esimerkiksi Volgan alueella toimi kuu-
luisa tutkija ja lähetystyöntekijä Nikolai Il-
minkii, joka loi uuden lähetystyön ja kir-
kollisen käännöstyön teorian.²⁶ Ilminkii’n
ehdotuksen mukaan silloin kun käännettiin
Pyhiä kirjoja tataarin ja muille Volgan
alueen kielille tuli mm. kaikki teologiset ter-
mit ottaa venäjän kielestä. Tarkoituksena

21. (1907) 'Sjezd v s. Uhte Kemsckogo u. deputatov Arhangelskoi i Finlandskoi jeparhii' *Arhangelskije jeparhialnye vedomosti* 4, 105.

22. Kyseessä oli nimenomaan suomen kieli, koska karjalaista kirjakieltä ei ollut vielä olemassa, ja kaikki karjalankieliset käännökset käyttivät eri murteita ja erilaisia sanoja.

23. NA RK, f. 180, d. 1/4, l. 29.

24. Tätä välikohtaus käsittelee myös Kustaa Merikoski kirjassaan, mutta hänen mielestään ilmiannon Lesojevista teki Kiprian (Ks. Klustaa]. Merikoski (1939) *Taistelua Karjalasta. Piirteitä venäläistämistyöstä Raja-Karjalassa tsaarinvallan aikoina*, Helsinki: Osakeyhtiö Valistus, 143). Löytämäni arkistomateriaalit osoittavat yksiselitteisesti, että ilmiantajana oli Tshirkov (NA RK, f. 180, d. 1/4, 1–3).

25. Ks. esimerkiksi artikkeli N. (1908) 'Kestengskii prihod (K voprosu o sovremennom sostojanii karelskih prihodov)' *Arhangelskije jeparhialnye vedomosti* 17), jossa kerrotaan miten Kiestingin pappi pelkäsi pitää jumalanpalveluksia karjalaksi.

26. Ilminkii'n toiminnasta katso esimerkiksi: Stephen Blank (1983) 'National Education, Church and State in Tsarist Nationality Policy: The Il'minskii System' *Canadian-American Slavic Studies* 17, 466–486; Robert Geraci (1997) 'The Il'minskii System and the Controversy over Non-Russian Teachers and Priests in the Middle Volga' teoksessa *Kazan, Moscow, St. Petersburg: Multiple Faces of the Russian Empire*, Moskva: O.G.I.

oli, että näin vähitellen *inorodtsy* (ei-venäläiset kansat) opiskelisivat venäjän kieltä ja lähentyisivät kielen kautta venäläisyyttä. Myös Karjalassa tämä taktiikka otettiin käyttöön. Kun pappi Vasilii Izjumov päätti käyttää käännöksessään ei-venäläisiä vaan suomalaisia käsitteitä, hänen käännöksensä hylättiin. Arkkienkeli Mikaelin veljeskunta päätti, että Izjumovin käännökset ”ovat kelvottomia julkaisemista varten, koska ne on tehty suomen kielellä”.²⁷

Näin kielikysymys Itä-Karjalassa joutui umpikujaan. Yhtäältä kirkolliset tekstit piti tehdä ymmärrettäviksi kansalle, mutta toisaalta taas Suomen vaikutuksen pelko vähensi lähetystyöntekijöiden toiminnan mielekkyyttä. Samasta syystä karjalan aakkosten luojat joutuivat vaikeuksiin käyttäessään karjalan kielen äänteiden esittämiseen kyrillistä kirjaimistoa, joka huonosti sopi tähän tarkoitukseen.

Kamppailu koulukysymyksestä

Samanlaisia vaikeuksia oli venäläisten kouluviranomaisten tiellä.²⁸ Karjalaiset, erityisesti raja-alueilla, lähettivät mielellään lapsiaan suomalaisiin kouluihin, koska siellä heille opetettiin suomen kieltä ja käsityötä. Vuonna 1906 suomalaiset aktivistit perustivat muutamia kiertokouluja, joissa ainoastaan vuosina 1906–07 opiskeli miltei 200 karjalasta lasta.²⁹ 1907 kaikki kiertokoulut suljettiin, mutta karjalaiset talonpojat lähettivät lapsiaan opiskelemaan Suomeen.

”Suursuomalaisen propagandan” uhka antoi voimakkaan sysäyksen Itä-Karjalan kouluverkoston kehittämiseksi. Selkeämpänä kuin muilla aloilla ilmeni koulupolitiikassa suuri ero Vianan ja Aunuksen Karjalan välillä. Vianan Karjalaan verrattuna Aunuksen Karjala oli paljon pidemmälle kehittynyt, pääosin siitä syystä että siellä oli *zemstvo* – eräänlainen puoliautonominen maalaishallinto, joka rakensi uusia kouluja, hoiti eri paikkojen ja kulkuteiden kunnostusta sekä antoi apua maatalouteen ja eläinten hoitoon ja sairauksiin liittyvissä ongelmissa. Vuonna 1905 Aunuksen kuvernementissa hyväksyttiin yleisen alkeiskoulutuksen suunnitelma. Tämän jälkeen *zemstvo* perusti joka vuosi uusia kouluja.

Silloinkin kun ilmeni ”suursuomalaisen propagandan” uhkaa, *zemstvo* alkoi toimia entistä nopeammin, ja esimerkiksi 1907 Aunuksen kuvernementin karjalaisilla alueilla avattiin 58 uutta koulua.³⁰

Arkangelin kuvernementissa ei sen sijaan ollut *zemstvo*’a, siksi koulujen avaaminen sujui paljon hitaammin. Kun 1907 oli suunniteltu 38 uutta koulua, joista saatiin avatuksi vain neljä. Karjalan veljeskunta avasi kaksi koulua ja kaksi asuntolaa.

Usein Venäjän kansallisilla alueilla (esimerkiksi Volgan alueella, Kaukasuksella, Länsi-Siperiassa) opetus kouluissa aloitettiin ensimmäisellä ja toisella luokalla ei-venäläisten kansojen omalla kielellä, ja sen jälkeen siirryttiin pikku hiljaa venäläiseen opetukseen. Mutta Karjalassa tilanne oli toisenlainen. Aunuksen kuvernementin kansakoulujen johtaja kielsi ehdottomasti opetuksen karjalaksi.³¹ Vain karjalankieliset rukkoukset olivat sallittuja. Arkangelin kuvernementissa suomi oli sallittu karjalaisille lapsille vain ”ei-pakollisena oppiaineena” viimeisellä luokalla.

Taistelua ”suursuomalaisuutta vastaan” jarrutti varojen puute. Suurin osa oppilasta karsiutui köyhyyden takia – heidän oli pakko osallistua maataloustöihin; joskus syynä oli yksinkertaisesti vaatteiden puute. Venäläisten opettajien oli myös vaikea järjestää karjalaisille lapsille tärkeää käsityön opetusta.

Koulu-, kieli- ja kirkollisissa kysymyksissä kirkollinen ja maallinen valta osoittautui taipumattomuuden ja muutoksien pelon vangitsemaksi. On huomattava, että kirkko ja koululaitos ymmärsivät, etteivät ne voi ilman apua, vain omiin voimiin nojaten onnistua muuttamaan tilannetta perinpohjaisesti. Arkkienkeli Mikaelin veljeskunnan neuvosto väitti, että ”suursuomalainen ja protestanttinen vaikutus perustuu Karjalan talous-, sivistys- ja arkielämän matalaan tasoon”, ja että ilman periaatteellisia muutoksia on näillä aloilla taistelu ”suursuomalaisuutta” vastaan mahdotonta. Sen takia sekä veljeskunta että Arkangelin ja Aunuksen kuvernementtien edustajat pyysivät jatkuvasti apua niin sisäministeriöstä kuin ministerineuvostostakin.

On tärkeää huomata, että tilanne oli ambivalentti. Yhtäältä paikallisten valtiovallan edustajien mielestä piti taistella ”suursuomalaisuutta” vastaan, mutta toisaalta taas he selvästi käyttivät hyväkseen ”suursuomalaisuuden” uhkaa saadakseen keskusvalloilta lisää rahaa ja apua. Monista dokumenteista käy ilmi kuinka taitavasti uhkaa liioiteltiin. Usein kirjeissä toistettiin samat vanhat tosiasiat ja tapahtumat esitettiin vakavampina ja uhkaavampina kuin ne todellisuudessa olivat. Tosiasiassa jo vuodesta 1908 alkaen todellinen ”suursuomalainen propaganda” itäkarjalaisilla alueilla oli käytännössä estetty poliisin toimenpitein ja jokaista ”propagandistia” tai jopa suomalaisten lehtien tuojaa tai saajaa vainottiin. ”Suursuomalaisen propagandan” todisteina käytettiin joko tapahtumia vuosilta 1905–08, tai artikkeleita Suomen lehdistöstä, jotka todellakin olivat usein venäläisvastaisia ja nationalistisia.

Mutta paikalliset valtiovallan edustajat saivat harvoin todellista apua Pietarista. Pyytäjien aktiivisuudesta ja moninaisuudesta huolimatta (heidän joukossaan olivat kuvernöörit, *zemstvot*, hiippakuntien johtajat ja kansankoulujen johtokunnat) heidän aloitteensa eivät menestyneet: Venäjän ongelmien taustaa vasten Itä-Karjalan vaikeudet näyttivät Pietarissa aika pieniltä. Suurella takapajuisella maalla oli edessään vaativat tehtävät; modernisoituminen ja nopea sotilaallinen mobilisoiminen. Ei ole löytynyt minkäänlaisia todisteita siitä, että ”korkeimmalla tasolla” olisi vakavasti käsitelty ”suursuomalaisuuden uhkaa” tai olisi ollut olemassa joku tälle kysymykselle omistettu toimikunta. Mutta sen sijaan sitä alkoi aktiivisesti käyttää hyväkseen ns. ”neljäs valta” eli oikeistolainen lehdistö. ”Suursuomalaisen uhan” teema tuli kuin lahjana nationalistis-mielisille lehdistöille vuosina 1906–17, koska nimenomaan silloin alkoi toisen sortokauden ”informatiivinen turvaaminen”.³² ”Karjalan kysymyksen” esiin nosto oli siis yksi laajan venäläisnationalistisen kampanjan edistämiskeinoista. Kampanjan päämääränä oli taistelu *inorodtsy*’en kasvavia kansallisia liikkeitä vastaan, ja päämaaleina olivat Suomi ja Puola. Näin ”karjalaisesta kysy-

myksestä” tuli yksi venäläisten nationalistien apuvälineistä.

Kuten näemme, ”Karjalan kysymyksen” ratkaisun yrityksissä syntyi noidankehä – talouden integrointi ja modernisointi vaativat suhteiden vahvistamista Suomen kanssa, mutta Suomen vaikutuksen pelko aiheutti taloudellisen elämän lamaantumista. Sama tapahtui kulttuurialalla: suomen ja karjalan kielten pelko johti synnytti venäjän kielen valta-asemaan Karjalassa. Mutta koska suuri osa karjalaisista ei osannut venäjää, heidän oli pakko kääntyä Suomen puoleen. Sitä paitsi rahan puute ja heikko talous estivät ”Karjalan kysymyksen” ratkaisun.

Voimatoimenpiteet ”suursuomalaista propagandaa” vastaan

Vain voimakeinoista olisi ollut apua. Mutta poliisi- ja muut hallinnolliset toimet onnistuivat vain Venäjän maaperällä, sillä Venäjän poliisin toiminta oli paljon vaikeampaa Suomen suuriruhtinaskunnan rajojen sisäpuolella. Voi sanoa, että kun asia koski Suomea, Venäjän viranomaisista tuli lähes avuttomia.

Esimerkiksi jo kesällä 1907 Aunuksen kuvernööri Nikolai Protasjev lähetti Suomen

27. NA RK, f. 180, op. 1, d. 1/2, s. 3.

28. Kansallista koulupolitiikkaa Itä-Karjalassa viime vuosisadan alussa tutkii Olga Iljuha useissa perustavanlaatuisissa artikkeleissaan. Katso esimerkiksi: O. Iljuha (2000) 'Kirja ja lukuharrastus Vienan Karjalassa' *Carelia* 10, 148–151; *ibid* (2000) 'Äidinkielen asema Vienan Karjalan kouluissa 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa' *Carelia* 5, 104–108; *ibid* (2002) *Shkola i prosveshtbeniev Belomorskoj Karelii vo vtoroi polovine XIX – natsale XX v.*, Petrozavodsk: Karelskii nautshnyi tsentr RAN.

29. O. Iljuha (1999) 'Shkolnoje delo v Belomorskoj Karelii v kontse XIX – natshale XX vekov' Teoksessa Kyösti Julku (toim.) *Rajamailla V Studia Historica Septentrionalia* 35, Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 10.

30. (1908) *Otshet o sostojanii narodnyh utsbilishbsh Olonetskoj gubernii za 1907 god*, Petrozavodsk, 27.

31. Ks. O. Iljuha (2001) 'Shkolnaja politika i problema narodnogo obrazovanija v Olonetskoj i Arhangel'skoj Karelii v 1860–1930gg.' Teoksessa *Finnougrovedentje* 1, 21–29.

32. Erittäin vilkas keskustelu teemasta käytiin lehdissä ”Novoje vremja”, ”Moskovskije vedomosti”, ”Okrai-ny Rossii”, ”Missionerskoje obozrenije”.

virkaatekevälle kenraalikuvernöörille Vladimir Bekmanille pyynnön, että ns. suomalaisille propagandisteille ei annettaisi passeja Venäjälle. Bekman vastasi, että hän ei voi täyttää pyyntöä, koska Suomessa oli laki, joka ei sallisi tällaista. Hän lisäsi, että paikallinen väestö oli tottunut kunnioittamaan lakia ja Suomen senaatti joka tapauksessa peruuttaisi tämän päätöksen.³³ Myöhemmin itse Venäjän pääministeri Pjotr Stolypin pyysi Suomen kenraalikuvernööriä Nikolai Gerardia lopettamaan "Vienan karjalaisten liiton" toiminnan. Mutta Gerard vastasi samoin, että tämä on mahdotonta syystä, että kansallisissa kysymyksissä poliisitoimenpiteet ovat voimattomia. Ne voisivat herättää vain vastareaktion. Gerardin mielestä ongelman pääydin oli karjalaisten huono taloudellinen tilanne sekä koulujen puute.³⁴

Poliisitoimenpiteistä suurin osa toteutettiin Venäjän puolella. Aunuksen kuvernöörin pyynnöstä Suomen ja Venäjän rajalla vahvistettiin rajapoliisia.³⁵ Suomalaisia agitaattoreita ja jopa tavallisia matkustajia pidätettiin ja lähetettiin takaisin Suomeen tai vangittiin. Usein ilmiannon tekijöinä olivat paikalliset papit, joita oli säilytetty "suuruomalaisen propagandan" uhalla. Muutamia karjalaisia aktivisteja joutui terrorin kohteiksi, ja tämä synnytti usein skandaalimaisia tilanteita. Esimerkiksi 1907 *Kotimaa* ilmoitti että Vuokkiniemen papin ilmiannon mukaan muutamia "Vienan karjalaisten liiton" jäseniä oli vangittu Karjalassa, koska heillä ei ollut lupaa matkustella Venäjällä. Mutta kun he pyysivät päästä Arkangeliin saadakseen luvan, se kiellettiin heiltä. Tämän skandaalin tuloksena oli erään kirkkojohtajan ärtynyt päätösmerkintä, että Vuokkiniemen papin ei pitäisi pyytää apua poliisilta vaan ilmoittaa luterilaisesta propagandasta paikalliselle lähetystyöntekijälle.³⁶

Arkangelin kaupungin arkistossa löytyy asiakirja muutamien karjalaisten vangitsemisesta ja karkotuksesta Uralille.³⁷ Dokumenttien mukaan syyskuussa 1907 vangittiin kolme uhtualaista – kauppias Vasilii Jeremejev ja talonpojat Vasilii Dorofejev ja Fedot Remshujev. Heidän rikoksenaan oli suomen ja karjalan kielien puolustaminen

ja vaatimus, että virkamiesten tuli osata karjalan kieltä. Sitä paitsi Jeremejev oli "Vienan karjalaisten liiton" jäsen. Dorofejev, köyhä talonpoika, oli toiminut viisi kuu-kautta suomalaisten perustamissa kouluisa opettajana. Jeremejev ja Remshujev, "aktiivisimmat ja vakaumuksellisimmat suuruomalaisen propagandan jakajat"³⁸ karkotettiin Uralin alueelle, vaikka 82 kyläläistä pyysi heidän vapauttamistaan ja takasi, että he pidättyisivät aikaisemmasta toiminnastaan. 21. lokakuuta 1908 23-vuotias Jeremejev kuoli Temirin kaupungin vankilassa tuberkuloosiin. Heinäkuussa 1909 Remshujev vapautettiin vankilasta.

Työmies kirjoitti:

"Aatetoverimme kauppias Waseli Jeremejef Uhtualta on hiljakkoin wangittu Wienan Kemissä ilman minkäänlaista tutkintoa tai tuomiota ja sysätty salpojen taakse tyrmään. Muka poliittisesti waarallisena henkilönä temmattiin joukostamme tämä ensimmäinen walon, wapauden martyyri Wienan mailta."³⁹

Tapaus osoittaa hyvin, että imperiumin ai-noana tehokkaana keinona paikallista nationalismia vastaan olivat poliisi- eli voima-toimet. Tarmokas poliisitoiminta alueella tukahdutti aktiivista toimintaa, mutta ei voinut kokonaan "ratkaista kysymystä", koska Venäjän imperiumi ei enää (tai vielä) ollut valmis turvautumaan radikaalin terrorin menetelmiin. Suomalaisten ja karjalaisten aktivistien toiminta tuli vaikeammaksi, mutta Suomen taloudellinen ja kulttuurillinen vaikutus oli edelleen vahva. Monet karjalaiset lapset pyrkivät opiskelemaan suomalaisiin kouluihin, suomenkieliset jumalanpalvelukset ja kouluopetus olivat edelleen haluttuja, vaikkakin enemmäkseen Vienan Karjalassa. Itäkarjalaiset, jotka asuivat rajan lähellä, seurasivat tarkasti elämänmenoa Suomessa ja ottivat siitä usein mallia. Muun muassa Suomen alkoholinvastainen politiikka herätti ihastusta. Repolan kylän naiset kirjoittivat paikallisille vallanpitäjille: "Pelastakaa Repola viinakaupasta, 'henkisestä kuolemasta'. Suomessapa tämä on tehty ja

me naiset olemme ylpeitä meidän kavereista – suomalaisnaisista.”⁴⁰ Aunuksen kuvernööri, joka lähetti tämän Repolan kylän naisten pyynnön Sisäministeriön Poliisiosastolle, huomautti, että tämä oli ”yksi esimerkki Suomen vaikutuksesta tähän kaukaiseen seutuun. [...] Karjalaiset seuraavat innostuneesti suomalaisten yhteiskunnallisen elämän kulkua ja pyrkivät jäljittelemään heitä.”⁴¹

Imperiumi, ja sen enimmäkseen paikalliset hallinto-osastot pyrkivät kaikin voimin murtamaan umpikujan. Mutta mitä enemmän ne yrittivät, sitä selvemmäksi kävi, ettei tehokkaita keinoja löytynyt. Kaikki yritykset kaatuivat maan taloudelliseen heikkouteen, varojen puutteeseen ja muutoksien pelkoon. Kirkon ja koulujen toimenpiteistä ei luontunut suuria tuloksia; sen sijaan valtiovallan eri elimet järjestivät muhkeita kirkollisia juhlia ja tapahtumia, joiden piti demonstroida ortodoksian riemuvoittoa karjalaisilla alueilla.⁴² Imperiumi oli kykenemätön ja sen ainoana reaalisenä mahdollisuutena olivat poliisitoimet, jotka tietysti eivät voineet ”parantaa” nationalismia, vaan väliaikaisesti ”ajoivat sairauden syvemmälle sisään”. Ensimmäisenkin tilaisuuden ilmaantuminen, 1917 vallankumous, vapautti

kuitenkin heti karjalaisen nationalismin hengen pullosta ja antoi sille uuden kehityksen mahdollisuudet.

33. SKA (Suomen Kansallisarkisto), KKK (Kenraalikuvernöörin kokoelma), 1907, 13, 1.15–40.

34. Ibid.

35. Ks.: RGIA (Rossiiskii gosudarstvennyi istoritsheskii arhiv – Venäjän Valtion historiallinen arkisto), f. 1276, op. 4, d. 67, 1908. Sisäministeriön päätöksen mukaan Petroskoin ja Poventsan *ujezd*'eihin, joilla oli raja Suomen kanssa, lisättiin viisi poliisia ja kaksi uutta poliisipiiriä. On huomattavaa, että ensiksi Valtiovarainministeriö ja Valtion Tarkastusvirasto eivät hyväksyneet tätä päätöstä koska asukkaiden määrä alueella oli liian pieni. Myöhemmin päätös hyväksyttiin ”tarmokkaan vastarinnan suursuomalaista propagandaa vastaan” välttämättömyyden takia (RGIA, f. 1276, op. 4, d. 67, 1908, s. 5ob.) Huomattakoon myös, että Aunuksen kuvernöörin samanlaista pyyntöä ei hyväksytty (GARF (Gosudarstvennyi arhiv Rossiiskoi Federatsii – Venäjän Federaation valtionarkisto), f. 102, del-vo 2, op. 64, 1907, d. 10, ch. 65, l. 12, 12ob.).

36. NA RK, f. 180, op. 1, d. 1/1, s. 42.

37. GA AO (Gosudarstvennyi arhiv Arhangel'skoi oblasti – Arkangelin oblastin valtionarkisto), f. 1, op. 4 t.4, d. 315.

38. GA AO, f. 1, op. 4 t.4, d. 315, s. 30.

39. *Työmies* 26. 9. 1907.

40. NA RK, f. 1, op. 1, d. 102/2, s. 113ob., 114.

41. NA RK, f. 1, op. 1, d. 102/2, s.116, 116ob.

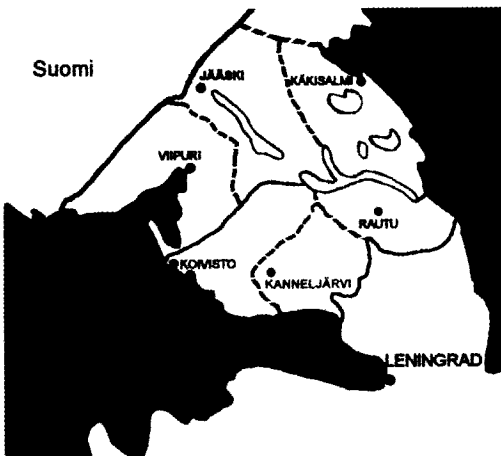
42. Nämä olivat esimerkiksi suuret monikymmenkilometriset ristisaatot Suomen Karjalan rajoille, jotka usein kestivät muutamia päiviä. Myös järjestettiin näytäviä pyhiinvaelluksia luostareihin sekä piispojen käyntejä karjalaisissa kylissä.

ANDREI ROUMIANTSEV

Neuvostomaatalous Karjalankannaksella 1940

Neuvostoliiton valta Karjalankannaksella vuonna 1940–41 oli lyhyt, mutta merkittävä. Suurin muutos tapahtui maaseudulla, jossa entinen maatalous uudistui perusteellisesti. Andrei Roumiantsev esittelee välirauhan aikana Karjalankannaksella tapahtuneen maatalouden suuren muutoksen.

■ Maatalouden mukautustoimia ja kolhoosien perustamista Karjalankannaksella 1940 on sivuttu osin Karjalan tasavallan yleistä historiaa käsittelevissä tutkimuksissa.¹ Venäläishistorioitsijat ovat käsitelleet aihetta lähteenään uusien maiden käyttöönottoon 1940 osallistuneiden henkilöiden muistelmien.² Leningradin alueen uusista piireistä on ylipäättään kerrottu erittäin vähän. Tässä selvityksessä pyritään perehtymään kysymykseen paikallisarkistojen aineiston perusteella.

Karjalan kannaksen piirijako 1940. Karjalan Sosialistiseen Neuvostotasavaltaan kuuluivat Viipurin (Vyborgskii), Jääsken ja Käkisalmen (Keksgol'mskii) piirit. Leningradin alueeseen kuuluivat Koiviston, Kanneljärven ja Rautun piirit.

Talvisodan tuloksella oli Neuvostoliitolle kaksinainen merkitys. Toisaalta saavutettiin alueellinen sotilaallinen ja strateginen tavoite. Neuvostoliiton ja Suomen rajaa siirrettiin Moskovan mielestä turvallisen matkan päähän Leningradista. Toisaalta poliittisia päämääriä ei saavutettu. Stalin ja hänen lähipiirinsä toivoivat poliittisen järjestelmän muutosta Suomessa ja lojalia suhtautumista Neuvostoliiton hallitukseen. Tästä syystä sodan aikana muodostettiin Terijoen hallitus, jonka toiminta epäonnistui. Sotatoimien lopettamisen jälkeen se lakkautettiin. Neuvostoliiton johdon oli pakko löytää nopeasti sen sijalle jotakin muuta.

Rauhansopimuksen nojalla Suomi luovutti Neuvostoliitolle noin 25 000 km² alueen Suomen Karjalasta. Neuvostoliiton johdon käsityksen mukaan tämän alueen hyödyntäminen "esittelisi Suomen työtätekeville sosialismin etuja ja auttaisi heitä taistelussa riistäjää vastaan". "Kysymys uuden alueen hyödyntämisestä on merkittävä poliittinen kysymys" – Karjalan aluekomitean ensimmäinen sihteeri Gennadi Kuprijanov totesi 5.–6. syyskuuta 1940 pidetyssä neuvottelukokouksessa Petroskoissa. Oli tärkeää, että tuotantolaitokset "tuottavat enemmän tuotteita, kaupunkien, teiden ja muun täytyy ulkonaisesti näyttää paremmilta, maatalous on saatettava paremmalle kannalle kuin entisillä isännillä."³

Suomi menetti koko Karjalankannaksen Neuvostoliitolle. Luovutettuihin alueisiin kuuluivat Käkisalmen ja Viipurin kaupungit sekä Koiviston kauppala. Kokonaan luovutetut kunnat olivat Antrea, Heinjoki, Hiitola, Johannes, Kanneljärvi, Kaukola, Kirvu, Kivennapa, Koivisto, Kuolemanjärvi, Käkisalmen maalaiskunta, Metsäpirtti, Muolaa, Pyhäjärvi, Rautu, Räisälä, Sakkola, Terijoki, Uusikirkko, Valkjärvi, Viipurin maalaiskunta, Vuoksela, Vuoksenranta, Äyräpää. Kunnat, joista luovutettiin osia olivat Jääski, Nuijamaa, Rautjärvi, Sakkijärvi, Vahviaala, Virolahti ja Ylämaa.⁴

Talvisodan päättymisen jälkeen entiset hallinnolliset rajat lakkautettiin ja osa Karjalan kannasta liitettiin Karjalan autonomiseen tasavaltaan. Tasavallan nimi muuttui Karjalais-Suomalaiseksi liittotasavallaksi.

Karjalankannaksen toinen osa liitettiin Leningradin alueeseen. Molemmat osat jaettiin kolmeen piiriin "...talouden, liikenneyhteyksien ja säilyneiden kylien pohjalta".⁵ Karjalan tasavallan puolella muodostettiin Viipurin (Vyborgskii), Jääskén ja Käkisalmen (Keksgol'mskii) piirit. Leningradin alueella muodostettiin Koiviston, Kanneljärven ja Raudun piirit.

Kuten on havaittavissa, uusien neuvostopiiriin hallintokeskuksiksi valittiin ensisijaisesti teollistuneita asutuskeskuksia. Verrattuna entiseen taloudelliseen infrastruktuuriin, jossa tasapaino teollisuus- ja maataloussektorin välillä oli säilytetty kaupan avulla, tämä merkitsi muutosta teollisuuspainotteiseen suuntaan.

Karjalan ja Leningradin alueiden johtajille annettiin kaksi kuukautta aikaa tutustua uusiin alueisiin ja valmistella ehdotus niiden hyödyntämisestä. Samaan aikaan uusiin piireihin lähetettiin hallituksen lautakuntia tutkimaan niiden taloutta. Muun muassa Sosilististen Neuvostotasavaltojen Liiton (SNTL) maanviljelyn kansankomissariaatin lautakunta, jota johtivat varakansankomissaari Batmanov ja akateemikko N. I. Vavilov, tutki maatalouden tilaa, maaresursien mahdollisimman nopean käyttöönoton mahdollisuuksia ja kolhoosien ja sovhoosien perustamista.⁶

Kolhoosien muuttoliike uusille alueille

Uuden alueen tutkimuksen jälkeen tehtiin päätös, että suomalainen maanviljelykäytäntö ei ollut soveltuva pika-asuttamisen ja perustettavien kolhoosien tarpeisiin. Syynä oli se, että

"Karjalais-Suomalaisen neuvostotasavallan ja Leningradin alueen uusissa piireissä maatalousmaata pirstoo tiheä ojitus, joka on tehty pieniä yksityiskapitalistisia tiloja varten. Tämä on täysin mahdotonta koneelliselle sosialistiselle maanviljelylle. Se täytyy järjestää uudelleen."⁷

Näin raportoi Karjalais-Suomalaisen liittotasavallan kansankomissaarien neuvoston varapuheenjohtaja I. Isakov Venäjän Kan-

sankomissaarien neuvoston puheenjohtajalle I. S. Hohloville. Kaikesta huolimatta muuttoliike kolhooseihin käynnistettiin.

Kolhoosiperheiden asuttaminen uusiin piireihin aloitettiin ensimmäisenä Leningradin alueella. Toukokuuta 11. päivänä vuonna 1940 Leningradin alueneuvoston toimeenpanevan komitean ja Leningradin kommunistisen puolueen aluekomitean johdosta hyväksyivät päätöksen, jonka mukaan vuoden 1940 loppuun mennessä Leningradin alueen uusiin piireihin suunniteltiin siirrettäväksi 2 000 kolhoosiperhettä Leningradin alueen sisäisenä muuttoliikkeenä.⁸ 500 kolhoosiperhettä siirrettiin tänne myös Jaroslavlín alueelta, Rybinskin tekojärvien tulva-alueelta, joka sijaitsi lähes 350 kilometriä Moskovasta pohjoiseen. Tärkein päätös tehtiin 28. toukokuuta 1940, kun NKP hyväksyi asetuksen "Toimenpiteistä Karjalais-Suomalaisen liittotasavallan ja Leningradin alueen uusien piiriin talouden jälleenrakentamiseksi". Asetuksen mukaan maataloutta varten Neuvostoliiton Kansankomissaarien neuvoston yhteydessä toimineen siirtolaishallinnon oli siirrettävä uusiin piireihin 40 000 kolhoosiperhettä: 20 000

1. Osmo Hyytiä (1999) *Karjalais-Suomalainen Neuvostotasavalta. 1940–1956. Kansallinen tasavalta?*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 28–35; Juri Kilin (2001) *Suurvallan rajamaa: Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920–1941*, Studia Historica Septentrionalia.39, Rovaniemi. 203–210; Antti Laine (2001) "Tyhjä Karjala ja uudet asukkaat", teoksessa P. Hakamies, I. Liikanen ja H. Simola (toim.) *Sortavala-rajakaupunki*, Joensuun yliopisto Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N132, Joensuu, 73–90.

2. V. N. Stepakov, E.A. Balasov (2001) *V "novyh rajonah": iz istorii osvojenija Karelskogo pereseika 1940–1941, 1944–1950*, S-Petersburg; Viktor Stepakov (1996) *Sodalla on hintansa*. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Ks. myös Sergei Verigin (2000) *Karjalais-Suomalaisen liittotasavallan perustaminen ja "uusien alueiden hyväksikäyttö 1940–1941*, Carelia N6; Viktor Stepakov (2002) *Uusilla alueilla*, Carelia N7-8.

3. Kilin (2001) 203.

4. H. Kirkinen, P. Nevalainen, H. Sihvo (1994) *Karjalan kansan historia*, Porvoo, 436.

5. TsGA IPD Spb (Tsentral'nyi gosudarstvennyi arhiv istoriko-političeskikh dokumentov Sankt-Peterburga) f.24 op.2 d.3972 l.41.

6. Stepakov (1996) 343

7. TsGA Spb (Tsentral'nyi gosudarstvennyi arhiv Sankt-Peterburga) f.7179 op.11 d.797 l.303.

8. TsGA IPD Spb f.24 op.2 d.3973 l.7-8,36.

vuonna 1940 ja 20 000 vuonna 1941. Kolhoosilaisia aiottiin siirtää Valko-Venäjältä, Tšuvassiasta, Mordvasta ja Tatariasta, Rjazanin, Kalinin, Smolenskin, Orelin, Kirovin ja Vologdan alueilta. Heille oli järjestettävä vastaanotto rautatieasemille, kuljetukset uusiin asuinpaikkoihin sekä terveydenhuolto- ja kauppapalvelut. Karjalan kannakseen Karjalan tasavallan puolelle suunniteltiin siirrettäväksi yhteensä 9 300 kolhoosiperhettä.

Kolhoosiperheiden muutto kohtasi alusta alkaen vaikeuksia. Suunnitelman mukaan Leningradin alueen uusiin piireihin oli määrä toukokuussa muuttaa 320 kolhoosiperhettä ja kesäkuun alkupuolen aikana vielä 386, mutta tavoite ei toteutunut. Kanneljärven piirin neuvosto ilmoitti Leningradiin 13. kesäkuuta, ettei se ollut toteuttanut edes toukokuun suunnitelmaa. Leningradin alueen Krasnogvardeiskin piirin neuvosto lähetti 25:n sijasta 11 kolhoosiperhettä; Vsevoložskin piirin neuvosto 15:n sijasta 9, Slutskin ja Volosovskin piirien neuvostot eivät lähettäneet ketään.⁹ Syynä oli se, että myös kolhoosilaisten lähtöpaikoilla oli ollut sadonkorjuun aika. Paikalliset viranomaiset eivät halunneet päästää kolhoosilaisia lähtemään ennen kevään ja kesän peltotöiden lopettamista.

Sama oli tilanne muissakin piireissä. Toukokuuta 24. päivänä 1940 Viipurin piirin väliaikainen hallinto pyysi Karjalais-Suomalaisen Liittotasavallan Kansankomissaarien neuvostolta pikamuutosta 829 kolhoosiperheen saamiseksi piiriinsä 21 kolhoosin perustamista varten.¹⁰ Myöhemmin kesäkuun siirtolaisuunnitelma muuttui. Suunniteltiin 1 000 kolhoosiperheen lähettämistä, mutta hanke ei toteutunut. 15. heinäkuuta Viipurin alueen siirtolaisosaston johtaja Propaschih ilmoitti, että sinne oli tullut vain 110 kolhoosiperhettä.¹¹ Käkisalmen piiriin oli suunnitelman mukaan määrä tulla 1 200 kolhoosiperhettä. Ensimmäiset kolhoosilaiset saapuivat perille vasta 27. heinäkuuta.¹²

Tilanne muodostui uhkaavaksi sadonkorjuulle uusissa piireissä. Vapaaehtoisuuden periaatteen sijalle otettiin käyttöön määräykset. Viipurin väliaikaisen hallinnon edustajat menivät Tatariaan ja Smolenskin

alueelle. Sen tuloksena syyskuun loppuun mennessä Viipurin piiriin muutti 1 720 kolhoosiperhettä.¹³ Käkisalmen piirin edustajia meni Orlovin ja Kalininin alueille. Yksinomaan elokuussa sieltä siirrettiin 1 800 kolhoosiperhettä Käkisalmen piiriin.¹⁴ Uusien neuvostopiirien edustajat saavuttivat tavoitteensa nopeasti, koska kolhoosilaiset olivat jo valmistautuneita muuttoon.

Orlovin, Kalininin ja muillakin alueilla sekä toisissa neuvostotasavalloissa, joista kolhoosilaisia oli määrä siirtää uusiin piireihin, oli jo kauan vallinnut liikaväestöongelma. Kolhoosiperheen elättämiseen tarvittiin keskimäärin 5–6 hehtaaria maata. Esimerkiksi Valko-Venäjällä yhtä perhettä kohden oli vuonna 1940 joillakin maatalousalueilla ainoastaan noin 1,5 hehtaaria maata.

Tšuvassiassa, Tatariassa, Orlovin alueella ja muillakin alueilla oli maata alle viisi hehtaaria perhettä kohden. 1930-luvulla neuvostohallitus aloitti suunnitelmalliset talonpoikien siirrot, joilla pyrittiin samalla poliittiseen päämäärään, kulakkiväestön likvidointiin, Uralin, Siperian ja Kaukoidän harvaanasutuille alueille. Nyt oli ainoastaan tarpeen vaihtaa siirrettäväksi valittujen kolhoosilaisten muuttokohde.

Samaan aikaan paikalliset viranomaiset Karjalankannaksella yrittivät löytää muita ratkaisukeinoja. Suuri apu tuli puna-armeijalta. Käkisalmen piirissä armeijan joukkojen heinäkorjuusuunnitelma oli 4,3 kertaa suurempi kuin kolhoosilaisten eli 6 000 ha.¹⁵ Toukokuun lopussa vuonna 1940 Viipurin väliaikainen hallinto vetosi armeijan joukkojen avun saamiseksi perunan ja vihanneksien kylvöön. Kylvömaa-ala oli 1 570 ha.¹⁶ Armeijan joukkojen lisäksi Karjalan kannaksella työskenteli opiskelijoita, vankeja ja jopa upseerien vaimoja.¹⁷ Niissä paikoissa, joissa ei ollut kolhoosia, maata annettiin sovhooseille ja yritysten huoltotiloiksi. Vuoden 1940 loppuun mennessä Karjalankannaksen uusissa piireissä oli yhteensä 22 sovhoosia ja 105 yritysten huoltotilaa.¹⁸

Asuttamisen ongelmat uusilla alueilla

Huonosti järjestetyt vastaanotto- ja asutus-toimet vaikuttivat myös kolhoosilaisten toi-

mintaan. Viipurissa vastaanottopaikkana oli rautatieasema, jonne oli järjestetty sanomalehtien myynti ja posti siirtolaisperheiden saapumispäivään mennessä. Viipurin väliaikainen hallinto pyysi armeijan autoja kolhoosilaisten kuljetuksia varten. Asutuspaikoilla piti olla järjestettynä kauppa ja terveydenhuolto, mutta kolhoosilaisten saavuttua perille ilmeni ongelmia. Syynä oli se, että ”siirtolaishallinnon takia ei ollut tietoa junien liikkumisesta ja kolhoosien nimistä. Tästä syystä oli vähän aikaa valmistautumiseen. ”Kolhoosilaisille ei ollut kulkulupia rajavyöhykkeelle. Maanjakoviraston takia kolhoosilaisia asutettiin Leningradin alueeseen kuuluneeseen kylään”, Viipurin alueen väliaikainen hallinto raportoi.¹⁹ Käkisalmen piirissä ajoneuvojen saamisessa oli vaikeuksia. Tästä syystä kolhoosilaisten piti olla rautatieasemalla 2–3 päivää. Paitsi asemalla, heitä yöpyi myös väliaikaisen hallinnon talossa. Ongelmia aiheutti, kun kolhoosilaisia ei aina asutettu valitsemiinsa taloihin.²⁰

Kolhoosilaisten asuttaminen oli sidoksissa asuntokysymyksen ratkaisuun. Viipurin ja Käkisalmen piireissä asuntotilanne oli huono. Sotatoimien jälkeen Viipurin piirissä vain 2 121 taloa oli jäänyt asumiskuntoisiksi, ja puolet niistä oli varattu sotilaille. Asuntoresurssit oli käytetty jo elokuussa, ja siirtolaisia lähetettiin Jääsken piiriin.²¹ Samassa kuussa Leningradin alueneuvoston toimeenpaneva komitea teki päätöksen ”Siirtolaisperheiden asuttamisen vinoumista Koiviston piirissä”.²² Kuitenkaan paikalliset viranomaiset eivät kyenneet ratkaisemaan asuntokysymystä uusia taloja rakentamalla.

Monet kolhoosilaiset käyttivät järjestelyjen sekavuutta hyväkseen ja kiirehtivät jättämään kolhoosin. Karjalankannaksen uusissa piireissä oli paljon jälleenrakennustyötä ja sen takia jatkuva työvoimapula. Kolhoosilaiset löysivät helposti itselleen työpaikkoja rakennustyömailta, sovhooseista tai jälleenrakennetuista yritysistä. Tästä muodostui suuri ongelma, joka uhkasi kolhoosilaisten asutussuunnitelmaa ja maatalouden hyödyntämistä. Heinäkuun 26. päivänä 1940 Leningradin alueen paikalliset

viranomaiset hyväksyivät ”Kiellon työvoiman värväyksestä Karjalankannaksen vastaperustetuista kolhooseista.” Alueen johtajat vaativat yritysten ja laitosten johtajilta, että näiden tulisi ”palauttaa värvätyt kolhoosilaiset työhön kolhoosille.”²³ Käkisalmen piirin väliaikainen hallinto myönsi myös, että kolhoosilaisia lähti erilaisilla verukkeilla kolhooseista työhön eri laitoksiin. Se kielsi ehdottomasti laitosten johtajia ja sotilasosastoja ottamasta työhön kolhoosilaisia ilman kolhoosien ja kyläneuvoston todistuksia.²⁴

Uusien alueiden taloudellinen hyödyntäminen oli ollut Neuvostoliiton politiikan näkökulmasta niin tärkeää, että siihen ryhdyttiin ilman valmisteluja. Pienen kokonsa vuoksi tilat eivät kelvanneet kolhooseiksi. Traktorin käytön mahdollistamiseksi pieniä tiloja piti laajentaa. Monille vuosikausia terrorin oloissa eläneille kolhoosilaisille suomalaisen maanviljelykulttuuri oli outoa. Valko-Venäjällä Puhovitsenskin puolueen piirikomitean sihteerin sanojen mukaan ”sodasta palanneet kotiutetut puna-armeijan sotilaat häiritsivät kertomuksillaan uusista alueista eräissä kolhooseissa kolhoosilaisperheiden menestyksestä muuttoa.”²⁵ Elokuun 6. päivänä 1940 kolhoosilaisten joukko lähti Käkisalmen piiristä takaisin Orlovin alueelle perustellen ”lähtönsä ja työhälyttömyytensä sillä ettei saa työskennellä leikkuupuimurilla”.²⁶

Neuvostoliitossa ei aiottu kärsiä pitkään ristiriitaa sosialismin ja kapitalismin välillä.

9. TsGA Spb f.7179 op.15 d.43 l.3.

10. LOGAV (Leningradskii oblastnoi gosudarstvennyi arhiv v Vyborge) f.r-1 op.1 d.50 l.7.

11. LOGAV f.r-1 op.1 d.18 l.11.

12. LOGAV f.r-45 op.1 d.2 l.3takasivu.

13. LOGAV f.r-3 op.1 d.8 l.5.

14. LOGAV f.r-45 op.1 d.2 l.3takasivu.

15. LOGAV f.r-45 op.2 d.18 l.4.

16. LOGAV f.r-1 op.1 d.50 l.9.

17. Vankeja työskentelivät Käkisalmen piirien pelloilla. Siellä sijaitti Käkisalmen pakkotyöleiri (Keksgol'mlag).

18. Stepakov & Balasov (2001) 65.

19. LOGAV f.r-1 op.1 d.18 l.11.

20. LOGAV f.r-45 op.1 d.8 l.59.

21. LOGAV f.r-3 op.1 d.8 l.4.

22. TsGA Spb f.7179 op.10 d.1707 l.72.

23. TsGA IPD f.24 op.2 d.4058 l.18.

24. LOGAV f.r-45 op.1 d.8 l.73.

25. ”Sovetskaja Belorussija” N283–284 27.11.1999.

26. LOGAV f.r-45 op.2 d.16 l.3.

Tarkoituksena oli tuhota suomalaisten maanjako ja asutus. Toukokuusta elokuuhun 1940 Karjalankannaksella suoritettiin viljelymaan, talojen ja rakennusten luettelointi. Näin valmisteltiin Karjalankannaksen maatalouden muuntamista perustaltaan sosialistiseksi. Ensimmäiseksi uhriksi joutuivat suomalaiset maaseudun haja-asutus tilat, koska ne tuottivat suuria ongelmia ”kolhoosituotannon johdolle ja koko kolhoosimuotoiselle yhteiskunta- ja kulttuurielämälle.”²⁷

”Toisistaan monien kilometrien päässä sijaitsevien yksinäistilojen sijasta pitää valita tiloja, joille voidaan perustaa kolhoosikeskuksia”, *Viipurskii bolsevik* kirjoitti.²⁸ Tämän jälkeen tehtiin suunnitelma erillistalojen siirroista. Marraskuun 1. päivänä 1940 mennessä Leningradin alueen uusiin piireihin piti kuljettaa Raudun piirissä 68 taloa, Kanneljärven piirissä 80 ja Koiviston piirissä 21 taloa,²⁹ mutta tämä suunnitelma epäonnistui kuten monet muutkin. Leningradin alueneuvoston toimeenpanevan komitean tietojen mukaan esimerkiksi joulukuussa Raudun piirissä kuljetettiin vain 11 taloa.³⁰

Karjalankannakselle oli vuoden 1941 alkuun mennessä perustettu 246 kolhoosia, eli asutettu 8 812 kolhoosilaisperhettä, mikä oli 78 % siirtolaissuunnitelmasta. Tästä lukumäärästä Leningradin alueen uusiin piireihin siirrettiin 1918 kolhoosiperhettä: 1548 muutti Leningradin alueen sisäisistä piireistä ja 416 muutti Jaroslavin alueelta.³¹ Siirtolaisuus paljasti sekä neuvostovallan viranomaisten huonon yhteistoimintakyvyn ja heikot valmiudet uusien alueiden hyödyntämiseen että kolhoosien toimintakyvyttömyyden vieraissa oloissa. Suomalainen asutusjärjestelmä pikkukylineen ja tilkkumaan käyttöineen tuli hävittää. Tämä aloitettiin talvella vuoden vaihteessa. Karjalankannasta uhkasi sama, mitä oli tapahtunut Neuvostoliitossa kollektivisoinnin aikana: entisen talousmuodon tuhoaminen.

27. Stepakov&Balasov (2001) 43.

28. ”Viipurskii bolsevik” N60 19.12.1940.

29. TsGA Spb f.7179 op.10 d.1707 l.187.

30. TsGA Spb f.7179 op. 11 d.393 l.7.

31. TsGA Spb f.1684 op.5 d. 731 l.20

RISTO DEGERMAN

Miksi Pasi Rutanen rykäisi radiossa 21.8.1968?

Erityisesti radio, mutta myös televisio on historiantutkimuksessa ongelmallinen lähde-tyyppi. Varsinkin lähihistorian tutkimuksen kannalta ne voisivat tarjota paljonkin uusia näkökulmia. Niitä voidaan käyttää lehtien tapaan, mutta sen lisäksi niihin liittyy myös omat rajoituksensa – sekä erityisyytensä, joita muista lähteistä ei löydy. Risto Degerman pohtii audiovisuaalista jäännettä historian tutkimuksen lähteenä.

■ Historiantutkimuksen audiovisuaalisista lähteistä elokuva on ehkä tutkituin, vaikka senkään tie historiantutkimuksen lähteiden joukkoon ei ole ollut vaivaton. Kirjallisten lähteiden ylivalta on merkinnyt muun muassa sitä, että lähteiden ollessa ristiriidassa keskenään on kirjallisia lähteitä pidetty vakuuttavampina.¹

Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että audiovisuaalisia jäänteitä on käytetty historian tutkimuksen lähteinä melko vähän. Erityisesti tämä pätee sähköisiin viestimiin radioon ja televisioon, joiden käyttöarvoa tai pätevyyttäkin historiallisena lähteenä on tutkittu vähän. Silloin kun audiovisuaalisia tuotoksia on käytetty lähteinä, ne on yleensä rinnastettu kirjallisiin medioihin, kuten sanoma- ja aikakauslehtiin. Elokuvapuolestaan sijoittuu historiallisena lähteenä paljolti samaan kategoriaan kuin kirjallisuus.

Sitä voidaan tutkia sekä jäänteinä että tiedeteoksena riippuen näkökulmasta.

Audiovisuaalisten jäänteiden käyttöä tutkimuksessa hankaloittaa niiden satunnaisuus. Radio- ja televisio-ohjelmat ovat yleensä yksityisten yhtiöiden omaisuutta, eikä niitä sen vuoksi ole yleisen tutkimuksen käytettävissä samalla tavalla kuin julkiin arkistoihin sisältyviä kirjallisia dokumentteja ja dokumenttikokoelmia.

Audiovisuaalista materiaalia on historian tutkimuksen kannalta käytettävissä paitsi satunnaisesti, myös suhteellisen lyhyeltä ajanjaksolta; radio keksittiin vasta 1800 ja 1900-luvun vaihteessa² ja televisio vasta muutamia vuosikymmeniä sen jälkeen. Suuri osa radio- ja televisiolähetyksistä on välitetty suorana, minkä takia niistä ei ole edes koskaan syntynytäkään tallennetta myöhemmin tutkittavaksi.

Audiovisuaalisten jäänteiden käyttöä historian tutkimuksessa vaikeuttavat osaltaan myös näihin lähteisiin sisältyvät ilmaisulliset erityispiirteet. Ellei tutkimus keskity pelkästään tekstisisältöjen tarkasteluun, edellyttää näiden ilmaisullisten elementtien tunnistaminen ja analysointi myös paneutumista lähteiden dramaturgiseen rakenteeseen, genren mukaiseen kerrontatapaan sekä esitys- ja vaikutustapaan. Tässä suhteessa audiovisuaaliset lähteet poikkeavat ainakin jossakin määrin perinteisistä kirjallisista lähteistä.

Heterogeeninen jäänneryhmä

Kun puhutaan audiovisuaalisista jäänteistä on huomattava, että ne eivät muodosta yh-

1. Hannu Salmi (1993) *Elokuv ja historia*, Helsinki: Suomen elokuva-arkisto ja Painatuskeskus, 11–12.

2. Italialainen Guglielmo Marconi onnistui lähettämään ensimmäisen kerran ääntä sähköisesti 1895.

tenäistä kokonaisuutta, jota voitaisiin tutkia täsmälleen samoin menetelmin. Elokuva on esimerkiksi tarkoitettu pääsääntöisesti seurattavaksi elokuvateatterissa kollektiivisessa katselutilanteessa, kun taas sähköisiä viestimiä; televisiota, radiota sekä nykyisiä uusia tietotekniikkaan perustuvia medioita seurataan enemmän tai vähemmän yksilöllisessä tai privaatisessa tilanteessa.

Vaikka televisio visuaalisena mediana helposti rinnastetaan elokuvaan, on näiden kahden välillä oleellinen ero. Siinä missä elokuva perustuu tiukasti organisoidulle kerronnalle ja yhden yksittäisen ongelman ratkaisulle, televisio muodostaa audiovisuaalisen jatkumon, jossa ei lopullista sulkeumaa tarjotakaan.³ Tämä Veijo Hietalan luonnehdinta televisiosta jatkumona pätee epäilemättä myös radioon, joka kerronnaltaan on lähellä televisiota, joskin ilman näytettävää kuvaa.

Siitä huolimatta, että audiovisuaaliset välineet asettavatkin välttämilleen sisällöille omia erityisvaatimuksia, se ei tietenkään tarkoita, että lähdekritiikin peruskysymykset voitaisiin unohtaa. Ne pätevät niin kirjoitettuun kuin puhuttuunkin sanaan. Lähteen autenttisuuden selvittäminen edellyttää aina ulkoista lähdekritiikkiä, jolla varmistetaan kuka lähteessä puhuu, mistä se tosiasiaassa kertoo ja miltä ajalta se on lähtöisin.

Tulkinnan edellytyksissäänkin löytyy yhtäläisyyksiä. Nykyhistorian metodeja pohtineen John Toshin sanoin:

"The historian requires not merely linguistic fluency but a command of the historical context which will show what the word actually refer to."⁴

Toshin näkökulmaa voi kuitenkin täydentää liittämällä siihen vielä myös vaatimuksen välinekielen hallitsemisesta. Kirjeiden ja sanomalehtien tutkimuksessa se tuntuu yleensä niin itsestään selvältä, ettei sitä juurikaan tulla edes ajatelleeksi. Esimerkiksi voidaan pohtia sitä, onko kirjeen ilmaisu-tapa, puhuttelumuoto, asian esittämisen tyyli tai käytetyt käsitteet ja termit luettavissa sanatarkasti, vai onko ne ennemminkin tarkoitettu tyylikeinoiksi. Harvemmin sen sijaan on tarvetta miettiä esimerkiksi sitä mis-

sä mielentilassa sanomalehden uutisen kirjoittaja, jutun lehteen taittanut toimitussihteeri tai lehden painanut painaja ovat työtään tehneet. Suorassa radio tai tv-lähetyksessä kiihtynyt toimittaja on läsnä myös vastaanottotilanteessa ja se vaikuttaa suoraan myös välitettävään sanomaan.

Audiovisuaalisen lähteen tutkimuksessa välineeseen liittyvät ominaisuudet eli välineen ominainen tapa ilmaista ja välittää tekstisisällön lisäksi myös muuta informaatiota, saattavat olla hyvinkin merkittävä osa jäänteiden kokonaisinformaatiota, kuten jäljempänä analysoitava radiouutisten ensimmäinen uutislähetys Tšekkoslovakian kriisistä elokuulta 1968 osoittaa.

Vaikka länsimaisessa kirjallisuutisessa kulttuurissa elävien historioitsijoiden voikin ymmärtää keskittyvän kirjoitettuun sanaan, on niidenkin suhteen syytä pitää mielensä avarana. Tiedon sisältyminen nimenomaan kirjalliseen lähteeseen ei nimittäin suinkaan tarkoita sitä, etteikö se voisi alkuperältään olla jotakin aivan muuta. Suuri osa varsinkin vanhoista teksteistä nojautuu alunperin pitkälle suulliseen historiaan.⁵

Ääntä yli ajan

Lehdistöhistoriallisessa tutkimuksessa lehtiin sovelletaan yleisesti kvalitatiivisen tutkimuksen metodeja. Kvantitatiivisia metodeja käytetään tukemaan päämetodina toimivaa laadullis-sisällöllistä tarkastelua.⁶ Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tutkimusotteen yhdistelmä sopii myös radio-ohjelmien tutkimukseen.

Radio-ohjelmia voidaan käyttää sanomalehtien tapaan selvittäessä jonkin ulkoisen tapahtuman tai tapahtumasarjan ilmenemismuotoja. Esimerkkinä tämätapaisesta käytöstä on Galia Golanin 1973 julkaisema tutkimus puoluejohtaja Alexander Dubcekin ajasta Tšekkoslovakiassa 1968–69. Golan on käyttänyt laajasti Tšekkoslovakialaisia lehtiä ja radiota tutkimuksensa tietolähteenä.⁷ Tukeutuminen tiedotusvälineisiin on ollut luontevaa tutkimuksessa, jonka tutkimuskohde on ollut lähihistoriassa ja josta on osin siitäkin syystä ollut käytettävissä vain vähän asiakirjamateriaalia.⁸

Radiosta voidaan myös selvittää tietyn tai tiettyjen ohjelmien asennoitumista tai nii-

den välittämää kuvaa tutkittavasta kysymyksestä. Silloin tutkimuskohteena on joko radio-ohjelma, ohjelmasarja tai kokonainen ohjelmisto. Esimerkkinä tästä voidaan mainita Gary Rawnsleyn tutkimus, jossa selvitetään BBC:n ulkomaan lähetysten suhtautumista Suezin kriisiin ja Unkarin kansannousuun vuonna 1956.⁹ Rawnsleyn tutkimuksen lähdemateriaalista on suurin osa kuitenkin välillisiä lähteitä, kuten muistioita, muistelmateoksia sekä haastatteluja.

Radion ohjelmajäänteiden sisältöä on hankala analysoida puhtaasti tekstin pohjalta, vaikka sellaisena niitä useimmiten on käytettykin – kun radiota ylipäänsä on lähteenä käytetty. Italian radiohistoriaa tutkinut Gianni Isola korostaa äänellisten tekstien tutkimuksen hankaluutena myös sitä, että ne ovat ilmestyyssään olleet osa jatkuvaa äänen virtaa. Niitä ovat myös lukeneet ammattimaiset toimittajat näkymättömälle, mutta melko hyvin tunnetulle yleisölle.¹⁰

Radio-ohjelma rakentuu äänen varaan. Itse puhuvan – siis tekstisisältöä välittävän äänen lisäksi jääne sisältää myös muuta audioon- tai sen puutteeseen – liittyvää informaatiota. Se tuottaa monenlaisia aineksia historian tutkimukselle, kuten Yleisradion radiouutisten lähetys aamulla kello 6.00 21.8.1968 osoittaa.

Lähetys alkoi toimittaja Tapani Laustin lukemilla uutissähkeillä. Ne kertoivat Prahan radioon viitaten,¹¹ että neuvostoliittolaiset joukot olivat ylittäneet Tšekkoslovakian rajat. Lisäksi kerrottiin, että joukot olivat tulleet maahan ilman Tšekkoslovakian johtajien tietoa. Todettiin, että kansalaisia oli kehoitettu olemaan rauhallisia. Edelleen Prahan radiolähetystä referoiden todettiin, että lähteen mukaan joukkojen tulo maahan sotii kaikkia kansainvälisiä lakeja ja sosialististen maiden välisiä suhteita vastaan. Sen jälkeen viitaten kansainvälisiin uutistoimistolähteisiin kerrattiin tapahtumien taustaa ja mahdollisia vaikutuksia yleiseen kansainvälispoliittiseen tilanteeseen. Seuraava sähke kertoi puhelinliikenteen katkeamisesta sekä Tšekkoslovakian rajojen sulkemisesta ja matkustajien käännytämistä rajoilta. Yhdysvalloista kerrottiin presidentti Johnsonin kutsuneen kansallisen

turvallisuusneuvoston koolle pohtimaan kriisiä sekä YK:n päämajan poliisivartiointin lisäämisestä. Lontoosta kerrottiin pääministeri Harold Wilsonin keskeyttäneen lomansa, jonka jälkeen kuului paperien rapinaa ja toimittaja jatkoi:

Ja sitten Yhdysvalloista tulee myös uutinen, joka ei liity Tšekkoslovakian tapahtumiin. Yhdysvaltain entinen presidentti...

(Lukeminen keskeytyy puhelimen pirinään)

Ja nyt puhelin soi. Siellä lienee Pasi Rutanen¹². *(Kobinaa ja Tapani Lausti vastaa puhelimeen selvästi ohimikrofonin)* Ajan kohtainen studio. *(Puhelimen ääniä ja kobinaa. Pasi Rutasen ääni)* Haloo *(Kaiakua. Lausti vastaa Rutaselle)* Täällä Yleis-

3. Veijo Hietala (1993) *Kuvien todellisuus – Jobdatus-ta kuvallisen kulttuurin ymmärtämiseen ja tulkintaan*, Helsinki: Kirjastopalvelu Oy, 121.

4. "Historiantutkijalta ei edellytetä vain kielitieteellistä sujuvuutta, vaan myös kykyä hallita historiallinen konteksti, joka osoittaa mitä sanat todellisuudessa tarkoittavat." John Tosh (1984) *The Pursuit of History. Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*, London and New York: Longman, 53.

5. John Tosh (1984) 173.

6. Pekka Suvanto (1977), 'Sanomalehdistö historian tutkimuksen lähteenä' *Yleisen historian lähteet ja niiden käyttö*. Helsinki: Gaudeamus, 96–99.

7. Galia Golan (1973) *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubček Era 1968–1969*. Cambridge University Press, passim.

8. Golanin tutkimuksessa on radion ja lehtien lisäksi käytetty pohjana myös haastattelunaineistoa. Materiaalin saannissa hän on tukeutunut mm. Yhdysvaltojen keskustiedustelupalvelun CIA:n tukea saaneeseen Radio Free Europe arkistomateriaaliin (Golan, (1973) vii), mikä tietysti on hyvä ottaa huomioon lähdemateriaalin luotettavuutta ja tasapuolisuutta arvioitaessa.

9. Gary David Rawnsley: Cold war radio in crises: The BBC overseas services, the Suez crisis and the 1956 Hungarian Uprising, Ebsco Host Research Databases, Internet, Lähde: *Historical Journal of Film, Radio & Television, Jun96, Vol. 16 Issue 2, p197, 24p 1bw*.

10. Gianni Isola: Italian radio: History and historiography, Ebsco Host Research Databases, Internet, Lähde: *Historical Journal of Film, Radio & Television, Aug95, Vol. 15 Issue 3, p393, 7p*.

11. Michityksen alkuvaiheessa radio välitti tiedonantoa, jossa se toisti Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen keskuskomitean puhemiesihoston julkilausumaa kymmentä vaille kahdesta lähtien. *The Prague Spring 1968. A National Security Archive Documents Reader*. Toimittajat: Jaromír Narátil (päätoimittaja), Antonín Beněk, Václav Kural, Marie Micháľková, ja Jitka Vondrová. Englanninkielinen käännös: Mark Kramer, Joy Moss ja Ruth Tosek, Central European University Press, The Prague Foundation, Prague, 1998, s. xxxv.

12. Yleisradion New Yorkin kirjeenvaihtaja.

radion uutislähetys. (*Rutanen biljaisella äänellä*) Niin. (*Hetken tauko ja Rutanen jatkaa*) Tänne tuli tämä uutinen, ää Washingtoniin kello neljä Suomen aikaa eli samaan aikaan kun se luettiin Prahan radiossa, jonka lähetysten amerikkalaiset peilasivat. Ja välittömästi tämän jälkeen presidentti Johnson kutsui koolle kansallisen turvallisuusneuvoston, ulkoministeri Rusk¹³ oli parhaillaan kuultavan demokraattien puolueohjelmakomiteassa kun komitean puheenjohtaja Fox ojensi hänelle uutista koskevan sähkeen. Ulkoministeri pyysi kokoukselta anteeksi ja poistui kysymyksiin vastaamatta takaoven kautta autoon...¹⁴

Tekstisisältö kertoo tapahtumasta, joka on sattunut edellisen yön aikana ja siitä maailmalla esitettyjä kommentteja. Niiden pohjalta voidaan tutkia, mitä aamulla 21. elokuuta 1968 oli tiedossa yöllisestä Tšekkoslovakian miehityksestä – tai ainakin sitä, mitä siitä radiossa tuoreeltaan kuulijoille kerrottiin. Se perustui Washingtonissa käytössä olleisiin tietoihin jotka jälkikäteen arvioiden pitivät paikkansa kutakuinkin hyvin, joitakin pieniä yksityiskohtia lukuun ottamatta, jollainen oli muun muassa tieto Prahan radion välittämän uutisen ajankohdasta.

Tallennettu lähetys sisältää tekstin lisäksi kosolti myös muuta informaatiota. Esimerkiksi uutisten lukemiseen liittyy ajalle tyypillisiä tapoja ja sanankäyttöä, jolloin jääne mahdollistaa edustamansa ajan puhuntatavan tutkimisen. Uutisten luvun keskeyttävä puhelimen ääni ja sitä seuraavan Pasi Rutasen puhelinsähtöraportin äänen laatu puolestaan välittävät tietoa siitä, millaista tekniikkaa tuohon aikaan oli käytettävissä (ns. analoginen puhelintekniikka, jossa esimerkiksi soittoaäni synnytetään mekaanisesti).

Myös lähteen tuottamalla mielikuvilla on vaikutuksensa jäänteiden välittämään sisältöön. Näitä mielikuvia synnyttävät äänelliset viitteet. Sellaisena toimi esimerkiksi puhelimen ääni, joka keskeyttää suunnitelmalaisen ja etukäteen laaditulta kuulostavan sähkeiden luennan. Kuulijalle syntyy mielikuva jostakin epätavallisesta tai poikkeuksellisesta. Liittyneenä itse kerrottavaan asiaan se vahvistaa ja alleviivaa tapahtuman

dramaattisuutta. Jo pelkästään tämä, lähetysten sujuvuuden katkaiseva puhelimen pirinä, synnyttää kuulijassa mielikuvan dramaattisesta tapahtumien käänneestä. Myös Pasi Rutasen rykäisy ja hiukan rosoinen raportointitapa sekä puhelinaänen tekniset heikkoudet liittyvät osaksi kuulijan mielikuvaa: ”ei ole ehditty valmistella aivan loppuun saakka” ”tämä tulee suorana jostakin” ”raportti tulee kaukaa”.

Edellä oleva esimerkki osoittaa, kuinka radion uutislähetys sisältää sinänsä näennäisen rationaalisen denotatiivisen informaation lisäksi myös suuren joukon konnotatiivisia oheisviestejä, joilla on vaikutuksensa siihen millaisena radio-ohjelma todellisuudessa kuulijoille näyttäytyy. Sama lähdekriittinen haaste varsinaisesta denotatiivisista perusermerkityksestä ja konnotatiivisista sivumerkityksistä liittyy toki myös muuhun jääneaineistoon.

Esimerkki Yleisradion radiouutisten ensimmäisestä Prahan miehitystä koskevasta uutislähetyksestä osoittanee, että audiovisuaaliseen jäänteeseen voi sisältyä koko joukko informaatiota, joka pelkässä tekstianalyysissä jää huomioimatta. Median välineellisillä ominaisuuksilla on väistämättä vaikutuksensa myös ohjelman jäänteeseen.

Kuinka tärkeää äänilähteen teknisen laadun, ilmaisutyylin tai muiden oheisviestien analysointi on, riippuu luonnollisesti tutkimuksen tavoitteista. Jos analysoitavana on tasavallan presidentin puhe tai asiantuntijan radiossa pitämä luento, voi keskeistä olla juuri teksti, jos muutoin ei ole syytä epäillä jäänteiden alkuperää tai aitoutta. Sen sijaan jos kiinnostus kohdistuu esimerkiksi siihen, kuinka Suomen kansa sai presidentin välittämän tiedon, voi olla aiheellista kiinnittää huomiota vaikkapa siihen, rykäisikö presidentti ennen asian sanomista, oliko hänen äänessään liikutusta vai kerrottiinko asia kenties sittenkin vain lakonisena ilmoituksena.

PS. Siitä Pasi Rutasen rykäisystä. Ehkä hänellä oli vain vihne kurkussa...

13. Dean Rusk, Yhdysvaltain ulkoministeri.

14. Radiouutiset 21.8.1968 klo 6.00. Arkistoitu tallenne n:o ARK-3903-5 Yleisradion Radioarkisto (Rark).

HEIKKI KIRKINEN

Salainen lisäpöytäkirjako Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa?

Professori Osmo Jussila kaipasi vastausta kysymykseen historiantutkimustamme pinnasta vaivasta (*Historiallinen Aikakauskirja* 4/2003). Professori Heikki Kirkinen perää lähdekritiikkiä mielikuvituksen sijaan.

■ Eräät historiantutkijamme ovat herkästi ottaneet omakseen suomalaisen Jarl Gallénin ja tanskalaisen John Lindin 1991 laatiman uuden teorian Pähkinäsaaren rauhan rajasta tutustumatta lähteisiin tai edes siitä käytyyn tieteelliseen keskusteluun. Uusi teoria on saanut kiitosta ”fantastisen idearikkautensa” vuoksi, samalla kun tiukkaa lähdekriittistä tutkimusta kuvataan ”lähdefetisismiksi”.¹ Painopiste halutaan siis siirtää lähdekriittisestä fantasiaan.

Osmo Jussila uskoo sen vievän historian tutkimusta eteenpäin, vaikka ”vanhoilliset” tutkijat sitä vastustavat. ”Vanhoillisiin” hän lukee mm. allekirjoittaneen. Mielikuvituksen ottaminen tutkimuksen tason päämittariksi sisältää riskin metodisen huolellisuuden höltymisestä keskiajan historian tutkimuksessa, jossa niukkojenkin lähteiden varassa joudutaan tekemään laajakantoisia johtopäätöksiä.

Olen pitkään tutkinut Ruotsin, Suomen ja Venäjän välisiä keskiaikaisia rajaongelmia sekä niihin liittyviä lähteitä ja olen pereh-

tynyt myös Gallénin ja Lindin tutkimuksiin. Kokemuksen pohjalta minussa on voimistunut käsitys Suomen keskiajan tutkimuksen vanhoillisuudesta aivan eri syistä kuin mitä Jussila esittää. Euroopan pohjoisosissa keskiajan historiantutkimusta hallitsevat yhä nationalistinen perinne ja näkökulma, skandinaavis-suomalais-venäläinen nationalistinen mentaliteetti. Todellinen uudistus on aidon globaalisen näkökulman tuominen suomalaiseseen historiantutkimukseen. Uusimman ajan tutkimuksessa näkyy etenemistä siihen suuntaan, mutta varsinkin keskiajan tutkimuksessa meillä seisotaan yhä skandinaavis-suomalaisessa nationalistisessä asennossa, Venäjällä selvimmin omissa nationalismissaan.

Historiallisen taustan kompleksisuus

Todellisuudessa keskiajan rajaongelmien tausta Pohjolassa oli paljon monimutkaisempi ja monikerroksisempi kuin mitä Gallén ja Lind seuraajineen esittävät. Ristiretkijällä (1100-luvulta aina 1400-luvulle) historian keskeisiä toiminnallisia, yksiköitä Pohjolassa olivat alkuaan toisistaan melko erillään eläneet etnis-kielelliset yhteisöt kuten saksalaiset (Hansa), tanskalaiset ja

1. Osmo Jussila 'Mikä historiantutkimustamme oikein vaivaa?', *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2003, 577–588. Lisätodisteita ”vanhoillisuudestani” saa kirjastani *Termittejä vai enkeli? Ajatuksia kulttuurievoluutiosta* (Helsinki, SKS, 2002). Ks. Eric De Geer (2003) 'Perspektiv på freden i Nöteborg 1323 mellan Novgorod i Sverige', toim. J. Hakkarainen, P. Metso, V. Kiiveri *Veisuin ylistää. Jublakirja Hilkka Seppälän täyttäessä 60 vuotta*, Joensuun yliopisto, 2003), 25. Pirjo Uino (2003) 'Muinais-Karjala mahtavan Novgorodin vaikutuspiirissä', toim. Matto Saarnio *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*, Jyväskylällä 2003, 465.

norjalaiset (Unionin aika), ruotsalaiset, suomalaiset, saamelaiset, karjalaiset, vepsäläiset, venäläiset ja pohjoiset "ugrit". Niillä oli keskinäisiä kosketuksia, joista kehittyi pitkäkestoisia yhteyksiä ja vuorovaikutuksia.

Näitä kaikkia pitäisi voida tarkastella objektiivisesti reaalisisina paikallisina ja alueellisina alkuaan autonomisina yhteisöinä. Niiden taustalla organisoituivat valtioiksi suu-remmat ja vahvemmat yksiköt, jotka pyrkivät käyttämään varhaiskantasempia yhteisöjä hyväkseen, verottamaan ja alistamaan niitä valtaansa. Kaikki yhteisöt pyrkivät Pohjolassakin turvaamaan jatkuvuutensa sekä mahdollisuuksien mukaan kasvamaan ja laajentumaan. Etelästä eteni pohjoisiin suuntiin voimistuva uudisasutuksen virta, samalla kun siirryttiin eräkulttuurista kiinteään asutukseen ja maanviljelyyn. Se johti maanomistuksen ja rajojen merkityksen kasvuun. Uudisasukkaat pyrkivät saamaan eräalueensa ja kaskimaansa omikseen ja tuon omistuksen ulkopuolistenkin tunnustamaksi. Taustalla voimistuvat valtiot pyrkivät nekin laajenemaan sekä saamaan verotuksen ja hallintansa alaisuuteen pysyvät asutukset sekä niiden väliset erämaat.

Tämän tapainen oli yleisen kehityksen suunta keskiajalla Itämeren ja Jäämeren välisellä vyöhykkeellä Atlantin rannikolta Pohjois-Venäjälle. Suomen muodostumisen kannalta merkittävää oli etenkin eräkulttuurin ja asutuksen laajeneminen Pohjanlahden ympärillä. Samoihin aikoihin Laatokan maailmasta suuntautui eränkävynnin ja asutuksen virtausta luoteeseen Peräpohjolaa kohti sekä koilliseen Vienan merelle, jonne pyrkivät myös Novgorodin Venäjän erämiehet ja verottajat. Nuo liikkeet työnsivät nomadikulttuuria vaalivia saamelaisyhteisöjä yhä kauemmaksi pohjoiseen, samalla kun valtioiksi lujittuneet Tanska-Norja, Ruotsi ja Venäjä alkoivat kilpailla näiden verottamisessa ja pyrkivät varmistamaan omien uudisasutuksiansa etenemistä ja juurtumista pohjoiseen. Se johti väistämättä kilpailuun paitsi erä- ja verotuloista myös alueista.

Pohjoisten yhteisöjen ja alueiden historian tutkimukseen kehittyi kansallisromanttiikan ajalla 1800-luvulla perinne, jossa voitaneiden kansojen ja valtioiden tutkimus

tulkitsi monitahoista kokonaisuutta ja sen lähdeaineistoa tutkijain kansallisista näkökulmista ja kansallisia intressejä myötäillen. Tämä väritti myös näkemyksiä eri kansojen ja etnisten yhteisöjen kehityksestä. Nationalististen näkemystavan perintö jatkui 1900-luvulla, ja Pohjolan keskiajan historian tutkimuksessa voidaan erottaa tanskalais-norjalainen ja ruotsalainen näkökulma sekä suomalais-kansallinen ja sen vastakohtana venäläis-neuvostoliittolainen linja. Esimerkkeinä voidaan mainita vaikka O. A. Johnsenin *Finmarkens politiske historie* (Kristiania 1923), Jalmari Jaakkolan Suomen historian keskiaikaa käsittelevät osat 1930-luvulta lähtien (II–V) sekä *Ocerki istorii SSSR. Period feodalizma*. (2 osaa Moskva 1955). Tasapainoisempaa taustaa Pähkinäsaaren rauhan rajan käsittelyyn modernissa tutkimuksessa tarjoavat esimerkiksi Seppo Suvanto, Kauko Pirinen ja Kyösti Julku. Lisäksi voisi mainita Ulf Sundbergin kirjan *Svenska freder och stillestånd 1249–1814*.²

Historiantutkimus on viime sotien jälkeen paljon avartunut, mutta vanha perinne vaikuttaa yhä näkökulmaa rajoittavasti suomalaisessa ja etenkin venäläisessä tutkimuksessa. Tähän on ymmärrettäviä syitä etenkin Suomen ja Venäjän historiallisissa suhteissa, mutta jos näiden maiden historian tutkimukseen kaivataan todellista uudistumista, tulisi molemmissa maissa, Venäjällä vielä enemmän kuin Suomessa, pyrkiä laajentamaan ja syventämään näkökulmaa globaaliseen suuntaan. Myös kansalliset näkökulmat on tarpeen tuntea, mutta niiden korostuminen heikentää tutkimuksen arvoa globalisoituvassa kulttuurissa

Pähkinäsaaren rauhansopimuksen lähteet

Pähkinäsaaren rauhan rajaongelmasta olen käynyt keskustelua John Lindin kanssa *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (4/1992, 1/

2. Seppo Suvanto (1985) 'Keskiaika', *Suomen historia 2*, Espoo, 65–71. Kauko Pirinen (1988) 'Savon keskiaika', *Savon historia I*, toinen kokonaan uudistettu laitos, Kuopio, 296–307. Kyösti Julku (1987) *Suomen itärajan synty*, *Studia Historica Septentrionalia* 10, Rovaniemi, luvut 4–6. Sundbergin teos ilmestyi Tukholmassa 1997. Sen rajakartoissa tunnustetaan myös epävarmuuksia.

1994 ja 2/1995). Niissä olen esittänyt kriittikini keskeisiä perusteluita. Kun peruslähde on niukasti, niiden johdonmukainen ja tiukka lähdekritiikki on metodinen välttämättömyys lähteiden aitouden, ajoituksen ja tarkoituksen sekä sisällön tulkinnan kannalta. Eri lähteillä on erilainen todistusvoima. Se koskee mm. asiakirjojen, kirjeiden ja kronikoiden tietojen objektiivista arviointia.

Pähkinäsaaren rauhansopimuksen perustekstit on julkaistu kahdessa arvostetussa lähdejulkaisujen sarjassa Ruotsissa ja keskeinen osa säilynyttä painamatonta aineistoa talletettuna Ruotsin Valtionarkiston Muscovitica-kokoelmassa.³ Paljon varsinkin paikallista aineistoa on kokoaan kadonnut. Ruotsin viralliset valtiosopimukset kirjoitettiin keskiajalla kansainvälisellä yleiskielellä latinaksi. Pähkinäsaaren rauhansopimus tehtiin Novgorodin valtion alueella ja sen perusteksti on todennäköisimmin kirjoitettu venäjäksi. Se on Novgorodin ruhtinaan Jurin kirjeen muodossa, jolla ruhtinas solmi ”ikuisen rauhan” Ruotsin kuninkaan Maunu Eerikinpojan kanssa Novgorodin ja Ruotsin edustajien sekä Gotlannin kauppiaiden läsnä ollessa. Yleisen diplomaattisen käytännön mukaan läntisiä osapuolia varten tehtiin latinankielinen teksti todennäköisesti jo Pähkinäsaareissa. Venäjänkie-

lisen kopion tekstissä kahta pientä aukkoa on pidetty kahden sinetin pergamenttiin riipustamisnauhan merkinä. Sinetit olivat tärkeä osa keskiajan valtiosopimusten protokollaa. Venäjä vetosikin monen rajakiistan yhteydessä ”sinetöityjen sopimusten” teksteihin. Yhtään sopimuksen virallista alkuperäiskappaletta ei ole säilynyt, vain joukko kopioita ja kopioiden kopioita.

Sopimustekstien pääosan on esitellyt, arvioinut ja julkaissut ruotsalainen O. S. Rydberg.⁴ Siihen kuuluu myös Ruotsin tietoisesti teettämä rauhansopimuksen väärennös vuosien 1493–1524 väliltä. Olen ottanut tässä vertailtavaksi tutkimuksen kannalta merkittävimpien tekstien rajan kulkua osoittavat kohdat, kuusi luetteloa, joiden sisällöstä, kielestä ja merkityksestä on kiistelty. Yleisesti luotettavimpina pidettyjä tekstejä ovat 1600-luvun venäjänkielinen kopio, jonka kieli vastaa hyvin sopimusajan käytäntöä, sekä latinankielinen kopio 1400-luvun lopulta, tässä esityksessä numerot 1 ja 2.

3. (1842, 1850) *Svenskt Diplomatarium* utgifvet af Bror Emil Hildebrand, III, Stockholm. (1877) *Sverges traktater med främmande magter jämte andra dit hörande handlingar* utgifna af O. S. Rydberg, I, Stockholm 1877. Arkistolähteistä merkittävimmät ovat Ruotsin Valtionarkistossa (lyh. SRA) Muscovitica 2: Gränshandlingar 1323–1606.

4. *Sverges traktater* I, n:o 205, 434–513.

Sopimustekstit

1. Venäjänkielinen kopio 1600-luvulta:

a razvod i mežja: ot morja reka Sestreja, ot Sestree moh, sere de mha gora, ottole Saja reka, ot Sae Solnyčnyj kamen, ot Solnyčnego kameni na Čermnuju ščelju, ot Čermnoi šče le na ozero Lembo, ottole na moh na Pehkei, ottole na ozero Kangasyervi, ottole na Purnojarvi, ottole ... Jantojarvi, ottole Toržejarvi, ottole Sergilakši, ottole Samosalo, ottole Žiti, ottole Korelomkoški, ottole Kolemakoški, ottole Patsoeki, ottole Kajano more.

2. Latinankielinen kopio 1400-luvulta:

Diusiones et mete terre [dicte] landemaerke: de mari in ampnem Seester [de Seester] in mosan et in medio mosa est mons, deinde in ampnem Zay, de Zay in Solsten de Solsten, in Rodhahel, de Rodaehal in Lambotraeske, de Lambo traeske in mosan Paeki, de mosan Paeki in Kangasjaerffui, de Kankasjaerffui in Pwronarffui, de Pwronarffui in Archtojaerffui, de Archtojaerffui in Torsajaerffui, de Torsajaerffui in Sarkelaxi, de Saerkelaxi in Samusalom, de Samusala in Sithi, deinde in Carelakoski, deinde in Kolumakoski, deinde in Pathajoki, deinde in Helsingh haff.

3. Ruotsinkielinen kopio 1400-luvun lopulta:

item gislelagh skiptes och maeless til thet som kallas landmaerke, och so skiptes lahdemaerket: fforsth fraa haffuidh och i en oo, som hether Sesther, fra Sesther oc til mosen, och mith i mosen ligher i bergh, som hether Zai lff tädan i oone Zai!, ffraa Zai och til Solsten, ffra Solsten til Rodhahel, ffra Rodhehael til Lambetraesk, ffraa Lambetraesk til mosen Becke, ffra mosen Becche til Gangisjarffue, ffra Gangisjarffue til Pormujarffue, ffra Pornejarffue til Aittojarffue, ffra Aittojarffue til Torsjarffue, ffra Torsjarffue til Saerkelax, ffra Serkelax til Samusala, ffra Samusala til Sithi, sidhen til Karelakoske, sidhen til Kolumakosche, sidhen til Pathajoke, sidhen til Helsinghehaffd.

4. Ruotsin valtuuskunnan 1537 Moskovassa rajaneuvottehun päiväkirjaan merkittämä teksti:

Landmerke aeru: aff haffuino i aane Sestyr, aff Sestir i mosan, och myt i mosan aer itt berg, taedan i aone Zay, aff Zaj i Sollsthen, aff Sollsten i Rodha hell, aff Rödha hell i Lamb träsck, aff Lamboträsck i mosan Pecce, aff mosanom Pecce i Kangasjarffui, aff Kangasjarffui i Porwjarffui, aff Porwjarffui i Aythajarffui, aff Aytajarffui i Torsajarffui, aff Torsajarffui i Saerkilax, aff Saerk(i)lax i Samusaela, aff Samusaelae i Stihi, taedhan i Kaerelekuski, Sedhan i Kolomakuski, sedan i Paetejoki, taedhan oc nor i haffuit.

5. Rajaluetielo Ruotsin valtionarkistossa: *Muscovitica, Gränsbandlingar 1323–1606*.⁵

Tesse Råer förmålds wdi ett Konungh Måns Erichsons breff. Försth: Aff haffuedt i Åann Sester. Aff Sester i Mosenn. ther mitt wdi åhr ett bergh. Täiden och i Åån Zaj. Iffrå Zai i Soolsten. Iffrå Soolsten i Rödehäll. Iffrå Rödehäll i Lemboträske. Iffrå Lemboträske i Mosen Pecke. Iffrå Mosen Pecke i Kangasierffui. Iffrå Kangasierffui i Purnuierffui. Iffrå Purnuierffui i Archtoierffui. Iffrå Archtoierffui i Torsaierrfui. Iffrå Torsaierrfui i Serkelax. Iffrå Serkelax i Samusala. Iffrå Samusala i Sijti. Iffrå Sijti i Karialan koski. Iffrå Karialan koski i Kolemankoski. Iffrå Kolemankoski i Pekaiocki. Täiden och nor i Helsinge haaffwedt.

(Erillinen lisäys):

Koken koski Waekakiffui Somauesi yxipä Wrpalax Koikwe. Halff parten hörer til Swerige och andra halff parten til Rydzerne. (alkuperäisessä sopimuksessa mainitut yhteisalueet Viipurinlahdella)

(Toinen lisäys): Täiden i Ridkaierrfui och Kawinskoski. Seden i Kawisierffui och i Kellontaipala (väärennetyn rauhansopimuksen viimeisiä paikannimiä)

6. Väärennetty Pähkinäsaaren rauban sopimus (1493–1524, *Sverges traktater, I*)

swa skiptis landemerkit: först fran haffuit oc östra aa minne oc til musen oc mit i musena är eth berg kallendis Ruineta, swa tädan in i Soe aa som haffuer sin gong in i Voxen, swa tädhan in i Pawenketw oc swa Uthen bew. Ther tager Jäskis i moot [sitten vain paikannimin] Yretlawixi, Mwskaby, Paynolax, Quarato, Muskoy, Hawkaryte, Samsoo, Pekkehenujji, Pyntonlampi, Loricamäky, Kulyssu, Pwtanfari, Turfatrek, Fafauori, Palkojarfwi, Valkojarfwi, Merkäss, Kyransari, som hörer helthen Saulax oc helthen til Rysland, Karialoto i Puroueysi, Räckototypale, Kasmjerf-wii, Källantarpala, swa tädhen til andra landzins liggandis raa, hwilke andre breff, ther vppa gifne äro, och vtuisor.

Metodisia ongelmia

Gallénin ja Lindin perustelujen heikkoutena on asutuskehityksen merkityksen aliarviointi ja tendenssi viedä vuoden 1323 raja

mahdollisimman kauas itään. Teorian viimeistelijänä Lind pyrki todistelemaan, että 1500-luvun rajat olivat pääosin voimassa jo 1300-luvulla. Todellisuudessa asutuksen

kasvulla oli ratkaiseva merkitys rajojen muuttumiseen. Suomen väestö ja asutus laajenivat keskiajalla voimakkaasti itään ja koilliseen päin päin, ja Ruotsin valtio tuki sitä omassa laajentumispolitiikassaan. Novgorod tuki ja rohkaisi karjalaisen väestönosan pyrkimystä pitää kiinni asemistaan Pohjanmaalla. Käytännössä läntinen asutus laajeni juuriltaan, kun taas karjalaiset sinnittelivät kaukana omilta perusmailtansa. He jäivät heikommiksi.

Gallén ja Lind katsovat asutustoimintaa alusta lähtien johdetun valtioiden toimesta. Todellisuudessa paikalliset ihmiset alkuun toimivat pääasiassa oma-aloitteisesti molemmin puolin. Erätalouden oloissa kaukaisilla rajoilla oli vähemmän merkitystä, mutta kiinteä asutus ja maanviljely sitoivat uudisasukkaat maahan sekä synnyttivät kyläyhteisöjä ja kiinteää yhteistoimintaa. Se merkitsi vahvaa asutustoimintaa ja johti väistämättä kiistaan välialueiden hallinnasta ja omistuksesta. Heimoyhteisöjen rinnalle kilpailuun tulivat mukaan valtiot ja kirkot käännytystyön, hallinnon ja verotuksen keinoin pyrkien valtapiiriensä laajentamiseen. Niiden kilpailu kärjistyi ensinnä taloudellisen kasvun pääväylällä Suomenlahden itäosassa, jonne Ruotsi pureutui Viipurin linnan perustamisella ja yritti heti myös Nevan suun valloitusta (Maankruunu 1300). Venäjä varmisti valtaansa Laatokan piirissä ja teki hyökkäyksiä Suomeen. Välimaastoon jääneeseen saamelaisten laajaan Lappiin pyrki erämiestä, asutusta ja verottajaa sekä lännestä että idästä.

Moderni tutkimus on luonut tälle yleiskuvulle perustan, jonka kokonaisuutta nationalistiset korostukset usein yksipuolistavat. Paikallis- ja aluehistorian tutkimus kertoo sangen tarkasti, miten Suomen asutus eteni vanhoista keskuksista lähtien polvi polvelta yhä kauemmaksi pohjoiseen ja koilliseen, missä oli valtavia erämaita ja minne eteni muitakin kilpailevia eräryhmiä samantapaisin tavoittein. Kontaktit johtivat ensin paikallisiin ristiriitoihin, ja kiistoja ratkottiin aluksi paikallisin neuvotteluihin ja sopimuksiin, mutta vähitellen ne laajenivat ja johtivat kiistoihin parhaista erä- ja asutusmaista sekä sotiin alueiden hallinnasta ja omistuk-

sesta. Eri aikoina syntyneet asiakirjat heijastavat ensi sijassa omaa aikaansa ja vain tiukan lähdekritiikin varassa niistä voi tehdä luotettavia päätelmiä kauas taakse päin.

Asutus ja raja

Myöhemmän Suomen alueilla voi havaita eränkävyn ja asutuksen kasvua kahdelta laajalta lähtöalueelta käsin: lännessä Varsinais-Suomesta, Satakunnasta, Hämeestä ja Savosta, idässä karjalaisen heimon asuma-alueilta käsin. Läntisiltä juurilta lähtenyttä liikettä on laajasti tutkittu, mutta itäisen liikkeen tieteellistä kokonaiskuvaa ei ole vielä muodostettu. Se on koottava pienistä palasista idän ja lännen kaikkien saatavissa olevien lähteiden perusteella. Vaje johdettu osittain kansallisten asenteidemme kahleista ja osittain siitä, että eri tieteiden edustajat valottavat kuvaa vain omista tieteellisistä taustoistaan käsin, kielitieteilijät, arkeologit etnologit ja historioitsijat kukin omista kopperoistaan, omien näkökulmiensa, lähdeaineistojensa ja metodiensa rajoissa tiukasti pysytellen. He eivät aina etsi tuekseen muiden alojen luotettavinta tietoa, eivätkä siten pysty muodostamaan tasapainoista kokonaisnäkemystä monitieteisestä ongelmasta. Tätä rajoittaa vielä sekin, että tähän saakka itäisten lähdeaineistojen tuntemus on ollut heikompaa kuin läntisten. Näitä ongelmia on varsinkin Karjalan keskiajan tutkimuksessa, mutta niitä tapaa myös uudenpien aikojen kohdalla. Nyt tarvittaisiin laajamuotoinen karjalaisen asutushistorian tutkimusprojekti, joka kattaisi kaikki karjalaisen heimon asutushistorian alueet ja niitä koskevat erilaiset lähteet. Viipurin läänin historia on osa paljon laajempaa kokonaisuutta, joka vaatii myös oman tarkastelunsa, jotta Karjalan kuva ei jäisi yksipuoliseksi.

Pähkinäsaaren rauhan rajan tutkinnassa palaset ovat yhä hajallaan. Autonomian ajan

5. Tätä luetteloa ei ole julkaistu painettuna. Se on Muscovitica kokoelmassa jaksossa "1323, 1383". Se on tehty todennäköisesti pian väärennetyn rauhansopimuksen tekstin jälkeen, sillä siinä ovat lueteltuna erillisinä pikku lisäyksinä sekä alkuperäisen sopimuksen yhteisnautinnan paikat Suomenlahdella että myös väärennetyn sopimuksen viimeisiä paikannimiä.

alkupuolella meillä oli avointa kiinnostusta suomalaisten, karjalaisten ja saamelaisten vanhoihin idänyhteyksiin, mutta venäläistämiskaudella kansallinen puolustautuminen alkoi vaikuttaa idänyhteyksien arviointiin. A. J. Sjögren kertoo 1828, että eräät tutkijat ovat havainneet, että varsinkin Tornion seudun asukkaiden kielessä ja tavoissa on karjalaisia piirteitä, siellä kuuli asukkaiden käyttävän pronomineja *mie* ja *sie*. Hän piti mahdollisena Kemin seudun ensimmäisten asukkaiden vienalaista alkupeurää perusteena mm. Iijokivarren Pajarinsaarri. Sjögren tunsi Karjalankosken *i Wetilä uti G. Carleby socken* ja viittaa perimätietoon pitäjännimen mahdollisesta karjalaisesta alkuperästä. Samanlaista perinnetietoa on myös Norjassa Malangen-vuonon Karlön saaren nimestä.⁶ Näihinkin ongelmiin kannattaisi uudelleen kiinnittää huomiota.

Kielitieteilijä Viljo Nissilä toi 1948 esiin laajan karjalaisperäisen paikan- ja henkilönimistön Pohjois-Pohjanmaalta, ja Armas Luukko laajensi sitä huomattavasti 1954. Nissilän mukaan monet Pohjois-Pohjanmaan karjalaisnimet perustuvat idän kirkon pyhien ihmisten nimistöön. Todennäköisesti monet pohjoiseen muuttaneet karjalaiset ovat olleet ainakin muodollisesti idän kirkon uskoon kastettuja. Tätä johtopäätöstä tukevat suomen kielen varhaisimpiin kristillisiin lainasanoihin itäistä tietä saadut *risti, raamattu, pappi, pakana, kummi ja virpa*, samoin useat ristiretkiajan itäiset kristilliset esinelöydöt sekä kirjallisten lähteiden tiedot. Näistä tunnetuin lienee Nestorin kronikan jatkon maininta Jaroslavin käskystä toteutetusta karjalaisten kastamishankkeesta kesällä 1227. Sitä ovat suomalaiset tutkijat pyrkineet olettamuksilla vähentelemään, ikään kuin Venäjä ei olisi lainkaan ymmärtänyt, miten vahvasti Ruotsi ja Saksalainen Ritarikunta olivat lännen uskon ja sotilaallisen voiman keinoin etenemässä itään päin. Venäjän kannalta katsoen lähetystyön tehostaminen Karjalassa oli tärkeää ja kiireellistä, ja se kirjattiin Venäjän arvostetumman kronikan vanhimpaan säilyneeseen jatko-osaan, joka kertoo sellaisistakin Itämeren piirin asioista, joista Novgorodin kronikat toisinaan vaikenevat.

Karjalaiset Pohjanmaalla

Armas Luukon jälkeen Jouko Vahtola on tuonut uutta tietoa karjalaisten siirtolaisuudesta Pohjois-Pohjanmaalle 1200-luvulta lähtien, ja Kyösti Julku on pätevästi selvittänyt *Kainuun* nimen ja kainulaisten alkuvaiheita sekä karjalaisten osuutta varhaisessa kilpailussa Pohjois-Pohjanmaalla ja Lapissa.⁷

Muutamit viralliset lähteet antavat suoraan todistusta karjalaisasutuksesta Pohjois-Pohjanmaalla. Raportti Turun piispan Hemmingin tarkastusmatkasta pohjoiseen 1345 kertoo hänen kastaneen Torniossa myös siellä tapaamiaan Oulussa, Kemissä ja Simossa asuvia karjalaisia.⁸ Todennäköisesti he olivat idän uskoon kastettuja, koska tuohon aikaan molemmat kirkot kastoiivat toistensa jäsenet ”harhaoppisina” uudestaan. Erittäin vahva todiste on kuningas Albrekt Mecklenburgilaisen käskykirje vuodelta 1365. Kuningas kirjoittaa hänelle valitetun, että ”muutamit niistä karjalaisista, joita asuu teidän lähistöllänne, ovat äskettäin purjehtineet kauppatavaroineen kauemmaksi kuin mitä heillä on ollut tapana vanhastaan, kuten Tallinnaan ja muihin kaupunkeihin”; siitä on ollut heidän kuljettajilleen haittaa ja Ruotsin valtiolle vahinkoa. ”Siksi kiellämme kaikkia näitä karjalaisia ankarasti hengen ja omaisuuden menettämisen uhalla purjehtimasta tai [muutoin] kulkemasta Pohjanmaan rannikolta kauemmaksi kuin mihin he ovat vanhastaan tottuneet purjehtimaan tai matkaamaan”. Samoin kuningas kielsi kaikkia pohjalaisia millään tavoin auttamasta tai edistämästä näitä kauemmaksi purjehtimaan.⁹ Taustalla on pyrkimys tukea pohjalaisten kaupankäyntiä, mutta siinä kunnioitettiin myös Pohjanmaan karjalaisten oikeuksia. Keskiajan maailmankuva perustui kaiken muuttumattomuuteen; se kuvastuu perinteeseen vetoamisena tässä asiakirjassa kuten monessa muussakin.

Suomalainen historiantutkimus on keskiajan lähteiden mukana uskonnollisen vastakohdan mukaan yleensä samaistanut termit *ryssä* ja *karjalainen*. Tämä on tuonut virheellisyyksiä ja yksipuolisuutta kokonaiskuvaan. Olen ihmeteltyt, miten paljon ”venäläisiä” kuvitellaan liikkuneen harvaanasu-

tulla Pohjanmaalla rauhankin aikana ja miten monet pohjalaiset olisivat osanneet venäjää paikallisissa kauppakeskusteluissa. Tässä olisi käsitteen ”etnisen puhdistuksen” paikka Suomen keskiajan historian tutkimuksessa. Liikaa on kuviteltu karjalaisten ja suomalaisten kaikessa toimineen kaukaisen hallitusvallan käskystä. Kiistoja syntyi, kun erilaisten kulttuurien oikeudet ja pyrkimykset kohtasivat kentällä ja joutuivat ristiriitaan. Ainakin suomalaisten ja saamelaisen kohtaamisissa oli neuvoteltu ja tarkisteltukin nautintarajoja.¹⁰

Karjalaisten jalansija Peräpohjolassa alkoi selvästi heikentyä 1370-luvulta lähtien, jolloin Ruotsi onnistui valtaamaan Oulujoen suuseudun. Karjalaisasutus säilyi Pohjanmaalla melko vahvana vielä 1400-luvun alkupuolella. Siitä todistaa virkavastuulla tehty tutkimuskomission raportti 1415. Turun maaoikeus oli asettanut arvovaltaisen uskotujen miesten toimikunnan tarkastamaan Savon, Hämeen ja Satakunnan asukkaiden omistus- ja nautintarajoja. Toimikunnan raportti ulotti työnsä pohjoisessa Pähkinäsaaressen rauhan rajalle asti. Asutus oli jo edennyt ”virallisen” mutta merkitsemättömän rajan yli, kiistaakin siitä oli käyty. Tärkeää oli vahvistaa, missä kulkivat hämäläisten ja savolaisten ”lailliset” nautintarajat. Sen tulokinnassa nationalistinen näkökulma vei loogisen päättelyn virheeseen. Raportti todistaa Savon ja Hämeen välisen rajan kulkevan Mäntyharjun Naulasaaren ja Muurasmäen jälkeen

”Mit j Sonnejoki twert öffuer, ther näest Lastakoski eller Karjalamasaelki. Hwilka aff thessom twem raam Rydzaekarla och Norrebotn tilstaa, ther thaer theris raar mete, the skal offeruersta howudhraa bliffua”.

Siis Muurasmäen jälkeinen rajapaikka oli Lastukoski tahi Karjalanmaanselkä. Se minä näistä kahdesta rajasta Venäjänkarjala ja Pohjanmaa hyväksyvät rajojensa kohtaamispaikaksi, siitä tulee ylin pääraja.¹¹ Virallisen raportin sanamuoto on täsmällinen ja sitova.

Suonenjoen ylityksen jälkeen karjalaisten perinteinen reitti opasti Iisveden kautta jää-

kauden luomalle väylälle luodetta kohti, mutta Lastukosken suunta olisi pakottanut kulkemaan hankalasti luonnonreittien poikki. Kyseessä oli kaksi vaihtoehtoista rajalinjaa ja virallisen linjan vahvistamiseen vaadittiin Pohjanmaan karjalaisten suostumus. Karjalanmaanselkä oli tärkeä karjalaisliikenteen kynnys. Sen ylittäminen Pyhäjärven luona oli paras portti Pyhäjoen reitille. On selvää, että karjalaiset pitivät siitä kiinni. Tutkimusraportin *Karjalamaselki* näkyysangen tarkasti 1700-luvun lopulla piirretyssä Kuopion läänin kartassa sekä mittauksin tehdyssä Suomen Korko-Kartassa vuodelta 1850.¹² Pyhäjärven lähellä kaakkoiskulmassa on paras perinteinen kynnyn yli-tyspaikka somerharjanteella, missä merkinä seisoo yhä suuri siirtolohkare Rillankivi muistoinen ja taruineen. Se vakiintui heimoajan merkiksi vuosisatojen ajaksi.

Gallén ja Lind kiistävät Lastukosken vaihtoehtoisuuden ja heittävät Karjalanmaanselän satojen kilometrien päähän koillisen erämaihin, nykyiseen Kainuuseen, missä 1400-luvulta ei tunneta kiinteää yhteyttä Karjalaan eikä varsinkaan vuoden 1415 ra-

6. A.J. Sjögren (1828) *Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark*, Helsingfors, 258–261. Kustaa Vilku (1964) *Kiblakunta ja häävuoode, Tutkielmia suomalaisen yhteiskunnan järjestymisen vaiheilta*, Helsinki, 84.

7. Viljo Nissilä 'Pohjois-Pohjanmaan karjalaista nimitystä' *Virittäjä* 1948. Armas Luukko (1954) 'Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku', *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II*, Oulu, luvut I.2, I.4, ja I.7. Jouko Vahtola (1980) *Tornionjoki- ja Kemijoki-laakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*, Rovaniemi, luku VI; Jouko Vahtola 'Uudisasutus ja lappalaisasutus Tornion- ja Muonionjoen vesistöalueella', *Faravid* 6.82; (1983) *Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja*, Rovaniemi, 125. Kyösti Julku 'Tuohikirjeen 286 ajoitus' *Faravid* 6.82, 117–120. Kyösti Julku (1986) *Kvenland – Kainuun maa*, Jyväskylä, luvut II–IV. Julku (1987) 38–49. Ks. myös Matti Huurre (1983) 'Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria', *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I*, Kuusamo, 414–444.

8. (1996) *Registrum Ecclesiae Aboensis* eller Åbo Domkyrkas Svartbok (lyh. REA), Jyväskylä n:o 230.

9. (1910) *Finlands medeltidsurkunder samlade och i tryck utgifna av Finlands Staatsarkiv genom Reinh. Hausen* (lyh. FMU), I, Helsingfors, n:o 727.

10. Julku (1987) 174–180.

11. REA, n:o 352; (25.6.1415).

12. *Charta ofver Cuopio län*. Riksarkivet (Stockholm) Lantm. lever. 1850 nr. 19. Ks. Kirkinen, *HAIk* 1992, 312.

jatutkinnan kohdealueeseen Pohjanmaalla, neljän heimon kohtaamisseudulla. Yhdessä 1537 kopioidun Pähkinäsaaren rauhan-sopimuksen rajaluettelossa on 1500-luvun käsialalla *Samusalan* ja *Sijthin* jälkeen *Karialankoskij* (nykyisellä Juankoskella) ja sen kohdalle on edellä mainitun ajan käsialalla lisätty selitys: *en Ryssefors*.¹³ Se viittaa kosken nimen alkuperään ja sijaintiin varhaisemmalla karjalaisten nautinta-alueella. Lastukoski on siitä vielä koilliseen Nilsiässä, missä savolaisasutus vakiintui 1500-luvun puolivälin tienoilla kuten jo 1400-luvulla vaadittu käytännön rajakin.¹⁴ Paikannimien siirto ja vaihto näyttävät yleistyneen 1500-luvulla, jolloin esim. *Petäjokia* ja *-järviäkin* ilmaantuu Pohjois-Suomen lähteisiin, ja *Karjalanmaanselkä* muuttuu *Suomenseläksi*. Nykyään vastaavat muutokset vallatuilla alueilla tehdään nopeammin, kuten viime sotien historia osoittaa.

Vastoin yleistä tutkijain käsitystä paikalliset asukkaat, talonpojat, olivat monesti oman aikansa rajatilanteiden parhaita asian-tuntijoita. 1500-luvun loppupuolelta säilynyt pohjalaisten tietoihin perustuva luettelo kertoo vanhasta rajaperinteestä. Sen mukaan Pyhäjoki ja Siikajoki saavat alkunsa *ryssänrajalta*, Oulujoki tulee *Ryssänmaalta*, Iijoki alkaa lähteestä juuri *Ryssänrajan alta*. Kemijoki alkaa suuresta järvestä nimeltään *Kemijärvi*, joka sijaitsee vasten Norjan ja Ryssän rajaa. Siltä järveltä pääsee vesitse lähelle Kantalahtea Ryssänmaalla.¹⁵

Paikalliset rajakiistat ja sopimukset eivät lopettaneet Suomen pohjalaisen ja savolaisen asutuksen etenemistä, kuten osoittavat useat paikallis- ja maakuntahistorian tutkimukset.¹⁶ Karjalaiset puolustivat entisiä oikeuksiaan Pohjanmaalla, mutta suomalais-ta ekspansiota he eivät kyenneet pysäyttämään. Tilanne kärjistyi väkivaltaisuuksiin 1400-luvun lopulla, mistä kertoo Kemin, Iin ja Limingan talonpoikien valituskirjelmä valtiojohdolle maaliskuussa 1490.¹⁷ Talonpojat valittivat *ryssien* väkivallasta 80 vuoden ajalta (eli riitojen alkamisesta vuoden 1410 tienoilla). Teksti paljastaa, että se viittaa nimenomaan karjalaisiin eikä venäläisiin. Sen mukaan *ryssät* tulevat kyliin tavalliseen tapaan kauppa käymään, mutta sa-

amalla vakoilevat maan tilaa. He myös ki-duttavat ja murhaavat asukkaita, polttavat taloja ja hävittävät maata, vaikka ovat vakuuttaneet valtioiden uudistaneen rauhan-sopimuksen. Lisäksi he ryöstävät naisia ja vievät heitä *Ryssänmaalle* mukanaan. Kirjelmää on tehostettu ristiretkiajan kansainvälisellä kauhukertomuksella, miten pakannat panevat kristittyjä juoksemaan puiden ympäri, kun näiden suolet kiskotaan avatusta vatsasta.

Kyse on Vienan ja Pohjanmaan välisen vanhan karjalaiskaupan kriisistä uudessa yleistilanteessa. Venäläisillä vastaavaa kauppaperinnettä Peräpohjolaan ei ollut. Kirjelmän mukaan *ryssät* (siis karjalaiset) väittivät vanhan rajan olevan *Hanakivessä* (Hanhikivessä) Pyhäjoen suun lähellä ja jatku-neen meren (Pohjanlahden) yli *Bjurokclub-bentiin*. Ryssät vaativat talonpojilta turkija lohiveron maksamista suuriruhtinaalle. Karjalaiset kantoivat Lapissa veroa Venäjän hallitsijalle (ja itselleen), ja veronmaksua he vaativat pohjalaisiltakin vanhaan rajaan vedoten. Karjalaisten erittäin tiukka perinteeseen nojautuminen viittaa vanhaan perinteeseen Pähkinäsaaren rauhan rajan päätymisestä Pohjanlahteen. Omasta mielestään karjalaiset eivät olleet ulkopuolisia hyökkääjiä, kun he puolustivat perinteisiä oikeuksiaan Pohjanmaalla. Venäjän sotilaiden osallistumisesta näihin väkivaltaisuuksiin ei ole tietoja. Kyse on karjalaisista, jotka liikuivat ryhminä kaukokaupankin turvallisuuden vuoksi ja ryhtyivät väkivalloinkin vaatimaan entisiä oikeuksiaan. Venäjä tietenkin tuki karjalaisten vaatimuksia. Valituksen johdosta Ruotsin valtio kielsi karjalaiskauppiaiden kulun vesitietä Ouluun asti, ja kieltoa uhmanneita muutaman kerran teloitettiin. Karjalaiskauppa kuitenkin jatkui myös 1500-luvulla. Karjalaisten oli tyytymisen vaikutusvaltansa menetykseen.

Viena – keskiajan autonominen Karjala

Vienan meren rannoilla on ollut kiinteää asutusta ainakin viikinkiajalta lähtien, sillä useat Skandinavian saogat kertovat viikinkien retkistä sen rannikoille, etenkin Vienajoen suuseudulle, mistä tehtiin vastaavia

retkiä Ruijaan. Kronikat kertovat molempuolisista hyökkäyksistä 1200-luvulta 1400-luvun alkupuolelle asti. Perinnetietoa on kainulaisten ja karjalaisten varhaisista sodista pohjoisessa sisämaassakin. Novgorodin suunnalta erämiehiä ja asukkaita Vienan rannoille alkoi edetä ainakin 1100-luvulta lähtien.¹⁸ Vienan meri rantoineen oli suotuisaa ja suosittua luonnon, lämpötilan ja eräsaaliin kannalta. Karjalainen siirtolaisuus jatkoi siellä viikinkiajan perintöä. Sitä on edennyt rannikolle sekä Äänisen että Laatokan ympäristöistä ja juurtunut sisämaahan viimeistään 1300-luvulla. Tämä karjalaisväestö on luonut kauppasuhteita paitsi Novgorodiin myös Jäämeren kautta Norjaan sekä *kajaanien maahan* Pohjois-Pohjanmaalle, mikä näkyy kuvinakin Olaus Magnuksen *Carta marinassa* 1550-luvulla. Viennasta on voinut jäädä asukkaitakin Peräpohjolaan, mihin vihjaa esim. Oravaisen suvun myöhempi esiintyminen Pohjois-Pohjanmaalla.

Vahvat viralliset todisteet kertovat keskiaikaisesta karjalaisasutuksesta Vienan meren rannikolla ja sisämaassa. 1400-luvun alusta asti on säilynyt karjalaisten kauppakirjoja, joilla he myivät erittäin laajoja omistuksiaan ja nautinto oikeuksiaan novgorodilaisille tai lahjoittivat Solovetskin luostarille. Myyjänä tai lahjoittajana on usein vanhan karjalaisuvun perillinen, joka toisinaan mainitaan asuvan Karjalassa. Esimerkiksi 1419–20 myi karjalainen Afanasi Jesifov kahden veljensä kanssa Novgorodin posadnikalle kaksi suurta maa- ja vesialaa kalapajineen ja muine tuloineen Sorokajoen ja Uikujoen suulta Varisselästä ja Skomorohovasta, Kuurolan ja Roukkulan sukujen perintömailta.¹⁹ Skomorohi oli esiintymistaitoinen sanan ja laulun esittäjä, joita eli talonpoikina myös muutamissa Äänisen pogostoissa 1500-luvulla. Kuka lauluntaitaja olisi voinut antaa nimensä karjalaiskylälle Uikujoen suulla paitsi karjalainen runonlaulaja suurten myyttisten kalliopiirrossarjojen äärellä? Hollantilainen Simon van Salingen matkusti 1560-luvun tienoilla Vienassa ja kertoo siellä tavanneensa filosofin, joka oli tehnyt Karjalan historian karjalan kielellä.²⁰ Roukkulan suku tunnetaan keskialjalta myös

Laatokan Karjalasta. Suku oli todennäköisesti kalevalaisten myyttien kantajia Vienassa.

1400- ja 1500-luvun asiakirjat puhuvat ”Karjalan lasten viidestä suvusta”, jotka olivat *Kuurola, Roukkula, Tiurula, Valtola* ja *Viimola*. Näiden lisäksi olen 1400-luvun asiakirjoista löytänyt lähes kolmekymmentä muuta karjalaista sukua esimerkkeinä *Jakola* (Jaakkola), *Kaltojev, Kargujev* (Karhunen), *Kokui, Korela, Oravainen, Orinen, Parandojev, Sulkopää, Toivit* (Toivottu). Esimerkiksi David Toivotun vaimo Hovra Vasilintytär Roukkulan suvusta myi Novgorodin posadnikalle laajan perintöosuutensa Uikujoen, Suikujoen, Ponkamajoen ja Kemijoen varsilta, rannikon Kilposaaresta ja Kuusisaarista sekä Metsä-Lapin sisämaasta Kuittijärveltä siellä asuvine (vero)lappalaisineen. Posadnikka maksoi kaikesta kolme ja puoli ruplaa hopeana, jonka vaimonsa puolesta otti vastaan David Toivottu.²¹

Kuuluisimpia ”Karjalan lasten sukuja” olivat *Valtolat* (Valdola, Valit, Vallitov) ja *Roukkulat* (Rovkultsy). Novgorodin Sofian I kronikan mukaan Ruotsin joukkojen piirittäessä Käkisalmea 1337 sen päällikkönä

13. SRA, Muscovitica 2, Gränshandlingar, Thenne rhää ähr gängne ...emillan Sverige och Rysslandh. Ks. Gallén – Lind II, Karta 2 ja karttaselitys, 499.

14. Arvo M. Soininen (1961) *Pohjois-Savon asuttamisen keski- ja uuden ajan vaihteessa*, Helsinki, 87–90, liitekartta II.

15. Jari Gallén (1968) *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns*, Helsingfors, Bilaga Q, 225–226.

16. Esim. M. Huurre – J. Hautala (1991) *Oulujokilaakson historia. Kivikaudesta vuoteen 1865*, Oulu. A. M. Soininen (1957) 'Erämaiden asuttaminen', *Hämeen historia II*, Hämeenlinna. T. Räisänen – K. Kumpulainen (1981) *Pielaveden ja Keiteleen historia I*, Kiuvesi. Ks. myös K. Julku (1987) luvut 6–9.

17. FMU (Helsingfors 1928) V, n:o 4286.

18. Tästä ks. Esim. T.A. Bernštam (1978) *Pomory. Formirovanie grupy i sistema hozjaistva*, Leningrad, 32–34. Matti Pöllä 'On the Ethnic Composition of the Population of Biarmia' *Idäntutkimus* 2/1966, 36–54. Heikki Kirkinen (1999) 'Bjarmit, karjalaiset ja pomorit Vienan merellä', *Kalevalaseuran vuosikirja* 77–78, Helsinki, 32–34.

19. (1929) *Letopis zanjatij Arheografitseskij Komissij za 1927–1928 gody, vypusk 35*, Leningrad, 135. (1941) *Materialy po istorii Karelii XII – XVI v.v. Pod red. V. G. Gejmana, Petrozavodsk*, 100.

20. Heikki Kirkinen (1970) *Karjala idän ja lännen välissä I, Venäjän Karjala renessanssijalla (1478–1617)*, Helsinki, 114, 136, 175.

21. Letopis zanjatii, 136.

oli Valit, joka luovutti linnan piirittäjille. Kun Novgorodin joukot tulivat valtaamaan linnan takaisin Valit palasi emämaansa puolelle ja osallistui vihollisen karkottamiseen. Epävarmat tiedot kertovat hänen johtaneen sitten taisteluja Norjaa vastaan Jäämeren rannikolla, missä hänelle on säilynyt suuri viistoon pystytetty muistopaasi Vallitunki-vi. *Vallitunsaaria* oli Vienan ja Suomen Kemijokien suulla sekä Koitereella. *Vallitun* tai *Vallittulan* kylä on ollut Inkerissä ja Aunuksessa ja jopa Kannaksella Kirvussa. Vienan Karjalassa сувulla oli 1400-luvulla suuria maita, vesiä ja nautinta-alueita ”Karjalan lasten viiden suvun joukossa”, osa Lapin puolellakin.²² Roukkulan suku omisti vastaavia myös yhdessä Kuurolan suvun kanssa. Roukkula kuului 1500-luvun alussa Käkisalmen aatelistoon. Grigori Roukkulalla oli iso läänitys ja hovi Räisälässä ja hän toimi käytännössä myös Käkisalmen linnan päällikkönä.²³

Karjalaiset kantoivat Lapista hallitsijan veroa ja saivat kantaa itselleen lapinveroa (*prazga*). Lapin kulttuurissa veroa maksoivat liikkuvat yhteisöt, joita ehkä ensinnä verottivat norjalaiset ja karjalaiset, sitten myös ruotsalaiset, venäläiset ja suomalaiset. Muutamat lapinkylät maksoivat veroa kolmeen maahan. Valtiot vetosivat verotuksessaan aina ”vanhaan” oikeuteensa. Näin sovittiin Norjan ja Novgorodin kesken Lapin verotuksesta myös vuosina 1251 ja 1326.²⁴ Käytännön tilannetta keskiajan lopulla kuvaa suuriruhtinas Vasili III:n nimissä annettu kirje Kuolan ja Ruijan rannikon verotuksesta valittaneille lappalaisille *Turjan* (Tre) niemellä.²⁵ Hallitsijan veronkantajat kulkivat Lapinmaahan Kantalahden, Akkalan, Nuortijärven, Suonikylän, Paasjoen, Näätämön, Inarin ja Utsjoen lisäksi Varankiin ja Norjan Lapin ääripäähän, missä he viipyivät kevään (kelirikon) ajan ja palasivat Varangin kautta. Toinen veronkantaja kiersi Kuolan niemimaata Varzugan, Turjan Lovozeron ja Kuolan kautta Umballe (Imandrajärven reittiä). Hallitsija määräsi tarkat veromäärät ja kielsi ottamasta mitään muuta paitsi määrätyn ”lahjan” sekä ravintoa, kuljetuksia ja opastusta. Mikkolan mukaan *Norjan meren* rannikon verotusoikeus ulot-

tui vanhastaan Malangen-vuonoon asti. Norja puolestaan kantoi lapinveroa Kuolan itärannikolle ja jopa Varzugalle asti. Kumpikaan valtio ei tosiasiaassa ”omistanut” tai hallinnut koko Kuolan ja Ruijan rannikkoa. Keskiaikainen sopimus ”entisin rajoin” täsmeytyi asteittain valtarajoiksi vasta uuden ajan puolella. Karjalan muinaista osuutta ja mainetta tässä prosessissa todistaa se, että Karjalan ranta tunnettiin rannikon nimenä sekä Vienan meren etelärannikolla (*Karelskij bereg*) että Jäämerellä (*Karelestranden wedb Westersiön*).

Vienan alueesta käytettiin monissa asiakirjoissa nimeä Karjala. Vanhat suvut asuivat Karjalassa (*v Karele*). Laaja käytännöllinen autonomia oli kasvanut karjalaisväestön ja sen omistusten laajenemisen myötä ennen Pähkinäsaaren rauhan aikaa, mikä kuvastuu vanhimmissa asiakirjatiedoissa suurista perintömaista jo 1400-luvun alussa. Vienan Karjalan autonomia alkoi heikentyä 1400-luvun lopulla ja se tukehtui lähes kokonaan pitkällä sotakaudella sata vuotta myöhemmin. Sodan lisäksi syitä olivat venäläinen siirtolaisuus, Solovetskin luostarin rikastuminen, joka levitti uskon mukana venäläistä kulttuuria ja talousvaltaa, sekä Venäjän keskitetyn hallinnon juurtuminen Vienaan. Suolankeitto merestä sekä kauko-kauppa tukivat vielä 1500-luvulla tätä perinteistä Karjalaa.

Logiikkaa ja lähdekritiikkiä

Pähkinäsaaren rauhan rajan tutkimuksessa arvioinnin perustana ovat luotettavimmiksi todetut venäjän- ja latinankieliset sopimusten tekstit. Ne vastaavat hyvin aikakauden ja sopimusmaiden valtiosopimuskäytäntöä muodoltaan, tyyliltään ja kielenkäytöltään. O. S. Rydberg on luonut luotettavan lähtökohdan venäjän- ja latinankielisen perustekstin tarkasteluun. Ruotsinkielisistä kappaleista on kaksi toisistaan sisällöltään poikkeavaa versiota. Edellä kirjattu teksti 3 on käänös latinankielisestä perustekstistä, ja teksti 4 on muuten samankaltainen, mutta viimeisenä rajapaikkana siinä on *nor i haf-fuedt*. Päätemerren nimeä ei lainkaan mainita. Teksti tuli esiin 1537 Moskovassa, rauhansopimuksen uudistamisneuvottelussa.

Ruotsalaiset väittivät, ettei heillä ole sopimuksen ruotsinkielistä tekstiä. He saivat itse paikalla kopioida venäläisillä olevan tekstin, jonka venäläiset ottivat sitten takaisin uuden kopion jäädessä ruotsalaisille.

Gallén ja Lind nostivat tämän Moskovassa kopioidun tekstin kaikkein tärkeimmäksi lähteeksi, jopa alkuperäisen sopimuksen veroiseksi. Perusteluna esitetään, että se on kieleltään ja kirjoitukseltaan vanhin tunnettu kopio ja saattaa olla 1300-luvulta. Sen saaminen Venäjältä ei tietenkään todista, että alkuteksti on tehty Venäjällä. Käsitykseni mukaan tekstikopio on alkuperäistä sopimusta nuorempi. Sanamuoto poikkeaa venäjänkielisestä, mm. ristin suutelu mainitaan aktina eikä sen rikkomisen rankaisusta puhuta mitään, ja lisäksi Ruotsin edustajien nimiin on lisätty titteli *herra*. Jos se oli laadittu Pähkinäsaaren neuvottelujen yhteydessä, miksi sitä "ei löytynyt" ruotsalaisilta? Mikä oli tämän kopiointioperaation tarkoitus? Se tehtiin pian Ruotsissa laaditun väärennetyn Pähkinäsaaren rauhansopimuksen jälkeen; sillä Ruotsi pyrki korvaamaan alkuperäisen venäjänkielisen, josta oli tehty lännen osapuolille virallinen latinankielinen käännös. Venäjä vetosi useissa rajakiistoissa "Jurin ja Maunun sinetöityihin sopimuksiin", mutta niistä ei ole pienintäkään vihjetä 1537 ruotsinkielisen tekstin yhteydessä. Mitään poikkeuksellista "salaista lisäpytäkijää" ei Venäjä koskaan tunnustanut ja Ruotsikin joutui jo samana vuonna 1537 sen hylkäämään, sillä virallinen rajantarkistus sovittiin käytäväksi *ex mari per flumen Sesther ... usque ad mare Caino*.²⁶ Ei sitä voi muuksi muuttaa.

Kyseisen kopiotehtävän todennäköiset kolme selitysvaihtoehtoa ovat:

- Se toistaa alkuperäisen sopimuksen kaavaa "merestä mereen", koska päätmeren nimi oli jo alkuperäisessä tekstissä mainittu Pohjanlahti.
- Kyseessä on yhden sanan kopiointivirhe (yleistä tuohon aikaan).
- Ruotsi halusi poliittisista syistä salata valtaosaltaan Ruotsille jo vallatun Pohjanlahden nimeämisen rajan päätekohtaksi ja avata mahdollisuudet uusiin rajatulkintoi-

hin. Ruotsi tiesi, että Vienan meren nimeä oli mahdoton saada valtiosopimukseen.

1500-luvun puolivälin tienoilta Muscovitica-kokoelmassa on säilynyt joukko rajanselvityksiä ja luetteloita, jotka etenevät suunnilleen paikannimillä *Petäjärvi, Kaijvasalmi, Taiviovaara, Maanselkä, Valmakuru, Paskavaara, Musikkavaara, Suonikylä (Suoniall), Petäjärvi, Orjavaara, Orjajoki ja Orjavuono*, josta on "15 peninkulmaa Länsimereen Karjalanrannalle" (*Westersjön ved Karelestrand*). Se viittaa reitille Suonikylästä Uurajoen ja Uuravuonon kautta Jäämereen. Vienan mereen Ruotsi ei päässyt edes Stolbovan rauhassa.

Pähkinäsaaren rauhansopimuksen venäjänkielinen teksti on paikan ja ajan huomioon ottaen suurella varmuudella alkuperäinen perusteksti, josta latinankielinen käännös on tehty. Tekstit vastaavat hyvin toisiaan, ja niillä on painoarvo valtiosopimuksen kaikkein todennäköisimpinä teksteinä. Niiden ilmaisema tarkoitus on selvä: lopettaa sotatila kahden maan välillä, erottaa Novgorodin luovuttamat kolme pitäjää entisestä isänmaastaan ja liittää ne Ruotsin valtakuntaan. Sitä varten oli välttämätöntä määrittellä uusi valtioiden välinen maantieteellinen rajalinja. Sopimustekstit luettelevat kielellisistä eroista huolimatta rajan kulun yhtä pitävästi, joskin pohjoisosilla epämääräisemmin kuin etelässä. Ne mainitsevat rajapaikkojen nimet yhdestä seuraavaan (venäjäksi *ot, do* tai *ottole*; latinaksi *de, in* tai *deinde*). Se pysyy johdonmukaisena tiheimmin asutusta kaakkoisosasta harvimminkin asuttuun luoteisosaan. Se, että joiden-

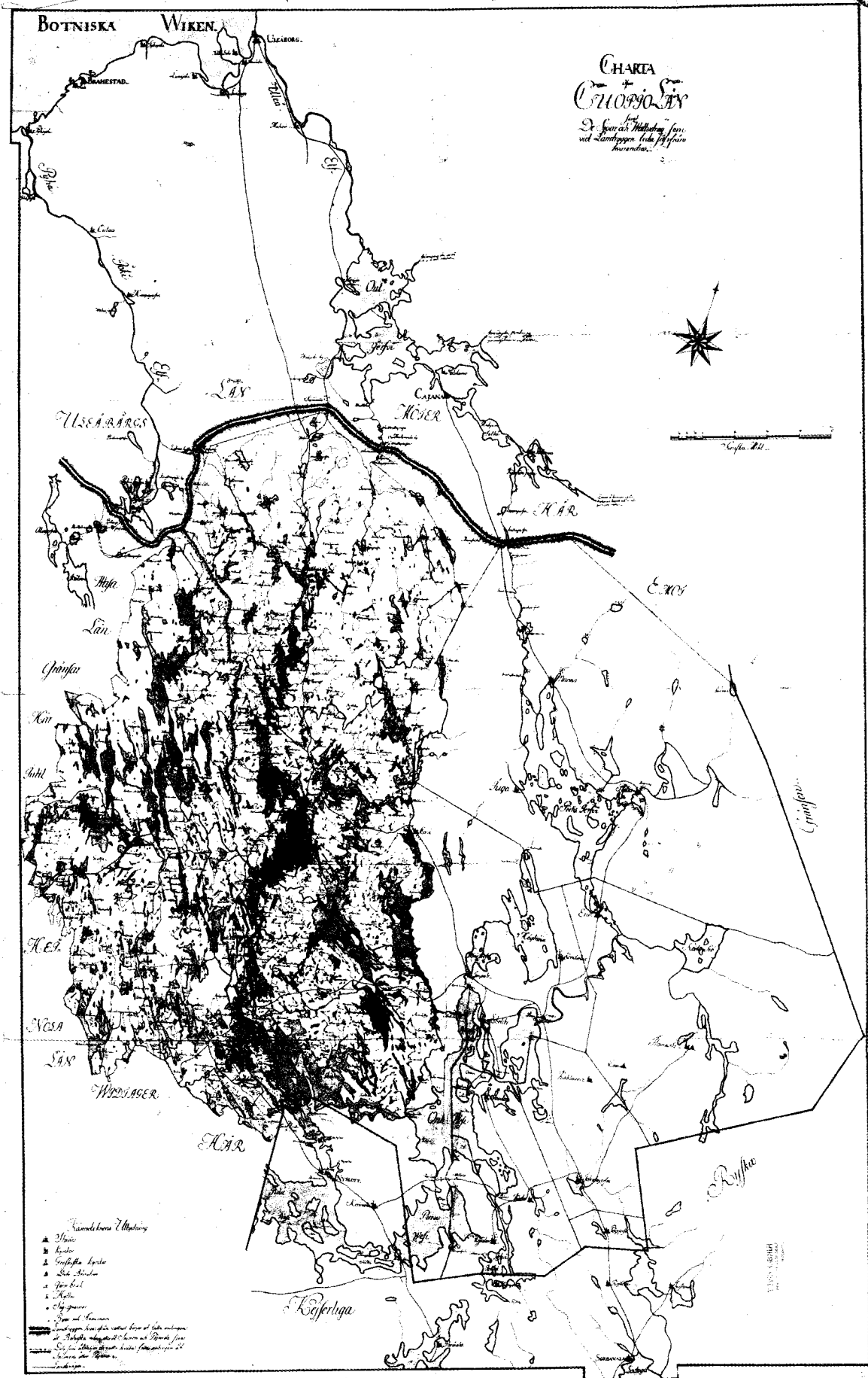
22. Ks. Letopis zanjatii, 138, 140., Tabl. I. Materialy po istorii Karelii, 106. Erkki Kuujo (1961) 'Vallittu (1300-luku)', toim. J. Paavolainen, *Karjalainen elämäkerrasto*, Porvoo, 1-6. Kirkinen, *Karjala idän ja lännen välissä I*, 26, 35, 243.

23. Ks. Letopis zanjatii, 135, 136, Kirkinen (1970) 26, 576, 69, 133.

24. Ks. Johnsen (1923) 20, 24-27. Sverges traktater I, 504-506

25. J. J. Mikkol (1941) *Kolttakylän arkisto*, Lapin Siivisyyseuran julkaisuja 8, Porvoo, 108-119. Kirje on säilynyt tanskankielisenä kopiona Kööpenhaminassa ja Osllossa.

26. Sverges traktater III, n:o 35, s. 183.

Kuopion läänin karta. Riksarkivet, Tukholma.

kin rajapaikkojen sijainti nykyään on vaikea määrittää, ei oikeuta jälkikäteen muuttamaan sopimuksen sanamuodossa selvästi ilmaistua rajan tarkoitusta. Kahdesta rajalinjasta tai Vienan merestä ei sopimuksessa näy jälkeäkään. Sopimusrajan tarkistusriidoissakin oli aina kyse vain yhdestä rajasta. Yhteisnautinnan alue oli määritelty Viipurinlahdelle. Nimet *Kajano more* ja *Helsingh haff* on luotettavasti todistettu tarkoittavan Pohjanlahtea.

Olen käynyt läpi Ruotsin arkistolähteistä 1400- ja 1500-luvulta yli 50 erilaista rajaluetteloa, jotka liittyvät suoraan tai välillisesti Pähkinäsaaren rauhansopimukseen. Niiden otsikot ovat yleensä mallia Ruotsin ja Venäjän raja, Olavinlinnan läänin ja Venäjän raja, Pohjanmaan ja Venäjän raja jne. Ei kertaakaan Ruotsin tai Venäjän ja yhteisalueen raja. Yhteisnautinnan alueita mainitaan muutamia kertoja, mutta vain paikallisina kuten Viipurin lahdella tai Puruveden saarien kohdalla, ei koskaan esim. Pohjois-Suomen tai Lapin osuudella. Mitään sopimusta suurista yhteisalueista ei löydy. Jakoja ei tehty yleisinä ”ystävyys sopimuksina”, vaan valtaamisen ja voimankäytön tuloksina diplomatian korukielestä huolimatta. Näin Pähkinäsaareissa ja näin yhä melko yleisesti meidän maailmassamme.

Rajan vetäminen Vienan mereen 1323 yhteisalueen nimissä on mahdoton ajatus. Sen puolustelu paljastaa tietämättömyyden Vienan Karjalan varhaishistoriasta. Miten olisi Novgorod voinut toivottaa ruotsalaiset tervetulleiksi muka ”yhteisalueelle”, iskemään keihästä karjalaisten ja venäläisten asukkaidensa selkään Vienanmeren rannikolla? Ei siihen auta edes Tuohikirje n:o 286, joka on viesti Novgorodin veronkantajalle Pohjanmaalle, mutta se ei kerro sovitusta alueen yhteiskäytöstä Ruotsin kanssa, vaan tilannevarovaisuudesta Novgorodille jääneellä osalla Pohjanmaata, missä Ruotsi ja Venäjä kumpikin vaativat koko valtaa.²⁷

Virheellinen on myös väite, että *Studenoje more* (Jäämeri) tarkoittaisi Vienan merta. Tuo meri oli ja on yhä tunnettu leudosta sumuisesta ilmastostaan. Sen rannikolla viljeltiin viljaa jo keskiajalla. Kuuluisan saksalaisen kartanpiirtäjän Mercatorin tekemä

Ruotsin ja Norjan kartta 1595 lisää Vienan Karjalan kohdalle tekstin *Corelia terra, insigniter fertilis* (Karjalan maa, erittäin hedelmällinen).²⁸ Vähän käytetty nimi *Studenoje more* tarkoitti lähinnä nykyistä Barentsin meren aluetta, jonne karjalaiset ulottivat meripyyntin matkojaan.

Miten on mahdollista todistaa *nor i hafuet* viittaamaan 1323 Vienan mereen, kun sitä ei mainita missään rajakiistan neuvotte luissa, eikä Ruotsi koskaan esittänyt siihen mitään vaatimuksia? Kartalla Ruotsin Hailuoto ja Venäjän Solovetskin saaret ovat jokseenkin samalla noin 65 leveysasteen tasolla. Pyhäjoenkin suulta katsoen Vienan meri on idässä eikä pohjoisessa. Mutta Lindin fantasia keksii tähänkin perusteen: Se viimeinen rajakohta onkin katsottu Pähkinäsaaresta käsin, ja silloin se osuu Vienan mereen. Mutta rajahan on kirjoitettu yhdestä paikasta toiseen kulkevaksi. Myös Lindin rajaluettelossa raja jatkuu Kolimakosken jälkeen ”ja sieltä pohjoiseen mereen”. Eräät k.o. tekstin 1500-luvun kopiot täsmentävätkin loppua: ”sedan rätt norr wth åth haffwet”. Keskiajan lopulta lähtien Ruotsi alkoi selvästi pyrkiä Jäämerelle eikä Vienan vesille.

Ensimmäisen kerran Vienan meren liittivät rajaongelmaan Kustaa Vaasan toimeksiannosta Claes Christerson ja Jaakko Teitti selvitellessään Pohjois-Suomessa Pohjanmaan ja Venäjän välistä rajaa. 1550-luvun lopulla.²⁹ Selvityksessä luetellaan 16 numeroitua rajapaikkaa: mm. *Kaatimon taiffual, Åhtaandh salmi, Wåthiiärff, Syuäri iärfff, Östre om Keitell iärff, Pethäiä ioki, Taluias wara, Maaselckä taaiffuall, Kallio ioki, Kaia salmi, Jiwara, Kitkaiärff östre om. Ther möther sedhen Huithe hafueth* (Siellä tulee sitten vastaan Valkea meri). Rajan ei mainita ulottuvan sinne. Teitti kuulusteli Karjalaisista *Nousia Ryssää* (karjalaisista) ja sai tietoja

27. Gallén – Lind (1991) 420–421. Kirkinen (1992) 316–318. Kyösti Julkunen, 'Tuohikirjeen 286 ajoitus', *Faravid* 6, 82, (1983) *Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja VI*, Rovaniemi, 117–120.

28. Gallén – Lind (1991) 492. (1967) *Vanhoja Suomen karttoja*, Helsinki, n:o 10, s. 35.

29. (1894) Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelisia vastaan 1555–1556, *Todistuskappaleita Suomen historiaan* julkaissut Suomen Historiallinen Seura, V, Helsinki 1894, 154–160.

myös Vienan Karjalasta, jossa Kantalahti mainitaan kauppa-kaupunkina (*köpstadh*). Julkaisemattomaksi on jäänyt Teitin raportin osa, joka lisää Kantalahdella sijainneen viisi kirkkoa ja Kuolajoen suulla lisäksi neljä.³⁰ Ne olivat kaikki ryssänkirkkoja. Vienassa asui Nousian antamiensa tietojen pohjalta laskien yhteensä noin 2 450 miestä. Isot perheet huomioon ottaen se merkitsi vähintään 10 000 hengen asukaslukua.

Vaikka siis Ruotsille mieluista ruotsinkielistä Pähkinäsaaren rauhansopimuksen kopiota on 1500-luvulla käsitelty Ruotsin ja Venäjän neuvottelussa, siitä ei tullut molempien osapuolten hyväksymää salaista lisäpöytäkirjaa valtaetujen jakopolitiikassa. Se jäi kopiointivirheeksi tai Ruotsin yksipuoliseksi yritykseksi varmistaa laajentumisen mahdollisuuksiaan pohjoisessa ja idässä. Vasta 1600-luvun alussa Ruotsi oli kyllin vahva suurvallan rakentamiseen, silloin se saattoi täysin mitoin käyttää siinä myös suomalaista mies- ja talousvoimaa.

30. SRA Muscovitica, Gränshandlingar 1561–1606.

SEIKKO ESKOLA

Pari kommenttia taistolaisuudesta

Professori Seikko Eskola kommentoi Historiallisen Aikakauskirjan edellisen numeron kirjoituksia taistolaisuudesta. Päätoimittaja Juha Sihvola vastaa Eskolalle (s. 407).

■ Päätoimittaja Juha Sihvola puhuu pääkirjoituksessaan (s. 137–143) ”oikeiston yhdenmukaistavasta ja komentelevasta kurikulttuurista” ja esittää esimerkkeinä Vietnamin sodan, Persian shaahin ja Etelä-Afrikan apartheidin puolustamisen.

Apartheidin puolustajia lienee suomalaisessa oikeistossa ollut 1970-luvulta lähtien kovin harvoja. Eriäviä mielipiteitä sen sijaan oli siitä, miten sitä vastaan tulisi toimia. Itse katsoin, että eteläafrikkalaisten tuotteitten

boikottia parempi keino olisi edistää kansainvälisten suuryhtiöitten menoa sinne ja sitten vaatia, että ne noudattavat työntekijöittensä osalta rotujen tasa-arvoista kohtelua. Elleivät ne sitä tee, niihin tulisi kohdistaa boikotti lännen markkinatalousmaissa. Sen edessä ne olisivat haavoittuvia. Sitä kautta painostus apartheidhallitusta kohtaan kasvaisi.

Vietnamin sotaa minun on edelleen vaikea pitää moraalisesti vääränä. USA:n tarkoitus oli saada Vietnamin aikaan Etelä-Korean tyyppinen ratkaisu. Siitä olisi tullut demokratisoituva markkinatalousmaa. Kuuilin tämän tavoittein omin korvin, kun Kaakkois-Aasiasta vastaava apulaisulkoministeri William P. Bundy esitteli politiikan tavoitteita The Fletcher School of Diplomacy, arvovaltaisen kansainvälisten suhteitten korkeakoulun, opiskelijoille State Departmentissa tammikuussa 1968.

Voittonsa jälkeen Pohjois-Vietnam osoitautui vielä paljon pahemmaksi kuin jyrkimmätkään Pentagonin haukat olivat väittäneet. Siitä ovat osoituksena toista miljoonaa meritse pakoa yrittänyttä ja pahamaineiset uudelleenkasvatusleirit, joihin vastustajat suljettiin vuosiksi. Turmeltunut hallinto korvattiin vielä pahemmalla ja kansalaisia kohtaan väkivaltaisemmalla. Myöhempi kehitys osoitti, että maailmanlaajuinen Vietnam-liike oli moraalisesti harhateillä. Se kannatti hyökkääjää ja sortajaa.

En kuitenkaan puolusta Vietnamin sotaa. Strategisesti ja poliittisesti Washingtonin politiikka oli aivan väärää. Se perustui virheelliseen analyysiin aasialaisesta kommunismista sekä Kiinan ja Vietnamin suhteista. Vietnamiin ei olisi pitänyt ollenkaan lähteä, vaan jättää vietnamilaiset taistelemaan keskenään.

Persian shaahi puolestaan modernisoi merkittävästi maataan. Jälkeen päin ajatellen liikaakin, eikä kansa pysynyt mukana. Mutta mitä saatiin tilalle? Ajatolla Khomeini ja fundamentalististen mullahien kuri. Ainakin Iranin naisille shaahin valta antoi enemmän mahdollisuuksia.

Toisin kuin päätoimittaja, en pidä Korpilammen sopimusta relevanttina tarkasteltaessa vallankumouspelkoa. Se tehtiin 1977

talouspoliittista syistä ja taistolaisuus oli silloin jo menettänyt teränsä.

Anna Kontulan analyysi Tampereen yliopiston taistolaisista (s. 233–243) vastaa hyvin sitä kuvaa, minkä yliopiston opettaja ja entinen SYL-aktiivi siitä silloin sai. Heistä ei voi tehdä yleistyksiä ainakaan Helsingin yliopistoon. Tampereen taistolaisuus oli lähinnä pitäjän syrjäkulman kapinaa kirkonkylän herrasväkeä vastaan, nuoren Koskelan Akselin vihaa ja kaunaa ruustinna Ellen Salpakaria kohtaan.

Mutta Kontulan artikkelista ei saa vastausta kysymykseen siitä ilmeisestä isäkapinasta, mikä sai lukuisat johtavassa asemassa olleitten lapset liittymään taistolaisiin ja mikä on eräs liikkeen mielenkiintoisista puolista. Kontulan luokittelu ”ylemmät toimihenkilöt ja johtavassa asemassa olevat” on siihen tarkasteluun aivan liian karkea. Tampereen yliopiston opiskelijat eivät missään tapauksessa olleet eliitti-isiä vastaan kapinoivia, yksinkertaisesti siksi että heillä ei ollut eliitti-isiä.

Parinkymmenen vuoden kokemuksella Tampereen yliopistossa totean, että siellä ei ainakaan humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan opiskelijoissa ollut lainkaan johtavassa asemassa olevien lapsia. Ei niillä tytöillä ja pojilla ollut kotiensa kautta mitään kosketusta talouden, politiikan, tieteiden tai taiteen johtaviin henkilöihin. Helsingin korkeakouluissa tilanne oli aivan toinen.

Taistolaisliikkeen analyysissä olisi 1960- ja 70-luvun yhteiskunnallisen tilanteen ohella syytä ottaa huomioon myös parinkymmenen vuoden historiallinen perspektiivi. Helsingiläisessä ylioppilasmaailmassa oli 1950-luvun alusta lähtien ollut, lähinnä vaikutusvaltaisen Ylioppilaslehden ympärillä, kasvava oppositio sodanaikaista kulttuuri-synteisiä kohtaan. Jokainen ylioppilaspolvi astui askeleen vasemmalle, kun porvari oli alkanut mukautua edelliseen protestiin. Tämä liike oli 1970-luvun alussa mennyt niin pitkälle, että jos halusi olla radikaali, edessä oli enää meno kommunistien jyrkkään siipeen. Olen tätä hieman tarkastellut *Suomen tieteen historia* -teoksen osuudessani.

JUHA SIHVOLA

Oikeiston kurikulttuurista ja maailmanpolitiikan moraalista

■ Pääkirjoituksessani pohdin, miksi 1960-luvun vapaamieliset vierastivat kokoomusta. Kun sanoin, että oikeisto koettiin ”yhdenmukaistavan ja autoritaarisen kurikulttuurin edustajaksi”, minulla oli tuekseni mainitsematta jäänyt lähde. Artikkelissään ”Kuusikymmenluvun loppu: aikalaiskuvaus” (teoksessa Holopainen & Holopainen (toim.) *Sielun liikkeitä* 1996) Terho Pursiainen toteaa: ”Minun kapinani oli kapinaa autoritaarista, yhdenmukaistavaa kuri-ideologiaa vastaan” ja sanoo liittymisen SKDL:ään tulleen luontevaksi, kun kaksi kokoomuspoliittikkoa oli tehnyt kantelun *Uusimmasta testamentista*.

Viittaukseni Vietnamiin, Persian shaahiin ja Etelä-Afrikkaan eivät olleet esimerkkejä oikeistolaisesta kurikulttuurista vaan siitä, että myös ulkopoliitikassa syntyi kuilu oikeiston ja muiden välillä. On runsaasti todisteita sille, että juuri mainitsemani maailmantapahtumat ajoivat nuorisoa vasemmistoon.

Kirjoitukseni käsitteli Suomen poliittista aatehistoriaa esittämällä helposti dokumentoitavia tosia väitteitä. Tietoisesti jätin ottamatta kantaa siihen, olivatko arviot oikeiston autoritaarisuudesta paikkansa pitäviä tai Vietnamia, Persiaa ja Etelä-Afrikkaa koskevat kannanotot moraalisesti oikeutettuja. Arvioita oli ja kannanottoja esitettiin.

Seikko Eskolan kirjoitus avaa näkökulman oikeutuskytymyksiin ja esittää perusteltuakin jälkikäteiskritiikkiä. On kiintoisaa, että hyvä tarkoitus riittää Eskolankin mielestä tekemään poliittisesta toiminnasta, esimerkiksi Vietnamin sodasta, moraalisesti oikeutettua. Hyväntahtoiset demokratian lähettiläät aliarvioivat tänä päivänäkin kulttuuritradition ja paikallisen autonomian kaipuun merkitystä maailmanpolitiikkaa moralisoidessaan. Niin oikealla kuin vasemmalla on niitä, jotka liian helposti hyväksyvät oikeaksi uskotun asian ajamisen väkivaltaiset seuraukset.

PASI IHALAINEN

Käsitteet liikkeessä (2003) (Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria)

Uraauurtava käsitehistoriallinen tulkinta Suomen poliittisesta kulttuurista

Vastapainon kustantama *Käsitteet liikkeessä* -teos tulee kymmenen avainkäsitteen merkitysten muutosta analysoidessaan paljastaneeksi olennaisia seikkoja suomalaisesta poliittisesta kulttuurista. Dosentti Pasi Ihalainen pohtii seuraavassa, miten kokoomateoksen kirjoittajat ovat käsitehistorian ymmärtäneet ja millaisia tuloksia heidän soveltamansa tutkimusstrategiat ovat tuottaneet. Hän kysyy myös, onko Ruotsin vallan ajalle tyypillisten ajattelutapojen jatkuvuus otettu riittävästi huomioon – tässä teoksessa ja suomalaisen poliittisen ajattelun tutkimuksessa ylipäätään.

■ *Käsitteet liikkeessä*. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria -teoksen¹ ilmestyminen joulukuussa 2003 oli kiistaton merkittävä paus ei pelkästään suomalaisen historian ja yhteiskuntatieteiden tutkimuksen vaan myös koko suomalaisen kulttuurin ymmärtämisen kannalta. Kirja on urauurtava perustutkimus ja välttämätön hakuteos, jonka soisi löytävän tiensä Suomen jokaiseen kirjastoon, jokaisen poliitikon ja virkamiehen kirjahyllyyn, jokaisen ihmistieteitä

tutkivan ja opiskelevan saataville, toimittajien ja muiden politiikkaa joko ammatikseen tai harrastuksena seuraavien ulottuville. Lukijoistaan teos tekee entistä tietoisempia heidän päivittäin käyttämiensä ja merkitykseltään itsestään selvinä pitämiensä poliittisten käsitteiden historiallisesta ja edelleen kiistanalaisesta luonteesta.

Käsitehistorialliseen lähestymistapaan tottuneelle *Käsitteet liikkeessä* muodostaa helppolukuisen kokonaisuuden, mikä kertoo kirjoittajien ja toimittajien tekemästä suuresta työmäärästä, sillä monimuotoiseen aineistoon pohjautuvan käsitehistoriallisen tutkimuksen sujuva raportointi on vaativa tehtävä. Tekstit ovat pitkälle jalostettuja, tutkijoiden omiin itsenäisiin tulkintoihin nojavia synteesejä, joissa nostetaan esille suomalaisen poliittisen kulttuurin keskeisiä ominaispiirteitä – esimerkiksi hallitsemisen käsitteen merkitysten jatkuvuus, yhteiskunnan ja valtion samaistaminen, valtion ja politiikan yhteen kietoutuminen sekä kansalaisen syrjään vetäytyvä luonne suomalaisessa poliittisessa järjestelmässä.

Käsitehistoriaan ensimmäistä kertaa tutustuvalle tämä kokoomateos saattaa sen sijaan osoittautua vaativaksi luettavaksi. Artikkeleiden ymmärtäminen edellyttää pohjatietoja niin Suomen historiasta kuin Euroopan aatehistoriasta laajemminkin. Se edellyttää myös käsitehistoriallisen ajattelutavan perusteiden hallintaa tai ainakin käsitehistoriallisen asenteen järkevyyden tunnustamista, mikä ei tiukkaan käsitteiden määrittelyyn tai tapahtumahistorian ylivaltaan tottuneille tutkijoillekaan ole välttämätöntä helppoa. Suomalaisessa historian tutkimuksen piirissä käsitehistoriaa on toistaisek-

si vielä kirjoitettu suhteellisen vähän. Kun tutkimusote on vieras, käsitehistorialliseen tutkimukseen on vaikea ottaa kantaa – varsinkin kun osa kirjoittajista tulee perinteisen historiantutkimuksen ulkopuolelta ja avaa työllään uudenlaisia näkökulmia menneisyyteemme.

Aitoa tieteidenvälisyyttä ja pioneerityötä

Käsitteet liikkeessä on huomion arvoinen teos myös siksi, että se osoittaa aidosti tieteidenvälisten tutkimusprojektien tuloksellisuuden ihmistieteiden alalla. Käsitehistorialliselle tutkimukselle luonteenomainen tieteiden välisten raja-aitojen ylittäminen on toteutunut konkreettisesti, kun valtio-opin, historian, sosiologian ja filosofian asiantuntijat ovat saaneet aikaan yhteisjulkaisun, jossa rinnakkaisia näkökulmia yhdistää samanlainen suhtautuminen menneisyyden kieleen tutkimuskohteista kaikkein tärkeimpänä.

Yhteistyöprojektin vaatavuudesta kertoo se, että lukuisista osatutkimuksista koostuvan julkaisun työstäminen on kestänyt kahdeksan vuotta. Kutakin yksittäistä artikkelia voidaan luonnehtia työmäärältään miltei monografiaa vastaavaksi, varsinkin kun tutkija on käsitellyt yksin kunkin käsitteen historian parin sadan vuoden ajalta tai pyrkinyt tiivistämään jopa 700 vuotta poliittista keskustelua yhteen artikkeliin. Useimmissa muissa kansallisissa käsitehistoriaprojekteissa on pidetty välttämättömänä jakaa yksittäisen käsitteen tarkastelu eri aikakausien ja alojen asiantuntijoiden kesken.

Käsitteet liikkeessä -teoksessa noudatetun työnjaon vuoksi artikkelit eivät voikaan olla tyhjentyviä selvityksiä tarkasteltavan käsitteen historiasta vaan tarjoavat lähinnä lähtökohtia entistä syvällisemmän käsitehistoriallisen tutkimuksen tekemiselle. Moni poliittisen ajattelun kannalta keskeinen käsite on myös rajautunut tarkastelun ulkopuolelle ilman, että käsitevalintoja olisi kyetty täysin vakuuttavasti perustelevaan. Jäämmekin vielä odottamaan esimerkiksi isänmaan, kansakunnan, demokratian, parlamentarismien, vapauden, oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon käsitteiden historiaa koskevaa

tutkimusta. Kirjoittajia on syytä hakea vielä laajemmalla rintamalla, jos ja kun suomalaisen käsitehistoriaprojekti saa tulevaisuudessa jatkoa.

Käsitehistoriallinen asenne yhteisenä nimittäjänä

Ennen kaikkea *Käsitteet liikkeessä* todistaa käsitehistoriallisen *asenteen* voivan tarjota innovatiivisen historian- ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen lähtökohdan. Käsitehistoriallisen *asenteen* todellakin, sillä kirjoittajia ei yhdistä minkään tiukasti määritellyn 'käsitehistorian metodin' seuraaminen vaan sellainen tutkimuksellinen perusasenne, jossa aikalaisten poliittisille käsitteille niitä käyttäessään antamat merkitykset ja noissa merkityksissä ajan myötä tapahtuneet muutokset nostetaan analyysin ensisijaisiksi kohteiksi.

Käsitehistoriallinen asenne juontaa juurensa ihmistieteiden tutkimuksessa jo vuosikymmeniä sitten koettuun lingvistiseen käänteeseen, jonka ansiosta tutkijoiden huomio on eri tieteenaloilla kohdistunut kielenkäyttöön ja siitä käytyyn kiistelyyn. Käsitehistoriallista kysymisen tapaa noudattaessa tarkastellaan sitä, miten poliittisten kiistojen osapuolet pyrkivät puhuessaan ja kirjoittaessaan antamaan keskustelun keskeisille käsitteille omia näkemyksiään tukevia merkityksiä. Olennaisia ovat tietoisuus kielestä todellisuutta luovana elementtinä ja ymmärrys sekä lähteissä esiintyvien että tutkijan itsensä käyttämien käsitteiden merkitysten historiallisuudesta ja kiistanalaisuudesta. Käytännön tutkimustyössään käsitehistoriaa kirjoittava tarkastelee uusien käsitteiden luomista, uusien merkitysten antamista vanhoille käsitteille sekä käsitteiden oikeasta käyttötavasta aika ajoin käytyä kiistelyä.

Jotta makrotason käsitehistoria eli eri aineistojen välinen vertailu tulisi mahdolliseksi, kirjoittajat ovat olleet valmiita tarkastelemaan käsitteellisiä muutoksia myös ilman, että jokainen tavanomainen käsitteen käyt-

1. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.) (2003) *Käsitteet liikkeessä*. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Tampere: Vastapaino, 617 s.

tökerta kontekstoitaisiin juurta jaksan. Vaikka merkitysten kontekstisidonnaisuus tunnustetaankin, ainoastaan tiukasta yksittäistapauksiin kohdistuvasta kontekstoinnista aavistuksen verran tinkimällä on mahdollista aikaansaada kiinnostavaa epäsovinnaisen puhetekojen, poliittisen keskustelun muotojen ja kokonaisten poliittisten kulttuurien välistä vertailua.

Kontribuutio kansainväliseen keskusteluun

Kansainvälisen metodologisen debatin näkökulmasta *Käsitteet liikkeessä* -teos on myös merkittävä, koska sen kirjoittajat pyrkivät tietoisesti laajentamaan käsitehistoriaksi nimitettyä tutkimusala. He pyrkivät selvästikin vakiinnuttamaan sellaista ymmärrystä käsitehistoriallisesta tutkimuksesta, jossa brittiläistä kontekstualistista poliittisten aatteiden historiaa (Quentin Skinner) ja saksalaista käsitehistoriaa (Reinhart Koselleck) pidetään yhteen sovitettavissa olevina tutkimusstrategioina. Näiden yhdistämistä teoreettisissa pohdinnoissa – käytännön tutkimustyöstä puhumattakaan – ei voida pitää minään itsestäänselvyyttenä varsinkaan englanninkielisen tutkimuksen piirissä. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa koko käsitehistoria on – kansainvälisen *History of Political and Social Concepts Groupin* kuusivuotisesta toiminnasta huolimatta – edelleen varsin tuntematon käsite.

Aiemmista kansallisista käsitehistoriahankkeista oikeastaan vain Alankomaiden projekti on pyrkinyt koselleckiläisen ja skinneriläisen lähestymistavan konkreettiseen yhdistämiseen. Suomalaisessa projektissa useimmat tutkijat ovat pyrkineet hyödyntämään niin saksalaisen kuin brittiläisenkin teoriakeskustelun antia eli yhdistämään laajaan aineistoon perustuvan pitkän aikavälin semanttisen analyysin ja yksilöiden kielenkäyttöön erityistä huomiota kiinnittävän lyhyen aikavälin retorisen analyysin. Muutamit teoksen artikkeleista osoittavat varsin konkreettisesti, että on mahdollista tutkia rinnakkain sanojen käyttöä makrotasolla ja merkittävien kielenkäyttäjien aikaansaamia kielenkäytön muutoksia mikrotasolla.

Teoksessa ei myöskään kiistetä käsitehistorian tutkimukseen liittyviä filosofisia ongelmia. Tutkijoiden keskuudessa vallitsevat erilaiset käsitykset kielen ja käsitteen välisestä suhteesta, kielen suhteesta ajatteluun tai kielen rakenteiden ja yksittäisten toimijoiden tutkimisen tärkeydestä eivät kuitenkaan estä tekemästä hyvää käsitehistoriallista tutkimusta. Mielenkiintoisiin tuloksiin päädytään, kun huomio kohdistetaan poliittisen käsitteen syntyyn, käyttötapoihin, merkitysten muutosten aikatauluun ja syihin, merkityksiä koskeviin kiistoihin, käytön konteksteihin, vastakäsitteisiin ja synonyymeihin sekä – vertailun kautta – suomalaisen poliittisen kulttuurin mahdollisiin erityispiirteisiin.

Suomalaisen käsitehistoriaprojektin ansiona voi pitää myös sitä, että sen tuloksia on välitetty aktiivisesti kansainväliselle tiedeyhteisölle erilaisten seminaarien ja kansainvälisten julkaisujen kautta. Monesta *Käsitteet liikkeessä* -kirjan artikkelista on jo aiemmin ilmestynyt tiivistetty englanninkielinen versio vuosikirjassa *Finnish Yearbook of Political Thought* (vuodesta 2004 *Redescription: Yearbook of Political Thought and Conceptual History*).

Irralliseksi jäävä Ruotsin vallan aika

Moniulotteisuutensa vuoksi *Käsitteet liikkeessä* -teosta on mahdotonta luonnehtia tyhjentävästi. Lähestynkin kirjaa ennen muuta 1700-luvun uskonnollis-poliittisen käsitteistön historiaa tutkivan näkökulmasta. Tämä näkökulma on tärkeä, sillä kuten Kyösti Pekosen siteeraama Carl Schmitt on todennut, ”kaikki modernin valtio-opin merkittävät käsitteet ovat sekularisoituneita teologisia käsitteitä.”

Useissa kirjan artikkeleissa on viitattu 1700-luvulla käynnistyneeseen poliittisten käsitteiden sekularisaatioon, mutta vuotta 1800 edeltävä aika on varsin usein jätetty taustan asemaan ja käsitelty lähinnä valmiiksi valikoitujen pohja-aineistojen kautta. Useimpien kirjoittajien näkökulma on ollut ’yhteiskuntatieteellinen’ ja moderniin maailmaan keskittyvä siinä mielessä, että vasta Ranskan vallankumouksen jälkeen tapahtu-

nut kehitys on nähty huomion arvoiseksi. Tällainen aikarajaus on toki ymmärrettävä siinä mielessä, että sen paremmin Suomea erillisenä poliittisena yhteisönä kuin poliittisessa keskustelussa käyttökelpoista suomenkielistä käsitteistöäkään ei ollut vielä 1700-luvulla olemassa. Suomen poliittinen kieli muodostui merkittävältä osiltaan vasta käännösprojektina 1800-luvun kuluessa. Tästä huolimatta noudatettuun aikarajaukseen liittyy merkittävä ongelma: Ruotsin vallan aikana kertyneen aatteellisen perinnön pitkäkestoinen vaikutus suomalaisessa poliittiseen peruskäsitteistössä uhkaa jäädä liian vähälle huomiolle.

Antologian avaava Kari Saastamoinen on tehnyt todellista pioneerityötä kootessaan kautta aikojen ensimmäisen yleisesityksen uuden ajan alun ruotsalaisesta poliittisesta kielestä. Hänen osansa ei ole ollut kadettava, sillä poliittisen keskustelun kirjon selvittäminen usean vuosisadan ajalta on ollut työlästä, varsinkin kun aiheeseen liittyvää kunnollista vanhempaa perustutkimusta ei juuri ole ollut tarjolla. Kovin syvällisiin käsittehistoriallisiin analyysiin Saastamoisella ei ole ollut mahdollisuutta, vaan hänen on ollut tyytyminen lähinnä perustuslakien, valikoitujen uskonnollisten ja poliittisten kirjoitusten sekä ulkomaisten teoreettisten teosten ruotsinnosten analyysiin. Myös puhdas tapahtumahistoria haukkaa artikkelista huomattavan osan.

Haastavasta tehtävästään Saastamoinen on selvinnyt kunnialla: hän tarjoaa selkeän kokonaistulkinnan Ruotsin ajan poliittisesta ajattelusta ja sijoittaa sen taitavasti eurooppalaisiin konteksteihinsa. Esille nousee sellaisia ruotsalais-suomalaisia erityispiirteitä kuten talonpoikien suhteellisen itsenäisen aseman ja repivien tunnustuksellisten konfliktien puuttuminen. Kiintoisa on myös Saastamoisen analyysi vapauden ajan alun yrityksistä kääntää latinan *societas civilis* -käsite ruotsiksi, joskin John Locken kaltaiset teoreetikot saavat tulkinnassa ehkä suhteettoman suuren painoarvon ruotsalaisen poliittisen kielen modernisoijina.

Vaikka Saastamoinen taustoittaa hyvin antologian muita artikkeleita, varhaisen uuden ajan irrottamista myöhemmästä ke-

hityksestä ei voi pitää täysin onnistuneena ratkaisuna. Lukijalle jää mielikuva, että Ruotsin valtakunnassa tapahtui kyllä 1700-luvulla monenmoisia käsitteellisiä muutoksia, mutta näiden muutosten merkitys 1800-luvun kehityksen kannalta jää osin epäselväksi. Ruotsin vallan ajan keskeisiä poliittisia käsitteitä olisikin kenties kannattanut tarkastella useamman tutkijan voimin, sillä monet näihin päiviin saakka jatkuneet ajattelumallit saivat alkunsa juuri tuolloin. Kysymys on ruotsalaisten ja suomalaisten yhteisestä perinnöstä, jota ei voida jättää ruotsalaisten selvittäväksi – varsinkaan kun he eivät näytä uusimmisakaan käsittehistoria-projekteissaan olevan valmiita tarttumaan vuosisatoja vanhan poliittisen peruskäsitteistön analyysiin.

Mitä uuden ajan käsitteistön tarkempi analyysi voisi sitten paljastaa? Esimerkiksi luterilaisuuden pitkäkestoiisiin vaikutuksiin törmätään useammassakin *Käsitteet liikkeessä* -kirjan artikkelissa mutta melko pinnallisella tasolla. Muun muassa inklusiivisten Ruotsin Israel- ja Ruotsin lapset -käsitteiden merkitystä kansallisuusajattelun kannalta on viime vuosina tutkittu niin Ruotsissa kuin Suomessakin. 1700-luvun valtiopäiväsaarnojen analyysi ja vertailu vielä tänäkin päivänä ylläpidettyyn institutionaaliseen kansalliseen identiteettiin viittaavat siihen, että luterilaisen kirkon tiedotustoiminnan kautta rakennetuilla kansan, isänmaan ja kansakunnan käsitteillä oli erityisen pitkäkestoisia vaikutuksia juuri suomalaisen poliittisen ajattelun kannalta.² Samaan aikaan kun poliittinen kulttuuri modernisoitui Ruotsissa, eräät vanhan Ruotsin valtakunnan poliittisen kulttuurin piirteet säilyivät huomattavasti pidempään hitaammin modernisoituneessa ja erilaisten konfliktien vuoksi van-

2. Kyseessä on pian ilmestyvä tutkimukseni *Protestant Nations Redefined: Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685–1772*, jonka alustavia tuloksia on esitelty myös artikkelissa Pasi Ihalainen (2003) 'Lutherska drag i den svenska politiska kulturen i slutet av frihetstiden. En begreppsanalytisk undersökning av fyra riksdagspredikningar', teoksessa Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, predikstol, kaffebus. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm och Helsingfors, 73–93.

hasta kiinni pitäneessä Suomessa. Vanhaluterilainen ymmärrys kansakunnasta istuu keskuudessamme niin tiukassa, että Suomessa oltiin vähällä säätää vielä vuonna 2003 laki, jonka nojalla valtionpäämies olisi antanut kansalaisille vuosittain ohjeita siitä, millaisten kansakunnan kannalta tärkeiden arvojen puolesta heidän tulee rukoilla. Hallitus ja 'hallitsija' hallitsevat ja holhoavat edelleen – ainakin symbolisesti – rukouspäiväjulistusten kautta myös kansalaistensa uskonelämää. Yhtä pitkälle menevää poliittisen ja uskonnollisen sekoittumista olisi mahdotonta ajatella tapahtuvaksi useimmissa muissa 'protestanttisen' Euroopan poliittisissa kulttuureissa.

Saastamoisen artikkelissa tarkastellut käsitteet on valittu taustoittamaan muita artikkeleita, minkä johdosta monet aikalaisille itselleen tärkeät käsitteet ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Esimerkiksi juuri 'isänmaasta' ja 'vapaudesta' saadaan tässä antologiassa lukea kovin vähän, vaikka kyseessä olivat jo 1700-luvulla kaikkein keskeisimmät poliittiset käsitteet – ajatellaanpa vain Tukholman ritarihuoneen pääsalin seinien näkyvintä mottoa *Pro Patria et Libertate*. Isänmaan ja vapauden käsitteisiin liitetyt merkitykset ovat varmasti muuttuneet 1700-luvun jälkeen, mutta silti myös vuoden 2004 kansallisen veteraanipäivän tunnus oli edelleen: "Veteraanien perintö: Vapaa isänmaa."

Suomalaisten ja ruotsalaisten poliittisten käsitteiden yhteisten juurien vielä selvempi tiedostaminen tekisi näiden poliittisten kulttuurien yhteisistä piirteistä – esimerkiksi valtion, yhteiskunnan ja kansan käsitteiden jatkuvasta sekoittamisesta – entistä ymmärrettävämpiä. Voitaisiin pohtia, löytyykö esimerkiksi pohjoismaisen yhteiskunnan käsitteen taustalta enemmän maallistunutta luterilaisuutta kuin tulemme ajatelleeksikaan. Voitaisiin myös tutkia sitä, millaiseksi poliittisen vapauden käsite saattoi tunnustuksellisesti poikkeuksellisen yhtenäisessä yhteisössä muotoutua.

Valta ja hallitseminen

Varsinaiset käsittelyluvut avaava Matti Hyvärisen artikkeli tarjoaa asiantuntevan analyysin 'vallan' käsitteen moniulotteisesta

semanttisesta kentästä. Uudelta ajalta esille nostetut esimerkit ovat peräisin lähinnä vanhan kirjasuomen arkistosta. Autonomian ajan valtasanoista Hyvärinen on analysoinut perusteellisemmin ja varsin erilaisia lähteitä hyödyntäen, muiden muassa Aleksis Kiven, Arvid Järnefeltin ja Juhani Ahon kaltaisten kirjailijoiden valtasanoista sensitiivisesti tulkiten ja 'vallan' käännösten merkityksiä rekonstruoiden. Samoin hän on analysoinut taitavasti Yrjö-Koskisen poliittisessa kirjoittelussa ja historiankirjoituksessa käyttämää, vanhasta eurooppalaisesta poliittisesta puheesta johdettua valtakäsitteistöä. Myös vuoden 1918 sodan osapuolten erilaiset valtaretoriikat on huomioitu.

Itsenäisyyden ajan osalta Hyvärinen on keskittynyt parhaan ajateltavissa olevan aineiston, puolueohjelmien, valtasanojen erittelyyn ja tekee niiden pohjalta mielenkiintoisia havaintoja. Hän osoittaa, miten kansanvallan käsite nousi varsin hitaasti osaksi suomalaista poliittista keskustelua ja sai pitkään erilaisia merkityksiä eri puolueiden ohjelmissa. Vasemmistopuolueiden valtaretoriikasta voidaan osoittaa tapahtuneen vähittäisiä siirtymiä tasavallan kannattamisen suuntaan, kun taas oikeistossa suhde kansanvaltaan määriteltiin uudelleen vasta melko myöhäisessä vaiheessa. Ajan myötä vasemmiston ja oikeiston linjat ovat selvästi lähentyneet toisiaan.

Hyvärisen tapa yhdistellä erilaisia lähteitä on perusteltu ratkaisu, varsinkin kun niin voidaan osoittaa käsitteen käytössä tapahtuneen merkittäviä muutoksia. Monipuolisuudesta lähdeaineistosta seuraa kuitenkin myös itse tutkimusraportin tietty katkelmallisuus, etenkin kun lopuksi siirrytään vielä aivan uuden diskurssin – yhteiskuntatieteilijöiden kesken käydyn valtakeskustelun – tarkasteluun.

Kyösti Pekosen hallitsemiskäsitteistön historiaa valottava artikkeli on käsittehistoriallista perustutkimusta parhaimmillaan. Kirjoittaja ilmaisee selkeästi metodologiset valintansa ja sen, että tarkoituksena on esittää hallitsemisen käsitteen historia monikerroksisena kertomuksena. Pekonen muistuttaa lukijaa menneisyyden kielenkäytön monimuotoisuudesta ja siitä, että käsitteen

erityiset käyttöyhteydet saadaan näkyville ainoastaan tarkastelemalla sitä laajaa tavanomaista aineistoa vasten. Taustaksi hän tarjoaa tiiviin eurooppalaisen vertailun, joka havainnollistaa hallitsemiskäsitteistön muutosten eriaikaisuutta eri kulttuureissa. Hän selvittää laajasti myös varhaisen uuden ajan sanahistoriaa ja kiinnittää huomiota suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa pitkään säilyneeseen maallisen ja hengellisen esivallan väliseen liittoon.

1800-luvun osalta Pekonen osoittaa valtiopäivätyöskentelyn aktivoitumisen myötä tapahtuneen maallistumista 'protestantismiin' pohjautuvassa hallitsemisen mysteerissä. Näitä muutoksia tarkastellaan yleiseurooppalaisessa käsitteellisen muutoksen kontekstissa, ruotsin ja suomen kielten välinen vuorovaikutus huomioiden sekä valtiolaivan kaltaisia metaforia analysoiden. Käsitteellisten muutosten taustalla vaikuttavia syitä – esimerkiksi perustuslaillisten muutosten ja hallitsemisanaston muutosten välisiä syysuhteita – pohditaan myös syvällisesti.

Pekosen on mahdollista mennä tulkin nassaan pidemmälle kuin käsitehistoriallisissa tutkimuksissa on yleensä tapana, kun hän yhdistää empiirisen aineiston analyysin sekä Max Weberin ja Michel Foucault'n kaltaisiin ajattelijoihin pohjautuvan hallitsemisen historian teoreettisen keskustelun. Artikkelinsa lopuksi hän päätyy siihen huomionarvoiseen päätelmään, että suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa hallitusten tehtäväksi ymmärretään vielä nykyisinkin asioiden pitäminen hallinnassa enemmän kuin varsinainen poliittinen johtaminen.

Yhteiskunta ja valtio

Pauli Kettunen osoittaa artikkelissaan 'Yhteiskunta' tämän käsitteen olevan 1840-luvulla suomen kieleen luotu uudissana, joka rakennettiin ruotsalaisen ja Ruotsin kautta välittyneen latinankielisen kulttuurin pohjalta. Metodologian osalta Kettunen korostaa skinneriläisittäin kontekstien rekonstruoinnin ja puhetoiminnan tutkimisen tärkeyttä. Käytännön tutkimustyössään hän painottaa vertailua muihin pohjoismaisiin kieliin ja erityisesti ruotsiin.

Kettusen artikkeli osoittaa vastaansanomattomasti pohjoismaisen yhteiskunnan käsitteen voimakkaan sidonnaisuuden kansallisvaltioon. 'Yhteiskunta' viittaa oman subjektiviteetin omaavaan integroituun kokonaisuuteen ja olettaa myös edistyksen tapahtuvan yhteiskunnan kautta. Suomalaisista 'yhteiskuntaa' tarkasteltaessa tutkitaan itse asiassa pohjoismaista yhteiskuntaa, mistä seuraa tarve analysoida ruotsalaista ja suomalaista yhteiskuntaa rinnakkain. Etenkin ruotsalaisessa tutkimuksessa unohdetaan aivan liian helposti Pohjanlahden takaa löytyvä, toisenlaisen historiallisen kokemuksen omaava 'ruotsalainen' poliittinen kulttuuri, joka osoittaa esimerkiksi sen, ettei 'yhteiskunnan' ja 'valtion' sekoittaminen ole mikään ainutlaatuinen ruotsalainen ilmiö.

1700-luvun ruotsalaisesta keskustelusta – jota Kettunen käsittelee vain muutamien, lähinnä luonnonoikeusajattelua kuvaavien esimerkkien kautta – löytyisi muutakin mielenkiintoista aineistoa 'yhteiskunnan' ja 'valtion' samaistamisen historiallisista juurista. Merkitystä on varmasti ollut myös sillä, että pohjoismaissa uskonnollinen ja poliittinen yhteisö ovat niin pitkään olleet käytännössä yksi ja sama asia. Yhtä lailla kiinnostavaa on tietenkin Kettusen tarkastelema vuoden 1809 jälkeinen yhteiskunnan käsitteen eritahtinen kehitys Ruotsissa ja Suomessa. Kun valtion on Ruotsissa nähty perustuvan 'yhteiskunnallisiin' periaatteisiin, Suomessa yhteiskunnan on katsottu toteuttavan valtion normatiivista voimaa. Laajalle levinnyt tapa puhua yhteiskunnasta kansallisvaltion määrittämänä toimijana tulee todennetuksi laajan lähdeaineiston kautta.

Artikkelinsa lopussa Kettunen nostaa vielä esille aikamme monimielisen muotikäsitteen, 'hyvinvointiyhteiskunnan', jota käyttämällä voidaan yrittää häivyttää aiemmin suosittuun 'hyvinvointivaltion' käsitteeseen liittyneitä erimielisyyksiä. Käsitteen jatkuvasta suosiosta huolimatta 'yhteiskuntaa' ei kuitenkaan Kettusen mukaan enää nykyisin ymmärretä aivan yhtä keskeisenä toimijana kuin vielä joitakin vuosikymmeniä sitten.

Tuija Pulkkisen 'valtiota' käsittelevää artikkelia voi kiittää erityisesti filosofin näkö-

kulman tuomisesta käsitehistoriallisen asenteen määrittelyyn. Osa näistä pohdintoista olisi tosin voitu sijoittaa myös koko teoksen johdantoon. Pulkkinen mukaan käsitehistorian pääajatus on ”sanojen ja merkitysten yhteen punoutuminen”, mikä edellyttää näiden molempien samanaikaista tutkimista. Metodologisessa pyrkimyksessään tutkia toisaalta yleistä käsitteiden käyttöä ja toisaalta merkittävien kielenkäyttäjien aikaansaamia kielenkäytön muutoksia Pulkkinen on onnistunut hyvin.

Pulkkinen tutkimuksen keskeinen tulos on, että omalaatuisen, Venäjän varjossa tapahtuneen kehityksen vuoksi valtion käsite tuli suomen kielessä sijoittumaan poikkeuksellisen lähelle politiikan käsitettä. Pulkkinen tarjoaa ensin sanakirjoihin pohjautuvan katsauksen ’valtion’ sanahistoriaan ja tarkentaa sitten suomen ’valtiolle’ annettujen merkitysten erityisyyttä sijoittamalla esimerkit eurooppalaiseen käsitehistorialliseen kontekstiin ja vertaamalla niitä ruotsin *stat*-sanankäyttöön. Tarkastelu osoittaa, että 1800-luvun suomessa rajattiin ruotsinkielisen käsitteen merkitystä ja keskityttiin *stat*-käsitteen moderneihin, Ranskan vallankumouksen jälkeen vahvistuneisiin merkityksiin. Suomenkielisen valtion käsitteen syntyä Pulkkinen rekonstruoi J. V. Snellmanin ja fennomaanien kielenkäyttöä analysoimalla sekä Leo Mechelinin ruotsin- ja suomenkielisiä tekstejä vertailemalla.

Analyysin monipuolisuus on tervetullutta, vaikkakin paikoin aineistosta ja lähestymistavasta toiseen siirtyminen uhkaa häivyttää tulkinnan juonen näkyvistä. Kiinnostavimmillaan tarkastelu on Pulkkinen osoittaessa attribuuttien ’valtiollinen’ ja ’poliittinen’ synonyymisyyden ja sen miten kauan edellinen saattoi suomen kielessä korvata jälkimmäisen. ’Valtion’ ja ’politiikan’ samantyyppiseen merkityssisältöön viittaavat esimerkiksi parlamentin ja perustuslain käsitteellinen liittäminen valtioon (valtiopäivät, valtiomuoto) sekä puolueohjelmien taipumus nähdä valtio niin keskeisenä subjektina kuin objektinakin. ’Valtion’ keskeisyys ja yllättävän positiivinen perusvire suomalaisessa poliittisessä keskustelussa tulevat kiistatta todennetuiksi.

Kansa ja kansalainen

Kirjan luetuimpia artikkeleita tulee varmasti olemaan Ilkka Liikasen ’kansan’ käsitettä koskeva. Liikasen tulkinnassa ’kansa’ on kuitenkin vain fennomaanien poliittinen kansan käsite. Tutkimukselta on turha odottaa etnografisen, sosiaalisen tai 1900-luvun kansakäsitteistön tarkastelua. Tiukan rajauksen varjopuolena on se, että monet ’kansan’ sivumerkitykset jäivät vähälle huomiolle.

Kansan käsitettä on tietenkin käytetty mitä erilaisimpien tarkoitusten toteuttamiseen, varsinkin kun siinä yhdistyvät toisaalta kansallisuusajattelu, toisaalta kansansuverenisuusperiaate. Nämä ovat molemmat niin laajoja teemoja, että olisi itse asiassa ollut perusteltua analysoida niitä omissa artikkeleissaan. Liikasen artikkelissa kansan ja kansakunnan käsitteet, joilla on toki Ranskan vallankumouksesta lähtien ollut runsaasti yhtymäkohtia ja jotka ovat suomen kielessä (*people – nation* -jaon puuttuessa) erityisen lähellä toisiaan, sekoittuvat jatkuvasti keskenään, ja kirjoittaja joutuu rakentamaan ikään kuin kahta kertomusta rinnakkain. Varsinkin kansakunta-diskurssin rekonstruointi laajemman alkuperäisaineiston perusteella olisi ollut toivottavaa, sillä Liikasen painottamista nationalismitorioista harvat selittävät tyydyttävästi esimerkiksi niitä käsitteellisiä muutoksia, joita kansallisessa terminologiassa esimoderneista kansallisista identiteeteistä moderneihin nationalismiin siirryttäessä tapahtui.

Nimenomaan kansan ja kansakunnan käsitteiden osalta olisikin ollut syytä perehtyä perusteellisemmin Ruotsin vallan aikaiseen keskusteluun. Katkos uuden ajan alun ja modernin välillä ei kenties ollutkaan niin dramaattinen eikä suomalainen kansa-retoriikka niin ’modernia’ kuin miltä se Liikasen tulkinnassa näyttää. Liikasen viittaa varhaisiin kansansuvereniteettiperiaatteen ilmentymiin mutta sivuuttaa *fäderneslandet*- ja *nation*-käsitteet ja jättää myös vapauden ajan kansansuverenisuuskeskustelun melko vähäiselle käsittelylle.

Selvästi virheellistä on väittää, ettei Ruotsin Israelin kaltaisilla käsitteillä olisi ollut merkitystä kansallisen yhteisön määrittelys-

sä uuden ajan alun Ruotsissa.³ Ruotsissa Israel-idiomia voitiin itse asiassa käyttää tehokkaammin kansallisen yhteisön rakentamiseen kuin muissa protestanttisissa maissa. Suomalaisuuden kannalta olennaista on, että myös valtakunnan itäinen puolisko sisällytettiin tehokkaasti tämän käsitteen piiriin ja että uuden ajan alulle tyypillinen ajatus kansakunnasta Israelin kaltaisena uskonnollis-poliittisena yhteisönä eli todennäköisesti pidempään Suomen kaltaisessa myöhään modernisoituneessa maassa kuin juuri missään muualla läntisessä Euroopassa. Suomalaisen kansakunnan synnystä jo 1700-luvun kuluessa on puolestaan esitetty viime vuosina yksinkertaistavia ja anakronistisia, modernin nationalismin alkamisajankohtaa varhentavia ja kritiikille alttiita tulintoja.⁴

Liikasen artikkelin 1800-lukua käsittelevä osuus sen sijaan tarjoaa vakuuttavan tulokinnan kansan ja kansakunnan käsitteiden merkitysten muutoksista. Liikasen osoittaa kiinnostavalla tavalla sekä nationalististen virtausten että kansansuvereenisuusajatuksen läpimurron suomalaisessa keskustelussa. Liikasen artikkeli ei kuitenkaan kokonaisuutena tarjoa sellaisia uusia käsittehistoriallisia avauksia, joihin 'kansallisen' sanaston laajempi rekonstruktio olisi kenties tarjonnut mahdollisuuksia.

Henrik Steniuksen kansalainen-käsitteen analyysi eroaa kokoelman muista artikkeleista tutkijan omille tulkinnoille annetun keskeisen roolin vuoksi. Artikkelissa selitetään tutkimuksen operaatioita ulkopuoliselle melko vaikeasti avautuvalla metakielellä, kiinnitetään erityistä huomiota erikoisten kielialueiden mahdollisuuksiin muodostaa uusia käsitteitä autonomisesti ja pohditaan yksityiskohtaisesti sanaston etymologia juuria.

Analyysin ytimen muodostaa tapaustutkimus Elias Lönnrotin tavoista kääntää ruotsin *medborgare*-sanastoa suomen kielelle. Lönnrotin asema suomen kielen käsitteistön kehittäjänä puoltaa tätä ratkaisua. Lähteenä käytetty oikeudellisen käsikirjan käännös ruotsista suomeen on sekin erinomainen käsittehistoriallisen analyysin kohde. Laajempi 1700-luvulta perittyjen konventioi-

den ja 1800-luvun neologismien tarkastelu olisi kenties kuitenkin ollut paikallaan, varsinkin kun analysoidun lähdetekstin viittaukset 'kansalaiseen' jäävät lopultakin kovin harvalukuisiksi.

Steniuksen perusteeksi suomen kansalaisen-käsitteen taustalle vetäytyvästä luonteesta tulee todennetuksi aineiston pohjalta, mutta sellaisesta tietoisesta käsitteen määrittelystä, jossa Lönnrot 'modernina' poliittisena ajattelijana jätti vanhan eurooppalaisen kaupunkihistorian ja oikeusdiskurssin huomiotta, on vaikeampaa löytää täysin vakuuttavia todisteita. Kansalaiseen viittaavan sanaston merkitykset olivat muuttuneet 1700-luvun puolivälistä alkaen, ja terminologian suomentajat seurasivat hekin oman aikansa käytänteitä. Vertaukset arabialaiseen ja argentiinalaiseen käsitteistöön vaikuttavat liian kaukaa haetuilta, kun sen sijaan vertailut Ruotsiin, Saksaan ja Alankomaihin puoltavat paikkaansa. Suomen sisällissodan verisyyden selittäminen suomen kielen kansalaisen käsitteen "huonosti kehittyneellä kyvyllä horisontaaliseen dialogiin" on houkutteleva mutta vaikeasti todennettava hypoteesi.

Muiden artikkeleiden johtopäätösten tukema on sen sijaan Steniuksen lopputulos, jonka mukaan käsitteet 'kansan' ja 'kansalaisuus' liittyivät suomessa tiiviisti toisiinsa ja käsitteet 'valtio', 'kansakunta' ja 'yhteiskunta' olivat (ja ovat) keskenään vaihdettavissa. Kansalaisuus edellytti suomalaista etnistä taustaa, ja taitaa monien suomalaisten aja-

3. Ks. esim. Nils Ekedahl (2002) "Guds och Swea barn." Religion och nationell identitet i 1700-talets Sverige', teoksessa Åsa Karlsson och Bo Lindberg (red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*, Uppsala, 49–70; Laajemmin samasta teemasta käsikirjoituksessa *Protestant Nations Redefined*; Ks. myös Ihalainen (2003) 82, 87.

4. Juha Manninen (2000) *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjoisesta*, Helsinki; Ks. myös Jonas Nordin (2000) *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm; vrt. Pasi Ihalainen (2001) 'Varhaismodernien kansallisten identiteettien historiaa kansallisesta ja vertailevasta näkökulmasta', *Historiallinen Aikakauskirja* 99:4, 402–417, ja Jouko Nurmiainen (2003) 'Frågan om "etnisk nationalism", nationell självbild och 1700-talets Sverige', *Historisk Tidskrift för Finland*, 88:3, 257–275.

tusmaailmassa edellyttää sitä tänäkin päivänä. Havainnot, joiden mukaan suomalainen kansalaisen käsite on epäpoliittinen ja poliittinen kulttuuri kollektivistinen olisivat varmasti olleet todennettavissa myös laajemman 1900-luvulta peräisin olevan aineiston avulla.

Edustus ja puolue

Ismo Pohjantammen edustuksen käsitettä tarkastelevassa artikkelissa on huomioitu 1700-luvulla tapahtunut siirtymä valtakunnan edustamisesta kansakunnan edustamiseen, tosin pääasiassa lakitekstien ja tutkimuskirjallisuuden varassa. Päähuomio on kohdistunut 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa käytyyn keskusteluun edustuksesta sekä yleiseen valtiopäivätoiminnan historiaan, ei niinkään varsinaiseen käsitehistoriaan. Debattia taustoitetaan viittauksilla ajan yleiseurooppalaiseen teoreettiseen keskusteluun.

Eeva Aarnion analyysi puolue-käsitteen historiasta osoittaa puolestaan aihepiiristä väitelteen kirjoittajansa syvällistä asiantuntemusta. Aarnio ilmoittaa noudattavansa skinneriläistä tapaa tarkastella toisaalta puhujan tietyssä poliittisessa tilanteessa puolueen käsitteellä tekemiä tekoja, toisaalta puolueiden arvottamista aikalaiskeskustelussa.

Aarnion käyttämä aineisto on laaja ja vakuuttava: se lähtee liikkeelle 1800-luvun puoluedebateista ja kantaa aina 1980-luvun puolueohjelmiin saakka. Tosin katsaus vapauden ajan hattuihin ja myssyihin olisi ollut paikallaan myös tässä yhteydessä, etenkin kun aivan uusimmassakin tutkimuskirjallisuudessa on väitetty, että puolueet hyväksyttiin poliittisen järjestelmän väistämättömiksi osiksi 1700-luvun Ruotsissa jo ennen kuin vastaava asennemuutos tapahtui Englannissa tai Pohjois-Amerikan siirtokunnissa.⁵ Oliko todella näin, ja eikö tällaisella oletetulla puoluemyönteisyydellä ollut mitään pitkäaikaisvaikutuksia ruotsalais-suomalaisessa poliittisessä kulttuurissa? Myös suomen varhaisen puolue-sanaston yhteyttä uskonlahkoja kuvaavaan sanastoon, luterilaisen papiston puoluekriittikkä sekä puoluesanaston sekularisoitumista eli

irrottautumista lahko-terminologiasta olisi voitu pohtia tarkemmin ja suhteuttaa muiden maiden kehitykseen,⁶ varsinkin kun uskonnollisen käsitteistön vaikutus näyttää ulottuneen Suomessa pitkälle 1800-luvun puolelle. Vasta varsinaisen puolue-sanankäyttöönotto näyttää sekularisoineen käsitteen.

1800-luvun loppua käsittelevä osuus artikkelista on taitavasti kirjoitettu, ja analyysi vain syvenee 1900-luvun puolelle siirtymäessä. Tutkimus osoittaa muun muassa eduskuntauudistuksen jälkeen tapahtuneen suomalaisen politiikan uudelleenorganisoinnin äkillisyyden. Aikalaiskeskustelu puolueista liitetään luontevasti laajempaan puolueeteoreettiseen keskusteluun. Artikkelinsa lopuksi Aarnio vielä tiivistää puolue-käsitteen eri lähdetyypeissä saamat moninaiset merkitykset. Hän osoittaa konkreettisesti, miten suuressa määrin puolue-käsite voi olla sidoksissa käyttötilanteeseen eli todentaa skinneriläisen tutkimusstrategian sopivan erinomaisesti käyttämänsä aineiston analyysiin. Aarnion artikkeli tulee olemaan Suomen poliittista järjestelmää vakavissaan tutkivalle ohittamatonta luettavaa niin metodologisen taitavuutensa kuin sisältönsäkin puolesta.

Politiikka ja vallankumous

Kari Palosen tulkinta suomalaisesta politiikan käsitteestä perustuu epäilemättä perusteellisimpaan käsitehistorialliseen tutkimukseen, mitä Suomessa on koskaan tehty. Artikkelissaan Palonen todistaa käsitehistoriallisen asenteen hyödyllisyyden ja sen, että kaikki yritykset poliittisten käsitteiden tyhjentävään ja yleisesti hyväksytyyn määrittelyyn ovat turhia.

Varhainen politiikka-sanasto jää Paloselakin vähälle huomiolle, mutta 1900-luvun ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeisen ajan analyysi on sitäkin vakuuttavampi. Palosen strategiana on tutkia ”politiikkapuheen performatiivista käyttöä toiminnan tietoisena välineenä”, kohdistaa huomio yksilöiden poikkeuksellisiin tapoihin käyttää käsitettä sen sijaan että tyydyttäisiin raportoimaan konventionaalista käyttöä sekä tarkastella käsitteiden käyttöön otta-

mista, vakiintumista, harvinaistumista, marginalisoitumista ja katoamista ilman pyrkimystä tarkkaan ajoitukseen ja kvantifiointiin. Tekstikorpuksensa Palonen on rajannut tämän tavoitteensa mukaisesti niin, että murrosaikoja on painotettu seesteisten kausien kustannuksella.

Tutkimuksessa saavutettujen lukuisien huomionarvoisten tulosten joukosta mainittakoon 'valtiollisen' korvautuminen 'poliittisella' 1960-luvun puolivälissä, suomalaisen politiikka-sanaston yhteydet läntisen Euroopan keskusteluihin ja suomalaisen poliittisen kulttuurin verrattain nopea muutos muihin maihin verrattuna. Palosen toinen, antologian tuloksia kokoava ja kääntämisen problematiikkaa koskettava artikkeli puolestaan tarjoaa hyvän yhteenvedon ja avaa myös näkymiä tulevaan, kansallisen historiankirjoituksen ylittävään poliittisten kulttuurien vertailevaan tutkimukseen.

Risto Alapuron artikkeli vallankumouksen käsitteestä on yhtä lailla teemansa suvereenisti hallitsevan asiantuntijan työtä ja jättää sijaa ainoastaan kiittäville kommentteille. Alapuro liittyy tulkintansa käsitehistorian teoriakeskusteluun, ottaa huomioon suomen kielen kapina-käsitteistön pejoratiivisen tradition ja esittelee erittäin kiintoisalla tavalla suomen vallankumous-käsitteen omaperäisyyttä ja tämän seurausvaikutuksia. Sanaston merkitykset konkretisoituvat Suomessa vasta vuosien 1905 ja 1918 sekä 1960-luvun 'vallankumousten' myötä. Vastenmielinen ulkomaiden ilmiö saattoi niiden tuloksena muuttua joko historiaa myönteisessä mielessä eteenpäin vieväksi voimaksi tai konkreettiseksi laittoman vallanoton mahdollisuudeksi.

Syvällisemmän vertailun kautta täydentäviin tuloksiin

Vertailujen tekeminen kuuluu kiinteänä osana käsitehistorialliseen tutkimusotteeseen, sillä vain vertailujen kautta useammille poliittisille kulttuureille yhteinen ja yhdelle erityinen käsitteiden käyttö saadaan näky-

viin. *Käsitteet liikkeessä* -kirjan osalta erityisen onnistuneena tutkimusstrategiana voi pitää käännösten vertailua. Suomen- ja ruotsinkielisen poliittisen keskustelun rinnakkainen tarkastelu on etenkin 1800-luvun osalta toteutettu useimmissa artikkeleissa erinomaisella tavalla.

Mutta myös vertailun alalla käsitehistorian tutkijoille jää vielä runsaasti työsarkaa. *Käsitteet liikkeessä* -teoksen osalta vertailua on vaikeuttanut se tosiasia, ettei sellaista valmista käsitehistoriallista perustutkimusta, jonka pohjalle rakentaa, ole useissakaan maissa vielä olemassa. Saksalainen esikuva *Geschichtliche Grundbegriffe* on ollut monille suomalaisille tutkijoille tärkeä, ja myös alankomaalaisen käsitehistoriaprojektin tuloksiin on paikoin viitattu, mutta esimerkiksi Ruotsissa tai Britanniassa ei ole olemassa vastaavaa kokoomateosta, jonka tuloksiin suomalaisen politiikan kielen kehitystä voitaisiin vaivatta verrata. Näiden maiden käsitehistorian tutkimisessa avautuu myös suomalaisille tutkijoille kiinnostavia haasteita.

Kokonaisuutena tarkasteltuna *Käsitteet liikkeessä* on saavuttanut projektille asetetut kunnianhimoiset tavoitteet varsin hyvin. Suomalaisen poliittisen kulttuurin keskeisiä käsitteitä on analysoitu yksityiskohtaisesti ja objektiivisesti, relevantit kontekstit huomioon ottaen. Suomalaisen poliittisen kulttuurin käsitehistorian tutkimus ei varmasti-kaan jää tähän vaan päinvastoin saa uutta intoa nyt menestyksellisesti loppuunsaate- tusta projektista.

5. Michael F. Metcalf (2003) 'Hattar och mössor 1766–72. Den sena frihetstidens partisystem i komparativ belysning', teoksessa Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, predikstol, kaffehus. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm och Helsingfors, 39–54; Vrt. Ihalainen (2003) 84, 87, 90.

6. Puoluekäsitteen sekularisoitumisesta Englannissa ks. Pasi Ihalainen (1999) *The Discourse on Political Pluralism in Early Eighteenth-Century England*, Helsinki.

1995-2003

Suomen historian käännekohtia ja kipupisteitä

Martti Häikiö: Historia ja väärät profeetat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä. Helsinki, 2003, Edita. 331 s.

■ On vaikea arvioida, vielä vaikeampaa arvostella, kirjaa, jossa arvostelijan oma teos ylistetään maasta taivasiin. Yritän olla objektiivinen ja jopa arvostella.

Häikiön kirja on valikoima hänen aikaisempia kirjoituksiaan ja kirja-arvostelujaan. Näiden yleistyneiden koostekirjojen hyvä puoli on, että jos haluaa jälkeensä tutustua ao. kirjoittajan artikkeliin tai arvosteluun, se on helposti löydettävissä. Sen sijaan asioita tuntematon lukija voi helposti erehtyä luulemaan, että kysymyksessä on aivan jotakin uutta, ennen näkemätöntä. Tässä tapauksessa Häikiö ei ole lisännyt aikaisempiin kirjoituksiinsa mitään uutta tai muuttanut tähän päivään sopiviksi.

Sen sijaan Häikiönkin kirja on melkoista sillisalaattia, kun hän on sisällyttänyt siihen niin Suomen, Euroopan kuin koko maailmanhistoriainkin kysymyksiä, jotka ovat toisistaan hyvinkin kaukana. Teos on lajittelustaan huolimatta sisällöllisesti hajanainen.

Aluksi hieman otsikossa viitatuista "vääristä profeetoista". Totta on, sellaisia on ollut ja on yhä monia. Häikiö mainitsee mm. Leninin ja Hitlerin. Edellisen vääryyden ja profetaan ominaisuuden ymmärrän hyvin, mutta en jälkimmäisen. Eihän Hitler kirjoittanut muuta kuin *Taisteluni*. En tiedä, miten se on vaikuttanut historiankirjoitukseen. Tuskin mitenkään. Väärien profettojen listalle olisi voinut panna sellaisia nimiä kuin Hegel, Marx ja Engels. Listalle kuuluisi ennen muuta veteraani Nicolas Chauvin, joka oli kansalliskiihkoinen henkilö kahdessakin 1800-luvun alkupuolen ranskalaisessa näytelmässä ja hänen nimestään tulee sana "shovinismi" eli kansalliskiihko. Nationalismi jos mikään on viimeiset 150 vuotta ollut historiankirjoituksen pahin vitsaus ja on sitä yhä. Erityisesti se vaivaa nuoria valtioita kuten Suomi, mutta myös entisiä imperiumeja, kuten Ranska tai

Venäjä. Oivallinen esitys Ranskan historian nationalismista on ranskalaisen Suzanne Citroinin teos *Le mythe national*. Samanlainen pitäisi kirjoittaa myös Suomen historiasta!

Häikiö on teoksessaan nostanut esiin ns. kontrafaktuaalisen historian ongelman. Olen samaa mieltä hänen kanssaan siitä, että ns. ei-toteutuneiden vaihtoehtojen esittämistä on harjoitettu toistaiseksi aivan liian vähän. Kysymys ei ole jossittelusta, jos-lauseiden pitkistä päättelyketjuista, vaan sellaisista vaihtoehdoista, joita aikalaiset pitivät ei vain mahdollisina vaan myös tärkeinä. Vasta kun myös toteutumattomat vaihtoehdot on esitetty, tulee myös se toteutunut oikeaan ja suhteelliseen valaistukseen.

Hyvä esimerkki on Venäjän ns. perustuslakia säättävä kansalliskokous, jonka vaalit pidettiin syksyllä 1917, noin kuukausi bolshevikkien vallankumouksen jälkeen. Se koontui tammikuussa 1918, mutta bolshevikit hajottivat sen jo yhden päivän istunnon jälkeen, kun se ei asettunut tukemaan Leninin hallitusta. Aikalaiset olivat odottaneet kokousta hartaasti, sillä sen oli määrä ratkaista niin maa- kuin kansallisuuskysymys sekä sää-

tää Venäjän tasavallalle uusi perustuslaki. Kokouksen merkitys oli nimenomaan näissä aikaisten odotuksissa, vaikka kokous odotetun kaltaisena ei toteutunutkaan.

Jossittelussaan Häikiö menee pitemmälle kuin kontrafaktuaalisen pelin säännöt sallivat. Hän jossittelee, millainen Suomen kehitys olisi ollut, jos se olisi pysynyt osana Ruotsia. Hänen olisi pitänyt vain todeta vaihtoehdot, että Ruotsin ja Venäjän neuvotteluissa Haminaassa uudeksi rajaksi kaavailtiin niin Kemijokea kuin Kokemäenjokeakin. Jos jälkimmäinen vaihtoehto olisi toteutunut – jossittelen – niin Kokemäenjoen pohjoinen puoli olisi todennäköisesti nopeasti ruotsalaistunut. Sen sijaan eteläinen puoli olisi liittynyt osaksi ns. Vanhaa Suomea, eikä mitään Suomen valtiota olisi koskaan syntynyt. Tai miten olisi käynyt Suomelle, jos raja pohjoisessa olisikin tullut Kemijokeen, jota ruotsalaiset myös ehdottivat rajaksi, Vanhaa Suomea ei olisi 1811 liitetty Uuteen Suomeen eikä Lapin yhteisalueita jaettu? Varmaa on vain, että Suomi olisi ollut aivan erikokoinen ja näköinen, kuin mitä se oli 1800-luvun lopussa.

Häikiön esittämässä vuoden 1809 jälkeisen kehityksen jossittelussa on kaksi pääkohtaa: Olisiko Suomen valtio voinut syntyä ja kehittyä, jos Suomi olisi jäänyt osaksi Ruotsia. Toiseksi, miten olisi siinä tapauksessa käynyt suomen kielelle ja suomenkieliselle kulttuurille? Häikiön mielestä Suomen valtio olisi syntynyt ja kehittynyt, suomen kieli ja kulttuuri olisivat voineet paremmin kuin

Venäjän keisarikunnassa. Häikiö on oikeassa, että Suomen poliittinen ja yhteiskunnallinen kehitys olisi ollut samanlainen kuin Ruotsin, jos Suomi olisi ollut integroitu osa Ruotsin valtiota. Sen sijaan suomen kielen ja kulttuurin sekä valtion syntyminen suhteen olen edelleenkin eri mieltä kuten jo 1997 *Helsingin Sanomien* keskustelussa.

Häikiö on oikeassa siinä, että Suomen irrottaminen Ruotsista ja liittäminen Venäjään oli monien sattumien summa. Näin oli jatkossakin. Häikiö tekee yhden suurimmista perusvirheistään kuitenkin siinä, että hän ei ota huomioon tai ei tiedä, kuinka erilaisia valtiorakenteeltaan Ruotsi ja Venäjä 1809 olivat. Kun Ruotsi oli kehittynyt jo Kustaa Vaasan ajoista ja erityisesti 1600-luvulla Axel Oxenstiernan toimesta yhtenäiseksi, byrokraattiseksi ja keskitetyksi valtioksi, niin Venäjän keisarikunta oli vielä Aleksanteri I:n hallituksen alkuaikana vain jonkinlainen monien valtioiden ”löyhä” muodostelma, jopa vain eräänlainen ”dynastinen unioni” samaan tapaan kuin esimerkiksi Habsburgien valtakunta. Tällainen unioni tarjosi mahdollisuuden oman kansakunnan (*natio*) kuin valtionkin (*stat*) muodostamiseen ja edelleen kehittämiseen. Hallituskonseljista (1809) kehittyi vähitellen maan todellinen hallitus. Ja vasta sen jälkeen, kun Vanha Suomi oli palautettu ja Lapin yhteisalueet jaettu, syntyi se Suomi, joka vuonna 1917 julistautui itsenäiseksi valtioksi.

”Löyhä” ja monikielinen Venäjän keisarikunta tarjosi

niin suomen kielen kuin suomenkielisen kulttuurin kehitykselle aivan toiset mahdollisuudet kuin kansallisesti yhtenäinen Ruotsi, varsinkin kun Venäjän hallitus alkoi poliittis-taktisista syistä tukea suomalaisuusliikettä, erottaakseen näin Suomen henkisistä siteistä Ruotsiin. Sama Venäjän hallitus myös tuki Suomen taloudellista irrottamista Ruotsista, mutta ei kuitenkaan sitten liittänyt sitä – omien taloudellisten etujensa takia – kiinteästi Venäjään, ja niin syntyi ns. Suomen ”talousvaltio” käyttäkseni Matti Peltosen ilmaisu.

Venäjän suuri paradoksi oli itsevaltius, Häikiön sanoin ”luunkova diktatuuri”. Se teki mahdolliseksi myös Suomen erillishallintojärjestelmän. Snellman oivalsi tämän Nikolai I:n kuoltua. Hän kirjoitti, että vain autokratia Venäjällä suojeli Suomen erioikeuksia, mutta heti kun Venäjälle tulisi demokratia, Suomen kohtalona olisi lähettää edustajiaan johonkin kansalliskokoukseen Moskovaan. Profetia toteutui vuoden 1906 jälkeen, kun Suomen olisi pitänyt lähettää edustajiaan valtakunnanpuvostoon ja duumaan ja kun ministerineuvosto alkoi tehokkaasti kontrolloida Suomen hallintoa. Edustajia ei lähetetty, sillä ”sorron” yhä lujittama Suomen valtio teki luunkovaa passiivista vastarintaa.

Häikiö jättää täysin vaille huomiota Venäjän valtiorakenteen ”löyhyyden lisäksi” sen, että Uuden Suomen väestön mielialojen nopeaksi kääntämiseksi myönteiseksi uutta valtioyhteyttä kohtaan Venäjä harjoitti Suomessa voimakasta

rauhoitus-, jopa suoranaista lahjomispolitiikkaa. Saamallaan eduilla ja kunniamerkeillään monet suomalaiset kävivätkin pröystäilemässä Ruotsissa, mikä herätti sekä kateutta että närää entisissä maanmiehissä Pohjanlahden takana. Prokuraattori C. J. Walleen totesikin, että suomalaiset olivat vaihtaneet hallitsijaa yhtä helposti kuin vaihdetaan paitaa.

Häikiön keskeisin vasta-argumentti ja väite, että myös Ruotsin osana Suomesta olisi voinut tulla valtio, on Suomen vertaaminen niin Baltiaan kuin Norjaan, siis Baltian ja Norjan paralleelit. Hän huomauttaa, että Baltian maat saattoivat 1918–20 tulla itsenäisiksi valtioiksi, vaikka niillä ei ollutkaan takana sellaista valtiokehitystä kuin Suomella. Norja puolestaan oli vuodesta 1814 vuoteen 1905 Ruotsin kanssa realiunionissa oleva valtio. Kumpikin vertaus ontuu pahasti.

Viro ja Liivinmaa olivat jo Ruotsin vallassa ollessaan Ruotsin hallintokoneistosta erillisiä maakuntia, joilla oli omat aateliston maapäivänsä, oikeuslaitoksensa ja toimeenpanovaltakoneistonsa. Suomalaiset olivat osallistuneet Ruotsin valtiopäiville aivan kuten valtakunnan muidenkin maakuntien edustajat. Suomen autonomian ihme onkin juuri siinä, että se onnistui paljon heikommista lähtökohdista kuin esimerkiksi Viro ja Liivinmaa kehittymään osana Venäjän valtiosta (*gosudarstvo*) sisällisesti itsenäiseksi valtioksi (*stat*). Hallinnollinen venäläistäminen ei ehtinyt Baltian maakunnissa ennen vuoden 1917 vallankumouksia juuria

pois vuosisatojen aikana kehittyntä kansakuntaidentiteettiä.

Vertaus Norjaan ontuu vielä pahemmin. Norja oli ollut jo 900-luvun alussa kuningaskunta ja siis oma valtionsa tässä merkityksessä. Pitkäaikainen valtioliitto Tanskan kanssa 1380–1814 ei sulattanut Norjaa Tanskaan tai ”tanskalaistanut” sitä. Ja ennen liittymistä realiunioniin Ruotsin kanssa 1814 Norjan valtio ehti jopa julistautua itsenäiseksi, ja Eidsvoldin valtiopäivät olivat jotakin muuta kuin Porvoon alamaiset valanvannomismaapäivät, kuten jo Emil Schybergson totesi 1886. Valtiopäivillä valittiin Norjalle kuningas – Ruotsin Kaarle XIII – ja laadittiin valtiolle perustuslaki.

Mitä ”Suomi” olikaan ennen vuotta 1809, jolloin siitä omin voimin ja Venäjän tuella alettiin kehittää valtiota? Joukko Ruotsin tavallisia läänejä, ei muuta. Ruotsin itäraja oli Kymijoen pohjoisessa se kulki Kemistä Rovaniemelle ja siitä suoraan itään Venäjän rajalle. Ja maakunnatkin olivat Suomessa hyvin erillään toisistaan. Kirjailija ja arkkitehti Jac. Ahrenberg olikin hyvin oikeassa todetessaan, että vasta rautatiet ja Bobrikov loivat yhtenäisen Suomen.

Suomen kielestä jossittelusaan – osin epämääräisesti – Häikiö toteaa, että kehitys olisi ollut Ruotsissa parempi kuin suuriruhtinaskunnassa, kun ei ollut sensuuria ja sortoa. Hänen pääargumenttinsa on yleiseurooppalainen nationalismi ja kansallisromantiikka, jotka olisivat alkaneet muhia ja jyllätä suomenkielisen väestön piirissä myös Ruotsin valtion sisällä. Ruotsin valtio olisi ol-

lut myös heikompi vastus tälle suomalaiselle nationalismille kuin Venäjä. Häikiö jättää kuitenkin mainitsematta Venäjän valtion vahvan tuen suomalaisuusliikkeelle. Hän ei kerro lukijalle – ilmeisen taktisista syistä – mitään esimerkiksi Aleksanteri II:n vuoden 1863 kielipäätöksestä, että suomen kielestä oli määrä tulla kahdessakymmenessä vuodessa tasa-arvoinen ruotsin kanssa. Vaikka Venäjälläkin oli ketunhätä kainalossa – suomen kieltä suosittiin Suomen lähentämiseksi Venäjään – kohtalo tuli Suomen avuksi. Suomesta tuli vahva vastus myös venäjän kielelle ja ennen kuin venäjää ehdittiin kunnolla levittää Suomeen, tulivat suurlakko ja maailmansota sekä lopulta vallankumous. Venäjä ei onnistunut venäläistämään edes Keisarillista Aleksanterin yliopistoa Helsingissä. Sen sijaan Ruotsi onnistui hyvin eteläisten läänien suomenkieläisten läänien suomenkieläistämisenä jo 1600-luvulla.

Suomen ruotsalaistaminen oli jo vuoteen 1809 mennessä edennyt pitkälle ja jatkui lähes vuosisadan sen jälkeenkin. Hallinto ja korkein opetus olivat ruotsinkielisiä, myös paikallishallinto. Jopa täysin suomenkielisten pitäjien pitäjänkokousten pöytäkirjat kirjoitettiin ruotsiksi, samoin käräjien. Suomea käytettiin vain alkeisopetuksessa ja kirkollisessa elämässä. Myös suomalaisuusliike ja Suomen kansallinen identiteetti luotiin 1800-luvulla ruotsiksi ja aluksi osin myös ranskaksi ja jopa venäjäksi (A. J. Sjögren Pietarissa).

On vaikea uskoa, että suomen kielen kehitys olisi ”Ruotsi-Suomessa” voinut olla liki-

kään samanlainen kuin suuriruhtinaskunnassa. Pieni kieli tarvitsee eläkkeeseen täydellisen koulutuslinjan aina alkeiskoulusta yliopistoon. Sen oivalsivat oikein 1800-luvun suomalaisuusmiehet. Ja sen osoittaa oikeaksi vaikkapa suomensuokielten vähittäinen kaatoaminen Venäjällä, tai irlantilaisien kielenvaihto gaelin kielestä englantiin. On hyvin todennäköistä, että suomen kielelle ja suomenkieliselle väestölle tuossa ”Ruotsi-Suomessa” olisi jäänyt vain jonkinlainen ”etnograafinen itsenäisyys”, jollaisen slavofiilit olivat varanneet suomalaisille Venäjän valtakunnassa.

Häikiö ylistää Ruotsin kansanvallan ja yhteiskunnan nopeaa kehitystä vastakohtana Suomen sensuurille, kahleiden kolinalle ja Siperian opetuksille. Hän kuitenkin unohtaa tai ei tiedä sitä, että heti Krimin sodan päättymisen jälkeen niin Suomen poliittisessa elämässä, esimerkiksi senaatissa ja valtiopäivillä, alettiin seurata ja matkia käytännössä Ruotsin esimerkkiä, vaikka laitosten juridiset puitteet olivatkin yhä pääosin peräisin 1700-luvulta. Senaattia alettiin pitää ministeriönä, senaattoreita ministereinä, puolue-elämä pääsi vauhtiin, syntyi ja kehittyi poliittinen lehdistö ja erityisen laaja ja vilkas järjestöelämä ja sen varassa aktiivinen kansalaisyhteiskunta. Suomi sai paitsi säännöllisesti kokoontuvat valtiopäivät, myös oman rahan ja armeijan. Oma posti- ja tullilaitos sillä jo olivat. Myös taloudellinen kehitys oli nopeaa, vaikka Suomessa ei rautamalmia Ruotsin tapaan ei ollutkaan.

Ja missä naiset saivat toisena äänioikeuden Uuden Seelannin jälkeen? Ja missä ”valpattotsaari” allekirjoitti demokraattisen valtiopäiväjärjestyksen? Tämä tapahtui maassa, jossa Häikiön mukaan tapahtui ”kohmeloinen herääminen”.

Vuoden 1918 sisällissota oli Suomen historian kipein kipupiste. Häikiö on oikeassa painottaessaan sitä, että punaiset tekivät bolshevikkien yllyttäminä ja tukemina sekä kapinan että vallankaappauksen ja että sota oli eräänlainen Venäjän sisällissodan lähtölaukaus. Mutta se poikkesi Venäjän sisällissodasta siinä, että Mannerheim oli ainoa valkoinen kenraali, joka voitti.

Venäjällä bolshevikit Trotskin johdolla nousivat valtaan selvästä vähemmistöasemasta. Suomessa sosiaalidemokraatit katsoivat vuoden 1916 vaalien tulosten perusteella olevansa enemmistössä, koska he eivät pitäneet valtalain ja eduskunnan hajotuksen jälkeisiä vaaleja laillisina. Täten heillä oli itse asiassa se käsitys, että porvaristo oli hajotusvaaleilla kaappannut vallan, ja siten heidän kaappauksensa oli vain jonkinlainen vastakaappaus.

Häikiö on sivuuttanut vuoden 1918 selityksessään kokonaan kansainvälisen näkökulman. Suomen kohtaloa ei ratkaistu Tampereen taistelussa, vaikka valkoinen historiankirjoitus on niin väittänyt, vaan Brestin neuvottelupöydässä bolshevikkien ja saksalaisten kesken. Kun Leninillä ei vielä ollut käytettävissä puna-armeijaa, oli hänen suostuttava Saksan sanelempiin ehtoihin.

Voidaan vain kuvitella ja

jossitella, kuinka vaikeaa Mannerheimin johtamien valkoisten olisi ollut vallata Helsinkiä ja Viaporina, jos kaupungin edustalla olisi ollut Kronstadtista vahvistuksia saanut punaisten venäläisten laivasto tykkeineen ja itse kaupungissa suuri joukko venäläisiä bolshevikkien sotilaita, jotka olivat saaneet sotakokemusta Saksan vastaisella länsirintamalla. Nythän Helsingin valloituksessa olivat vastakkain niin maalla kuin merellä kauan soota käyneet saksalaiset ja punakaartien amatöörit. Lopputulos oli näin ollen jo etukäteen selvä.

Osmo Jussila

Suuriruhtinaskunta – kuin avioliiton ulkopuolinen suhde

Frank Nesemann: Ein Staat, kein Gouvernement. Die Entstehung und Entwicklung der Autonomie Finnlands im russischen Zarenreich, 1808 bis 1826. Europäische Hochschulschriften III Bd./Vol. 949. Peter Lang GmbH 2003. 389 s.

■ Vuonna 2002 Heidelbergin yliopistossa väitöskirjaansa puolustaneen Frank Nesemannin työtä ryhtyy lukemaan hie- man hämmentynein mielin:

onko nyt viritetty uudelleen henkiin jo päättäneeksi luultu keskustelu siitä, oliko Suomi 1800-luvulla valtio, maakunta, kuvernementti vai mikä? Ja onhan keskusteltu siitäkin, oliko Suomella oikeastaan autonomiaa: Osmo Jussilan toisinaan käyttämä ilmaushan on ”niin sanottu autonomia”.

Nesemann on otsikoinut väitöskirjansa provokatiivisesti ikään kuin vihjaten, että Suomi olisi (sittenkin) ollut valtio eikä vain kuvernementti (tai kenraalikuvernementti, kuten allekirjoittanut on provokatiivisesti oman väitöskirjansa otsikoinut). Huomion herättäminen osuvalla otsikoinnilla on toki hyvä asia, mutta ongelmallista on se, että kirjoittaja ei loppujen lopuksi itsekään ole sitä mieltä, että Suomella oli valtiollinen suvereniteetti. Nesemann haluaa otsikoinnilla korostaa sitä, että tutkittavana aikakautena syntyivät ja vahvistuivat ne hallinnolliset muodot ja elementit, jotka olivat Suomen hallinnon perustana ja joiden pohjalta suomalais-venäläisiä suhteita hoidettiin lähes koko suuriruhtinaskunnan ajan.

On hienoa ja tarpeellista, että saksankieliselle tutkijayhteisölle on kirjoitettu Suomen autonomian ajan alkuaikoihin porautuva tutkimus, mutta suomalaisena tutkijana ja asiaan perehtyneenä herää kysymys, mitä uutta tässä tutkimuksessa on tuotu esiin? Allekirjoittanut ei löytänyt siitä kovin paljon uutta substanssin tai tulkintojen suhteen, mutta onhan selvää, että porauduttaessa syvemmälle tiettyyn aikakauteen löytyy aina uusia yksityiskohtia. Ne eivät kuiten-

kaan muuta perustavalla tavalla olemassa olevaa kokonaiskuvaa.

Tutkimuksen ajanjakso 1808–26 on oikeaan osunut, sillä tämän ajanjakson kuluessa Suomen hallintojärjestelmä ja hallinnolliset suhteet Venäjään vakiinnutettiin ja voidaan sanoa, että Suomen autonomia peruspiirteidensä osalta syntyi tänä aikana. Tutkimuksen loppuvuodeksi valittua vuotta 1826 on perusteltu sillä, että tuona vuonna vakiinnutettiin ja vahvistettiin tiettyjä periaatteita ja elementtejä Suomen hallinnossa, jotka säilyivät sellaisenaan aina 1890-luvulle asti (kreikkalaiskatolisille annettu lupa päästä valtion virkoihin Suomessa; kenraalikuvernöörin esittelyoikeuden vahvistaminen; Suomen asiain komitean lakkauttaminen ja valtiosuhteerinviraston perustaminen; valtiosuhteerille vahvistettu harkintaoikeus siihen, mikä Venäjällä annetut lait voitiin panna toimeen ja missä muodossa myös Suomessa). Lisäksi Vanhan Suomen palauttamisprosessi sekä lahjoitusmaakysymyksen lopullinen ratkaisu niin ikään vuonna 1826 nivotaan tutkimuksessa osaksi Suomen hallinnon systematisointiprosessia.

Tutkimuksen pohjana oleva lähdeaineisto on kattava enkä löytänyt siitä merkittäviä puutteita vaan tärkeimmät niin suomen-, ruotsin-, englannin-, saksan- kuin venäjänkielisetkin tutkimukset ja lähteet on löydetty. Muutamia kysymyksiä voidaan kuitenkin esittää, esimerkiksi miksi tutkimuksessa on käytetty K. W. Rauhalan *Keisarillinen Suomen senaatti* -teosta (1915) mutta ei uudem-

paa Markku Tyynilän tutkimusta *Senaatti* (1992)?

Rakenteellisesti tutkimus jakaantuu kolmeen pääosiin, joista ensimmäinen (luku II) käsittelee Suomen liittämistä Venäjän keisarikuntaan 1808–09, toinen (luku III) venäläisiä ja suomalaisia tulkintoja Suomen erikoisasemasta Venäjän keisarikunnasta ja sen pohjana olevista perustuslain luonteisista laeista. Kolmas pääluke (IV) käsittelee hallintoa ja hallitsemista Suomessa sisältäen neljä alalukua Vanhan Suomen liittämisestä ”Uuden Suomen” yhteyteen sekä lahjoitusmaakysymystä ja sen ratkaisua. Valittu rakenne on ongelmallinen, sillä se aiheuttaa toistoa useassa kohtaa.

Tutkimuksen ensimmäinen pääluke käsittelee Suomen valtausta ja liittämistä Venäjän keisarikuntaan sekä Porvoon maapäiviä sisältäen myös käsitehistoriallista analyysiä termeistä *nation*, *konstituutio*, *perustuslait* jne. – näitä on tutkittu perusteellisesti jo aiemminkin. Joitakin yksityiskohtia lukuun ottamatta uutta sanottavaa tai uusia tulkintoja ei Nesemannilla aiheeseen ole esittää. Aleksanteri I:n 15.3./27.3. antamaa vahvistusta Suomen privilegioille ja oikeuksille analysoidaan perusteellisesti ja todetaan, että Porvoon maapäivillä ei Suomen autonomian voida sanoa syntyneen. Tämän Osmo Jussila on todennut jo tutkimuksissaan aiemminkin. Luvussa käsitellään venäläisten kuten Mihail Speranskin käsityksiä Porvoon maapäivien ja siellä annettujen vakuutusten merkityksestä, sekä mm. analysoidaan Aleksanteri I:n lausumaa, että Suomi on ”nostet-

tu kansakunnaksi kansakuntien joukkoon”. Suomalaisen tutkimuksen kannalta Nese-mannin analyysissä ei ole mitään uutta: mielestäni nykytutkimus on jo omaksunut sen käsityksen, että ”kansakunnaksi kansakuntien joukkoon” nostaminen tarkoitti Suomen liittämistä Venäjän ”kansakuntien” joukkoon (esim. Osmo Jussila *Suomen poliittinen historia 1809–1995* s. 15 sekä *Maakunnasta valtioksi*). Tämän luvun lopussa ja erityisesti seuraavassa pääluvussa analysoidaan suomalaisten ja venäläisten perustuslakikäsityksiä. Jussilan väitöskirja vuodelta 1969 käsittelee nimenomaisesti juuri tätä problematiikkaa (*Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*), eikä Nese-mannin tutkimus yleisellä tasolla käsittääkseni tuo uutta tähänkään asiaan. Koska hänen tutkimuksensa aikaperspektiivi on lyhyempi kuin Jussilan väitöskirjan kattama ajanjakso, se on yksityiskohtaisempi esim. analyysissään Mihail Speranskin käsityksistä Suomen perustuslaeista. Sama koskee Nese-mannin analyysiä kenraalikuvernöörien Fabian Steinheil ja A. A. Zakrevskin käsityksistä Suomen laeista ja asemasta Venäjän keisarikunnassa. Sen, että Zakrevskin toimet 1825/1826 itse asiassa vahvistivat ja systematisoivat Suomen itsehallintoa ja ettei häntä voi pitää pelkästään ”venäläistäjänä” ja ”Suomi-syöjänä”, on allekirjoittanut todennut jo väitöskirjassaan (1994) ja aihetta on myös Jussila käsitellyt mm. *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996* -teoksessa.

Seuraava pääluku käsittelee

suomalaisten ja venäläisten perustuslakikäsityksiä ja perustuslakiajattelun kehitystä tutkittavana aikakautena. Kun Suomi vuoteen 1809 asti oli osa Ruotsia, on luonnollista, että lakiajattelu oli samanlaista koko valtakunnassa. Suomen hallinnon johtoon tulivat henkilöt, joille vakiintui käsitys siitä, että Suomessa voimassa olevat perustuslait olivat 1772 Hallitusmuoto ja Yhdistys- ja vakuuskirja 1789, ja tätä ajattelua he yrittivät koko vuosisadan ajan saada hyväksytyksi venäläisten keskuudessa. Suomen hallintoa johtivat ensin ”vanhakustavilaiset”, joista merkittävimpinä voidaan pitää C. E. Mannerheimia ja G. M. Armfeltia, ja sitten ”nuorkustavilaiset”, joista pitkäaikainen (ministeri)-valtiosihteeri R. H. Rehbinder kuoli 1840, senaatin pitkäaikainen prokuraattori C. J. Walleen 1854, senaatin talousosaston varapuheenjohtaja L. G. von Haartman 1859 – hänellä oli keisarin mielestä 1850 ”keppihevosenaan valtiosääntönsä” – ja G. M. Armfeltin poika ministerivaltiosihteeri Alexander Armfelt vasta 1876. ”Kustavilaisien” vaikutteiden ja ajattelun merkitys ulottui siis vuosisadan loppupuolelle saakka. Nese-mann analysoi paitsi Mannerheimin, G. M. Armfeltin ja muiden Suomen autonomian ajan alkupuolen johtohenkilöiden perustuslakiajattelua myös vuonna 1819 tehtyä yritystä saada valtiopäivät kutsuttua koolle sekä siihen liittyviä suunnitelmia saada keisari vahvistamaan Suomelle yksi yhtenäinen valtiosääntö. Yritys ei onnistunut, mutta siitä huolimatta valmistelutyö ei ollut turhaa, sillä valmistelun ku-

luessa oli vahvistunut käsitys siitä, miten Suomen asema Venäjän keisarikunnassa olisi määriteltävä ja mitkä hallitsijan oikeudet Suomessa olivat.

Kolmannessa pääluvussa (IV) selvitetään tarkasti Suomen asiain komitean perustamisvaiheet samoin kuin sen lakkauttaminen, valtasuhteiden vaihtelut senaatin, kenraalikuvernöörin ja Suomen asiain komitean välillä 1811–26 sekä vuosien 1825/1826 konflikti senaatin ja kenraalikuvernööri Zakrevskin välillä. Valittu rakenne aiheuttaa toistoa useassa kohtaa tutkimusta. Esimerkiksi vuosien 1825/1826 konfliktia, tutkimuksessa käsitellään kolmessa eri yhteydessä.

Viimeiset alaluvut keskittyvät Vanhan Suomen olojen selvittelyyn 1700-luvulla, alueen liittämiseen Suomeen sekä lahjoitusmaakysymyksen ratkaisuun 1826. Uudenkaupungin rauhan 1721 ja Turun rauhan 1743 sopimusten perusteella Kymijoen itäpuoliset alueet joutuivat Venäjän haltuun, ja sai 1744 nimen Viipurin kuvernementti. Ajan tavan mukaan alueella luvattiin säilyttää entiset lait ja privilegit. Katariina II:n aikana 1700-luvun loppupuolella oli selvää, että alueen hallintoa oltiin tiiviimmin liittämässä Venäjän hallinnon yhteyteen. Kun Vanha Suomi 1811 joulukuussa tehdyllä päätöksellä päätettiin liittää ”Uuden Suomen” yhteyteen, eivät kaikki suomalaiset olleet siitä ilahtuneita: olot Vanhassa Suomessa olivat vajaan sadan vuoden kuluessa muuttuneet niin paljon, että alue tuntui vieraalta ja toiselta omiin oloihin verrattuna. Aleksanteri I:n suosikiksi

päässyt G. M. Armfelt ja Mihail Speranski kuitenkin olivat sitä mieltä, että Vanha Suomi tulisi liittää tehokkaammin ja paremmin hallittuun ”Uuteen Suomeen”, ja saivat Aleksanteri I:n suostumuksen asialle. G. M. Armfeltin käsitystä Viipurin läänin oloista valaisee hyvin lause hänen kirjeestään vaimolleen marraskuussa 1811: ”Jag ha rätit middag på hovet, arbetat med kejsarn i afton och äntel. fått deciderat om gamla och nya Finlands förening, som är ett verkel. stor opus och för mänskligheten ej en liten vinst, ty de olyckel. varelserne i gamla Finland kunna därigenom hoppas att återfå en existence civile och kunna komma ut ur sin förfäing” (kurs. KK).

Mielenkiintoista on, että G. M. Armfelt vuoden 1811 Vanhan Suomen liittämistä Uuteen Suomeen koskevassa muistiossaan suositteli hovioikeuden samoin kuin piispanistuimen perustamista Viipuriin: Viipurin hovioikeus perustettiin 1839 alueellisten oikeusriitojen ratkaisua varten.

Loppujen lopuksi Viipurin läänin liittäminen muun Suomen yhteyteen koitui maalle hyödyksi: alueelta kotoisin olevat sekä venäjää että ruotsia puhuvat virkamiehet saattoivat siirtyä suuriruhtinaskunnan uusiin virkoihin sekä venäjänkielentaitoisina voivat palvella niin kenraalikuvernöörinkansliassa (mm. kenraalikuvernööri F. Steinheil täytti kansliansa Viipurin kuvernementtihallinnon entisillä virkamiehillä) kuin valtiosihteerinvirastossakin. Kuten Marko Sjöblom on todennut (Suomen kenraalikuvernementin kans-

lia. Kenraalikuvernöörinkanslian virkamiehistö 1808–1898, teoksessa *Virkaa virassa viratta*, Helsinki 1993), vuosien 1812–40 kenraalikuvernöörinkansliaa voi nimittää viipurilaiseksi kansliaksi sen virkamiesten syntyperän, aikaisemman virkauran ja Venäjän oppilaitoksissa saadun koulutuksen perusteella. Tämän ajanjakson jälkeen suurempi osa kenraalikuvernöörinkanslia virkamiehistä tuli ”Uuden Suomen” alueelta, mutta viipurilaisten osuus oli yhä suuri. Käsitys kenraalikuvernöörinkanslian venäläisyydestä on siis ollut vain myytti.

Frank Nesemannin tutkimus Suomen suuriruhtinaskunnan ajan kahdesta ensimmäisestä vuosikymmenestä on erityisen tervetullut saksankielistä tutkijakuntaa ajatellen. Uutta tutkimuksessa on sen periodisointi ja keskittyminen vuosiin 1808–1826 toisin kuin esimerkiksi Päiviö Tommila, joka on ajoittanut Suomen autonomian synnyn vuosien 1809–19 välille. Tutkimus ei tuo esille uusia perustavanlaatuisia näkökohtia tai tulkintoja, mutta sellaisenaankin se syventää tietämystämme näistä kahdesta Suomen historian kannalta merkittävästä vuosikymmenestä.

Pieni loppuhuomautus: Nesemann tuntuu olevan erityisen ihastunut Osmo Jussilan väitöskirjan mottona olevaan Alexander Armfeltin lausahdukseen: ”Suomen konstituutio on kuin aviossa olevan miehen avioliiton ulkopuolinen suhde, kaikki tietävät siitä, kaikki sietävät sitä: mitä vähemmän siitä puhutaan, sitä onnellisempina kaikki osapuole-

let elävät keskenään”, sillä lause esiintyy kahdessa eri kohdassa (s. 234 sekä s. 371).

Kristiina Kalleinen

Lotta Svärdin historian uudelleentulkinnan vaikeus

Annika Latva-Äijö: Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928. Otava Keuruu 2004. 343 s.

■ Annika Latva-Äijö on tarttunut väitöskirjassaan ajankohitaiseen aiheeseen, Lotta Svärd -järjestöön. Tavoitteeksi asetettu valtakunnallisen joukkojärjestön uudelleentulkinta on haastava tehtävä. Aineksia järjestön historiaa leimaavan monitasoisen problematiikan esille nostamiseksi onkin työssä runsaasti.

Lotta Svärd -järjestö tuotti ensimmäisten toimintavuosikymmeniensä aikana suuren määrän paikallishistorioita ja vuosikatsauksia, jotka ovat edelleenkin tutkijoille tärkeää tutkimusaineista. Siinä missä muille aatteellisille järjestöille toinen maailmansota merkitsi toiminnan katkosta, Lotta Svärd eli järjestöllisen elämänsä kaarensa huippuhetkiä. Juuri järjestön poikkeuksellinen historia on vaikuttanut siihen, että Lotta Svärdiä koskevassa tutkimuksessa ja kirjallisuudessa

pääpaino onkin ollut sodan aikaisen toiminnan tarkastelussa ja sen ensimmäisiä toimintavuosikymmeniä on tarkasteltu sotaan valmistautumisen näkökulmasta. Keskittyminen Lotta Svärd -järjestön rauhan aikaisen vaiheiden tarkasteluun näyttäisi olevan siinä määrin vaikeaa, että väitöskirjassaan, jonka rajavuodet ovat 1918 ja 1928, Latva-Äijö tuo tarkastelunsa säännöllisesti aina sotavuosiin saakka.

Järjestön dramaattinen lakkauttaminen toiminnan huipputilanteissa on ollut osasy siihen, että Lotta Svärd -järjestön historiaa ei ole haluttu tuoda osaksi naisten järjestäytymistä koskevaa tutkimusta. Lotta Svärdin historiaa on leimannut tietty koskemattomuus ja tämän purkaminen on osoittautunut yllättävän vaikeaksi.

Vuodesta 1960 lähtien julkaistut järjestöä koskevat kokonaisesitykset ovat tarjonneet Lotta Svärdistä hyvin samansuuntaisen kuvan. Kirjallisuudessa on korostettu Lotta Svärdin asemaa ja merkitystä Suomen suurimpana naisjärjestönä. Tämä on toinen syy siihen, miksi ei ole syntynyt tarvetta asettaa Lotta Svärdiä osaksi naisten järjestötoimintaa koskevaa tutkimusta. Lotta Svärdistä on luodussa kuvassa korostuu jonkinlainen yleisjärjestön rooli, jolla oli kansalaisten vankka kannatus. Myös Annika Latva-Äijö huomauttaa, että Lotta Svärdiä koskeva tutkimus ja aihetta käsittelevä kirjallisuus on sisänpäin kääntynyttä ja leimallisesti järjestöhistoriaa.

Annika Latva-Äijön väitöskirjan keskeinen ansio on siinä, että se tarkastelee naisten

vapaaehtoisen maanpuolustus-toiminnan varhaisinta vaihetta ennen varsinaisen järjestön perustamista vuonna 1921. Hän osoittaa, että kansalaissoidan aikana naisten maanpuolustustoiminta eri puolilla Suomea oli laajaa. Merkittävää on myös se, että varhaisvaiheissa Lotta Svärdistä ei haluttu naisten erillisjärjestöä. Varsin yleinen mielipide oli, että naisten oli parasta toimia suojeluskuntien alaosastoina. Lotta Svärd -järjestön perustaminen vuonna 1921 merkitsi sitä, että naisten ja miesten vapaaehtoinen maanpuolustustoiminta eriytyi järjestöllisesti, vaikka suojeluskuntien ja lottien toiminta paikallisyhteisöissä oli hyvin tiivistä ja toisiaan täydentävää.

Annika Latva-Äijö lähtee purkamaan järjestön sisänpäin kääntyneisyyttä valitsemalla analyysinsä apuvälineiksi liike- ja sukupuolijärjestelmän käsitteen. Latva-Äijö ei nojaa aikaisempaan kansanliiketutkimukseen vaan antaa liikkeelle aivan uuden merkityksen. Liike on Latva-Äijölle idea, jota laajat kansanpiirit lähtevät toteuttamaan ilman ylempien ohjausta eli tässä tapauksessa keskusjärjestöä. Naisten vapaaehtoisen maanpuolustustoiminnan vaiheita tutkija jäsentää puolestaan lainaamalla runsaasti naistutkimuksessa käytettyä sukupuolijärjestelmän käsitteestä ajatusmallia erillään pitämisen logiikasta. Valinnat auttavat tutkijaa asettamaan aivan uudenlaisia tutkimuskysymyksiä, joita ei aikaisemmin ole Lotta Svärd -järjestön yhteydessä tehty.

Tuoreet tutkimuskysymykset ovat jokaiselle työlle kiis-

tattomaksi ansioksi. Tutustuminen aikaisempaan tutkimukseen olisi kuitenkin ollut tässä paikallaan, sillä käsitevalinnat eivät vie lottatutkimusta pois järjestökeskeisestä traditioista, vaan vahvistavat sitä. Määritellessään liike-käsitteen ideasta käsin, Latva-Äijö katkaisee varhaisen Lotta Svärd -järjestön yhteyden muuhun samanaikaiseen kansalaistoimintaan ja myös suomalaisen järjestölaitokseen, mikä johtaa käsittelyssä siihen, että Lotta Svärd -järjestön yhteiskunnallisen luonteen analyysi jää vajavaiseksi.

Työssä naisten vapaaehtoisen maanpuolustustoiminnan aatteellinen tausta jääkin kokonaan analysoimatta. Siinä ei pohdita sen enempää myöskään Lotta Svärd -järjestön yhteiskunnallisen ohjelman poliittinen luonnetta. Huolimatta siitä, että vuonna 1940 työläisnaiset ja lotat sopivat yhteistoiminnan käynnistämisestä, lotat olivat 1920- ja 1930-luvulla kiistatta oikeistolainen naisjärjestö, jonka edustama aatemaailma poikkesi merkittävästi työläisnaisten maailmankuvasta. Tämä vastakkainasettelu tulee esille molempien järjestöjen toiminnassa. Se, että tutkija ei pohdi Lotta Svärdiä nimenomaan joukkojärjestönä eikä havaitse järjestön yhteiskunnallisuutta ja hierarkkisuutta, johtavat siihen, että työssä tutkimuksen kohteena on lotta, nainen, mutta ei tämän yhteiskunnallinen asema. Lotta Svärd -järjestö merkitsi kuitenkin eri asioita rivilotalle ja keskusjärjestön puheenjohtajille. Tarkastellessaan järjestön jäsenilleen tarjoamaa yhteiskunnallisen äitiyden mallin mu-

kaista kansalaiskuva tutkija ei erittele, millaisia yhteiskunnallisia tehtäviä järjestö tarjosi johtajilleen ja millaisia rivitolille.

Annikka Latva-Äijön väitöskirja on tervetullut uutuuksena Lotta Svård-järjestöä koskevaan tutkimukseen. Järjestön historia kaipaa kuitenkin vielä uudelleenarviointia ja järjestön paikalleen asettamista osaksi naisten varhaisen järjestötoiminnan ja myös laajemmin suomalaista kansalaisjärjestäytymisen kenttää.

Marja Kokko

NS-työväenlehti 1/2001

Kollontain päiväkirjat

A. M. Kollontai, Diplomatitšeskije dnevniki 1922–1940. I–II. Academia. Moskva 2001. 528 ja 544 s.

■ Helmikuussa 1942 Neuvostoliiton Tukholman-lähettiläs Aleksandra Mihailovna Kollontai sai vakavan halvauskohauksen, joka pakotti hänet toista vuotta kestäneelle sairauslomalle. Voimien alkaessa vähitellen palautua Mossebergin parantolassa toipuva lähettiläs pyysi sihteeriään toimittamaan hänelle tietyn kansion residenssissä olevasta yksityisarkistosta. Avatessaan Kollontain silmäteränään säilyttämän asiakirja-arkun sihteeri kuitenkin hämmästyksensä totesi sen tyhjäksi.

Pian kävi selville, että NKVD:n paikallinen residentti Boris Jartsev oli omistajan tie-

tämättä tyhjentänyt arkun ja lähettänyt sen sisältämät Kollontain yksityispaperit: muistiinpanot, kirjeet, valokuvat jne. Moskovaan. Tietäen materiaalin arvon lähettiläälle sihteeri pyysi Mossebergin hoitamaan lääkäriä varmuuden vuoksi ”päivystämään” käytävässä hänen mennessään potilaan huoneeseen kertomaan tapahtuneesta. Shokista toivuttuaan Kollontai ihailtavaa itsehillintää osoittaen saneli Jartseville osoitetun kiitoskirjeen ”ystävällisyydestä”, jota tämä oli osoittanut huolehtimalla hänen papereistaan. Kotimaassa ne varmaan olisivat turvassa. Bolševistisen järjestelmän tuntien Kollontai tiesi Jartsevin noudattaneen Moskovasta tulleita NKVD:n ohjeita, joita vastaan protestoinen ei olisi ainostaan turhaa vaan myös vaarallista.

Siirryttyään maaliskuussa 1945 Moskovaan (käytännössä eläkkeelle) Kollontai pyysi ulkoministeri Molotovilta papereitaan takaisin. Kahden kuukauden kuluttua saapunut vastaus kertoi, ettei arkistoa löytynyt ulkoministeriöstä. Kenties se oli kokonaan tuhoutunut. Nyt Kollontai kirjoitti rohkeasti suoraan jo kauan ennen vallankumousta tuntemalleen J. V. Stalinille korostaen kadonneen materiaalin merkitystä ja hyödyllisyyttä puolueelle. Parin päivän kuluttua entisen lähettilään asuntoon kannettiin kaksi täyteen pakattua matkalaukkuja, jotka sisälsivät hänen kaipaamansa arkiston.

Aikaa hukkaamatta Kollontai ryhtyi nyt tehtävään, jolle hän omisti elämänsä loppuvuodet. Diplomaattiuuran varrella 1922–45 kertyneet muis-

tiinpanot oli saatettava julkaisukuntoon. Kysymys ei tällöin ollut niiden pelkämästä ”puhtaaksikirjoittamisesta”, vaan Kollontai täydensi tekstiä tärkeinä pitämillään kirjeillä, dokumenteilla, lehtileikkeillä, muistelmatakatumilla jne. Kirjoittajan voimakas subjektiivisuus etenkin henkilöarvioinneissa tulee selvästi esille. Kokonaan oman ongelmansa muodostavat stalinistisen terrorin aiheuttamat stereotyyppit. Kaikkea ei ollut hyvä panna paperille. Tulevalle tutkimukselle mielenkiintoinen tehtävä tuleekin olemaan verrata Kollontain muokkaa-
maa, nyt painettua versiota hänen alkuperäisiin muistiinpanoihinsa ja muuhun pohjamateriaaliin.

Huomattakoon lisäksi, että voimien pettäessä kirjoittajan 80-vuotispäivän aattona keväällä 1952 hän oli ehtinyt työssään vasta maaliskuuhun 1940. Suomen kannalta kiintoisa Moskovon rauhan jälkeinen aika jatkosodan vuosineen jäi siten käsittelemättä ja myös nyt julkaistun teoksen ulkopuolelle. Kollontain kuolemaan liittyi oma tragiikkansa hänen ryhdyttyään puolustamaan mielestään syyttömänä vangituiksi tulleita ystäviään. Ulkoministeriöstä saapuneen virkamiehen pitämän karkean (grubyi) puhuttelun jälkeen vanha rouva menehtyi sydäninfarktiin. Hieman aikaisemmin hän oli kuitenkin ehtinyt varmistaa käsikirjoituksensa säilymisen luovuttamalla sen muiden henkilökohtaisten paperiensa myötä puoluearkistoon (Marxismi-leninismi-instituuttiin).

Jouduttuaan ns. ”työläisopposition” merkittävänä jäsenenä epäsuosioon Kollontai lähe-

tettiin syksyllä 1922 ”mahdollisimman kauas Moskovasta” lähetystöneuvokseksi ja myöhemmin lähettilääksi Osloon. Uran vaihdokseen vaikutti asianomaisen henkilökohtaisen ominaisuuksien, mm. monipuolisen kielitaidon ohella myös avioero toisesta puoliosasta Pavel Dybenkosta, joka ratkaisun järkyttämänä laukaisi pistoolinluodin päähänsä. Epäonnistuneen itsemurhayrityksen ”täydensi” Stalin ammuttamalla Dybenkon ns. suuren puhdistuksen yhteydessä 1938.

Ensimmäinen puoliso, jonka sukunimeä vaimo koko loppuikänsä kantoi, oli tsaarin armeijassa sittemmin kenraaliksi ylennetty V. L. Kollontai. Hänet suomalaisen puutavara-liikemiehen A. Masalinin tyttären Aleksandran ja venäläisen kenraalin Mihail Domontovitšin avioliitosta 1872 syntynyt Aleksandra Mihailovna oli jättänyt jo 1890-luvulla ryhtyessään ammattivallankumoukselliseksi.

Lähtiessään lokakuussa 1922 Helsingin kautta Osloon Kollontaille tarjoutui tilaisuus Ruotsin läpikulkuviusumia odottaessaan vaeltaa nostalgisin tuntein puolueutyössä 1917 tutuksi tulleen Suomen pääkaupungin kaduilla ja Kaivopuiston rannoilla.

”Aikani kuluksi menin ihailemaan rakastamieni suomalaisten taiteilijoiden tauluja Ateneumissa. Kauan seisoin Gallenin Kalevala-aiheisten maalausten äärellä. Sitten ihastelin laulajatar Aino Acktén, taiteilija Edelfeltin traagisen, suuren rakkauden muotokuvaa. Ackté

kilpaili Ženja Mravinan (Kollontain sisarpuoli äidin ensimmäisestä avioliitosta, Pietarin Marinski-teatterin suuri tähti – T. P.) kanssa Pariisissa ja Lontoossa. Ženjalla oli enemmän šarmia, musikaalisuutta ja lumoava äänen sointu. Aino Ackté taas oli itsenäisempi rooliensa tulkinna.”

Oslossa Kollontain työlle loi pohjaa hänen oleskelunsa siellä poliittisena emigranttina ensimmäisen maailmansodan vuosina. Monet tuonaikaiset sosialististävät olivat nyttemmin kohonneet huomattaviin aseisiin valtakunnassa. Ensimmäiseksi tehtäväkseen uusi diplomaatti näki Stalinin antamien ohjeiden mukaisesti Norjan ja Neuvostoliiton välisen kaupan edistämisen, koska se tarjoaisi parhaan keinon maiden lähentämiseen myös poliittisesti. Norjan kommunistien asioihin ei diplomaatin tullut puuttua tehtävän kuuluessa ”muille”, ts. Kominternille. Ajan mittaan kahtiajako kuitenkin tasoittui.

Stalinin tärkeinä pitämät kauppapoliittiset ponnistelut alkoivat tuottaa tuloksia jo lähivuosina norjalais-neuvostoliittolaisen bilateraalisin sillin ja viljakaupan lähdeyttä hyvään vauhtiin, mikä avasi tietä myös muille aloille.

Terveydellisistä syistä lyhyeksi episodiksi jääneen lähettiläskauden jälkeen Meksikossa (1926–27) Kollontai jatkoi Oslossa kesään 1930 saakka, jolloin hänet siirrettiin Tukholmaan saattamaan järjestyseen virkamiesloikkausten heikentämää Neuvostoliiton sikäläistä edustustoa. Lähettiläskauden alkuajat kuluivat Ruot-

sissakin ensi sijassa kauppapoliittisten ongelmien merkeissä.

Toista maailmansotaa edeltäneinä vuosina stalinistinen terrori varjosti neuvostoliittolaista diplomaattikuntaa, josta likvidoitiin kaikkiaan 163 henkilöä, niiden joukossa 44 lähetystöpäällikköä. Niinpä Kollontai ei voinut olla varma tulevaisuudestaan koti- maasta kantautuvien tietojen painaessa mieltä ”kylmyydellä ja kauhistuttavuudellaan”. Erityisen huolissaan lähettiläs oli joutuessaan heinäkuussa 1937 matkustamaan ulkoministeri Rickard Sandlerin mukana Moskovaan osallistumaan molempien pääkaupunkien välisen lentolinjan avajaisjuhllisuuksiin. Ennen lähtöään Tukholmasta Kollontai luovutti ruotsalaiselle lääkäriystävälleen tri Ada Nilssonille henkilökohtaisen arkistonsa siltä varalta, että sattuisi Moskovassa kuolemaan ”esimerkiksi auto-onnettomuudessa”. Vaikka koskaan ei voitu tietää, mitä NKVD oli hänestä raportoinut, Kollontai kaikesta huolimatta vakuutti aatteessaan yhtä uskolliselle ystävättärelleen iliaan siitä, että oli saanut palvelulla maailman ensimmäistä sosialistista valtiota.

Matka sujui kuitenkin onnellisesti, vaikka ”happaman” vaikutuksen tehnyt Sandler jäikin Neuvostoliiton pääkaupungissa vaille siellä muutamaa kuukautta aikaisemmin vierailleen Suomen ulkoministeri Holstin osalle tullutta huomiota. Puhdistusten huippukauteen 1938 Kollontai supisti päiväkirjamerkintänsä muutama ”vaarattomia” aiheita käsitelleeseen fragmenttiin, joissa hän kertoo lähinnä osal-

listumisestaan Kansainliiton yleiskokoukseen Genevessä sekä ystävyystään tasavaltaisen Espanjan Tukholman-lähettilään Isabel de Palencian kanssa.

Keväällä 1939 tuli ratkaisuvaiheeseen Ahvenanmaan kysymys. Moskovassa vallinnutta käsitystä myötäillen Kollontai lähti joko vilpittömästi tai taktisista syistä siitä, että hankkeen takana oli Hitler. Suomalaisen saksalaismielisyyttä hyväksi käyttäen Berliini pyrki vetämään Ruotsin mukaan fascistiseen rintamaan, joka valmisteli hyökkäystä Neuvostoliittoa vastaan. Hanssonin hallitus saatiin kuitenkin säikäytetyksi irtautumaan saariryhmän remilitarisointihankkeesta. Näissä oloissa Kollontaille jäi ratkaisemattomaksi arvoitukseksi länsivaltojen suojeleminen Ahvenanmaan linnoittamiseen. Mitään ristiriitaa havaitsematta hän niinkään katsoi arkkivihollisen Väinö Tannerin noudattaneen samanaikaisesti sekä Saksan että länsivaltojen käskyjä.

Suomalaisten kanssa kevätkaudella 1939 käydyistä rajanmuutosneuvotteluista ulkoministeri Litvinov ei katsonut tarpeelliseksi informoida Tukholman-lähettilästään, joka purki päiväkirjaansa tyytymättömyytään asioiden hoidon vaikeutumisesta salailun vuoksi. Sama toistui Litvinovin joutuesssa toukokuussa väistymään virastaan Molotovin tieltä, jonka merkkitapahtuman taustoja Moskova pidättyi ilmoittamasta edes omille diplomaattiedustajilleen. Päiväkirjassaan Kollontai valitti tilannetta, jossa Neuvostoliiton lähettiläs osoitautui yhtä tietämättömäk-

si kuin häntä tapahtuman vuoksi ahdistelevat tukholmalaisjournalistitkin. ”Sinä yönä en nukkunut silmäntäyttäkään”.

Vielä suurempaa yllätystä merkitsi Hitler – Stalin pakti, josta Neuvostoliiton Tukholman-lähettiläs luki ruotsalaisista lehdistä. Salaisista lisäpöytäkirjoista etupiirijakoineen hän luonnollisesti ei tiennyt mitään. Kun viittaukset TASSin viralliseen kommuniqueaan ja sinänsä paikkansa pitämättömät vakuutukset toisen maailmansodan siirtymisestä tuonnemmaksi eivät kelvanneet aktiivisille kyselijöille, Kollontai hankki hengähdystauon siirtymällä ”maan alle”, pieneen lidingöläiseen pensio-naattiin, jossa hän vietti muutamana hiljaisen päivän.

Suomen kysymyksen tullessa ajankohtaiseksi lokakuussa 1939 Kollontai otti Moskovaa vakavammin huomioon vaaran, että konfliktin puhkeaminen saattoi vetää Pohjoismaat mukaan maailmansotaan. Eriytyisesti häntä oli tästä varoitannut Ruotsin pääministeri Hansson. Annettuaan Moskovaan saapuneen lähettiläänsä istua useita tunteja odotushuoneessa ulkoministeri Molotov tervehti häntä sanoilla: ”Te olette siis saapunut puuhaamaan (pohlopotat) suomalaisen puolesta”. Kollontain laajat selitykset Suomessa alkavan sodan todennäköisesti provosoimasta suurvaltojen sekaantumisesta Pohjois-Euroopan tilanteeseen Molotov torjui. Operaatio olisi pian ohitse neuvostojoukkojen ehtiessä kolmessa päivässä Helsinkiin. Lähettilään tuli nyt vain huolehtia siitä, että Ruot-

si pysyisi puolueettomana. – Pantakoon merkille, että Kollontain muotoillessa tekstiään 1950-luvun alussa Molotov oli jo 1949 menettänyt virkansa jouduttuaan Stalinin epäusioon.

Vaikka kysymys talvisodan yhteydessä ensisijaisesti olikin erisuuntaisista ulkopoliittisista arvioinneista, Molotovin syytös emotionaaliseksi tunnetun lähettilään suomalaissympatioista ei ollut täysin vailla pohjaa. Päiväkirjassa toistuvat myös sodan puhjettua nostalgiset maininnat isoisän Alexander Masalinin Muolaan pitäjässä omistamasta Kuusaan hovista, jossa hän, Kollontai, oli viettänyt lapsuutensa ja nuoruutensa ihanat kesät. Mahtoiko talo valkoisine pylväineen olla vielä jäljellä? ”Natsilaisesta” hallituksestaan huolimatta Suomen työväki, jonka sosiaalisesta asemasta hän oli nuoruudessaan kirjoittanut tutkielmia, tuli pelastaa epämääräisen pitkäsi venyvistä verenvuodatuksista. Sama koski tietysti myös raskaita tappioita kärsinyttä puna-armeijaa.

Rauhaa Kollontai ei tietenkään voinut tavoitella oma-aloitteisesti, vaan hän joutui pakostakin odottamaan, kunnes molemmat osapuolet olisivat Ruotsin välityksellä kypsiä aloittamaan ”sondeeraus”. Näin pitkällä oltiin vihdoin tammikuussa 1940. Moskovan rauhaan johtaneeseen neuvotteluprosessiin, joka tutkimuksessa on jo melko seikkaperäisesti selvitetty, koti- maasta saadun informaation niukkuutta jatkuvasti valittavan Kollontain muistiinpanot eivät tuo ratkaisevasti uutta. Toisaalta ruotsalaisten lähteiden va-

lossa lähettilään luottamuksellisesti ilmaisema suhtautuminen omaan hallitukseen on ajoittain ollut huomattavasti kriittisempi kuin mitä hän ”varman päälle” kirjoitetuissa muistiinpanoissaan on halunnut tuoda esille.

Tuomo Polvinen

Yksi aukko umpeutuu

Sinikka Wunsch: Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdistössä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940. 371 s., liitteitä.

■ Sinikka Wunschin väitöskirjan aihe on mielenkiintoinen. Tunkeutuuhan se alueelle, joka ennen Neuvostoliiton hajoamista ei ollut tutkimuksen erityiskohteena. Wunsch kuitenkin niveltää työnsä sekä sisällöllisesti että tekstillisesti olemassa olevaan historiantutkimukseen, erityisesti jo aiemmin varsin laajaan kuvatutkimukseen. Tutkimuksen kohde-aika on järkevää, mutta hivenen jäi kaipaamaan talvisodan rauhan jälkeisiä välittömiä arvioita puna-armeijan voimasta.

Tutkija on lähtenyt työn jaottelussa liikkeelle kirjoittelun kohteen tapahtumahistorian pohjalta. Siten tutkimus seuraa johdonmukaisesti Neuvostoliiton tapahtumiin, oloihin ja tekemisiin kohdistuvaa kirjoitettua. Päälukujen nimien sisä-

nen logiikka ei tosin ole aivan täydellinen. Kun luvut yleensä kertovat lehtien kannanotoista johonkin tapahtumaketjuun, varsinkaan Neuvostoliiton ulkopolitiikkaa 1939 koskevan luvun otsikko ”Haluttu kumppani” ei seuraa yleiskäytävää eikä siis kerro suomalais-ten asenteista.

Mielipide- ja lehdistöhistoriallisen työn jaottelu Sinikka Wunschin valitsemalla tavalla tapahtumahistorian pohjalta on varsin yleinen ja nostaa sinänsä hyvin esille kirjoittelun eri puolia. Tieteellisesti oikeampi tapa lähestyä aihetta kirjoittelun sisällöllisen jaottelun pohjalta olisi ilmeisesti merkinnyt tutkimuksen kokonaistekstmäärän vähenemistä. Lisäksi ovat mielenkiintoiset yksityiskohdat vieneet joissain kohdissa tutkijaa hivenen pääaiheen sivuun.

Punainen uhka -väitöskirjan kysymyksenasettelu jää jossain määrin yleiseksi, mikä johtuu juuri tapahtumahistoriallisesta lähestymistavasta. Tekijä korostaa johdannon aluksi propagandakoneiston roolia, mikä pätee lähinnä ja vain osittain pelkästään sodan aikaan, ei edeltäviin vuosiin. Ajassa liikkuvasta näkökulmasta koko työssä seuraa Neuvostoliiton kuvan kuljetus ajallisesti kaukaa kohti varsinaista kohdeaikaa. Näin jää jossain määrin syrjään tuon tradition, erityisesti ryssävihan ja perivihollisuuden nosto keskeiseksi sodan ajan mielipiteitä koskevan kysymyksenasettelun tekijäksi. Tekijä puhuu yleisesti lehdissä vallinneesta ilmapiiristä kirjoittelun perusteena.

Venäjä- ja venäläisyyskuvan tradition keskeinen osuus tu-

lee kuitenkin pääluvuissa varsin hyvin esille ja sitä on erikseen käsitelty myös johdannossa. Sinikka Wunsch on varovasti sitä mieltä, että ryssäviha olisi pitkän historiallisen taustan mukainen eikä vain vasta valkoisessa kentässä 1920-luvulla luotu.

Mihin tutkimuksen kysymyksenasettelussa ei lainkaan puututa, on Neuvostoliitto koskevien tietojen luonne. Tästäkin, eli lähinnä faktati-etojen puutteesta, on käsitte-lyluvuissa kuitenkin hyviä esimerkkejä. Loppujen lopuksi *Punainen uhka* -väitöskirjan yksi päätulos on se, että sodan aikana Neuvostoliitto koskevien tietojen todellinen mittaminen ja arviointi jäi syrjään. Traditionaaliset ja poliittiset käsitykset, luulot, epäluulot ja oletukset upposivat syvälehtien sivuille. Kun aiemmin on käytetty propagandistisen kirjoittelun ääriesimerkeinä neuvostolehtien arviointeja suomalaisjohtajista talvisodan alkaessa, niin kyllä suomalaisten kirjoittajien kyky löytää kaikki mahdollinen huono neuvostoyhteiskunnasta ei jäänyt niistä jälkeen – myöskään ilmaisujen värikkydessä.

Sinikka Wunsch erittelee hyvin erilaisia lehdistö- ja mielipidehistorian käsitteitä. Pieni epäloogisuus on kuitenkin siinä, että hän esittelee ”kuvan” kohtuullisen pysyvänlaiseksi ja jatkuvaksi kokonaisuudeksi, mutta toisaalta hän tutkii kuvan muutosta. Tekijä on varsin säästeliäästi käyttänyt keräämäänsä kvantitatiivista aineistoa, mikä on aiheen puitteissa järkevää. Sen keskeisiä tuloksia olisi kuitenkin voinut

eritellä loppuluvussa, jossa olisi voinut muutenkin kääntää näkökulmaa tapahtumahistoriasta mielipidekentän suuntaan. Näin olisi ehkä tapahtunutta selvemmin tullut vastaus kysymykseen, mitkä olivat voimakkaimmat tekijät kuvan muotoutumisessa sellaiseksi kuin se muotoutui.

Punainen ubka uppoaa syvälle suomalaisiin sota- ja viholliskäsityksiin. Teos rakentaa monitahoista kuvaa ajankohittaisen tapahtumahistorian, perivihollisuuden, Venäjää ja erityisesti Neuvostoliittoa koskevien luulojen ja epäluulojen sekä sodanaikaisen propagandan vaikutuksista Neuvostoliitto-kirjoitteluun. Työ etenee johdonmukaisesti kuvan historiallisista taustoista 1930-luvun sisä- ja ulkopoliittisten aiheiden kautta päälukuihin talvisodan ympärillä.

Sinikka Wunschin teos *Punainen ubka* täyttää ansiokkaasti sotiemme historiankirjoituksessa ollutta aukkoa. Ehkä myös neuvostokuvan käsittely jatkosodan ja sitä seuraavien vuosien ajalta seuraa vielä jatkossa.

Martti Julkunen

Perusteellisuutta ja uusia avauksia

Matti Salo: Pohjoinen Alma Mater – Oulun yliopisto osana korkeakoululaitosta ja yhteiskuntaa perustamisvaiheista vuoteen 2000. Studia Historica Septentrionalia 42. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2003 Rovaniemi. 736 s.

■ Suomalainen korkeakoulutukseen – ja ylisummaan koulutukseen – kohdistuvan tutkimuksen nousukausi alkoi 1980- ja 1990-luvun vaihteen tienoilla. Runsaassa vuosikymmenessä on hyväntasoisista tutkimusta ilmestynyt niin historiantutkijoiden kuin muidenkin tieteenalojen edustajien tuottamina. Uusimmalle tutkimuskupolvelle tyypillisiä piirteitä ovat olleet esimerkiksi yhteiskuntahistoriallinen lähestymistapa ja useiden tieteenalojen menetelmien ja tuloksien hyödyntäminen. Tutkimuksen korkeasuhdanteen vuosina on julkaistu niin perinteisiä instituutiohistorioita kuin ylimmän opetuksen kehityslinjojen kokonaisvaltaisemmin analysoivia esityksiä. Monissa tapauksissa yliopistoja kehitystä on tarkasteltu ”yhteiskunnan ja yliopiston välisenä vuorovaikutuksena”. Näin tekee myös Matti Salo viime vuoden lopulla ilmestyneessä väitöskirjassaan *Pohjoinen Alma Mater – Oulun yliopisto osana korkeakoululaitosta ja yhteiskuntaa*

perustamisvaiheista vuoteen 2000.

Salo on tarvinnutkin väitöskirjaansa uuden näkökulman, sillä Oulun yliopiston historian tutkimisessa ei ole aivan tyhjästä tarvinnut liikkeelle lähteä. Liisa ja Kyösti Julku kirjoittivat jo 1980-luvulla teoksen Oulun yliopiston perustamisvaiheista. Matti Lackman ja Matti Salo puolestaan julkaisivat muutama vuosi sitten yliopiston historian 35 ensimmäisen toimintavuoden ajalta ja muutama muukin aihetta sivuva teos löytyy. Yhteiskunnallisen ja korkeakoulupoliittisen viitekehäyksen lisäksi Matti Salo on panostanut vahvasti yliopiston vaikuttavuuden uudentyyppiiseen analysointiin. Väitöskirja asettuukin lopulta luontevasti korkeakoulutusta koskevan tutkimusperinteen kenttään, eikä päällekkäisyyttä juuri synny, jos kohta Salolle on tietysti ollut apua aikaisemmasta, lähelle tulevasta, tutkimuksesta.

Väitöskirjan tutkimustehtävä on historian tutkimuksellekin poikkeuksellisen laaja ja monitasoinen. Niinpä Matti Salo käyttää tutkimusaiheensa perustelemiseen ja esittelemiseen liki parikymmentä sivua. Tutkimustehtäväosiossa olisi toki ollut tiivistämisen ja selkeyttämisen varaa, sillä nyt lukija joutuu välillä palailemaan taaksepäin selvittääkseen, mistä lähdettiin liikkeelle. Olenainen ratkaisu tutkimuksessa kuitenkin on kokonaisvaltainen näkökulma. Tavoitteena on paitsi analysoida Oulun yliopiston rakenteellista kehitystä, siihen vaikuttaneita tekijöitä ja opinahjon paikkaa suomalaisessa ylimmän opetuksen järjestelmässä, myös laaja-alai-

sesti arvioida yliopiston yhteiskunnallista ja alueellista vaikuttavuutta.

Näin laajan tutkimustehtävän kohdalla voi kysyä, eikö tekijä ole osannut rajata tehtävänsä – aineistosta olisi syntynyt hyvin pari, ehkä kolmekin tämän tason oppinäytettä. Kysymys ei silti mielestäni ole huonosti tehdystä rajauksesta vaan nimenomaan pyrkimyksestä kokonaisvaltaiseen analyysiin. Niinpä jonkun nyt mukana olevan osa-alueen – vaikkapa opiskelijoiden, korkeakoulupolitiikan yleislinjojen tai työllisyysvaikutusten – jättäminen pois olisi kaventanut kokonaiskuvaa ja herättänyt vain kysymyksiä. Laaja-alainen lähestymistapa on siis perusteltavissa, vaikka se väistämättä johtaa sivumäärän paisumiseen. Työn ajallinen raja – käsittelyn ulottaminen aivan 2000-luvun alkuun – on myös perusteltu erityisesti 1990-luvun korkeakoulutuksessa tapahtuneiden isojen muutosten takia. Nekin on syytä asettaa historialliseen viitekehykseen, vaikka tulokset saattavat vuosien kuluessa tarkentua tai muuttua.

Tutkimuksen rakenne pohjautuu Oulun yliopiston historiasta ja korkeakoululaitoksen yleisestä kehityksestä löytyviin aikajaksoihin, joita – perustamisvaiheet mukaan lukien – on kaikkiaan viisi. Kronologinen periodisointi on mielestäni onnistunut ja perusteltu. Aikajaksojen sisällä noudatetaan paljon samanlaista käsittelyjärjestystä. Yleisen poliittisen ja yhteiskunnallisen kehityksen esittelyn jälkeen käydään läpi korkeakoulupolitiikan päälinjat. Sitten siirrytään analysoi-

maan Oulun yliopiston rakenteellista, määrällistä ja laadullistakin kehitystä. Sen jälkeen arvioidaan eri näkökulmista Oulua osana korkeakoulujärjestelmää ja pohdiskellaan alueellisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia. Tähän liittyy vielä Oulun yliopiston vertailu Pohjois-Ruotsin ja Pohjois-Norjan vastaaviin ylimmän opetuksen yksiköihin. Käsittelytapa on systemaattinen ja lukijan kannalta vaativa varsinkin, kun asiaa on paljon. Systemaattisuus auttaa kuitenkin kokonaisuuden hahmottamisessa ja suuren tietomäärän hallitussa esittämisessä. Tällainen esitystapa ei ole ehkä yleisöystävällinen, mutta oppinäytteessä kyllä perusteltavissa.

Tutkimuksen lähdeaineisto on erittäin laaja. Keskeisessä asemassa ovat tilastot, viralliset julkaisut sekä arkistomateriaali niin Oulun yliopiston kuin muiden korkeakoulutoimijoidenkin osalta. Matti Salo hallitsee laajan aineistonsa sekä alaan liittyvän keskeisen kotimaisen ja ulkomaisen tutkimusperinteen hyvin. Hän myös analysoi aineiston perusteellisesti. Aineiston ja tutkimuskirjallisuuden hyvästä tuntemuksesta kertoo kirjoittajan tapa vertailla tietoja ja tulintoja asiantuntevasti. Tämä tosin tekee lähdeviittauksista ajoittain pitkiä, sillä niissä usein osoitetaan miten asiaa on käsitelty vaikkapa arkistosta löytyvissä asiakirjoissa, painetuissa lähteissä ja kirjallisuudessa. Lähteistön osalta erityisenä ansiona on vielä mainittava akateemisia työmarkkinoita ja työttömyyttä koskevat tiedot, joita Salo on joutunut

keräämään eri paikoista ja vielä muuntamaan ne käyttö- ja vertailukelpoiseen muotoon. Tämä urakka on ollut epäilemättä työläs, mutta tuo kyllä aivan uutta tietoa tältä korkeakoulutuksen vaikuttavuuden kannalta oleelliselta sektorilta. Työmarkkinoita ja työttömyyttä koskevat tiedot löytyvät pääosin tutkimuksen massiivisesta liiteosiosta, johon on koottu paljon muutakin analyysin ja johtopäätösten kannalta oleellista informaatiota.

Matti Salo ei päästä lukijaansa helpolla: systemaattinen tarkastelu viedään monissa kohdin – esimerkiksi Oulun yliopiston sisäisen kehityksen osalta – hyvin yksityiskohtaiseksi. Tämä ”tietovyöry” tekee työn lukemisen ajoittain rasokkaaksi, mutta osoittaa toisaalta kiistattomasti kirjoittajan perehtyneisyyden ja asianhallinnan. Tutkimustehtävän laajuudesta johtuen kaikki mukana olevat osa-alueet eivät työssä tule käsitellyksi samalla perusteellisuudella. Esimerkiksi vertailu pohjoismaisiin ja kansainvälisiin kehityslinjoihin liikkuu yleisellä tasolla ja pohjautuu tutkimuskirjallisuuteen. Silti vertailun mukaan ottaminen on hyvä ratkaisu, sillä joka tapauksessa pohjoisten yliopistojen yhtäläisyydet ja erot tulevat oleellisilta osin valotetuksi. Lisäksi suomalaisessa korkeakoulututkimuksessa ei liiemmästi ole uskaltauduttu kansainväliseen vertailuun, vaikka se usein saattaisiin olla hyödyllistä ja suhteellisuuden-tajua antavaa.

Oulun yliopiston historian tarkastelu osana korkeakoululaitoksen ja yhteiskunnan muutosta nostaa esiin useita

kiintoisia tulkintoja ja tuloksia. Kaikkiin ei tässä yhteydessä ole mahdollista puuttua, mutta otetaan sentään muutama esimerkki. Matti Salo täydentää, oikaisee ja korjaa monessa kohdassa Liisa ja Kyösti Julkun parin vuosikymmenen takaista Oulun yliopiston perustamisen historiaa. Tämän hän tekee tukeutuen kahden keskeisen valmisteluolimen, Korkeakoulukomitean ja Pohjois-Suomen korkeakoulukomitean, arkistomateriaaliin. Niistä paljastuvat hyvin uuden yliopiston perustamisen käänteet sekä kytkennät valtakunnalliseen ja paikalliseen politiikointiin. Oulun yliopisto perustettiin Salon tulkinnan mukaan ensisijaisesti elinkeinoelämän vahvistamiseksi ja luonnonvarojen käytön edistämiseksi. Sen sijaan esimerkiksi koulutuspolitiikkaa pitkään ohjannut tasa-arvonäkökulma oli Oulun kohdalla esillä vain vähän, vaikka kyseessä oli maan ensimmäinen "alue"- tai "maakuntakorkeakoulu".

Matti Salo osoittaa myöhempää kehitystä eritellessään, kuinka korkeakoulupolitiikan isot linjaukset muuttuivat yliopistotason käytännöiksi. Oulun yliopiston kasvun yhdeksi taustatekijäksi paljastuu modernin, suunnitelmallisen korkeakoulupolitiikan panostus luonnontieteelliselle alalle. Toisaalta yliopiston omat intressit saattoivat joskus olla korkeakoulupolitiikan linjauksista poikkeavia, joten esimerkiksi kaikkia tarjolla olleita aloja ei Ouluun saatu – tai ei haluttu. Pohjoisen Alma Materin kehitys ei aina ollut taisteltua elintilasta ja resursseista pelkästään etelän korkeakou-

lujen kanssa. Myös opinahjon sisällä käytiin tiukkaa vääntöä kehittämisen painopisteistä ja esimerkiksi humanistinen ala jäi tässä taistelussa selvästi alakynteen. Kiintoisaa lisäksi on havaita, että Oulun yliopiston tuleminen osaksi järjestelmää, "establishmenttiä", muutti oleellisesti opinahjon suhtautumista ylimmän opetuksen alueelliseen laajentamiseen. Lapin yliopiston perustamiselle ei juuri lämmenty.

Oulun yliopiston kehityksen analyysi harjoitetun korkeakoulupolitiikan osana on teoksessa vahvasti esillä. Toinen keskeinen ulottuvuus on "numerollinen puoli" eli kehityksen suhteuttaminen korkeimman opetuksen määrälliseen laajenemiseen sekä vertaaminen tieteenalojen keskinäisten voimasuhteiden muuttumiseen. Tästäkin puolesta Matti Salo suoriutuu mielestäni vakuuttavasti. Hän sijoittaa Oulun yliopiston korkeakoulutuksen kokonaiskenttään niin opiskelijamäärien, sisäänpääsylvukujen, henkilökunnan kuin vaikkapa tutkimusresurssienkin perusteella. Toiminnan painopisteet ja muutokset käyvät vertailuista hyvin ilmi. Myös esimerkiksi lääkärin koulutusmäärissä 1990-luvulla tehdyt virhearviot tulevat kriittisesti analysoiduksi; tämän alan koulutusmääristä päättäminen tuntuu edelleen olevan yhteiskunnallisen kontrollin tai tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien ulottumattomissa. Maininnan ansaitsee myös analyysi "Oulun teknologiaihmeen" taustasta ja muotoutumisesta, vaikka siinä ehkä turhankin paljon korostuvat henkilöt rakenteellisten tekijöiden sijasta.

Erityisesti nostan vielä esiin Matti Salon perustavaa laatua olevan analyysin akateemisista työmarkkinoista. Aikaisemmin korkeakoulutuksen suoraa ja epäsuoraa vaikuttavuutta on mitattu sijaintialueen talouden näkökulmasta, jolloin on paljolti turvauduttu erilaisiin vaikutuskertoimiin. Toisaalta vaikuttavuustutkimus on pohjautunut korkeakoulun erilaisia sidosryhmiä haastatteleamalla hankittuun tietoon. Matti Salon tekemän akateemisesti koulutettujen sijoittumiseen ja työttömyysasteeseen kohdistuvan analyysin ansiosta meillä on ensimmäistä kertaa täsmällistä tietoa ylimmän opetuksen vaikuttavuudesta myös tällä erittäin tärkeällä sektorilla. Kirjoittajan kokoaman laajan tilastoaineiston varassa tämä vaikuttavuuden osa-alue on vielä monipuolisemminkin hyödynnettävissä. Se on kuitenkin selkeästi jo seuraavan tutkimuksen asia. Joka tapauksessa Matti Salo on rohkeasti, mutta ansiokkaasti panostanut uuteen, aikaisemmin varsin vähän käytettyyn, näkökulmaan ylimmän opetuksen vaikuttavuutta mitattaessa.

Matti Salon väitöskirja on perusteellisin ja kattavin analyysin yhden yliopiston kehityksestä muutaman vuosikymmenen ajalta. Muiden yliopistojen viime aikoina ilmestyneet historiat (esimerkiksi Mervi Kaarnisen ja Kalle Michelsenin) ovat nekin hyvätasoisia, mutta näkökulmaltaan erilaisia, eivätkä siksi yhtä syvälle meneviä. Kirjoittaja myös liittää Oulun yliopiston onnistuneesti osaksi ylimmän opetuksen järjestelmän muotoutumista. Tämän edellytyksenä on

asiantunteva ja keskeisesti alkuperäisiin lähteisiin perustava analyysi korkeakoulupolitiikan muutoksista. Työn laajuus jättää varmasti tilaa keskustelulle ja erilaisillekin tulkinnoille. Esimerkiksi korkeakoulupolitiikan painotusten syntyamisessä ja kulsseissa käydyssä väänössä saattavat toisesta näkökulmasta tarkasteltuna painottua eri asiat. Silti Matti Saloa ei mielestäni voi syyttää vain "oululaisesta" näkökulmasta tai "kotiin päin vetämisestä". Hän suhtautuu varsin arvioivasti aikaisemman tutkimuksen perustamisvaiheista antamaan kuvaan, käsittelee asiallisesti myös yliopiston kehittämissä sisäistä ristivetoa, eikä sorru yliarvioimaan Oulun yliopiston merkitystä vaikkapa tutkimuksen tai vaikuttavuuden näkökulmasta.

Lyhyesti sanottuna Matti Salon väitöskirja on monipuolinen ja hallittu esitys, joka osoittaa erinomaista perehtyneisyyttä aihepiiriin ja erilaisiin aineistoihin. Tutkimus tuo aikaisempaa tarkempaa, monipuolisempaa ja ennen kaikkea oleellisesti uutta tietoa suomalaisen korkeakoulutuksen muutoksista sekä yksittäisen korkeakoulun mukautumisesta, linjauksista ja vaikuttavuudesta. Siksi kirja varmasti kuuluu ylimmän opetuksen kehityslinjoista kiinnostuneiden käsissä.

Arto Nevala

Tietokonevai tietoyhteiskunnan historiaa?

Ari T. Manninen: Näin tehtiin Suomesta tietoyhteiskunta. Talentum 2003. 298 s.

■ Tietotekniikan historiasta suomalaisessa yhteiskunnassa ei vielä ole kotimaista yleisteosta, vaikka aiheen tärkeys antaisi olettaa niin. Teemaa kartoittavaa kirjoittelua ja tutkimustakin on kuitenkin tehty jo jonkin verran viime vuosina. Tohtori Ari T. Manninen on 50 vuotta täyttävän Tietotekniikan liiton toimeksiannosta kirjoittanut kaivatun yleisteoksen *Näin tehtiin Suomesta tietoyhteiskunta*. Aikaa projektille annettiin yksi vuosi – valmiin kirjan tuottamisen.

Kirjan lähtökohdaksi on otettu oletus, että nykyinen Suomi on tietoyhteiskunta. Tuota tilaa tai käsitettä ei kirjassa pohdita vaan lähdetään selvittämään miten tähän tultiin. Manninen aloittaa listamalla tietojenkäsittelyn tekniikan murrokset reikäkorttikoneista mobiiliteknologiaan. Seuraavaksi hän kuvaa alan yhdistystoiminnan (Tietotekniikan liiton, silloisen Reikäkorttiyhdistyksen) alun 1950-luvulla, ensimmäisten tietokoneiden hankinnan 1950-luvun lopussa ja tärkeiden toimijoiden synnyn 1960-luvun alussa. Lisäksi käsitellään alan opetuksen ratkaisut 1980-luvun lopulle esti. Tämän "perustan" jäl-

keen Manninen kertoo erilaisen koneiden käyttöön otosta ja käytöstä aina 1920-luvulta 1990-luvulle. Konekannan tarkastelu päättyy mikrotietokoneiden leviämiseen. 1990-lukua verkkoineen teos ei enää kata. Kirjassa keskitytäänkin ajanjaksoon 1950-luvulta 1990-luvun alkuun.

Manninen esittelee erillisissä luvuissa tietotekniikan soveltamista muutamilla elinkeinoelämän aloilla: pankeissa ja kaupoissa sekä vakuutussektorilla. Oman lukunsa saa myös Kansaneläkelaitos ja tietotekniikka liikenteen palveluksessa. Valtiota tietotekniikan käyttäjänä ja alan kehityksen ohjaajana käydään läpi kahdessa luvussa, joissa on mukana myös tietoa alan työvoiman kehityksestä. Lopuksi Manninen pohtii tietotekniikan kehittämistyötä Suomessa ja erittelee sen menestystekijöitä. Kirjan päättää hakemisto.

Manninen on saanut tukeaa alan sisäpiiriltä lähdetyössään. Hän on voinut käyttää esimerkiksi julkaisemattomia, yritysten sisäisiä (historia)kirjoituksia. Lisäksi hänen käytössään on ollut Tietotekniikan liiton vuonna 1982 tekemän historia-kyselyn vastaukset. Kirjoittaja on haastatellut atk-vaikuttajia.

Toisaalta tutkija on urautunut jo monesti tallatuille muistipoluille. Kriittisen etäisyyden ottaminen atk-alan sisäpiirin näkemyksiin historian kulusta ei onnistu käden käänteessä. Perinteen vaikutus näkyy esimerkiksi kirjan näkökulmassa, joka on vahvasti johdon katsantotapa. Käyttäjät ja muut pienemmät tekijät pääsevät niukasti esille. Mukana on myös melkoisesti turhan

teknistä kertomusta kaupan ja vakuutusalan hardware-ratkaisuista, mikä on toki tärkeää, mutta jonka ns. tavallinen lukija ei soisi hallitsevan tekstiä. Positiivista on, että Manninen ei kuitenkaan unohda kehityksen nurjakaan puolia ja esittelee kiistanalaisissa kysymyksissä yleensä molempien osapuolten näkökannat.

Manninen on ehtinyt tehdä kirjaa varten varsin rajallisesti uutta tutkimusta, joten hän on yhdistellyt jo tehtyä. Melkoisen kriittikkä hän käyttää joitakin haastatteluja ja historiantutkimuksellisesti keveitä kirjoituksia. Toki paikoitellen lähdekritiikki on hyvällä tasolla, mutta ei suinkaan läpi teoksen. Suhtaudun varsin kriittisesti Mannisen esipuheessaan erityisesti kiittämään Martti Tienarin (1993) toimittamaan kirjaan. Se on arvokas ja monipuolinen lähde-teos mutta ei tutkimusta vaan monin paikoin muistiin perustuvaa tekstiä. Johtopäätöksensä on, että Mannisen esitys ei ole kauttaaltaan luotettavaa.

Mannisen ajatukset 1950-lukua koskien muistuttavat monin paikoin oman julkaisematoman lisensiaatintutkimukseni tuloksia. Siihen löytyy kuitenkin vain pari viittausta. Lähdeluettelon perusteella kirjoittaja ei tunne kotimaista, jo suhteellisen laajaa tietotekniikan historian artikkelituotantoa lainkaan. Ulkomaista kirjallisuutta on käytetty minimaalisesti. Kirjoitusprosessin kireän aikataulun huomaa kirjoitusvirheiden suuresta määrästä. Ku-

vitusta kirjassa on riittävästi, vaikka osa otoksista on painettu turhan pieniksi.

Loppuun kirjoittaja on koonnut ajatuksia tietotekniikan menestystekijöistä Suomessa. Odotettavasti teoksen tilaajalle annetaan selityksessä tärkeä rooli, mutta Manninen kokooa hyvin muitakin eritasoisia selittäviä tekijöitä. Uskottavuutta tosin hieman häiritsee kirjoittajan kielenkäyttö: hän esimerkiksi kirjoittaa epämääräisesti ”yhteiskunnasta” ikään kuin omana toimijanaan (s. 262). Vertailukohtana toimii matkapuhelinala, jonka kehitystä Manninen tutki väitöskirjassaan. Yksi lopun virkistävä viesti on, että suomalaiset eivät toki olleet kehityksen kärjessä tietotekniikan saralla, kun tietokoneita alunperin otettiin käyttöön vaan pikemminkin konservatiivisia suunnitelmissaan.

Omaperäisesti kirjoittaja korostaa Suomessa tehdyn oikean suuntaratkaisun, kun elektroniikkateollisuutta ei lähdetty kehittämään valtiojohtoisesti 1970-luvun lopulla. Tuo ”valtiososialistinen” kehitysuunta olisi hänestä ”täysin varmasti” estänyt elektroniikkateollisuuden nousun. Mielestäni lukija joutuu tässä liikaa vain uskomaan poliittista väriä vilauttavaan kirjoittajaan, koska tuossa selityksessä viitattuja 1970-luvun lopun tapahtumia ja yksityisen sektorin tärkeitä toimijoita (esim. Nokia) ei ole aiemmin kirjassa esitelty riittävästi moisten johtopäätösten vetämiseen.

Hyviä selityksiä sen sijaan ovat maan edullinen sijainti Ruotsin vieressä, henkinen tarve pysyä kehityksessä mukana ja monenlainen yhteistyö. Epäilemättä lista ei ole läheskään täydellinen, mutta sitä ei tietotekniikan historian tutkimuksen tässä vaiheessa voi odottaakaan. Kirjoittajan puolustukseksi onkin todettava, että alan kehitys lukuisine toimijoineen on ollut niin monimutkainen, ettei ole ihme, että useat asiat tulevat kirjassa esiin monessa kohdin ja että toimijoiden ja asioiden kaikkia vuorovaikutussuhteita ei ole kyetty jäsentämään olemassaolevan tutkimuksen ohuuden vuoksi.

Parasta kirjassa on 1950–1960-luvun taitteen monipuolinen kuvaus eli siirtymä reikäkorttikoneista tietokoneisiin, josta jo on tutkimusta. Hyvää on niin ikään Mannisen pyrkimys kirjoittaa valtion kahtalaisesta roolista tietotekniikan käyttäjänä ja kehityksen ohjaajana aina 1990-luvulle asti. Asioiden nopeasta läpikäynnistä huolimatta teksti toimii sopivana johdatuksena aiheeseen.

On toki hienoa, että Tietotekniikan liitto päätti teettää historiateoksen juhlavuotensa kunniaksi. Toivottavasti liiton johto oppi jotakin myös historian tutkimuksesta tulevien projektien varalle. Pahoin pelkään, että tällä kertaa ei tullut ymmärrettävää yleisteosta kaikelle kansalle vaan ensisijaisesti tietokoneyhteiskunnan kuvaus tietotekniikan (vanhemmille) ammattilaisille.

Petri Paju

Keskiajan tutkimuksen voimaa Helsingin elokuussa

Elokuun ensimmäisellä puoliskolla Helsingissä koettiin suomalaisen keskiajan tutkimuksen voimannäyttö. Perinteisen *Dies Medievales*-konferenssin yhteydessä jaettiin ensimmäisen kerran Jarl Gallén -palkinto sekä järjestettiin alan jatko-opiskelijoille tutkimuskurssi. Kaikissa tapahtumissa oli voimakas kansainvälisyyden leima.

■ Helsingin yliopiston monimuotoinen *Helsinki Summer School* (HSS) sisälsi keskiajan parissa työskentelevien väitöskirjantekijöiden kansainvälisen kurssin 2.–12. elokuuta 2004. Kurssin järjestelyistä vastasivat Renvall-instituutti, Centrum för Norden -studier ja Helsingin yliopiston historian laitos, jotka tekivät yhteistyötä keskiajan tutkimuksen seuran Glossan ja Historiska föreningenin kanssa. Otsikko *Cultural and Economic Assimilation in Medieval Northern Europe* kokosi

yhteen yksitoista jatko-opiskelijaa Suomesta, Virosta, Ruotsista, Tanskasta ja Italiasta.

Aihepiiri oli jätetty tarkoituksellisesti väljäksi, mikä myös näkyi työpapereiden erilaisissa tutkimuskohteissa ja lähestymistavoissa. Löyhästi määritellen yleisteemoiksi nousivat hagiografia, kaupunkihistoria ja arkeologia. Jatko-opiskelijoiden työpapereiden seminaarimuotoisen käsittelyn ohella suomalaiset ja ulkomaiset tutkijat esitelmöivät omista tutkimuksistaan. He tutustuttivat opiskelijoita metodologisiin ongelmiin sekä ajankohtaisiin tutkimuskysymyksiin. Opettajina kurssilla toimivat tohtori Marko Lamberg (Jyväskylä), dosentti Maiju Lehmijoki-Gardner (Helsinki), professori Outi Merisalo (Jyväskylä), professori Tuomas Heikkilä (Helsinki), professori Carsten Selch Jensen (Kööpenhamina), tohtori Anneke Mulder-Bakker (Groeningen) ja professori Lars Boje Mortensen (Bergen).

Ehkä aiheen laaja-alaisuudesta johtuen keskustelu kävi kiivaana koko kurssin ajan. Monelle osanottajalle kyseessä oli ensimmäinen mahdollisuus kansainväliseen verkostoitumiseen ja ajatustenvaihtoon oman vertaisryhmän kanssa. Näin olleen keskustelua ymmärrettävästi herättivät myös tohtorikoulutuksen kansalliset erot. Kurssin päätteeksi kesäkoulu-

laiset tutustuivat Kansallisarkiston ja Helsingin yliopiston kirjaston keskiajan käsikirjoituskokoelmiin. Eräässä mielessä sillaksi HSS:n ja sitä seuranneen *Dies Medievalesin* välille muodostui Tallinaan suuntautunut päiväretki, johon osallistui opettajia ja opiskelijoita molemmista tapahtumista.

Dies Medievales

Seitsemättä kertaa järjestetty *Dies Medievales* kokosi totutusti valtaosan kotimaisista keskiajan tutkijoista yhteen, Tieteiden taloon Helsinkiin 13.–14. elokuuta 2004. Kahden vuoden välein järjestettävä konferenssi on merkittävin alan tutkijoiden ja opiskelijoiden tapaaminen Suomessa. Keskiajan tutkimuksen järjestön Glossan ohella konferenssin järjestelyistä vastasi Suomen Historiallinen Seura.

Glossan toimintaperiaatteen mukaisesti konferenssi oli poikkitieteellinen: esitelmöitsijöiden, kommentaattoreiden ja suuren yleisön joukossa oli ainakin historioitsijoita, taidehistorioitsijoita, teologeja ja arkeologeja. Konferenssin selkäranganä toimi suomalaisten tutkijoiden ja opiskelijoiden esitelmistä kootut työryhmät, joissa kuultiin yhteensä 21 esitelmää. Parasta antia olivat ulkomaisten *key note* -puhujien esitelmät. Dosentti Tuomas M. S. Lehtosen lausumien

avaussanojen jälkeen Lars Boje Mortensen loi mielenkiintoisen aate- ja kulttuurihistoriallisen katsauksen Rooman asemaan maailmankeskukseksi erilaisissa kirjallisuuden lajeissa. Professori Hanno Brandin (Groeningen) historiografisessa esitelmässä tulivat esiin hantatutkimukseen voimakkaasti vaikuttaneet kansalliset ja ylikansalliset poliittiset ja taloudelliset näkemykset. Dr. Bo Franzén (Tukholma) esitteli modernin tietotekniikan mahdollisuuksia kvantitatiivisessa tutkimuksessa esitelmässään ”The Electronic Medieval Age. Medieval Women and Men in Relational Databases”.

Dr. John Lind (Odense) tarkasteli Pohjois- ja Itä-Euroopan kristillistymisprosessia läntisen ja itäisen kirkon vaikutuspiirien rajalla. Carsten Selch Jensen esitteli vastikään suomennettua Liivinmaan kronikkaa ristiretki- ja kristillistämisteemojen näkökulmasta. Esitelmän kantava teema oli fyysisen ympäristön muuttuminen pakanallisten pyhien paikkojen korvautuessa kristillisillä. Konferenssin ohjelma kokonaisuudessaan on luettavissa internetissä osoitteessa www.helsinki.fi/historia/glossa/dm2004.

Jarl Gallén -palkinto

Keskiajan päivien kokohodaksi muodostui Thure Galléns stiftelsen jakama Jarl Gallén -palkinto. Nimensä mukaisesti palkinnolla kunnioitetaan pohjoismaisen keskiajan historian suurta suomalaista tutkijaa, Jarl Gallénia (1908–90). Väitöskirjassaan *La province de Dacie de l'ordre des frères prêcheurs* (1946) Gallén tutki dominikaaneja pohjolassa, ja myöhemmissä tutkimuksissaan hän tarkasteli laajemmin Pohjois-Euroopan kristillistymistä.

Vuonna 1968 ilmestyneessä teoksessaan Pähkinäsaaren rauhan rajasta hän osoitti, että kyseessä ei ollut modernissa mielessä selkeästi määriteltävä maantieteellinen raja, vaan että osapuolet ymmärsivät sen eri tavoin.

Ensimmäinen Jarl Gallén -palkinto myönnettiin professori Sverre Baggelle, joka on toiminut vuodesta 1991 alkaen keskiajan historian professorina Bergenin yliopistossa. Hän on käsitellyt laajassa tuotannossaan mm. keskiaikaisia käsitteitä kuninkuudesta ja yhteiskunnasta sekä nivaunut Norjan osaksi eurooppalaisen historian vaihteita. Hän on erityisesti tutkinut Skandinavian ja Keski-Euroopan välistä vuorovaikutusta. Baggen johtamassa keskiajan tutkimuksen yksikössä (Centre for Medieval Studies) lähestytään tematiikkaa mm. valtionmuodostuksen, kirjoitustaidon leviämisen ja historiakäsitysten problematiikan valossa.

Palkintoesitelmässään ”Scandinavian Church History of the Middle Ages – Subdiscipline or History of Society?” Bagge loi historiografisen katsauksen pohjoismaissa harjoitetun keskiajan kirkkohistorian kansallisiin erikoispiirteisiin ja yhtäläisyyksiin. Aihepiirin syvälinen hallinta ja laaja lukeisuus näkyi tavassa, jolla palkittu käsittelee pohjoismaiden kirkkohistorian ja poliittisen historian vaikutusta keskiajan tutkimuksen aihevalintoihin ja kansallisiin painotuksiin.

Ossi Kokkonen

Talouden kylmä sota

Helsingin Säätytalossa järjestettiin 14.–16.8.2003 kansainvälinen *Economic Cold War* -konferenssi, jonka tarkoituksena oli arvioida kylmän sodan kauden vaikutuksia maailmankaupassa, erityisesti idän ja lännen kauppa- ja taloudellisia suhteita sekä niiden poliittisia seurauksia uuden arkistotiedon pohjalta.

■ Konferenssiin osallistui eri maista noin 200 tutkijaa, arkistojen asiantuntijoita, poliittisia päättäjiä kylmän sodan ajalta, diplomaatteja ja talouselämän vaikuttajia. Järjestäjinä toimivat Suomen Akatemian rahoittama, Tampereen yliopistossa toimiva ”Economic Cold War” -projekti, Woodrow Wilson International Centerin ”Cold War International History Project” (Washington D.C.) sekä Venäjän nykyajan historian valtionarkisto (RGANI, Moskova). Suomen ulkoasianministeriö, Helsingin kaupunki ja suomalaiset yritykset tukivat konferenssin järjestämistä.

Neljä pääteemaa oli asetettu keskustelun pohjaksi: ”Cold War Legacy in the World Trade”, ”What Role Trade Played in the Cold War?”, ”Evidence from the former Communist World Archives” ja ”New Evidence on the Economic Cold War: Western Perspectives”.

Ensimmäiseen paneelikeskusteluun osallistuivat mm. presidentti Lech Walesa, presidentti Mauno Koivisto, akateemikko Georgi Arbatov ja

suurlähettiläs Juri Derjabin sekä vuorineuvos Tauno Matomäki ja tohtori Peter Wallenberg. Entinen presidentti Walesa sanoi olleensa varma Puolan kansan voitosta 1980-luvulla, ja hän oli vakuuttunut siitä, että kylmän sodan jälkeen "uuden sukupolven Marshall-apua" tarvitaan paljon kipeämmin kuin toisen maailman sodan jälkeen tarvittiin samannimistä avustusohjelmaa. Walesan mielestä kylmän sodan asenteet ohjaavat vielä ajattelua, vaikka tänään tarvitaan täysin uusia rakenteellisia ratkaisuja niin taloudessa kuin poliittisissa järjestelmissä.

NKP:n johdon huippuavustajana jo Hrushtshevin aikana toiminut Georgi Arbatov katsoi kylmän sodan alkaneen jo vuonna 1917, kun Neuvostovenäjä loi suhteita länteen. Neuvostoliiton politiikkaa hallinnut usko maailman vallankumouksen toteutumiseen osoittautui vääräksi, Arbatov korosti esitelmässään. Peter Wallenbergin mielestä kylmä sota oli katastrofi maailman kaupalle ja maiden välisille suhteille. "Länsi pohtii vieläkin sitä, mitä venäläiset ystävämmet todellakin tarkoittivat ja ovat yhtä lailla huolestuneita kiinalaisista ja entistä vihollisistamme japanilaisista", Wallenberg totesi.

Yhdysvaltain entinen apulaiskauppaministeri Kent Hughes johti toista paneelia. Häneltä kysyttiin, mitä osuutta kauppa näytteli kylmässä sodassa. Alan Rousso (European Reconstruction and Development Bank) huomautti, että kylmän sodan arvioinnissa sen taloudelliset ja kaupalliset aspektit ovat saaneet paljon vähemmän huomiota kuin vastaavasti poliittiset tai sotilaspoliittiset kysymykset. Yhdysvaltojen apu Länsi-Euroopalle

ei suinkaan päättynyt Marshall-ohjelmaan, vaan jatkui toisissa muodoissa. Valtiotieteen tohtori Pekka Sutela (Suomen Pankin siirtymätalouden tutkimuslaitoksen johtaja) huomautti, että Marshall-suunnitelmaa on usein arvioitu väärin. Siinä ei ollut kysymys rahoittamisesta vaan pikemminkin teknisestä avustusohjelmasta. Ohjelma tarjosi Länsi-Euroopalle edellytykset taloudelliseen kasvuun, josta Neuvostoliiton miehittämät Euroopan maat jäivät paitsi. Niiden saama "teknologinen" ja erityisesti "institutionaalinen apu" oli luonteeltaan tuhoavaa ja kielteistä.

Tohtori Juri Piskulov ja suurlähettiläs Juri Derjabin katsoivat Neuvostoliiton yksipuolisilla toimillaan edistäneen Suomen taloutta. Entisen kauppaja- ja teollisuusministeri Jermu Laineen mukaan väite on vanhaa liturgiaa idänkaupan menestyksestä. Sutelan mielestä todellisuudessa Neuvostoliiton ja Suomen kaupasta ja taloussuhteista on vähän tutkittua tietoa. Oliko "itäinen kaupankäynti" Suomen teollisuuden nykyaikaistamisen merkittävä käynnistäjä, vai sitoiko se tuotantolinjat nykyajan laatuvaatimuksista piittaamattomille markkinoille? Professori Raimo Väyrynen projisoi kysymyksen sotakorvauksiin, joiden seurauksena myös kauppa länteen käynnistyi: "Suomi menestyi kylmässä sodassa rajoitetulla tavoin. Ikävä sanoa, mutta historiallisesti totta".

Kolmannessa paneelissa esiteltiin uutta arkistotietoa Neuvostoliitosta, Bulgariasta, Unkarista, DDR:stä ja Puolasta. Natalia G. Tomilina (RGANI) esitteli ns. yöpakkaskauden 1959–60 ajalta NKP:n keskuskomitean asiakirjoja, jotka vah-

vistavat Neuvostoliiton päättäneen horjuttaa talouspoliittisilla Suomeen kohdistuvilla toimenpiteillään Suomen hallituksen asemaa. Gospodinkha Nikovan (Bulgarian tiedeakatemia) ja László Borhin (Unkarin tiedeakatemia) esitykset kohdistuivat Neuvostoliiton vaikutusten arvioimiseen Bulgariassa ja Unkarissa. Nikovan mukaan "sosialistisessa työnjaossa" Bulgarian "sallittiin 1960-luvulla erikoistua elektroniikkateollisuuteen", niin että 1980-luvulle tultaessa Bulgarian elektroniikkatuotteet vastasivat noin 52 prosenttia SEV-maiden koko tarpeesta. Bórhi totesi Neuvostoliiton "ryöstäneen" johdonmukaisesti Unkarin taloudellisia voimavaroja oman taloutensa ja sotilasmahdinsa tarpeisiin. "Taloudellinen stalinismi" johti kuitenkin paradoksiin, kun Neuvostoliiton taloudellisen kontrollin ja stalinististen keinojen ehtyessä Unkarin oli pakko rakentaa kaupallisia suhteitaan länteen. Tohtori Douglas Selvage (University of Maryland, USA) totesi Puolan kommunistisen puolueen johtajan Vladislav Gomulkan suorastaan painostaneen DDR:n poliittista johtajaa Walter Ulbrichtiä integroimaan taloutensa Puolaan ja muihin sosialistisiin maihin sen sijaan, että DDR kilpailisi Saksan liittotasavallan kanssa taloudellisesta paremmuudesta, jonka DDR Gomulkan mukaan häviöisi.

Raimo Väyrysen johtamassa paneelissa arvioitiin läntisin esimerkein taloudellisen kylmän sodan vaikutuksia. Professori Michael Mastanduno (Dartmouth College, USA) kysyi, onnistuivatko Neuvostoliiton vastaiset kaupparajoitukset lainkaan niiden 45 vuoden aikana kun CoCom (Coordinating Committee for Multila-

teral Export Controls) toimi? Vastaus ei ole yksiselitteinen. Yhdysvaltojen johdolla asetuilla CoCom-säännöillä Neuvostoliittoa ei estetty nousemasta sotilaalliseksi suurvallaksi. Yhdysvaltojen eurooppalaiset liittolaiset eivät jakaneet varauksettomasti Neuvostoliiton ja sen satelliittien vastaisia kauppajajoituksia. Yhdysvalloille CoCom oli keino vahvistaa teknologista ylivaltaansa. Tauno Matomäki kertoi ylivoimaisista vaikeuksista, joita suomalaiset kohtasivat Washingtonissa pyrkiessään myymään Neuvostoliitolle korkealla teknologisella osaamisella valmistettua syvänmeren sukellusalusta. Professori Ian R. W. Jackson (De Montfort College, UK) huomautti, että Iso-Britannia oli taloudellisen kylmän sodan aikana Yhdysvaltojen ”epävirallinen” sijaisjohtaja Länsi-Euroopassa ja CoCom-rajoitusten toimeenpanija. Bruno Bagnato (Firenzen yliopisto, CIMA) tarjosi esityksessään Italiasta esimerkin siitä, kuinka kaupankäynti Neuvostoliiton kanssa, poliittisista rajoituksista huolimattakin, toteutui hyvin. Professori Jussi Hanhimäki (Graduate Institute of International Studies, Geneve) kuvaili Suomen ja Neuvostoliiton suhteita jälkimmäisen kannalta ”kultaiseksi aikakaudeksi”. Suomen poliittiselle kulttuurille tuo aikakausi oli kaikilta vaikutuksiltaan kielteinen, totesi Hanhimäki. Juri Piskulov kommentoi heti: ”Nuori, mutta niin vaarallinen mies!”.

Woodrow Wilson Center tulee julkaisemaan *Economic Cold War*-konferenssin esitykset ja keskustelut. Julkaisuun liitetään englanniksi käännettyinä NKP:n asiakirjoja.

Hannu Rautkallio

Kirjoittajat

■ Risto Degerman on YLE Oulu-Radion ja YLE Pohjois-Suomen uutisten päällikkö. Hän on suorittanut sosionomin tutkinnon Tampereen yliopistossa pääaineena sanomalehtioppi. Degerman on tutkinut mm. Yleisradion radiouutisten raportointia Tšekkoslovakian kriisistä 1968 mm. Lieko Zachovalovan raporttien perusteella.

Seikko Eskola on Tampereen yliopiston täysin palvellut yleisen historian professori.

Pasi Ihalainen on Jyväskylän yliopiston yleisen historian, erityisesti aate- ja käsitehistorian dosentti ja akatemiatutkija. Hän tutkii 1700-luvun Luoteis-Euroopan poliittisia kulttuureja vertailevan käsitehistorian menetelmin.

Martti Julkunen on Turun yliopiston poliittisen historian dosentti.

Osmo Jussila on Helsingin yliopiston täysin palvellut poliittisen historian professori.

Kristiina Kalleinen Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Heikki Kirkinen on Joensuun yliopiston täysin palvellut yleisen historian professori.

Ville Kivimäki on filosofian maisteri. Hän valmistee väitöskirjaa suomalaisten sotaveteraanien kotiinpaluuprosessista toisen maailmansodan jälkeen Joensuun yliopiston historian laitoksessa.

Marja Kokko on filosofian tohtori Jyväskylän yliopiston historian laitoksessa. Hän tutkii Jyväskylän kaupungin historiaa vuodesta 1965 eteenpäin.

Ossi Kokkonen on helsinkiläinen filosofian maisteri. Hän valmistee väitöskirjaa Saksan kaupunkihistoriasta keskiajalla.

Marko Lamberg on filosofian tohtori. Hän toimii tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa. Hän tutkii etnisyyttä varhaismoderneissa paikallisyhteisöissä ja valmistee naantalilaisveli Jöns Buddea ja hänen kirjallista tuotantoaan koskevaa tutkimusta.

Tom Linkinen valmistee väitöskirjaa *Deviant sexuality in late medieval English culture* Turun

yliopiston historian laitoksessa (kulttuurihistoria). Hän toimii tutkijana dosentti Marjo Kaartisen johtamassa Suomen akatemian tutkimusprojektissa ”Difference and corporeality. Experiencing bodily otherness in premodern English culture”.

Arto Nevala on Joensuun yliopiston dosentti. Hänen erikoisalansa on koulutuksen yhteiskuntahistoria.

Petri Paju on filosofian lisen-siaatti. Hän tutkii väitöskirjassaan Suomen tietokoneistumisen varhaisvaiheita. Tutkimus on osa Turun yliopiston kulttuurihistorian tutkimusprojektia ”Tietotekniikka Suomessa toisen maailmansodan jälkeen: toimijat ja kokemukset”.

Päivi Maria Pihlaja on Suomen Akatemian projektitutkija Helsingin yliopiston historian laitoksessa. Hän tutkii Ranskan ja Ruotsin tiedeyhteyksiä ja pohjoisen 1700-luvun tutkimusta.

Tuomo Polvinen on Helsingin yliopiston täysin palvellut yleisen historian professori.

Viktor Pylypenko on Kiovan yliopiston historian professori.

Hannu Rautkallio on Tampereen yliopiston poliittisen historian dosentti.

Johannes Remy on filosofian tohtori. Hän on Venäjän ja Puolan historian tutkija Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa. Hänen väitöskirjansa *Higher Education and National Identity: Polish Student Activism in Russia, 1832–1862* ilmestyi 2000.

Andrei Roumiantsev valmistee neuvostovaltaa Karjalan kannaksella käsittelevää väitöskirjaa Tampereen yliopistossa.

Saara Tuomaala on väitellyt filosofian lisensiaatti. Tuomaala on tutkijana valt. tri Sinikka Aapolan johtamassa tutkimusprojektissa ”Many Routes to Adulthood – Changing Cultural Age Orders in Finland”, jossa hänen tutkimusaiheensa on ”Maalaisnuoruuden ikäsiirtymät 1900-luvun alkupuolella”.

Marina Vituhnovskaja valmistee väitöskirjaa Karjalan historiasta Helsingin yliopistossa.

Ann-Catrin on Östman filosofian tohtori ja naistutkija Åbo Akademiassa. Hän tutkii talonpoikaisuuden idealisaatiota suhteessa maskuliinisuuteen ja nationalismiin.

Notes on the contents

■ The theme of the Historical Journal (3/2004) concerns the dimensions of masculinity. It presents and analyses the aspects of manhood from the Middle Ages to the 20th century.

Saara Tuomaala's article, "Isien jäljissä itsenäisessä Suomessa. Maamme kirjan maskuliininen narratiivi ja pohjalaispoikien kokemukset" (In fathers' steps in independent Finland. Masculine narrative in *Maamme kirja* and experiential accounts of Ostrobothnian youths) reflects on experiences of masculinity in terms of national cultural policies and national education and ideals. The author analyses how the image and interpretation of the home, home district and fatherland as seen by historian and writer Zacharias Topelius, the writer of *Maamme kirja* (the Book of Our Land), determined the concepts of Finland, Finnishness and national representations of gender for a long period. How did the political discourses within educational narratives for elementary schools become part of the experiential accounts related by rural youths and men? What type of physical, subjective and social impacts did the stories learnt at school have on stories told about oneself and one's own life?

How is masculinity constructed at work, asks Ann-Catrin Östman in her article "Samanarvoisuus ja hierarkia talonpoikaisessa työyhteisössä – luokka ja sukupuoli miesten maataloustyön kuvayksissä" (Equality and hierarchy in peasant working communities – class and gender in men's descriptions of agricultural work). She studies the agricultural work done by the mas-

ter of the house as opposed to other male and female workers. The article is based on a work description of field husbandry in the Swedish-speaking Ostrobothnia of the early 20th century.

Tom Linkinen's article "Sukupuolinen vieras John "Eleanor" Rykener – naisena esiintynyt miesprostituutioitu 1300-luvun lopun Lontoossa" (Sexual stranger John "Eleanor" Rykener – a male prostitute in a woman's guise) discusses the case of John Rykener, who, in December 1394, was caught having sex with another man and dressed as a woman in a London stable. Both were arrested. In the hearing, Rykener, who when dressed as a woman would call himself Eleanor, confessed to a number of similar acts. What was John "Eleanor" accused of and why? Who or what was John "Eleanor" to his contemporaries and did he have a place in the culture of his time?

The coexistence of nuns and monks was seen as problematic during the Middle Ages, but not only in terms of controlling sexual mores. Marko Lamberg studies the problems of masculinity and the legitimisation of male authority at the Convent of St Birgitta in Naantali (in "Miehisyyden ongelma ja miehisen auktoriteetin legitimointi Naantalin birgittalaisluostarissa").

The main character in Ville Kivimäki's article "Mies, armeija ja vastarinta. Arndt Pekurisen kohtalo kriittisen mieshistorian valossa" (A man, the army and resistance. Arndt Pekurinen's fate in the light of critical men's history) is Arndt Pekurinen, a conscientious objector who served three prison sentences during the 1930s. In November 1941, he was transported to the front and shot. The case provides a new view of Finnish male ideals, the army and the State during the 1930s and 1940s.

This issue also deals with Karelia, a neighbouring area to Finland as well as the Ukraine, which has broken away from Russia.

Johannes Remy and Viktor Pylypenko's article "Suomi ja Ukrainan kysymys 1917–21" (Finland and the Ukrainian question 1917–21) discusses the events in the Ukraine and Fenno-Ukrainian relations both during the Russian revolution and in the aftermath of the First World War. The leaders of Finnish foreign policy saw the chances of an independent Ukraine as quite favourable and considered it as a serious candidate for the alliance of the fringe countries.

Marina Vituhnovskaja discusses the attempts to solve the 'Karelian question' in the context of the Russian empire in "Itä-Karjala Venäjän yleisvaltakunnallisessa politiikassa 1906–17" (East Karelia in the national politics of Russia 1906–17). East Karelia was caught in the crossfire of Russian and Finnish nationalisms and became a testing ground for Russia's nationality policies at the end of the 19th century.

The Soviet rule of the Karelian Isthmus in 1940–41 was short but significant. The biggest changes took place in the countryside where traditional agriculture faced a complete overhaul. Andrei Roumiantsev presents the great transition in the agriculture of the Karelian Isthmus during the interim peace 1940–41 in "Neuvostomaatalous Karjalankannaksella 1940" (Soviet agriculture in the Karelian Isthmus in 1940).

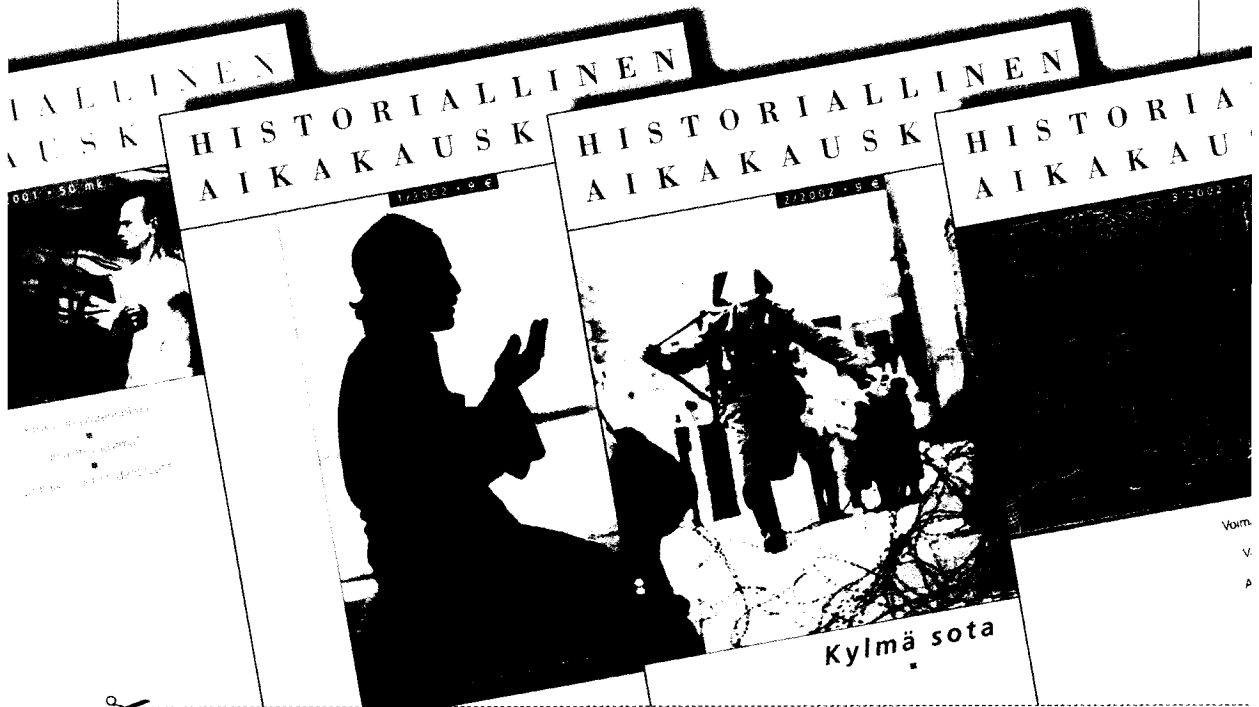
Päivi Maria Pihlaja comments in her column on the mythical Minervas of science. Heikki Kirkinen asks in his contribution whether there was a secret supplementary protocol in the peace treaty of Pähkinäsaari.

(Translation *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2005

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2005 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 34 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu). Vuoden 2005 uudet tilaajat saavat numeron 4/2004 tilausena!

- ✂
- Liityn Historian Ystävien Liittoon (34 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
  - Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
  - Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja /Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähtettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o **postittamalla palvelulipuke**
- o **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- o **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- o **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihtööri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2004: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 34 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöltä 46 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 26 €. Vuosikertatilauksessa yms. 40 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 11 €.

Pankkiyhitys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*
Sihtööri: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12
Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.
Pankkiyhitys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiategoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

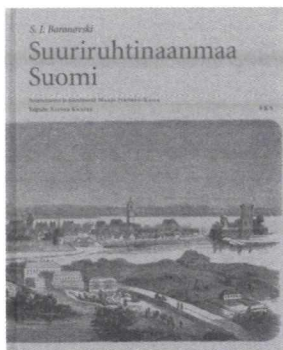
Jäsenmaksu on 34 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: dos. *Katarina Mustakallio*
Varaesimies: dos. *Pirkko Leino-Kaukiainen*
Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 22, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

S. I. Baranovski
SUURIRUHTINAANMAA SUOMI
 Suomentanut ja toimittanut Marja Ikonen-Kaila
 Esipuhe Rainer Knapas
 Suuriruhtinaanmaa Suomi on osa suurta, Venäjällä 1800-luvun lopulla ilmestynyttä sarjaa Maalauksellinen Venäjä, jossa Venäjän maata ja kansoja esitellään laajasti kuvien kera. Suomea koskevan osuuden on kirjoittanut S. I. Baranovski eloisesti tarinoiden. Teos sisältää runsaasti ainutlaatuisia kuvia ja kertomuksia eri paikkakunnilta. Unohdussa olleen teossarjan Suomen suuriruhtinaanmaata käsittelevä osa on nyt suomennettu ensimmäistä kertaa. **32 €**

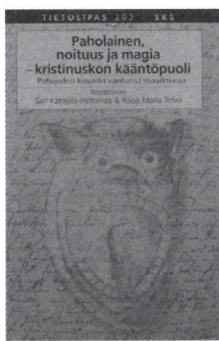
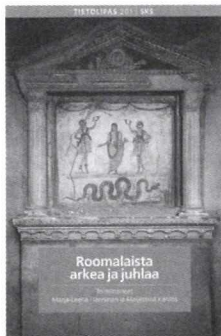

Harri Turunen
SUOMALAINEN KOTISEUTULIIKE VUOSINA 1945-2000
 Seikkaperäinen selvitys Suomen kotiseutuliikkeen toiminnasta lähestyy vähän tutkittua aihetta seuroissa ja yhdistyksissä tehdyn käytännön työn kautta. Tutkimuskohteina ovat yhdistysten perustamismotiivit ja perustajat, ja kotiseututyön aatteellisen sisällön kehitystä ja muuntumista on peilattu kunkin aikakauden yleistä yhteiskunnallista ja kulttuuripoliittista taustaa vasten. **48 €**

ROOMALAISTA ARKEA JA JUHLAA

Toimittaneet
 Marja-Leena Hänninen –
 Maijastina Kahlos

Runsaasti kuvitettu teos tarjoaa uutta tietoa ja tuoreita näkökulmia elämästä antiikin Roomassa. Miksi roomalainen morsian kannettiin kynnyksen yli? Mistä Messalinan hammastahna valmistettiin? Miksi roomalaiset koputtivat pöytään? **26 €**

PAHOLAINEN, NOITUUS JA MAGIA
Kristinuskon käänttöpuoli.
 Pahuuden kuvasto keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa
 Toimittaneet Sari Katajala-Peltomaa – Raisa Maria Toivo
 Kirjassa lähestytään esimoderneja käsityksiä pahuudesta ja hyvyydestä kiinnostavien historiallisten lähteiden ja tutkimuksellisten näkökulmien kautta. **25 €**

Mikko Majander
POHJOISMAA VAI KANSANDEMOKRATIA

Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944-1951
 Merkittävän vaaran vuosia käsittelevän artikkelikokonaisuuden peruskysymys on, miksei Suomesta tullut kansandemokratiaa. Teoksessa pohditaan niin kommunistien sosiaalidemokraatti-kuvaa, Suomen sijoittumista kansankodin ja kansandemokratian väliin kuin kylmän sodan jakolinjoja ja Suomen suvereniteetin rajaehdotakin. **29 €**

Seppo Hentilä
HARPPI-SAKSAN HAARUKASSA
DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa
 Professori Seppo Hentilä selvittelee uudessa teoksessaan omakohtaisin ottein DDR:n poliittista vaikutusta Suomeen ja yksittäisiin suomalaisiin 1960-luvulta 1970-luvulle. Tutkimus on jatko-osa Hentilän palkitulle teokselle *Kaksi Saksaa ja Suomi* (SKS 2003). **30 €**

SKS
 – Kirjasi merkki

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA

www.finlit.fi/kirjat

SKS:N KIRJAMYYMÄLÄ

Hallituskatu 1
 00170 Helsinki
 Avoinna ma-to 11-17
 pe 11-16

Puh. (09) 131 23 216
 (09) 131 23 215

Tilaukset myös
kirjamyynti@finlit.fi